

Dominik Meier, Christian Blum

A hatalom és logikája

Politika és annak elsajátítása

Forrás: SSOAR

Tartalomjegyzék

Köszönetnyilvánítás | 7

0 Bevezetés | 9

- 0.1 Előszó | 9
- 0.2 Szerkezet és tartalom | 11
- 0.3 Módszerek | 14

1 A hatalom természete | 17

- 1.1 Meghatározási megközelítés | 17
- 1.2 A teljesítmény alapelvei | 30
- 1.3 Emberiség, hatalom és történelem - további kérdések | 47

2 A hatalom betonjai | 59

- 2.1 A hatalom formái | 59
- 2.2 Hatalom és szimbolizmus | 69
- 2.3 Teljesítményező | 78
  - 2.3.1 Vallás | 84
  - 2.3.2 A gazdasági erőter | 91
  - 2.3.3 A politikai erőter | 109
- 2.4 A közjó | 114
- 2.5 A politikai hatalom vektorai | 133
  - 2.5.1 Energetikai kompetencia és képzés | 136
  - 2.5.2 Hatalmi tudás és stratégia | 148
  - 2.5.3 A hatalom és a szervezés eszközei | 187
  - 2.5.4 A teljesítményvektorok elsajátítása:
Homo Consultandus és Homo Consultans | 208

3 A hatalom gyakorlata | 211

3.1. A Power Chess modell | 214

3.2 Empower modell | 219

3.2.1 Politikai logika | 219

3.2.2 Politikai nyelv | 228

3.2.3 Politikai etosz | 234

3.2.4 A felhatalmazás eszközei és technikái | 239

3.3 Kondenzáció | 244

3.3.1 A négyfázisú modell | 244

3.3.2 A kondenzálás eszközei és technikái | 265

3.4 Befolyásolás | 269

3.5 Globális kormányzati kapcsolatok | 274

3.6 Záró megjegyzések | 281

4 Irodalom | 285

4.1 Szakirodalom | 285

4.2 További források | 305

0.1 ELŐSZÓ

A politika a hatalomról és a döntéshozatalról szól. Ez az elv minden korszakra, minden rendszerre és minden kultúrára érvényes. Nem volt és nincs semmiféle hatalmi vákuum. Sőt, függetlenül attól, hogy tudatosan lépünk-e be a politikai színtérre, vagy akaratlanul kerülünk bele, elkerülhetetlenül mindannyian a hatalomért folyó zéró összegű játék résztvevőivé válunk. Ennek megfelelően még fontosabb, hogy megértsük és elsajátítsuk ennek a játéknak a szabályait. Ez mindannyiunkra igaz. Mindannyian valamilyen formában érdekeltek vagyunk - akár hivatalos döntéshozóként, akár állampolgárként, akár újságíróként, lobbistaként vagy politikai tanácsadóként.

Ennek elismeréseként e könyv célja, hogy az olvasók számára őszinte, objektív és átfogó képet nyújtson a hatalomról és annak logikájáról. Az elméletíróknak és a gyakorlati szakembereknek egyaránt szól. Szeretettel várunk minden érdeklődő olvasót, a hatalom híján lévőket és a hatalmat gyakorlókat egyaránt. Ha már a cím is felkeltette a figyelmét, akkor jó úton jár. Megállapításaink két évtizedes, széleskörű és alapos tapasztalatainkon alapulnak a nemzeti és nemzetközi politikai tanácsadásban. Ezáltal e könyv fókusza a

koncepcionális elméletektől a konkrét eszközökig terjed, amelyek mindegyike a saját, bevált Hatalomvezetési megközelítésünk alapját képezi.

Sürgősen szükség van egy ilyen perspektívára. Különösen most, amikor a demokráciák a digitális kor kihívásai közepette küzdenek és küzdenek, friss, de a történelemben gyökerező megközelítésre van szükség. Tekintettel a megbízhatatlan információk elterjedtségére, nem lehet eléggé hangsúlyozni annak a képességnek - és hajlandóságnak - a fontosságát, hogy meg tudjuk különböztetni például a politikai tényeket a politikai kitalációktól.

A demokráciák a bizalmon alapulnak. Pontosabban, attól a bizalomtól függenek, amelyet a társadalom tagjai a politikai szféra folyamataiba, intézményeibe és szereplőibe vetnek nap mint nap. Ez a bizalom nem lehet és nem is szabad, hogy vak legyen. Ahogy a demokratikus intézményektől elvárható az átláthatóság, úgy a társadalom tagjaira is rá van bízva, hogy tájékozódjanak, és megértsék a hatalom és a politika törvényeit.

Az e tekintetben való felvilágosult megértés nélkül nem meglepő, hogy a mítoszokat bőségesen ápolják. Utópisztikus elvárások és előítéletek terjednek burjánzóan, amelyek előbb-utóbb aláássák demokratikus rendszerünket. Ahogy a demokráciákba vetett bizalom csökken, úgy fog egyre inkább megvalósulni az apátia, az anarchia, sőt az autokrácia kísértete.

Ez a könyv lényegében a hatalmi elvek analitikus demisztifikációját jelenti. Egyúttal a politikai kozmosz belsejébe is betekintést nyújt, és elgondolkodtat azokról a stratégiákról, amelyekkel annak különböző szereplői a nagy zérőösszegű játékban a pozícióért és az előnyökért versengenek. Nyomon követjük, hogyan keletkezik a hatalom a mindennapi politikában, és milyen kulcsszerepet játszanak ebben a tanácsadók.

A hatalom alapvető logikájának vizsgálatát három alapvető, egymással összefüggő kérdés feltárásával kezdjük, amelyek a könyvben végigvonulnak, és folyamatos eligazodást biztosítanak olvasóinknak:

Mi a hatalom természete?

Milyen megnyilvánulásai és területei vannak?

Hogyan gyakorolják és legitimálják a politikai gyakorlatban?

A hatalom tematikus komplexumán átívelő *túra az* alapoktól a konkrét hatalmi technikák kérdéseiig terjed, de nem öncélú. Könyvünk szilárd meggyőződéseken alapul, amelyeket napi tapasztalatokkal támasztunk alá. A hatalom gyakorlati elsajátítása megköveteli alapelveinek, megnyilvánulási módjainak és legitimációs feltételeinek alapos ismeretét - a hatalom elméleti megértése pedig a hatalom alkalmazásának alapos ismeretét. Továbbá, a jelenség megértéséhez és elsajátításához a hatalom elméletét és gyakorlatát egymás kontextusában kell értelmezni.

Tekintettel arra a törekvésünkre, hogy a hatalom kérdését egy átfogó, koherens tervszerű összefüggésében vizsgáljuk, ez az értekezés a fentiekben említettek szerint széles közönségnek szól. Irodalmi formában arra a húszéves intenzív vitára kívánunk építeni, amelyet a politika, a gazdaság, a civil társadalom és a vallás területéről érkező döntéshozókkal, valamint a tanácsadói iparral és a tudományos közösséggel folytatott intenzív beszélgetéseink során folytattunk. Továbbá szeretnénk betekintést és javaslatokat nyújtani minden olyan polgár számára, aki mindig is tudni akarta, hogyan működik a hatalom.

Ennek során tudatosan tartózkodunk témánk moralizálásától. *A Hatalom és logikája mindenekelőtt* leíró elemzés. Nem áll szándékunkban semmilyen módon lekezelni az olvasókat. Éppen ellenkezőleg, tiszteletben tartja a szuverenitását.

döntéshozatali képességük és joguk, hogy saját politikai tevékenységükkel kapcsolatban a saját belátásuk szerint vonják le a következtetéseket.

A könyv a fentiekben felvetett három alapkérdésnek megfelelően három, egymással szisztematikusan összefüggő fejezetre tagolódik: A hatalom természete - A hatalom konkrétumai - A hatalom gyakorlata. A hatalomért folytatott küzdelemről mint zérőösszegű játékról alkotott analógiánkra építve beszélhetnénk a hatalom nyitójátszmájáról, középjátszmájáról és végjátékáról is. E szerves és kontextuális összefüggés ellenére az egyes fejezetek a többitől függetlenül is olvashatók. A sietős olvasónak például, aki nem bírja kivárni, hogy a hatalmi tanácsadó erőforrásaival vagy a politikai stratégia kidolgozásának és megvalósításának sajátos kihívásaival foglalkozzon, egy ugrást ajánlunk a 3. fejezetbe. Mindazonáltal egy ilyen ugrás nemcsak a hatalmi logika módszertani alapjait hagyja figyelmen kívül, hanem a politikai hatalmi tanácsadó történelmi és szociológiai lokalizációját - és így funkcionális geneziséét - is. Röviden, arra biztatunk minden olvasót, hogy szánjon időt a *Hatalom és logikája* elejétől a végéig történő elolvasására. Mielőtt *in medias res* folytatnánk, rövid áttekintést kívánunk adni a könyv szerkezetéről, tartalmáról és módszeréről, hogy megkönnyítsük a hatalom témaköreiben való eligazodást.

0.2 SZERKEZET ÉS TARTALOM

Az 1. fejezetben, *A hatalom természete* című fejezetben a könyv egyik legalapvetőbb kérdésével találkozunk: Mi a hatalom? E definíciós megközelítéshez párbeszédet kezdeményezünk az emberiség történetének legfontosabb politikai gondolkodóival: Arisztotelész, Konfucius, Ibn Khaldun, Nicolo Machiavelli, Thomas Hobbes, Max Weber, Michel Foucault és sokan mások. Téziseik és érveik konstruktívan kritikus vizsgálata után egy pragmatikus, alkalmazásorientált meghatározás mellett döntünk: a hatalom megduplázott potenciál, pontosabban a hatalom az in- dividuumok és szervezetek potenciális eszközei, amelyekkel leküzdhetik más szereplők potenciális ellenállását.

Ennek a jellemzésnek köszönhetően a hatalom valószínűségi komponenset kap, és a stratégia és a forgatókönyvek előrejelzésének tárgyává válik. Röviden, a hatalom kiszámíthatóvá válik. Ez a meghatározás azonban korántsem zárja le a hatalom természetének elemzését. Definíciónk alapján meghatározzuk, hogy a hatalom olyan univerzális törvényszerűségeket követ-e, amelyek időtől és helytől függetlenek, és így az Egyesült Államok, Németország vagy Kína mai rendszereiben ugyanúgy hasznosítható, mint egykor az ókori Rómában vagy a középkori Abbászida Birodalomban. Ennek az elemzésnek az eredményeit a hatalom kultúrákon átvívelő elveinek listájában foglaljuk össze: a hatalom minden társadalmi

mezőkön és áthat minden társadalmi kapcsolatot, virágozik a nyílt defenzíváknak és természetes befolyásolási törekvéseinknek köszönhetően, erkölcsileg semleges, és csak az embereken keresztül kap formát és etikai értéket.

A hatalom, ahogyan azt a köztes következtetésünk is állítja, létünk alapvető, redukálhatatlan alkotóeleme. Ennek megfelelően felesleges azon töprengeni, hogyan lehetne eltörölni a föld színéről. Ehelyett a sokkal lényegesebb kérdés az,

hogy az emberek hogyan gyakorolják a hatalmat a társadalom különböző területein, és különösen a politika területén. A valódi kihívás ugyanis abban áll,

hogy a hatalmat jogszerűen, hatékonyan és eredményesen használjuk. Ezért fontos megértenünk, hogy a hatalom milyen módon konkretizálódik a politikai

közösség különböző rétegeiben - mind mint tudattalanul hatékony struktúra, amelynek ki vagyunk téve, mind mint az egyéni érdekek érvényesítésének tudatos erőforrása. A 2. fejezetben, *A hatalom konkretizációi című fejezetben a*

hatalom megnyilvánulásaira, területeire és erőforrásaira összpontosítunk.

Heinrich Popitz, a német hatalomkutatás doyenje alapján négy alapvető formát osztályozunk: cselekvési hatalom, instrumentális hatalom, technikai hatalom és tekintélyelvű hatalom. Mindegyik formának megvannak a maga jellegzetességei

és hatásai, és a hatalom birtokosának sajátos készségeket igényel. Ezenkívül mindegyik megnyilvánul minden társadalom három fő hatalmi területén: a

vallásban, a gazdaságban és a politikában. Ezeket a területeket nem csupán saját szimbólumaik, gyakorlataik és habitusuk jellemzi, hanem saját hatalmi

erőforrásaik is: indisz-

a befolyás megszerzéséhez és gyakorlásához szükséges eszközök és készségek az egyes területeken.

A vallás, a gazdaság és a politika azonban nemcsak a hatalmi harcok színterei, hanem folyamatosan versenyeznek is egymással a hatalomért. A

politika területe itt különleges státuszban van, amennyiben intézményi rendje és kollektívan kötelező normái révén a társadalmi élet minden aspektusát

befolyásolja. Ezért a legitimitásra és a politikai hatalom erőforrásaira

összpontosítunk. A legitimitás kérdése szorosan kapcsolódik a közjó vezérelvéhez; a politikai döntések és intézmények elsősorban a közösség

egészségének javát szolgáló cselekvésből nyerik igazolásukat. Az erőforrás-kérdés visszavezet bennünket ahhoz a hármashoz, amely végigkíséri a könyvünket: a

hatalmi kompetencia, a hatalom ismerete és a hatalom eszközei. A politikai hatalom ezen erőforrásai egymástól függő feltételek komplexumát alkotják, ezért

nevezük őket hatalmi vektoroknak. A politikai hatalomért folytatott küzdelemben csak azok a szereplők maradhatnak talpon, akik mindhárom vektort

uralják. A politikai hatalom elméletének és gyakorlatának e három vektorának óriási jelentősége miatt a 2. fejezet zárófejezetét részletes tárgyalásuknak

szenteljük. Arisztotelész *téchne* kulcsfogalmát felhasználva a hatalmi kompetenciát a politikai mesterség gyakorlatilag intuitív elsajátításaként definiáljuk. A

hatalmi kompetencia - amint azt az ókortól napjainkig terjedő történelmi
vignetták alapján bemutatjuk - a politikai elitben gyermekkortól kezdve átadott
és gyakorolt al- módok. Hatalom

a tudás viszont magában foglalja az *epistémé-t*, azaz a politikai stratégia, a narratív érvelés és az igazgatási technika ismeretét. Végül a hatalom eszközei címszó alatt azokat a technológiai és társadalmi eszközöket tárgyaljuk, amelyeket a hatalmi harc szereplői használhatnak és használniuk kell: fegyverek, kommunikáció, megfigyelési technológia és tömegmédiá, valamint a hadsereg, a rendőrség, a hírszerzés, a közigazgatás és az informális hálózatok.

E három erővektor elsajátítása és összehangolása mentálisan és fizikailag is rendkívül megterhelő feladat. Ennek megfelelően aligha oldható meg egy kézzel. A politikai szereplő tehát *homo consultandus*, tanácsadóra szoruló ember. Ebben a tekintetben diagnózisunk a Peter Sloterdijk, a kortárs német filozófus és kultúraelméletíró által megalkotott kifejezést használja. Sloterdijk inspiráló jellemzése, ha úgy tetszik, az ügyvédi antropológia megjelenését ismeri el. Mindenesetre a *homo consultandus*nak logikusan egy *homo consultant*nak, pontosabban egy politikai tanácsadónak kell támogatnia a hatalom gyakorlását. Ez a *homo consultant* már az ókorban, a szofista formájában belépett a történelmi világ színpadára. Ettől kezdve a *homo consultant* nem tért el a hatalom oldaláról - akár középkori királyi tanácsadóként, akár modern titkos tanácsosként. Így adódik a központi kérdés: Milyen funkciói, feladatai, eszközei és technikái vannak ennek a meghatározó szereplőnek korunk reprezentatív demokráciájában?

A 3. fejezetben, *A hatalom gyakorlata című fejezetben* erre a kérdésre adunk választ. Ezen túlmenően tantervet dolgozunk ki a 21. század politikai hatalmi tanácsadója számára: Hatalmi vezetés. Ez a megközelítés egyrészt szintetizálja a hatalomról és annak logikájáról szóló korábbi értekezésünk eredményeit és megállapításait, másrészt pedig a több mint két évtizedes tanácsadói tevékenység során szerzett tapasztalatainkra támaszkodik.

Ez a tananyag egyszerre gyakorlati útmutató a kezdő tanácsadók számára, valamint vita- és ösztönző forrás a tanácsadói eszközöket ismerő, tapasztalt energetikai szakértő számára. A hatalmi vezetői megközelítés a *homo consultant* feladatkörét és ethosát írja le a közhivatalnokok és intézmények, valamint a gazdasági és civil társadalmi érdekcsoportok tanácsadásával kapcsolatban. Röviden: megalapozza a politikai terület valamennyi alkalmazását.

A tanterv - a hatalom vektorainak megfelelően - három vezérelv körül forog: felhatalmazás, sűrítés és befolyásolás. A felhatalmazás címszó alatt ismertetjük azokat a technikákat, amelyekkel a kompetenciák átadhatók, valamint azok tematikus prioritásait: politikai logika, politikai nyelv és politikai ethosz. Ez az a pont, ahol a *homo consultandus* felkészül a politikai szintérré való beilleszkedésre, és így a hatalom zéróösszegű játékának szabályainak mélyreható megértését kapja. Ennek megfelelően ebben a fejezetben mind a

az egyéni coaching és képzés alapvető elemei, valamint a szervezetek és intézmények számára nyújtott tanácsadás és pozicionálás.

A második divatos szó, a sűrítés, az információk beszerzését, szűrését és prioritizálását, valamint osztályozását és értékelését írja le olyan elemzési eszközökkel, mint az érdekelt felek feltérképezése vagy a témaazonosítás. Ennek az in- formációs tanácsadási folyamatnak a célja, amelyet kipróbált és bevált négyfázisú modellünk segítségével mutatunk be, hogy folyamatosan frissített és sűrített ismereteket nyújtson a politikai szinterről. Ez az ismeret lehetővé teszi a tanácsadók és az ügyfelek számára, hogy a külső lehetőségek és fenyegetések, valamint a belső erősségek és gyengeségek közös, pontos értékelését megosszák, és a kockázat- és forgatókönyv-elemzésen alapuló stratégia-fejlesztési folyamatban csúcsosodik ki.

A harmadik és egyben utolsó kulcsszó, a befolyásolás alatt a stratégia megvalósításának feladatát és módszereit tárgyaljuk: a csapatösszetétel, a projektkoordináció, a politikai formák és az érdekelt felek párbeszédének megtervezése és megszervezése, a szövetségkötés, a mozgósítás és a kampányolás. A politikai befolyásolás, a hatalom konkrét gyakorlása a politika területén a szervezetekkel és személyekkel való interakciókon keresztül, a tényleges lakmuspapírja az azt megelőző felhatalmazásnak és tömörítésnek. Ennek megfelelően tárgyaljuk az ebben a kontextusban felmerülő gyakorlati kihívásokat - a po- litikai események menedzselésétől kezdve az ügyfelekkel és érdekelttel való érzékeny kommunikáción át a stratégia értékelésig - olyan kihívásokat, amelyekkel minden hatalmi tanácsadónak folyamatosan szembe kell néznie a mindennapi politikai életben.

A könyv zárásaként a globalizáció egyre növekvő jelentőségéről elmélkedik a hatalmi tanácsadó és a globális kormányzati kapcsolatok tudománya számára. Felvázoljuk, mit jelent a politikai stratégiák országhatárokon átvivő elképzelése és koordinálása, és milyen szervezeti követelmények vannak a *homo consultans* és a *homo consultandus* részéről. A hatalmi tanácsadás jövője a globális hatalmi mező politikai, gazdasági, technológiai és információs hálózatosodásában rejlik. A *homo consultans* számára a legfontosabb kihívás, hogy ezt a hatalmi mezőt az eszközök és módszerek folyamatos optimalizálásával kezelhetővé tegye.

0.3 MÓDSZEREK

A hatalom logikájáról szóló fejezetek, *A hatalom természete*, *A hatalom konkrétumai* és *A hatalom gyakorlata* közös módszertan révén kapcsolódnak egymáshoz. Elemzési és bemutatási módszereink öt egymást kiegészítő elem kombinációján alapulnak: politikai elmélet és filozófia, antropológia, történetírás, praxeológia és gyakorlati tapasztalat. A válogatás nem öko- lektikus. Szándékosan választottuk ezt a módszertani csoportot, hogy a témakörök teljes szélességét átadhassuk.

a hatalom jelenségei érthetővé és megmagyarázhatóvá válnak - az általános meghatározástól és alapelvektől a hatalomvezetés tananyagának bemutatásáig.

A politikai elmélet és filozófia alapvető feladata a hatalom meghatározásának és legitimitási feltételeinek kidolgozása, különösen a közjó tekintetében. A nyugat-centrikus előítéletek elkerülése és az emberi történelem szellemi eredményeinek maximális kihasználása érdekében párbeszédet keresünk a múlt és a jelen nyugati és nem nyugati szerzőivel: Lao-ce-től Jean-Jacques Rousseau-ig, Al-Mawarditól Ernst Fraenkelig. Ily módon elkerüljük a dogmatikus elkötelezettséget a doktrinális gondolkodási iskolák és a hozzájuk kapcsolódó paradigmák iránt. Módszertani hitvallásunk szerint végül minden megközelítésnek be kell bizonyítania, hogy képes-e megnyitni a hatalom logikáját az elméletben és a gyakorlatban.

A kulturális és szociológiai antropológia tudományágára hivatkozunk, hogy megmagyarázzuk a hatalom univerzális jellemzőit, vagyis azokat a tényezőket, amelyek kultúrától és korszaktól függetlenül érvényesek. Így a diskurzust uraló szerzőkre, például Aristo- tle és Arnold Gehlenre hivatkozva tisztázzuk, hogy mely meghatározó tényezők jellemzik az embert mint *zoon politikon*, technikus és deficités lényt, és hogy ezek az antropológiai állandók milyen hatással vannak az emberiség és a hatalom viszonyára. Természetesen feltételezzük, hogy valamiféle általános antropológia valóban lehetséges és értelmes. Az emberiség természetére vonatkozó általánosítható kijelentések nélkül nem lehetségesek a hatalom természetére vonatkozó általánosítható kijelentések; a két szempont szükségszerűen összefügg.

A történetírásnak kulcsszerepe van abban, hogy szemléletesen bemutassa a hatalom jelenségét az egyetemesség és az esetlegesség határán. Előadásunkban a hatalom konkrét technikáira, törvényeire, kihívásaira és dilemmáira utalunk történelmi és kortárs példákra egyaránt - az ókori civilizációktól, mint a sumérok, perzsák és rómaiak, Európa és Ázsia középkori birodalmain át egészen a közvetlen jelenig. Ezek a vignetták egyrészt világossá teszik, hogy a hatalom alapvető logikája minden kultúrában és minden korszakban a cselekvés mindig ugyanaz, és végigvonul a világtörténelem során. Másrészt azt is szemléltetik, hogy a hatalom mindig a kultúrtörténeti kódolás és kontextualizáció folyamatán megy keresztül, ezért elsajátításához egyszerre van szükség a hatalom univerzális jellemzőinek és az egyes kontextusok sajátosságainak megértésére. Témánknak ez a megközelítése nem csupán szemléltető jellegű. Gyakorlati forrásokat is nyújt azáltal, hogy hasznosítja az előző generációk tapasztalatait, és a történelmet a hatalom tankönyveként használja.

Végül, a praxeológia módszere ott válik a sajátjává, ahol a hatalom, mint az elemzés tárgya, társadalmilag konkrétta válik, és a politikát a mindennapi életben megtapasztalhatóvá és megtapasztalhatóvá kell tenni. A "praxeológia" kifejezéssel a szociológiából és a kultúrakutatásból kölcsönzött módszerre utalunk, olyan módszerre, amellyel a

egy közösség erőteljes társadalmi struktúrái és tényleges hatalmi viszonyai a politikai diskurzus és gyakorlat konvergenciájából vagy divergenciájából alakulnak ki. Röviden, a praxeológiai perspektíva összehasonlítja a politikai szereplők - egyének és szervezetek - kijelentéseit és cselekedeteit, és kontextualizálja a politikai folyamatok, rituálék, intézmények és szimbólumok reprodukcióját vagy megszűnését. E módszer mögött az a belátás áll, hogy a hatalom és az uralom csak a kollektív emberi cselekvésben való gyakorlati-diskurzív megvalósításukban és azon keresztül létezik, és ezért vagy ismételten meg kell erősíteni, vagy egyik pillanatról a másikra módosítani és felülvizsgálni kell. A praxeológia szervezeti teljesítménye révén orientációt teremt a politika hatalmi mezején, és élesíti a szemet a lényegre.

Mіндеzen módszerek alapját természetesen a sokéves tanácsadói tevékenység során szerzett tapasztalati tudásnak vagy a hatalomért és befolyásért folytatott küzdelemmel való ismeretségnek kell képeznie. Bármilyen elmélet - legyen az filozófia, politikatudomány, szociológia, teológia vagy történelem - csupán elvont elmélet marad, ha nem egészíti ki a hatalom logikájának első személyű, közvetlen tapasztalata. Ezért ez az előadás nem utolsósorban a politikai hatalom területén tevékenykedő különböző emberek és szervezetek tanácsadásában szerzett több évtizedes személyes tapasztalatból, a demokratikus folyamatok közös alakításában elért számtalan sikerből és kudarcból, valamint a nagy, zéróösszegű hatalmi játszma iránti soha el nem múló lelkesedésből táplálkozik.

1. A hatalom természete

1.1 DEFINÍCIÓS MEGKÖZELÍTÉS

A hatalom sokrétű. Általánosságban és a politikai gyakorlatban sokféle formában találkozunk vele. A hatalom megnyilvánul egy katonai parádé harci pompájában, egy államfő háborúról és békéről szóló döntésében, egy parlamenti határozatban vagy az út menti rendőrségi ellenőrzőpontban. A hatalom strukturái áthatják a társadalmi viszonyokat - tudatosan érzékelt vagy tudattalanul. Az embereket a bölcsőtől a sírig ezek a strukturák veszik körül. A hatalom finom és brutális, hallgató és ékesszóló. E társadalmi jelenségek feltűnő heterogenitása arra készítette Max Weber (1864-1920), hogy posztumusz megjelentetett *Gazdaság és társadalom* című standard művében a hatalom fogalmát "szociológiailag amorfnak", azaz homályosnak és megfoghatatlannak¹ minősítse. Úgy tűnik, jelentős kétségek merülnek fel azzal kapcsolatban, hogy létezik-e a hatalomnak valamilyen egységes definíciója. Sőt, az is kérdéses, hogy egyáltalán meghatározható-e egy konkrét általános fogalom, egy olyan gyűjtőfogalom, amely alá minden hatalmi jelenséget meggyőzően besorolnak.² Bár tudatában vagyunk ennek a kihívásnak, továbbra is szükséges megkockáztatni egy definíciós megközelítést, bár nem egy megdönthetetlen elnevezés értelmében. Ehelyett inkább egy olyan pragmatikus munkadefiníciót szeretnénk kidolgozni, amely megfelel a téma iránti sajátos érdeklődésünknek, mind a politikai folyamatok szereplőjeként, mind pedig e folyamatok megfigyelőjeként.

Itt nem a nulláról indulunk. Évezredek óta államelméleti szakemberek, filozófusok, szociológusok és történészek vizsgálják a hatalom fogalmát, és

---

1 Weber, Max ([1921] 1978). *Gazdaság és társadalom: Az értelmező szociológia vázlatja*, fordította Günther Roth és Claus Wittich. Berkeley: University of California Press.; 53. o.

2 Lisa Zunshine kultúratudós például azt a radikális következtetést vonja le, hogy a hatalom abszolút meghatározhatatlan, vö. Zunshine, Lisa (2008): *Strange Concepts and the Stories They Make Possible*, Baltimore: The John Hopkins University Press.; 50. o.

különböző, gyakran egymásnak ellentmondó meghatározásokat és leírásokat mutattak be. A területet legjobban két ellentmondás segítségével lehet röviden felvázolni, amelyek egyúttal saját definíciós megközelítésünkhöz³ is eligazítást nyújtanak. Az első kérdés azt a kérdést érinti, hogy a hatalmat elsősorban a célorientált cselekvés képességeként, azaz *hatalomként kell-e* értelmezni. Vagy ehelyett inkább a más személyek feletti ellenőrzés képességeként, azaz a *fölött gyakorolt hatalomként kell-e* felfogni? A második kérdés az, hogy a hatalom olyan erőforrás-e, amellyel az egyéni és kollektív szereplők rendelkezhetnek, vagy pedig olyan társadalmi struktúrát alkot, amely irányítja vagy akár teljesen meghatározza a szereplők viselkedését. Számunkra döntő, hogy mindkét vita tartalmilag független egymástól. Az egyik vita megoldása nem enged következtetéseket levonni a másokra vonatkozóan. Annak érdekében, hogy megközelítsük a munkadefiníciót, az alábbiakban mindkét vitát felvázoljuk, és ebben az összefüggésben vitatjuk meg álláspontjainkat.

A hatalom mint *hatalom* fogalma már korán meghonosodott a történelemben. Arisztotelész már a Metafizikában kidolgozza a *dynamis* alapfogalmát, amely a kontextustól függően lehetőségként, képességként vagy hatalomként is átírható.⁴ Arisztotelész a *dynamis*-t egészen alapvetően úgy értelmezi, mint egy szervezet - legyen az ember vagy állat - azon képességét, hogy önmagát vagy más dolgokat céltudatosan megváltoztasson. Dinamikus élőlények tehát azok, amelyeknek megvan a lehetősége arra, hogy aktívan és bizonyos mértékig szándékosan befolyásolják környezetüket. Ezt a meghatározást következetesen megtaláljuk az ókorban, ahogyan azt a skolasztikusok is példázzák, akik a görög *dynamis*-t a latin *potentia-ra* fordítják. Izgalmas módon a "potentia" fogalma szinte jelentésváltozás nélkül érvényesül a középkorban.⁵ Thomas Hobbes a kora újkorban a hatalomnak erre az erőteljes meghatározására támaszkodik, de a hatalom fogalmát döntően leszűkíti. *Leviatán* című művében a következő új definíciót fogalmazza meg: "Az ember hatalma [...] az a jelenbeli eszköze, amellyel valamilyen jövőbeli látszólagos jót szerezhet".⁶

---

3 Vö. Allen, Amy (2016): *Feminist Perspectives on Power*, in: Edward N. Zalta (szerk.), *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [online] <https://plato.stanford.edu/archives/fall2016/entries/feminist-power/>, visszakérésre 2017.12.21-én.

4 Vö. Arisztotelész (2002): *Metafizika*, fordította Joe Sachs (szerk.), 2. kiadás, Santa Fe: Green Lion.; A hatalmi elvek mélyreható elemzését lásd Saar, Martin (2010): *Power and Critique. Journal of Power*, 3 (1), pp. 7-20.

5 Vö. Geary, Patrick J. (2013): A szerző a Menahem Stern Jerusalem Lectures (Menahem Stern Jeruzsálemi Előadások) keretében írt tanulmánya. Waltham: Brandeis University Press.

6 Ilyen pesszimista nézetet vall Thomas Hobbes ([1651] 1997): *Leviatán. Or the Matter, Forme, and Power of a Common-Wealth Ecclesiasticall and Civill*, Mi- chael

Az biztos, hogy Hobbes hű marad az eredet arisztotelészi felfogásához, amennyiben a hatalomról alkotott felfogásának középpontjába a cselekvés erejét helyezi. Egy személy vagy személyek csoportja hatalmának terjedelme tehát attól függ, hogy milyen cselekvési lehetőségeik vannak a különböző céljaik elérésére. Hobbes definíciója a későbbiekben olyan nagy hatásúnak bizonyul a hatalomelméletek és a hatalmi politika gyakorlói számára, hogy utat talál a jelenbe. E fogalom utóhatására példa Amy Allen filozófus álláspontja, aki a hatalmat "egy cél vagy célok sorozatának elérésére való képességként" értelmezi.⁷ Ennek a képességnek, így jegyzi meg Allen, miközben konkretizálja a hobbesi paradigmát, nem kell sikeresnek lennie, vagy a kívánt cél megvalósulását kikényszerítenie. Egy szereplő már akkor rendelkezik hatalommal, ha egy cselekvés végrehajtása valószínűsíti a kívánt hatás bekövetkezését. Allen tehát Hobbes koncepcióját egy kifejezetten valószínűségi komponenssel bővíti ki. Egy szereplő hatalmát nemcsak a cselekvési lehetőségeinek mértéke határozza meg, hanem az a valószínűség is, hogy a megfelelő cselekedetek végrehajtása sikeres lesz.

A hatalom mint *hatalom feletti hatalom* második, konkurens fogalmának kialakulását, amely szerint a hatalom lényegében egy személyek közötti uralmi viszony, kevésbé könnyű nyomon követni. Sok társadalomelméleti szakember számára Niccolò Machiavelli írja le először explicit módon ezt a felfogást *A fejedelem*⁸ című hatalmi klasszikusában. Vitathatatlan azonban, hogy a fogalom legismertebb definícióját a modern korban Max Weber fogalmazta meg: "A hatalom annak a valószínűsége, hogy egy társadalmi kapcsolaton belül az egyik szereplő az ellenállás ellenére is képes lesz saját akaratát végrehajtani, függetlenül attól, hogy ez a valószínűség milyen alapon nyugszik".⁹ Érdemes ezt a tömör definíciót elemeire bontani. Először is, ahogy Weber rámutat

---

7 Allen, Amy (1999): *The Power of Feminist Theory*: Boulder, CO: Westview Press.; 126. o. Lásd még: Pitkin, Hanna F. (1972): A feminizmus és a feminizmus közötti egyenlőtlenségek és a feminizmus és a feminizmus közötti különbségtétel: *Wittgenstein és az igazságosság*. Oxford: Oxford: Oxford University Press.; Dowding, Keith M. (1996): Wittgenstein: Wittgenwinstein, az igazságosság és a szabadság, a szabadság és a demokrácia: *Dowding: Dowding, D. W.* Minneapolis: University of Minnesota Press.

8 Vö. Machiavelli, Niccolò ([1513] 2000): Quentin Skinner és Russel Price (szerk.) fordításában, 12th. kiadás, Cambridge: Cambridge University Press. Machiavelli jelentőségének mélyreható tárgyalását a dominanciamodellel tekintetében lásd pl. Karlberg, Michael (2005): A diskurzus hatalma és a hatalom diskurzusa: Pursuing Peace Through Discourse Intervention, *International Journal of Peace Studies*, (101), pp. 1-23.; pp. 2-3. Kritikusan: Holler, Manfred J. (2009): Niccolò Machiavelli on Power, *Rationality, Markets, and Morals*, 0 (1), pp. 335-354.

9 Weber ([1921] 1978): p. A weberiánusok 53.száma a mai hatalomelméleti

a *hatalom-felett* fogalom kölcsönösen függő kapcsolatot feltételez az uralkodó és a hatalom alanya között.¹⁰ Míg a hatalom arisztotelészi definíciója, amely a sikeres és céltudatos cselekvés pusztá képességén alapul, alkalmazható lenne egy olyan világban, amelyben már csak egyetlen ember élne, egy ilyen forgatókönyv esetén már nem beszélhetnénk Weber hatalomértelmezéséről. A weberi értelemben vett hatalom redukálhatatlanul társadalmi, és legalább két személyt igényel.¹¹ Másodszor, ez a hatalomfogalom potenciális ellenállást feltételez, amely potenciálisan leküzdhető. Más szóval, a hatalom konkrétan feltételez egy olyan akaratot, amely, ha szembemegy a hatalommal rendelkezők akaratával, leküzdhető, ha a hatalommal rendelkezők úgy kívánják.¹² Ez, ahogy Byung-Chul Han találóan megállapítja, nem feltétlenül jelenti azt, hogy a hatalomnak kényszerben kell kifejeződnie.¹³ Egyrészt, aki a hatalomnak alá van vetve, szabadon követheti az uralkodó kívánságait anélkül, hogy kényszerítő eszközökkel kényszerítenék. Másrészt az uralkodók lemondhatnak a kényszerítő eszközök alkalmazásáról, és eltűrhetik a hatalom alattvalójának engedetlenségét anélkül, hogy elveszítenék uralkodói státuszukat. A döntő azonban az, hogy a hatalom mértéke, amellyel egy szereplő rendelkezik, konstitutívan függ attól, hogy saját érdekeinek megvalósítása érdekében milyen mértékben képes ellenállni másoknak. Nem számít, hogy mások re- sistensége valaha is megnyilvánul-e, vagy hogy a cselekvő valaha is él-e a képességével. Végül a harmadik döntő összetevő az, hogy a hatalom mindig az érdekérvényesítés lehetőségével jár együtt. Ez az aspektus, amelyet már a *hatalom* fogalmának tárgyalásakor a *hatalomhoz való viszonyulással kapcsolatban is* találkoztunk, nem mond mást, mint hogy a *hatalomhoz való viszonyulás* fogalmának van egy valószínűségi komponense. A mások feletti hatalom birtoklása nem garancia arra, hogy az uralkodók érvényesíteni tudják akaratukat. Egyszerűen csak azt jelenti, hogy ha egy uralkodó kényszerítő eszközöket alkalmaz, akkor jelentős a valószínűsége annak, hogy ezek az eszközök sikeresek lesznek az ellenállás leküzdésében.

Brian (1989): Oxford: *Democracy and Power*: Mann, Michael (1986): Oxford és demokrácia: Clarendon Press: Mann: *The Sources of Social Power: kötet: A hatalom története a kezdetektől 1760-ig*, Cambridge: *The History of Power from the Beginning to A.D. 1760*: Cambridge University Press.

10 A koreai származású német író, Byung-Chul Han tömören jellemzi ezt az aspektust, amikor megjegyzi, hogy a hatalom állandóan az ego és az alter közötti feszült, feszültséggel teli viszonyban létezik. Vö. Han, Byung-Chul (2005): Ditzingen: *Was ist Macht?* Reclam.

11 A nyilvánvaló kérdést, hogy igaz-e a fordítottja, azaz, hogy a társadalmi

- elválaszthatatlanul kapcsolódik-e a hatalom jelenségéhez, a 2.2. fejezetben tárgyaljuk.
- 12 Vö. Dahl, Robert (1957): Dahl, Robert ([1968] 2002): *The Concept of Power*, *Behavioral Science*, 2, pp. 201-215.; pp. 202f.; és Dahl, Robert ([1968] 2002): *The Concept of Power*: Dahl: A hatalom, in: Mark Haugaard (szerk.), *Power. A Reader*, Manchester: *A Reader*, Manchester: Manchester University Press, pp. 5-25.
- 13 Vö. Han (2005): p. 11.

A két hatalmi koncepció dualizmusa korántsem nyugati sajátosság. Más nagy kulturális hagyományokban is megtalálható. Ezt a klasszikus kínai etika formáló áramlatai - a taoizmus és a konfucianizmus - lenyűgözően bizonyítják.¹⁴ Mindkét iskola kifejezetten nem fogalmi teo- retikai elmélkedésekkel foglalkozik, mint például a platóni dialógusok, hanem gyakorlatorientált irányelveket kínál császárok és magas rangú köztisztviselők számára.¹⁵ Ennek megfelelően hiába keressük közöttük a hatalom fogalmának absztrakt meghatározását. Ennek ellenére találunk egy nagyon világos elemzést az ideális uralkodói személyiségről. Mind Lao-ce, a taoizmus alapítója, mind Konfuciusz hevesen elutasítja a hatalomra való törekvést - mind a hatalom fölött, mind a hatalomra való törekvést.¹⁶ Lao-ce például a mondások kanonikus gyűjteményében, a Tao-Te-csingben (Pinyin romanizációban Dao de Jing) a 19. fejezetben így figyelmeztet: "Felejtse el a tudást és a bölcsességet / és az embereknek százszor jobb lesz. [...] Dobja el a hasznot és a kapzsiságot / és nem lesznek tolvajok. [...] Fogadd el az egyszerűséget / tedd másokat az első helyre."¹⁷ Az erényes uralkodónak tehát nem szabad növelnie cselekvési képességét és a siker esélyeire törekednie; inkább vissza kell vonulnia a tevékeny világból. A kínai filozófia kulcsszava itt a wu wei, ami lefordítva annyit jelent, hogy "nem tesz semmit" vagy "tartózkodik a cselekvéstől".¹⁸ Csak az örökös kívánságok végzetes körforgásának elkerülése révén tud az uralkodó példát mutatni alattvalóinak, és hűségre és törvényességre ösztönözni őket. Hasonló okokból a kínai etika alapítói is elutasítják a mások feletti ellenőrzésre való törekvést. Így Konfuciusz azt tanácsolja, hogy ne uralkodjunk rendeletekkel és büntetésekkel, azzal érvelve, hogy az érintettek óhatatlanul elkedvetlenednek, sőt elveszítik lelkiismeretüket. Ellenben megjegyzi, hogy ha valaki lényegi hatalommal irányít, és eközben betartja az erkölcsöt, akkor az emberekben kialakul a helyes és helytelen érzése, és eljutnak a jóra.¹⁹ E mögött egy egyszerű megfontolás áll. A politikai döntéshozók minden kísérlete, hogy

---

14 Mindkét áramlat eredete a Kr. e. ötödik századra nyúlik vissza. Kulcsszövegeik a következők: Lao-ce (2009): McDonald (szerk.), New York: *Tao-Te-Ching*, fordította: John H. McDonald (szerk.): Chartwell Books.; és Konfuciusz (2005): *Lun Yu*, fordította Chichung Huang (szerk.): *The Analects of Confucius (Lun yu)*, New York: Oxford University Press.

15 Tanulságos és humoros összehasonlítást nyújt az elméletekkel terhelt attikai antikvitás gondolkodókról és kínai társaikról Wong, David (2013): *Chinese Ethics*, in: Edward N. Zalta (szerk.), *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, [online] <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/ethics-chinese/>, retr. on21.12.2017

- 16 Vö. Roetz, Heiner és Schleichert, Hubert (2009): *Klassische chinesische Philosophie. Eine Einführung*, Frankfurt a. M.: Klostermann.; 24. o.
- 17 Lao-ce (2009): p. 47.
- 18 Ibid.: p. 20.
- 19 Vö. Konfucius (2005): p. 69.

hatalmat gyakorolni mások felett, és akaratuk ellenére kényszeríteni őket valaminek a megtételére, az ellenhatalom kialakulását idézi elő. Ez pedig - így a tézis - erőszakhoz és káoszhoz vezet. Az alternatíva egy visszafogott és megfontolt, de mindenekelőtt erkölcsileg egészséges kormányzati stílus, amely modellként szolgál a nép számára. Ebben az összefüggésben Lao- tzus tanácsai a helyes államra vonatkozóan nemcsak a konfucianus felfogás kiegészítéseként olvashatók, hanem a liberális politikai eszme előzményeként is, amely egy csendes és visszafogott kormányról szól, amelynek népe becsületos, a hangos és toladó kormány helyett, amelynek népe csalárd és megbízhatatlan.²⁰

Lao-ce és Konfuciusz is jól ismeri a hatalom két említett fogalmát, még ha le is mondanak a fogalmi kifejtésről. Kritikai attitűdjüket tekintve azonban nem szabad elhamarkodottan arra a következtetésre jutnunk, hogy a hatalom jelenségét ki akarják iktatni a társadalmi világból. Ez tévedés lenne. A hatalom - ez inkább provokatív következtetésük - csak akkor gyakorolható sikeresen és jogosan, ha az ember nem próbálja megragadni és kiterjeszteni azt, hanem inkább az erényei, a szerénység és a tisztesség ápolására összpontosít. Egy éleslátó és egyben költői kon- fucianus analógia ragaszkodik ahhoz, hogy az uralkodó hatalmak jó szándékait az uralkodó nép jó magatartása fogja visszahatni. Konfuciusz az uralkodók erényeit a szélhez, az egyszerű emberekét pedig a fűhöz hasonlítja, megjegyezve: "Ha a fűvet meglátogatja a szél, biztosan meghajlik".²¹ Ez a kijelentés aligha tűnik hihetőnek, és Konfuciusz utódai többször is utópisztikusnak kritizálták.²² Mindazonáltal a gondolat a hatalom egyik központi formájával foglalkozik, amelyet a 2.1. fejezetben részletesebben is megvizsgálunk. Ez a tekintélyelvű hatalom, egy olyan forma, amely az emberi elismerés és erkölcsi orientáció iránti igényen alapul.

Ez nem jelenti azt, hogy a nyugati hagyomány mellett csak a kínai filozófia járult hozzá jelentősen a hatalom és a hatalom feletti hatalom kettősségéhez.²³ A középkori iszlám politikai gondolkodói ugyanolyan mélyen foglalkoztak a hatalom természetével, bár mintegy ezer évvel később.²⁴ Ezek a

---

20 Lao-ce (2009): p. 98.

21 Konfucius (2005): p. 15.

22 Vö. Roetz & Schleichert (2009): 38f. o.

23 A konfucianizmus és a taoizmus azonban olyannyira befolyásosnak bizonyult az ázsiai kulturális térben, hogy például a japán hatalomról való gondolkodást ősidők óta jelentősen alakították. Áttekintésért lásd Richey, Jeffrey L. (2015): *Daoism in Japan. Kínai hagyományok és hatásuk a japán vallási kultúrára*, Routledge Studies in

Taoism, Oxon: Routledge.

- 24 Jó áttekintést nyújt Bowering, Gerhard (2015): Bevezetés, in: Gerhard Bowering (szerk.), *Islamic Political Thought. An Introduction*, Princeton/Oxford: Princeton University Press, pp. 1-23.

gondolkodók közé tartozik Ibn Khaldun történész és Al-Mawardi jogtudós, akinek a XI. századból származó *Al-Ahkam as-Sultaniyya* (A hatalom alapelvei) című műve a politikai iszlám egyik legfontosabb alapműve.²⁵ E hagyomány képviselői azonban - a kínai iskola képviselőivel ellentétben - nem az uralkodó elitnek ajánlják fel szolgálataikat, hanem a vallási egyéni etikusok és államelméleti teoretikusok szolgálatában állnak. Két dolog figyelemre méltó ebben az összefüggésben. Először is, szinte változtatás nélkül átvesszik a cselekvőképesség arisztotelészi fogalmát -dynamis -, és lefordítják egy olyan vallási világgépbe, amelyben az ember autonóm és független lényként tartozik elszámolással Istennek. Az arisztotelészi gondolkodás és az ennek megfelelő hatalmi modell felé való erős hajlás végső soron nem meglepő, tekintve, hogy a görög klasszikusokat az arab tudósok már a nyolcadik század óta őrizték és tanulmányozták - jóval azelőtt, hogy (ismét) bekerültek volna a nyugati kánonba.²⁶ Bernhard Uhde német katolikus teológus, e jelenség éles szemű vizsgálója számára például az említett hatás jelentősége az arisztotelészi ellentmondásmentesség elvének alkalmazásával magyarázható.²⁷ Mindenesetre az arisztotelészi logika és metafizika elválaszthatatlanul bele van írva és tanítva az iszlám teológiába, és ezáltal szisztematikus keretet alkotnak. Ráadásul az iszlám teoretikusok a hatalom második fogalmi értelmezését, az uralom fogalmát pozitív módon veszik át, és összekapcsolják a teokratikus állam vázlatával. A legdrasztikusabb álláspontot az *Al-Ahkam as-Sultaniyya*-ban találjuk: Al-Mawardi szerint az emberek racionalitása és óvatossága önmagában nem elég erős ahhoz, hogy igazságos és jámbor közösséggé egyesítse őket; ráadásul komoly különbségek vannak a szokások és az erkölcsök terén is.

---

25 Vö. Al-Mawardi, Abu al-Hasan (1996): *Al-Ahkam as-Sultaniyya. A kormányzás rendeletei*, fordította Wafaa H. Wahba (szerk.), Reading: Garnet.; A "sultaniyya" angol fordítása "of government"-ként valójában viszonylag enyhe, szinte eufemisztikus. Az arab "szultán" szó minden másnál többet jelent "hatalmat", valamint "erőt" és "erősséget". Lásd még: Al-Baghdadi, Ahmad M. (1981): The political thought of Abu Al- Hassan Al-Mawardi, Thesis Presented for the Degree of Doctor of Philosophy, University of Edinburgh, [online] <https://www.era.lib.ed.ac.uk/handle/1842/7414>, visszakeresve 2017.12.21-én.; Ehhez lásd még Ringgren, Helmer (1972): On the Islamic Theory of the State, *Scripta Instituti Donneriani Aboensis*, 6, pp. 103-108.

26 Vö. D'Ancona, Cristina (2013): In: Edward N. Zalta (szerk.), *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, [online] <https://plato.stanford.edu/archives/win2017/entries/arabic-islamic-greek/>, lekérdezve 2017.12.21-én.

27 Vö. Uhde, Bernhard (2009): Religionen als Denkmöglichkeiten. Skizzen zur Logik

Ezért szükség van egy abszolutista teokratára, egy imámra, aki korlátlan hatalmának köszönhetően egységre és erényre kényszerítheti a népet.²⁸ Az imám az isteni gondviselés által kapja hivatalát, és ennek megfelelően tekintélye sérthetetlen. Mindazonáltal Al-Mawardi nyitva hagy egy kiskaput. Ha az uralkodó nyíltan vétkes Isten parancsainak megsértésében, a népnek joga van az ellenálláshoz, vagyis az ellenhatalom megalakításához.

Ezt a rendkívül érdekes és nyugaton meglepően kevésbé kutatott témát könnyen tovább lehetne folytatni. Ezen a ponton azonban szeretnénk befejezni a hatalom témájára tett kulturaközi kitérőnköt, és visszatérni a tulajdonképpeni kérdéshez: egy hasznos munkadefiníció kidolgozásához. Térjünk vissza, pontosabban a két hatalomdefiníció alapvető dualizmusához. A saját definíciónk szempontjából kiemelkedően fontos, hogy elemezzük a hatalom e két befolyásos fogalma közötti kapcsolatot, és biztosítsuk, hogy gyakorlatilag kezelhető és alkalmazható legyen. Számos hatalomelméleti szakember azt az álláspontot választotta, hogy a hatalom és a hatalom feletti hatalom nem egymással versengő definíciós megközelítések. A hatalom interszónális dominanciamodelle csak egy speciális esete a hatalom általánosabb cselekvési modelljének.²⁹ Mindkét megközelítés - érvelnek - azt feltételezi, hogy a szereplők csak akkor és úgy rendelkeznek hatalommal, ha és amennyiben képesek érdekeiket céltudatos cselekvéssel megvalósítani. A hatalom-feletti koncepció ezért csak az érdekek megvalósítására összpontosít más szereplők potenciális ellenállásával szemben. Más elméleti szakemberek, például Hannah Arendt, a két definíció egyértelmű elkülönítése mellett érvelnek, mivel a mások feletti hatalom mindig nyílt vagy rejtett elnyomással jár, és a hatalomhoz való felfogással ellentétben normatívan nem semleges, hanem erkölcsileg rossz.³⁰ Ezt a vitát nem kell itt eldönteni. A tárgyalt hatalomfogalmak közül csak egy alkalmas a (politikai) hatalom gyakorlati kézikönyvének elkészítésére: a hatalom-feletti fogalom.

A power-to fogalom, közelebbről megvizsgálva, túlságosan széleskörű jelenségeket takar ahhoz, hogy a mi célunk szempontjából értelmes legyen. Ha a hatalom már létezik, ha egy szereplő cselekvés révén képes megvalósítani egy önmagának kitűzött célt, akkor szinte minden egyes cselekvés

---

28 Vö. Al-Bagdadi (1981).

29 Vö. Dowding (1996) és Pansardi, Pamela (2012): *Journal of Political Power*, 5 (1), pp. 73-89.

30 Arendt, Hannah (1969): Harcourt, Brace and World.; 43. o. Szigorúan megkülönbözteti a hatalom, az erő, az erő, az erőszak és a tekintély fogalmait, és arra figyelmeztet, hogy ezek összekeverése bizonyos "lin- guista sükettséghez" és "vaksághoz" vezethet a valóságot illetően. Lukes, Steven (1974): *Hatalom. A Radical View*, London: MacMillan Press. Hogy a személyek feletti hatalom mennyiben kell, hogy mindig az elnyomás egy formája legyen, és hogy ennek megfelelően erkölcsileg rossz-e, azt a 2.2. fejezetben tárgyaljuk.

ennek a hatalomnak a kifejeződése. Ha például egy könyvet az utolsó oldalig olvasunk, az már ennek a hatalom-az-hatalom fogalomnak az esete lenne. A hatalom fogalmának ilyen elméleti-filozófiai reflexiói kevésbé relevánsak politikai vitánk szempontjából, és a hatalom köznyelvi felfogása szempontjából az ilyen következtetéseknek nincs haszna.³¹ Ráadásul a definíciók egyik minőségi kritériuma az, hogy a definíciók osztályozásra alkalmasak. A fogalmak, mindenekelőtt a hatalom fogalmai, arra szolgálnak, hogy a tapasztalati világot a fenségek elhatárolása és behatárolása révén rendszerezék és kezelhetővé tegyék. És pontosan ezt a funkciót nem tölti be a hatalom-hatalom fogalom. Kiterjeszti a hatalom fogalmát, hogy univerzálisan alkalmazható legyen. Hinrich Fink-Eitel szavaival élve, ez ahhoz vezet, hogy a hatalom végső soron mindent jelent, és ezért semmit.³²

A power-over koncepció sokkal pontosabb, könnyebben leírható és megvalósítható. A hatalom gyakorlóinak számára is megközelíti a fogalmak elmélet előtti megértését. Ha például azt mondjuk, hogy az Európai Unió intézményei az elmúlt néhány évben elvesztették a hatalmukat a tagállamok felett, akkor egyszerűen azt írjuk le, hogy csökkent annak a valószínűsége, hogy a Bizottság a nemzeti kormányok ellenállásával szemben független politikát folytat. A lényeg az, hogy a hatalom-felett fogalom rendszerezi és egységesíti azon esetek nagy számát, amelyekben hatalomról (vagy hatalomhiányról) beszélünk, anélkül, hogy ugyanakkor - mint a rivális modell esetében - olyan eseteket is magába foglalna, amelyek intuitív módon úgy értelmezhetők, hogy semmi közük a hatalomhoz.

A hatalom elmélete szempontjából jelentős a hatalom különböző modelljeinek rendszerezésével kapcsolatos második vita. Ez a vita az árumodell és a hatalom strukturális modelljének képviselői között zajlik. Az árumodell Karl Marx közgazdasági elméletén alapul. E modell számos híve - akik közül csak kevesen meggyőződéses marxisták - elsősorban az öko- és társadalomtudományokból érkeznek.³³ Számukra a hatalom számszerű erőforrásként létezik, hogy

---

31 Annak értékeléséhez, hogy a fogalmak elmélet előtti megértéséhez való kapcsolódás képessége szintén fontos jellemzője a definícióknak, lásd Sumner, Leonard W. (1996): Oxford: *Welfare, Happiness and Ethics*, Oxford: Oxford University Press.; 10. o.

32 Fink-Eitel, Hinrich (1992): *Dialektik der Macht*, in: Emil Angehrn, Hinrich Fink-Eitel, Christian Iber és Georg Lohmann (szerk.), *Dialektischer Negativismus. Michael Theunissen zum 60. Geburtstag*. Frankfurt/M: Suhrkamp, pp. 35-56.; 36. o.

33 Lásd még Korpi, Walter (1983): Boston: Korpi: *The Democratic Class Struggle*, Boston: *The Democratic Class Struggle*: Routledge & Kegan.; Bourdieu, Pierre (1987): *Az osztályosztályi osztályharc*, Boston: Routledge & Kegan: *Die feinen Unterschiede. Kritik der gesellschaftlichen Urteilskraft*, fordította Bernd Schwibs és Achim Russer, Frankfurt a.M.: Suhrkamp.; Conolly, William E. (1993): *The*

Terms of Political Discourse, Princeton: Princeton University Press.; Ostheim, Tobias és Schmidt, Manfred G. (2007): Die Machtressourcentheorie, in: Manfred G. Schmidt (szerk.), *Der Wohlfahrtsstaat: Eine*

érdekeket valósítanak meg, és konkrét szereplők által birtokba vehetők, felhalmozhatók, oszthatók és újra felhasználhatók.³⁴ Tehát ez egy jószág - "társadalmi jószág", ahogy Amy Allen írja; olyan jószág, amelyet emberek vagy emberek csoportjai különböző mennyiségben birtokolhatnak, és amellyel autonóm módon rendelkezhetnek.³⁵ A szereplők hatalmi javainak sokféle természeti, társadalmi, kulturális vagy gazdasági alapja lehet. Dióhéjban Walter Müller-Jentsch szociológus a hatalmat mint a szervezetek erőforrását foglalja össze: "A vállalkozónak vannak munkahelyei, a munkásnak van munkaereje - mindkettő rendelkezik olyan erőforrásokkal, amelyekre a másikkal szüksége van nem triviális érdekei érvényesítéséhez; mindkettőnek tehát [...] hatalma van a másik szereplő felett."³⁶ Röviden, e hatalomértelmezők számára az egyéni vagy kollektív szereplők annyiban rendelkeznek hatalommal, amennyiben a termelési eszközök felett rendelkeznek, amennyiben egy szakszervezet tagjait mozgósítják, amennyiben egy parlamentben jelentős szavazati aránnyal rendelkeznek, és így tovább. Mindezekben az esetekben azonban fontos, hogy a döntő társadalmi jószág a hatalom. Még ha a hatalmi javakat a szereplők különbözőképpen is konstituálják, akkor is számszerűsíthetők és összehasonlíthatók. Ezek a modellek azon a fontos feltételezésen alapulnak, hogy pontos mérés és megfelelő információ mellett a hatalmi viszonyok egydimenziós skálán ábrázolhatók.³⁷ Valószínűnek tűnik, hogy az árumodell töretlen népszerűsége a hatalomelméletben erősen összefügg az "objektív" mérhetőség e jelenségével. Emellett a hatalmi diskurzus mindennapi nyelvezetének relevanciája is jellemzi. Természetes módon beszélünk a hatalom "egyenlőtlen eloszlásáról" a társadalmakban vagy a geopolitikai szereplők közötti "hatalmi egyensúlyról". Ezek a kijelentések csak akkor leíró jellegűek, ha a hatalom egyrészt az elosztható javak egy típusát képviseli, másrészt ha a javak mennyisége legalább ideális esetben skálázható és egyenlőnek ítéltető.

Einführung in den historischen und internationalen Vergleich. Wiesbaden: VS Verlag, pp. 40-50.; és Müller-Jentsch, Walter (2014): Macht als Ressource von Organisationen, in: Monica Budowski és Michael Nollert (szerk.), *Private Macht im Wohlfahrtsstaat: Akteure und Institutionen*, Zürich: Seismo, pp. 14-29.

34 A szakirodalomban számos megfogalmazása található ennek az alaptézisnek, de ironikus módon Iris M. Young, a modell egyik leghevesebb kritikusja fogalmazta meg a legtömörebben: "A hatalom elosztási terminusokban való konceptualizálása azt jelenti [...], hogy a hatalmat egyfajta anyagként fogjuk fel, amelyet az egyes ágensok kisebb-nagyobb mennyiségben birtokolnak". Young, Iris

M. (1990): Princeton: *Justice and the Politics of Difference*: Princeton University Press.; 31. o.

35 Vö. Allen (2011): p. 4.

36 Müller-Jentsch (2014): pp. 14-29.

37 Egy ilyen mennyiségi teljesítményindexre lásd Stetter, Stephen (2004): Cross- Pillar Politics: *Journal of European Public Policy*, 11 (4), 720-739. o. (angol nyelven).

A posztmodern gondolkodók voltak azok, akik az elmúlt évtizedekben megkérdőjelezték ezt a modellt.³⁸ Michel Foucault például A szexualitás története című monográfiájában világosan kimondja: The Will to Knowledge: "A hatalom nem valami, amit megszerzünk, megragadunk vagy megosztunk, valami, amihez ragaszkodunk, vagy amit hagyunk kicsúszni".³⁹ Hasonlóképpen Stuart Clegg is azt sugallja: "Ez [a hatalom] nem olyan dolog [...], amellyel az emberek tulajdonképpen rendelkeznek. Csak annyiban "birtokolják" a hatalmat, amennyiben relacionálisan úgy konstituálódnak, hogy ezt teszik".⁴⁰ A hatalom természetére vonatkozó érvelés radikális változása abban a feltételezésben rejlik, hogy a hatalom nem olyan szubsztancia, amelyet az egyéni vagy kollektív szereplők képesek birtokolni. Sokkal inkább egy olyan társadalmi struktúra, amely csak sokféleképpen határozható meg, és amelyet a kölcsönös normalizálás, ellenőrzés és szankcionálás számtalan interperszonális kapcsolata alakít ki, és amely szabályozza, irányítja, sőt helyenként meg is határozza az egyének viselkedését.⁴¹ Foucault a tőle megszokott retorikai finomsággal fejt ki ezt a fontos ellenjavaslatot, érintve azokat a pilléreket, amelyek ezeket az erőviszonyokat rendszerré kötve összekötik, és ajánlja: "inkább azt kellene posztulálnunk, hogy az erőviszonyok e sokféleségét - részben, de soha nem teljesen - vagy "háború", vagy "politika" formájában lehet kódolni; ez két különböző stratégiát jelentene (de az egyik mindig képes átváltani a másikba) e kiegyensúlyozatlan, heterogén, instabil és feszült erőviszonyok integrálására".⁴²

Ebből a nézőpontból a hatalom hirtelen olyan társadalmi entitásként jelenik meg, amelyet az emberi viselkedés alkot, de független és az egyének ellenőrzésén kívül álló - tehát szinte "emberfeletti valóságként".⁴³ A hatalom számos gyakorlója számára ez a kép a

---

38 Foucault, Michel ([1984] 1990): *Foucault: A szexualitás története: The Will to Knowledge, An Introduction*, Vol. I, fordította Robert Hurley (szerk.), New York: *The Will to Knowledge, An Introduction*, Vol. I, fordította Robert Hurley (szerk.), New York: Clegg, Stuart (1989): Foucault, 1989): A történelemtudományok és a történelemtudományok, valamint az elmélet és a történelemtudományok és a történelemtudományok (1989): *Frameworks of Power*, London: Sage Publications.; Young (1990); és Haugaard, Mark (2010): Power: A 'Family Resemblance' Concept, *European Journal of Cultural Studies*, 13 (4), pp. 419-438.

39 Foucault (1990): p. 94.

40 Clegg (1989): p. 207.

41 A hatalomnak ez a felfogása azonban valójában sokkal régebbre nyúlik vissza, mint a posztmodernizmus. Korai képviselőjének tekinthető a középkori államelméletet valló Ibn Khaldun. Vö. Ibn Khaldun, Ibn Khaldun (2011): *Die Muqaddima: Betrachtungen zur Weltgeschichte*, fordította Alma Giese, München: C.H. Beck. Lásd még: Gierer, Alfred (2001): Ibn Khaldun on Solidarity ("Asabiyah") - Modern Science on Cooperativeness and Empathy: a Comparison, *Philosophia Naturalis* 38 (1), pp. 91-

42 Foucault (1990): p. 93.

43 Han (2005) szerint: 96. o. Martin Saar (2010) is hasonlóan látja, és ebben az összefüggésben "transzindividuális relációs entitásról" beszél. Vö. Saar (2010): 11. o.

első pillantásra bonyolultnak és a politikai józan észről távolinak tűnik. Az, hogy mégis nagyfokú hatékonysággal bír a politikai munkában, a mindennapi cselekvések figyelembevételével mutatható be a legjobban. Ha ásítunk, a kezünket a szánk elé tesszük; ha látjuk, hogy egy babakocsis nő száll fel a metróra, felajánljuk a segítségünket, vagy legalább helyet biztosítunk; ha valakivel vitatkozunk, általában hagyjuk, hogy a másik beszéljen. Mindezekben az esetekben nincs olyan hatalmas személy vagy csoport, aki arra kényszerít, hogy így cselekedjünk vagy így érezzünk, ennek ellenére a viselkedésünk irányítás és ellenőrzés tárgya. Itt Foucault szavaival élve "a hatalmi viszonyok a társadalmi lét minden szintjét áthatják, és ezért a társadalmi élet minden helyszínén - a család és a szexualitás privát szférájában éppúgy, mint a politika, a gazdaság és a jog nyilvános szférájában - működnek".⁴⁴ Ezek a hatalmi hálózatok, amelyek az átfogó ellenőrzés teljes társadalmi rendszerét alkotják, internalizált normákon keresztül bontakoztatják ki hatásukat. Ezek magukban foglalják a helytelen viselkedésért elvárt szankciókat és a megfelelés pozitív ösztönzőit. Az emberek, ahogy Foucault és más teoretikusok is elismerik, szelektíven megpróbálhatják befolyásolni ezt a rendszert és változtatásokat eszközölhetnek. Mindent egybevetve azonban ez továbbra is kívül marad az ellenőrzésükön. Ezek persze ex-trém - alig kezelhető - kihívások a politikai döntéshozók számára: egyrészt azért, mert az érintett szereplőket kívánságaikkal, céljaikkal és cselekvési szándékaikkal mindig is a személyfeletti rendszer alakította és konstituálta; másrészt azért, mert a rendszer számtalan kooperatív és konfliktusos társadalmi kapcsolat hatalmas sokaságából ered, központi irányítás nélkül, és így naponta újrakonfigurálódik. Egy végleges politikai entitás tehát nem létezik. Csak "politika" létezik, vagyis politikai gyakorlatok és diskurzusok együttese, amelyek a politikai terét alkotják, minden esetben új és másként konstituálódva.

Ebben a vitában is felmerül a kérdés, hogy a két hatalomfogalom hogyan viszonyul egymáshoz, és hogy ez a vita milyen jelentőséggel bír a hatalom fogalmának saját definiálási megközelítése szempontjából. Ezzel a vitával elérkeztünk a modernitás hatalomelméleti vitájának magjához. Ragaszkodunk-e a saját hatalommal felvértezett autonóm szubjektumok nem- zetéhez? Vagy olyan rendszert írunk le, amely az embereket és a szervezeteket komplex hatalmi hálózatokba helyezi?⁴⁵

---

44 Foucault, Michel. (1980): Foucault: *Hatalom / Tudás: Válogatott interjúk és egyéb írások, 1972 - 1977*, fordította Colin Gordon, Leo Marshall, John Mepham és Kate Soper. Brighton: Harvester, 119. o.

45 A strukturális modell kritikai értékelésére példaértékű Keith Dowding po- litikus

tudós kijelentése: "Tévedés azt gondolni, hogy mivel a hatalom *struktúráját* térképezzük fel, a *struktúráknak* hatalmuk van", Dowding (1996): p. a mi28, akcentusunk.

Valójában nincs okunk arra, hogy ebben a vitában állást foglaljunk. Mindkét megközelítés értékes. Az árumodell azt az erős, elmélet előtti intuíciót, hogy a hatalom szándékosan használható és felhalmozható az emberek által, jól kidolgozott elméletté fejleszti, lehetővé téve a szereplők közötti hatalmi aszimmetriák elemzését és számszerűsítését. A strukturális modell viszont felismeri, hogy a társadalmi rendszerek saját komplex életet fejleszthetnek ki, és cselekvéseiket a bennük részt vevők felé irányítják. Ugyanakkor mindkét megközelítés természetesen polarizál is. Az árumodell indokolatlanul nagy hangsúlyt fektet a konkrét személyek szándékos hatalomgyakorlására, figyelmen kívül hagyva azt aényt, hogy ezeket az egyéneket meggyőződésekkel és céljaikkal együtt az adott társadalmi minták alakítják. A hatalomelmélet nyelvére lefordítva ez azt jelentené, hogy nem támaszkodunk kizárólag egyoldalú, alulról felfelé irányuló perspektívára, amely csak a konkrét emberre mint az elemzés tárgyára rögzül. Ezzel szemben a hatalom elmélete számára a strukturális modell azzal szenved, hogy az embereket - nyersen fogalmazva - egy mindenütt jelenlévő társadalmi apparátus bábjaivá degradálja. Ez a szűk, felülről lefelé irányuló perspektíva, amely csak a struktúrákat nézi, de az embereket nem, nem tükrözi megfelelően a mindennapi interperszonális valóságot. Mindig olyan helyzetekben találjuk magunkat, amelyekben mi - és nem egy névtelen hatalmi hálózat - gyakoroljuk a hatalmat mások felett; legyen szó egyoldalú sakkjátszmáról, amelyben mi diktáljuk ellenfelünknek az összes lépést, vagy egy hierarchikus munkaviszonyról, amelyben mi határozzuk meg az alkalmazott tevékenységét.

A jelenlegi hatalomelméleti vita nyilvánvaló következtetése e két modellmegközelítés kombinálása, hogy integráljuk elemzési erősségeiket és elkerüljük gyengeségeiket. A hatalom - kívánjuk leszögezni - mint olyan jószág vagy eszköz jelenik meg, amelyet az emberek használhatnak, és mint olyan transzindividuális társadalmi struktúra, amely az emberi cselekvést irányítja. A hatalom mint a konkrét személyek tulajdonsága és a hatalom mint a személytelen társadalmi rendszerek tulajdonsága közötti konfliktus a modernitás egyik meghatározó jellemzője, és a hatalomról szóló diskurzusaink elválaszthatatlan eleme. Ez a megfontolás azonban korántsem forradalmi vagy újszerű. Foucault újra felfedezte az emberi szubjektumot mint a hatalom és az autonóm felelősség hordozóját, és foglalkozott a személy és a társadalmi struktúra fent említett antagonizmusával.⁴⁶ Hasonló megfontolásokat találunk Martin Saar politológus munkájában, aki ellentétes perspektívából halad a két megközelítés integratív tervezése felé.⁴⁷

---

46 Foucault, Michel (1988): Roberet Hurley (szerk.), New York: *The Care of the Self, The History of Sexuality*, kötet, ford3.; Random House. Lásd még: Foucault, Michel ([1984] 1988): *The History of Sexuality*, Vol. 3: *The Care of the Self*, fordította:

Robert Hurley, New York: Vintage Books.

47 Vö. Saar (2010). Lásd még Allen (2011).

Foglaljuk össze röviden az eddig elhangzottakat. A hatalom definíciójával kapcsolatos első vita (hatalom a hatalomhoz versus hatalom a hatalom felett) megvitatásakor érvelési stratégiai okokból azon hatalomelméleti szakemberek oldalára álltunk, akik a hatalmat az uralom társadalmi jelenségeként értelmezik, amely potenciálisan legyőzi a potenciális ellenállást. A hatalom, ahogy Weberrel együtt megállapítottuk, akkor és csak akkor van meg, ha van esélyünk akaratunkat mások esetleges ellenállásával szemben érvényesíteni. A második vita (árumodell versus strukturális modell) tárgyalásakor egyik modellt sem választjuk, hanem a két megközelítés kombinációja mellett érvelünk. A hatalom, mint megállapítottuk, konkrét személyek tulajdonságaként és személytelen társadalmi struktúráként is előfordul. Hogyan illeszkedik ez a két megállapítás a hatalom modern elmélete szempontjából? Becslésünk szerint az árumodell és a hatalom strukturális modellje döntően kiegészíti a weberi uralomkoncepciót. Eszerint a hatalmat úgy kell felfogni, mint a konkrét személyek rendelkezésére álló eszközöket más személyek potenciális ellenőrzésére ÉS mint egy társadalmi struktúra azon lehetőségét, hogy a benne részt vevő személyek viselkedését irányítsa. A mi szempontunkból döntő fontosságú, hogy Weber hatalom-feletti felfogása hiányt hagy a "hatalom-hordozó" pozíciójával kapcsolatban. Egyszerűen nyitva hagyja, hogy ezt a pozíciót egy konkrét személy vagy embercsoport, vagy egy személytelen vagy személyfeletti társadalmi struktúra tölti be. Az árumodell és a strukturális modell képviselői közötti vita vitája pedig világosan megmutatta, hogy ezt a pozíciót mindkettő betöltheti.

1.2 A HATALOM ALAPELVEI

Miután megvittattuk a definíciós megközelítésünk sarkalatos kérdéseit, nevezetesen azt, hogy mely jelenségek tartoznak a hatalom fogalma alá, és melyek nem, most azt szeretnénk tisztázni, hogy ezek a jelenségek milyen logikai mintáknak vannak alávetve, és milyen alapelvek vonatkoznak rájuk. Ehhez a kérdéshez máris kapcsolódik egy implicit feltételezés, nevezetesen, hogy a hatalomnak egyáltalán léteznek alapelvei. Azonban egy lépéssel tovább is megyünk. Úgy véljük, hogy lehetséges a hatalmi elvek olyan listáját kidolgozni, amelyek univerzálisak és globálisan konzisztensek, azaz időtől és helytől függetlenek. Más szóval, a hatalom alapelvei mindenhol és mindenkor ugyanazok. Mielőtt részletesen felsorolnánk őket, először is tegyük hihetővé a hatalmi elvek egyetemességére és globális konzisztenciájára vonatkozó feltételezésünket.

Érvelésünk a következőképpen foglalható össze: (a) a hatalom természete az emberiség természetétől függ; b) az emberiség lényege egyetemes és globálisan egységes; c) ezért a hatalom lényege - és így elvei is - egyetemes és globálisan egységes. Ennek a következtetésnek az első előfeltétele könnyen megtehető

híhető. A hatalom, ahogyan azt az 1.1. fejezetben megállapítottuk, egy redukálhatatlan társadalmi jelenség, amely csak az emberek közötti interaktív kapcsolatokban és azokon keresztül létezik. Emberek nélkül nincs hatalom. A hatalom lényege tehát elválaszthatatlanul összefügg az emberiség lényegével. Ennek megfelelően, ha nincsenek olyan tulajdonságok, amelyek minden emberben közösek, függetlenül attól, hogy milyen korból származnak és hogyan szocializálódtak, akkor nincsenek egyetemes hatalmi elvek sem. Ha azonban vannak olyan emberi tulajdonságok, amelyek minden időben és kontextusban fennmaradnak, akkor ez azt sugallja, hogy ugyanez vonatkozik a hatalom logikájára is.

Ezzel elérkeztünk a második előfeltevésünkhöz. Az a kérdés, hogy létezik-e egyfajta emberi természet, mindig is vita tárgya volt a történészek, társadalomtudósok és filozófusok között. Az 1980-as évek végéig a kritikai elmélet és az egzisztencializmus felfogása uralta a diskurzust, olyannyira, hogy az emberiségről mint olyanról *szóló* kijelentéseket pusztán ideológiai konstrukcióknak tekintették.⁴⁸ Hogy mi az ember és mi nem az ember, azt - így a marxista ihletésű tézis - kizárólag a változó gazdasági körülmények határozzák meg. Ezen túlmenően az emberi cselekvés- és életformáknak nincs karakterisztikus struktúrája. Ezt az álláspontot az utóbbi években joggal állították próbára.

Fontos kritika érkezik a néprajztudomány területéről. Az emberi életformák sokfélesége óriási, mégis vannak "a kultúrának, a társadalomnak, a nyelvnek, a viselkedésnek és az elmének olyan jellemzői, amelyek [...] minden népnél megtalálhatók".⁴⁹ Ezeknek az "antropológiai univerzáléknak" a listája, amelyeket a kultúrák közötti összehasonlító kutatások határoznak meg, hosszú. Jól dokumentált példa erre a vérfertőzési tabu, amely kivétel nélkül minden társadalomban érvényes. Egy másik univerzálé a tulajdonjog, amely - bár sokféle változatban - minden emberi közösség kialakulásának központi eleme. Ilyen feltűnő univerzális struktúrák - így a tézis - csak akkor létezhetnek, ha az emberiségnek van egy megváltoztathatatlan lényege. Ellenkező esetben teljesen megmagyarázhatatlanok lennének.

Egy másik kritika a filozófiai antropológiából származik, a biológiával összefüggésben. Itt rámutatnak arra, hogy az emberi lények cselekvését, gondolkodását, érzéseit stb. nagymértékben meghatározza biológiai testük, és hogy ez a test az emberiség körülbelül 300 000 évvel ezelőtti megjelenése óta változatlan. Egy elméletalkotó, aki jelenleg reneszánszát éli ebben az összefüggésben, a

---

48 Sartre, Jean-Paul ([1945] 2007): John Kulka (szerk.), fordította Carol Macomber, New

Haven: Yale University Press.

- 49 Vö. Brown, Donald E. (2004): *Human Universals, Human Nature, Human Culture, Daedalus*, (1334), pp. 47-54.

Arnold Gehlen szociológus.⁵⁰ Gehlen alkotta meg az ember mint "deficiens lény" alapkoncepcióját azzal a magyarázattal, hogy az állatokkal ellentétben az ember nem alkalmazkodott természetes környezetéhez. Az emberiségnek nincs sűrű bundája, amely védelmet nyújtana a zord időjárás ellen; nincsenek agyari vagy karmai a ragadozók elleni védekezéshez; és messze nem jó a menekülési ösztöne. Ezt a hiányt kulturális alkotásokkal kell pótolni, az egyszerű szerszámok és házak építésétől kezdve a komplex államok létrehozásáig.⁵¹ Jens Clausen bioetikus hozzáteszi, hogy a kulturális technikák kifejlesztése révén az ember nem tudta legyőzni a természet fenyegetését, de sikerült csökkenteni azt.⁵² Minden emberi társadalmi vívmány - és így a hatalmi re-lációk is - végső soron csak a fizikai hiányosságok kompenzálására szolgáló mechanizmusok. Ez a körülmény, állapítja meg Gehlen, az emberiség lényege. Amennyiben ez a fizikai konstitúció genetikailag meghatározott, megváltoztathatatlan és univerzális. Így az emberi viselkedés minden felszínes és kulturális eltérés ellenére mindig ugyanazt az alapmintát követi.

Ismét összefoglalva: ha létezik olyan, hogy univerzális és globálisan konzisztens emberi természet, ahogy mondtuk, akkor ez azt sugallja, hogy a hatalomnak is létezik univerzális és globálisan konzisztens logikája - mert a hatalom természete elválaszthatatlanul összefügg az emberiség természetével. Mivel az etnológia és a biológiai megalapozott antropológia eredményei azt sugallják, hogy létezik ilyen emberi természet, ebből következik, hogy összeállítható a hatalom mindenhol és mindenkor érvényes elveinek listája. A következőkben erre törekszünk. Célunk nem az, hogy bármely magasabb elvből kimerítő felsorolást vezessünk le, vagy hogy minden egyes bejegyzést szigorúan bizonyítsunk. Rather, listánk a tudományos kánon hatalomfogalomként való olvasásán, sokéves politikai tanácsadói tapasztalaton és nem utolsósorban a józan ésszel alapul.

(1) A hatalom erkölcsi semlegessége

A hatalomnak rossz híre van. És nem csak azóta, hogy a *Ton Steine Scherben* német rockegyüttes 1972-ben a világot elborító 1968-as diákmozgalom szellemének megfelelően azt énekelte, hogy "Senkinek sincs hatalma!".

---

50 Gehlen, Arnold ([1940] 1988): McMillan és Karl Pillemer (szerk.), New York: *Man, his Nature and Place in the World*, fordította Clare McMillan és Karl Pillemer, New York: Columbia University Press.

51 Vö. Heidegger, Martin (1953): Bevezetővel és fordítással: William Lovitt, New York: *The Question Concerning Technology and Other Essays X*, New York: Garland Publishing.

52 Vö. Clausen, Jens (2009): *Nature*, (4577233), pp. 1080- 1081. Lásd még: Clausen, Jens (2006): *Die Natur des Menschen: Geworden und gemacht. Anthropologische*

többek között a hippi szubkultúra és az Ifjúsági Internacionálé Párt anarchista "Yippie"-i. A hatalommal szembeni "modern" ellenszenvnek valamivel régebbi gyökerei vannak. "A hatalom gonosz, bárki is gyakorolja" - hangzott el Jacob Burckhardt kultúrtörténész apodiktikus kijelentése már a huszadik század elején.⁵³ Burckhardt ugyanis a hatalom megteremtését egy bűncselekmény elkövetésével tette egyenlővé. Hasonlóan vélekedik Mihail Bakunyin is, aki számára a hatalom és az elnyomás szinonimák.⁵⁴ Bernhard Taureck ezt a nem csak az értelmiségiek körében elterjedt álláspontot azzal foglalja össze, hogy az ember úgy beszél a hatalomról, mintha az fenyegetést jelentene, mintha "valami gonosz" lenne.⁵⁵ Ennek az álláspontnak három állítás áll a háttérben: a hatalom megszerzése mindig erkölcsileg rossz, a hatalom gyakorlása mindig erkölcsileg rossz, és a hatalom mindig eredendően erkölcsileg rossz, akár használják, akár nem.

Ez a három állítás téves! A hatalom önmagában - ez az első elvünk - nem jó és nem rossz, hanem *erkölcsileg semleges*. Erkölcsi státuszát csak a kontextusán keresztül nyeri el. Státusa tehát attól a konkrét kérdéstől függ, hogy kinek mennyi hatalma van ki felett, mihez képest.

Más szóval, csak ez vagy az a hatalom lehet erkölcsileg jó vagy rossz, a hatalom *sui generis* nem. Mi a legjobb módja semlegességi tézisének bizonyításának? Mindenekelőtt fel kell ismernünk, hogy magának a hatalomnak az erkölcsi státuszára vonatkozó kérdésre csak három logikailag lehetséges válasz létezik. Először is, a hatalom önmagában mindig erkölcsileg rossz - ez Burckhardt és Sartre nézete. Másodsor, a hatalom önmagában mindig erkölcsileg jó - ezt tudásunk szerint még senki sem képviselte. Harmadsor, a hatalom önmagában sem nem erkölcsileg jó, sem nem rossz - ez a mi tézisének. Negyedik lehetőség nincs. Mivel a második tézist soha senki nem támogatta komolyan, így az első tézis cáfolatára összpontosíthatunk. Ez lehetővé teszi a harmadik tézis helyességének levezetését.

Az első tézis cáfolatához elegendő néhány példa. Vegyük például a szülők hatalmát gyermekeik felett. Kétségtelen, hogy a szülőknek, még a szerető és gondoskodó szülőknek is, óriási hatalmuk van az utódaik felett. Ez a fizikai felsőbbrendűségből, a természetes tekintélyből és a gyermekek segítségére és útmutatásra való igényéből fakad. Mindazonáltal ezt a hatalmat - feltételezhetjük - általában a gyermekek javára használják. A szülők

---

53 Vö. Hinde, John R. (2000): *Burckhardt és a modernitás válsága*, Montreal: *Jacob Burckhardt and the Crisis of Modernity*, Montreal: McGill-Queen's University Press.; p. Lásd 122.még: Burckhardt, Jacob (2000): *Aesthetik der bildenden Kunst, Über das Studium der Geschichte*, in Peter Ganz (szerk.), *Jacob Burckhardt Werke. Kritische Gesamtausgabe Vol. 10.*, München: *Kritische Gesamtausgabe*, München: C.H. Beck.; 419. o.

54 Vö. Newman, Saul (2004): *International Political Science Review*, 25 (2), pp. 139-157.

akarata ellenére tartják őket, amikor át akarnak szaladni egy forgalmas úton; gyakorolják tekintélyüket, amikor a gyerekek inkább videojátékkal akarnak játszani, mint al-gebra tanulni; hatalmi szót emelnek, amikor ideje lefeküdni - és így tovább. Az utódok felnevelésének és nevelésének felelőssége megköveteli a hatalom birtoklását, méghozzá egyenesen. Ha a szülők - Weber e kontextusában gondolkodva - nem lennének képesek érdekeiket érvényesíteni gyermekük ellenállásával szemben, nem tudnák teljesíteni nevelési feladatukat. Ez egyébként összefoglalja az antiautoriter nevelés egész dilemmáját. Hasonló eset például az orvosé. Gondoljunk konkrétan egy pszichiáterre, aki öngyilkos betegét zárt osztályra utalja. A pszichiáter hatalma nem a fizikai fölényen vagy a természetes tekintélyen alapul, hanem a jogi normákon és a *nem beszámíthatónak* tekintett személy védelmére vonatkozó társadalmi konvenciókon. Mindazonáltal hasonló funkciója van, mint a serdülőkori nevelés esetében: a kiskorú vagy egyébként kiszolgáltatott személy ellenőrzése a saját érdekében. Nem akarjuk azt állítani, hogy minden hatalom, amellyel a szülők rendelkeznek a gyermekek és az orvosok a betegek felett, jó. Sajnos rengeteg zsarnoki apa és anya, valamint hozzá nem értő orvos van. Ettől függetlenül még mindig jó - vagy jobban mondva társadalmi jó -, hogy a szülők és az orvosok általában hatalmi viszonyban vannak a védelmük alatt állókkal. A hatalom tehát itt nem erkölcsi rossz, hanem az általános jóléti és gondozási viszonyok működésének feltétele. Így már ezen a ponton érvényét veszti az a tézis, hogy a hatalom mindig rossz, "függetlenül attól, hogy ki gyakorolja".

A hatalom mint egyetemes rossz tézise azonban nem csak azokkal a társadalmi viszonyokkal kapcsolatban téves, amelyekben a hatalomnak alávetettek kiskorúak vagy *non compos mentis*ek. Téves a felelős emberek közötti kapcsolatok tekintetében is. Az egyik vitathatatlan példa a futballról szól. Itt a játékvezetőknek hatalmuk van a játék felett, amennyiben játékosokat küldhetnek le a pályáról, szabadrúgásokat ítélnak, büntetőket ítélnak és hosszabbítást rendelhetnek el - akár több ezer szurkoló és milliós profi klub akarata ellenére is. Mégis abszurd lenne erkölcsi rosszként elítélni a részleges hatalmat. Sokkal inkább szükséges feltétele a játék tisztességes lebonyolításának és a szabályok betartásának, amelyek a játékot alkotják. Ismétlem, nem azt állítjuk, hogy bármely egyes játékvezető hatalma automatikusan és eredendően jó. Ez naivítás lenne, különösen a nemzetközi futballvilágot ismételten megrázó csalási ügyek tükrében. A bírók hatalma inkább általában jó dolog.

Egyes olvasók talán szemrehányást tesznek nekünk, azt állítva, hogy példaink banálisak, és kizárják az igazán izgalmas kérdéseket, például azt, hogy a politikai hatalom jó vagy rossz. Erre két megjegyzéssel válaszolunk. Először is, ebben a fejezetben nem foglalkozunk azzal, hogy

annak tisztázása, hogy mik a hatalom jó vagy rossz formáinak kritériumai.⁵⁶ Célunk csupán az, hogy megmutassuk, hogy a hatalom önmagában - általános fogalomként, nem pedig konkrét, konkrét kontextusban megvalósuló hatalomként értelmezve - nem erkölcsi rossz, hanem erkölcsileg semleges. És ezt olyan ellenpéldákon keresztül tesszük, amelyekben nyilvánvalóvá válik a hatalom kategorikus gonoszságának tézisének intuitív tarthatatlansága. Másodsor, példáink szándékosan hétköznapi eseteket tartalmaznak, mivel a hatalom jelenségének mindennapi életünkben való mindenütt jelenlétét és annak az állításnak a valószínűségét hivatottak megmutatni, hogy a hatalom minden aspektusában alapvetően rossz.

(2) A hatalom és a szabadság dialektikus viszonya

A hatalom és a szabadság, úgy tűnik, antipódusok. Ahol hatalom van, ott a szabadságnak utat kell engednie. És ha valóban szabadok vagyunk, akkor csak annyiban vagyunk szabadok, amennyiben nem vagyunk alávetve semmilyen hatalomnak, mert a hatalom mindig a cselekvési szabadságunk potenciális korlátozását jelenti.⁵⁷ A dolgok azonban ennél bonyolultabbak. A hatalom és a szabadság viszonya nem ellentét, hanem - mint második elvünk - *dialektikus* viszony. Vagyis a hatalom és a szabadság feltételezik és aláássák egymást. Kapcsolatuk objektív és valós ellentmondás. Milyen mértékben kondicionálják egymást a hatalom és a szabadság? Először is megállapíthatjuk, hogy a hatalom feltételezi a szabadságot. Csak olyan entitások felett lehet hatalmunk, amelyeknek autonómiájuk és cselekvési lehetőségük van. Egy követ vagy egy fát nem tudunk *kényszeríteni vagy nyomást gyakorolni* - csak ilyen tárgyakkal dolgozhatunk vagy dolgozhatunk fel. Más szóval, egy potenciálisan vonakodó akarat leigázásának lehetősége azt feltételezi, hogy előbb egy autonóm akarat létezik. A hatalom csak akkor válik erővé, amikor ez az alávetési lehetőség megvalósul, és a szabad akarat megtörik. Ezzel azonban úgyszólván megszűnik létezni. Ezt a legdrámaibban a halálos erővel való fenyegetés példája mutatja be. Amíg azzal fenyegetőzünk, hogy halálos lövést adunk valakinek, addig hatalmunk van felette. Azzal ösztönözzük a szabad akaratukat, hogy engedelmeskedjenek a parancsunknak, hogy az engedelmesség alternatíváját a létezés felszámolásával kapcsoljuk össze. Amint azonban teljesítjük a fenyegetésünket, mivel a fenyegetettek nem hajlandók önként teljesíteni a követeléseinket, megszűnik a hatalmunk felettük.

56 Ezzel a kérdéssel a 2.3. fejezetben foglalkozunk.

57 Ez az álláspont a politikai liberalizmus John Rawls, Ronald Dworkin és Claus Offe által képviselt gondolkodási iskolájára jellemző; lásd Rawls, John (1971): *A Theory of Justice*, Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press; és vö. Dworkin, Ronald (1977): *Taking Rights Seriously*, Cambridge: Harvard University Press. A

szabadság és a hatalom kapcsolatának liberális szemszögből történő tárgyalását lásd Carter, Ian (2008): How are Power and Unfreedom Related?, in: Cécile Laborde és John W. Maynor (szerk.), *Republicanism and Political Theory*, Malden/Oxford: Blackwell Publishing.; pp. 59-82.

A halálosan megsebesült, korábban fenyegetett személyt a halál teljesen megfosztja hatalmunktól. Ezért találó, amikor Niklas Luhmann a fizikai erőszak gyakorlását a kudarc - és nem a siker - kifejeződésének nevezi.

- a hatalom.⁵⁸

Ugyanakkor a szabadsághoz azonban hatalomra is szükség van. Erre mutat rá Wolf-gang Sofsky és Rainer Paris, megjegyezve, hogy a hatalom kiterjeszti az egyik személy szabadságát a másikkal szemben azért, hogy megvédi a külső támadásoktól, és segíti az egyént saját függetlenségének megőrzésében.⁵⁹ A szabad-dom összetevője abban áll, hogy szabadnak kell lenni mások önkényétől, a gonoszság fenyegetésétől, a függőségektől stb. A politikai teoretikus Isaiah Berlin a szabadságnak ezt az aspektusát *negatív szabadságnak* nevezi.⁶⁰ Ebben az értelmezésben a szabadság az egyes személyt körülvevő, beavatkozásmentes társadalmi tér, amelyen belül az egyén autonóm módon, mások kívánságaitól és céljaitól függetlenül cselekedhet. Az így védett tevékenységek spektruma a letriviálisabb mindennapi tevékenységektől, mint például a döntés, hogy feketén és cukor nélkül isszuk a kávé, az olyan alapvető kulturális rituálékig terjed, mint a vallás gyakorlása. Minél nagyobb ez a beavatkozásmentes tér, annál nagyobb a személy szabadsága. Minél kisebb, annál kisebb a szabadság - egészen addig a pontig, ahol a szabadság mások pusztá privilégiumává degradálódik, és az autonóm cselekvés minden lehetősége elvész. Mi ennek a térnek az alapja? Az egyszerű válasz: a hatalom. Csak akkor tudja valaki érvényesíteni a be nem avatkozásnak ezt a terét, és csak akkor lehet - Isaiah Berlin kifejezésével élve - *negatíván szabad*, ha lehetősége van arra, hogy céljait és érdekeit másokkal szemben érvényesítse. Természetesen ennek a szabadságot érvényesítő hatalomnak nem kell *közvetlenül* az egyénnél magánál az egyénnél lennie, például egy hobbesi anarchia értelmében, amelyben mindenki igyekszik minél több hatalmat (fizikai erőt, fegyvert, szövetségest, erőforrást stb.) felhalmozni, hogy ne essen mások önkényének áldozatául. Egy erőmonopóliummal rendelkező államban az egyéneknek hatalmuk van, mindenekelőtt közvetett módon, amennyiben olyan államilag garantált jogok birtokosai, amelyek biztosítják számukra a be nem avatkozás terét, és amelyek védelmére közbiztonsági erőket hívhatnak. Mindazonáltal meg kell jegyezni, hogy hatalom nélkül - legyen az közvetlen vagy közvetett - az egyének nem rendelkeznek szabadságuk garanciájával.

A hatalom szabadságot feltételez - a szabadság pedig hatalmat feltételez. Mindkettő kölcsönösen feltételezi egymást. Ez szinte túl szépen hangzik ahhoz, hogy igaz legyen. És természetesen valóban így is van. Ahogy az elején hangsúlyoztuk, mindkettő nem csak mu

---

58 Luhman, Niklas (1987): *Beiträge zur funktionalen Differenzierung der Gesellschaft*, Soziologische Aufklärung Vol. Opladen4., Westdeutscher Verlag., p. 119.

- 59 Söföky, Wolfgang és Paris, Rainer (1994): *Figurationen sozialer Macht. Autorität - Stellvertretung - Koalition*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.; 9. o. 9. o.
- 60 Vö. Berlin, Isiah (1969): *A szabadság két fogalma*. Oxford: Oxford: Oxford University Press.

tuálisan kondicionáló, egymást is aláássák. Ezt jól szemlélteti Berlin modellje a nem-beavatkozási térről. Minél nagyobb az a tér, amelyen belül egy személy közvetlen vagy közvetett hatalma alapján cselekedhet, annál kisebb a mások számára fennmaradó szabadság tere. Kissé eltúlozva azt mondhatjuk, hogy az egyiknek a hatalommal megerősített szabadsága a másiknak a rabságát jelenti. Ez az elképzelés a maga ex-tréme egy olyan diktatúrában bontakozik ki, amelyben pontosan egy személy - nevezetesen a diktátor - élvezi a maximális negatív szabadságot, és cserébe az összes többi személy - talán az uralkodó körüli szűk hatalmi elit kivételével - csak minimális szabadságot élvez, vagy egyáltalán nem. A hatalom, amennyiben lehetőséget jelent az emberek irányítására, mindig veszélyt jelent mások cselekvési képességére, és korlátozza azt. Ha alávetem magam egy másik ember hatalmának, elméletileg még mindig dönthetek úgy, hogy nem teljesítem a parancsát, és viselem a pusztító következményeket - akár a halálbüntetésig. Ezt érti Sartre a *radikális szabadság* eszméje alatt.⁶¹ Valójában azonban ennek a radikális szabadság eszmének kevés köze van ahhoz, amit általában értünk a fogalom alatt. Ha ugyanis bizonyos cselekvési lehetőségek olyan pusztító következményekkel járnak, hogy egy racionális ember csak nagyon kevés, különleges körülmények között választaná őket, akkor *gyakorlatilag* törlődnek a döntéseim köréből. Továbbra is igaz: a szabad cselekvési domot embertársaim hatalma korlátozza, és minél nagyobb a hatalmuk hozzám képest, annál korlátozottabbak a cselekvési lehetőségeim.

Ez a paradoxon, hogy a hatalom és a szabadság egymást feltételezi és aláássza, csak demonstrálható. Nem oldható meg, hanem társadalmi lényként alapvető alkotmányunkhoz tartozik. Ránk marad az a gyakorlati feladat, hogy állandóan és racionálisan mérlegeljünk és egyensúlyozzunk a két tényező között. Az a kérdés azonban, hogy ezt hogyan tegyük, már nem tartozik a hatalmi alapelvek közé. Ez az alkalmazott politikai filozófia területére esik.

(3) A hatalom mindenhatósága

A hatalom mindenütt jelen van. Ez úgy hangzik, mint a teljes ellenőrzés disztópiája George Orwell szellemében, vagy mint egy felháborító összeesküvés-elmélet. Mindazonáltal a harmadik alapelvünk e félreértése már az elején tisztázható. Nem azt mondjuk, hogy az emberek minden cselekedetükben valakinek a hatalmának vannak alávetve, vagy hogy minden cselekedetük mások vagy egy személyfeletti társadalmi rendszer befolyásának eredménye. Sokkal inkább, ahogy Foucault mondja, a hatalom mindenütt jelen van, "nem azért, mert kiváltsága, hogy mindent legyőzhetetlen egysége alatt konszolidáljon, hanem azért, mert egyik pillanatról a másikra, minden ponton, vagy inkább az egyik pontról a másikra minden viszonylatban termelődik. A hatalom mindenhol jelen van; nem azért, mert minden egyes dolog, hanem azért, mert mindenhonnan jön."⁶² Röviden: a hatalom nem mindenre kiterjed, de társadalmi létünk minden aspektusában megtalálható.⁶³

Elsőre még ez a tézis is aligha tűnik hihetőnek. Úgy tűnik, hogy életünk számos olyan területe van, ahol szabad és egyenlő emberi lényekként érintkezünk egymással, anélkül, hogy valaha is hatalmat gyakorolnánk egymás felett. Mély barátságok jutnak eszünkbe, vagy szerelmi kapcsolatok. De ez a nézet kissé naiv. Összefügg azzal, hogy a hatalmat gyakran nem a banális, hétköznapi megjelenésekben érzékeljük és tematizáljuk, hanem akkor, amikor az állítólagos nagy kérdésekről van szó: politika, gazdaság, háború. Valójában a szerelmi kapcsolatok és a párkapcsolatok jó példái a hatalmi viszonyok megjelenésének. Tegyük fel, hogy a párunk magára vállalta, hogy meghívja a szüleit hozzánk. A szülei kedves emberek, de megvan az a csúnya szokásuk, hogy állandóan mindenbe beleszólnak, tanácsot adnak anélkül, hogy megkérdeznék őket, és jobban tudják nálunk, hogyan kell valamit csinálni a háztartásban. Egyszerűen nem éppen ideális vendégek. A párunk mégsem akarja ezt tőlünk hallani, és némi huzavona után kezd kiderülni - talán csak a feliratban és nem kimondva -, hogy a következő napokban a vendégágyban fog aludni, ha a látogatók nem jöhetnek. Ebben a konstellációban ez nem más, mint egy hatalmi viszony: partnerünk irányítja az erőforrásokat - a közelség és a gyengédség visszatartását -, hogy akarátát a mi ellenállásunkkal szemben érvényesítse.

Önmagában ez a példa talán nem sokat mond, kivéve, hogy a szerelmi kapcsolatok nem jó jelöltek egy hatalom nélküli társadalmi térre. Ennek ellenére kétségeket ébreszthet azzal kapcsolatban, hogy léteznek-e valóban hatalommentes terek. Próbáljunk meg tehát általánosítani. Ebben segít, ha felidézzük Weber diktumát, miszerint a hatalom minden olyan lehetőségre utal, amellyel az egyén érdekeit mások ellenállásával szemben érvényesítheti, függetlenül attól, hogy ez a lehetőség mire épül.⁶⁴ Itt két dolog számít. Először is, a társadalmi létnek nincs olyan területe, ahol az embereknek ne lennének érdekeik. Legyen szó szabadidőről, munkáról, szexualitásról, barátságról, sportról, politikáról, tudományról vagy művészetéről, e területek mindegyikével kapcsolatban vannak vágyaink és céljaink, amelyek összeütközésbe kerülhetnek mások ugyanolyan sok, de más irányultságú kívánságával és céljával. Tekintettel egyrészt ezeknek az érdekeknek a jelenlétére, másrészt pedig arra a lehetőségre, hogy ezek az érdekek konfliktusos érdekek által meghiúsulhatnak, felmerül a hatalom gyakorlati szükségszerűsége, vagyis az a lehetőség, hogy az ember az ellenállással szemben úgymond érvényt szerezzen az érdekeinek. Másodszer, hogy

---

62 Foucault ([1984] 1990): p. 93.

63 Popitz, Heinrich (1992): Tübingen: *Phänomene der Macht*, 2. kiadás, Tübingen: Siebeck; p. 15. Lásd még Popitz, Heinrich (2017): *A hatalom jelenségei: Authority, Domination, and Violence*, Andreas Göttlich és Jochen Dreher (szerk.), fordította Gianfranco Poggi, New York: Columbia University Press.; 6. o.

64 Vö. Weber ([1921] 1978).

Ugyanez a véletlen, ahogy Weber találóan megállapítja, minden elképzelhető eszközön alapulhat. Fentebb már említettük a közelség és a gyengédség visszatartását. További hétköznapi példák: a rossz lelkiismeret, amelyet a barátokra kényszerítünk, ha nem jönnek el egy partira; a dicséret, amelyet a alkalmazottaktól adhatunk vagy megvonhatunk attól függően, hogy hogyan végzik a munkájukat; a borralaló, amelyet a pincérnek adhatunk vagy nem adhatunk, attól függően, hogy elégedettek vagyunk-e a szolgáltatással. A példákat a végtelenségig lehetne folytatni. Minden felhasználható a hatalmi erőforrások megteremtésének eszközeként. Röviden, mivel egyrészt az élet minden területén szükség van a hatalom megszerzésére, másrészt, mivel mindent fel lehet használni a hatalom eszközeként, a hatalomnak az élet minden területén meg kell nyilvánulnia. Az embereknek természetes hajlamuk van érdekeik (tehát érdekeik) megvalósítására, és ebből következően természetes hajlamuk van a megvalósításukhoz szükséges erőforrások megragadására.

Hogy világos legyen, nem vagyunk cinikusok, akik úgy gondolják, hogy az emberek minden kapcsolatukat a hatalom segítségével érvényesítik, és azt sem hisszük, hogy minden társadalmi kapcsolat mindig és kizárólag hatalmi viszony.⁶⁵ Egy ilyen szélsőséges álláspont éppoly hihetetlen, mint a valóban hatalommentes társadalmi terekben való hit. Az emberek úgy is megvalósítják érdekeiket, hogy mások ütköző érdekeit jó érvekkel módosítják, és racionális megállapodást kötnek. És ugyanilyen rendszerességgel hajlamosak lemondani saját céljaikról és kívánságaikról, ha mások jó okokat tudnak erre felhozni. Az érdekek hatalom általi megvalósítása társadalmi kapcsolatainknak csak az egyik komponense. Ennek ellenére mégis mindenütt jelen van, ahogy a fenti érvelésből kiderült.

(4) Az emberiség természetes törekvése a hatalom kiterjesztésére és fokozására

Az emberek hajlamosak arra, hogy kiterjesszék és fokozzák hatalmukat. Ez a negyedik alapelvünk. Ez alól az általános elv alól lehetnek kivételek, de a hatalomra való törekvés mégis általános antropológiai tény. Ennek három oka van. Friedrich Meinecke német történész ékesszólóan, bár kissé archaikus nyelven fogalmazza meg az első okot: "A hatalomra való törekvés egy ősi emberi ösztön, talán még állati ösztön is, amely vakon ragad meg mindent, ami körülötte van, amíg nem ütközik valamilyen külső akadályba. És legalábbis az emberek esetében ez az ösztönzés nem korlátozódik kizárólag arra, ami az élethez és az egészséghez szükséges. Az ember teljes szívvel gyönyörködik magában a hatalomban, és ezen keresztül önmagában, valamint felfokozott személyiségét."⁶⁶ Így az, ami az embert a hatalom megszerzésére, kiterjesztésére és megerősítésére készíti, kezdetben nem más, mint maga a hatalom iránti vágy. Természetesen nem Meinecke volt az első megfigyelő, aki erre a felismerésre jutott. Már Tacitus évkönyveiben is megtalálható, aki felismerte a hatalom

jelentőségét mint par excellence ösztönzöt, mint a Római Birodalom legfőbb mozgatórugóját.⁶⁷ De nem csupán arról van szó, hogy a hatalmat önmagában élvezetesnek tekintjük, azaz élvezetesnek, függetlenül attól, hogy más élvezetes javakhoz viszonyul. Friedrich Nietzsche rámutat arra, hogy az emberek nagy elégedetlenséget éreznek a hatalomnélküliségben, és a hatalom hiányát valami eredendően fájdalmas dologként élik meg.⁶⁸ Mivel nemcsak az élvezet növelésére törekszünk, hanem a szenvedés elkerülésére is, kettős motivációs okunk van a hatalom felhalmozására.

Az emberek azonban azért is törekszenek a hatalomra, mert az hasznos, és nem csak az érdekek di- rekta- lóterhes érvényesítésére. A hatalom társadalmi státuszt jelent. Weber például azt állítja, hogy a hatalomra való törekvést gyakran az azzal járó "társadalmi "megbecsülés"" kondicionálja.⁶⁹ A hatalmasokat csodálják, tisztelik, szeretik, félnék tőlük. Előrelátó engedelmességet tapasztalnak anélkül, hogy hatalmukat valaha is használniuk kellene - és azok, akik a hatalmukból hasznot remélnek, keresik a közelségüket.⁷⁰

A harmadik alapelv tárgyalása során már hangsúlyoztuk, hogy a hatalom nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az élet minden területén érvényt szerezzünk saját érdekeinknek a konfliktusos érdekekkel szemben. Ezen a ponton azonban érdemes rámutatni, hogy ebből a szempontból a hatalom maximalizálása az egyetlen instrumentálisan racionális lehetőség. Hobbes, jobban, mint szinte bármely más politikai teoretikus, nagy világossággal és kíméletlenül rámutatott erre a tényre. Az emberek Hobbes szerint nem tehetnek mást, mint hogy több hatalomra törekednek, mert nem tudják biztosítani a jelenlegi hatalmukat, és nem tudják a kellemes élet elérésének és fenntartásának eszközeit a megszerzése nélkül biztosítani.

---

66 Meinecke, Friedrich ([1957] 1998): *Machiavellizmus: The Doctrine of Raison D'État and Its Place in Modern History*, fordította Douglas Scott, bevezetőt írt Werner Stark, New Brunswick, N.J. : Transaction Publishers.; 4. o.

67 Tacitus, Cornelius (1996): Grant (szerk.), London: *The Annals of Imperial Rome*, fordította: Michael Grant (szerk.): Penguin.

68 Lásd Nietzsche, Friedrich ([1844-1845] 1968): Hollingdale (szerk.), New York: *The Will to Power*, fordította Walter Kaufmann és Reginald J. Hollingdale (szerk.): Vintage Books.

69 Weber ([1921] 1978): 386. o.; lásd még p. 539.

70 Heinrich Popitz szerint ez valóban a szerzői hatalom egyik döntő jellemzője. Vö. Popitz (1992): 29. o. Továbbá a 2.1. fejezet mélyreható értékelést nyújt.

többlet teljesítményt.⁷¹ E megfontolás mögött az a gondolat húzódik meg, hogy az emberek, ha megelégszenek egy bizonyos, korlátozott mennyiségű erőforrással, akkor azt kockáztatják, hogy mások elnyomják őket. A személyes cselekvési terek és az életszínvonal állandó fenyegetettsége hatalmi versenyt indít el, amelyben minden szereplő arra törekszik, hogy maximalizálja hatalmi erőforrásait. Nos, mutassunk rá, hogy Hobbes ezt a diktumot az anarchikus természeti állapotra korlátozza, és a hatalomért folytatott versenyt lehetőleg egy állam esz- tabilizációjában látja tetőzni. Mindazonáltal egy ilyen korlátozás figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy még egy konkrét jogi védelmet garantáló állami közösségen belül is versenyezhetünk - és kell is - a hatalomért, ideális esetben nem fegyveres erővel, hanem gazdasági, kulturális és politikai eszközökkel. Mégis, a hatalomért folytatott verseny - így a kijózanító időközi következtetésünk - valójában nem ért véget az államalapítással. Nem, egyáltalán nem - a verseny egyszerűen csak szabályokat kap, amelyek szabályozzák - és látszólag garantálják - a folytatását.

(5) A hatalom alapja az emberiség sebezhetőségében és szűkölködésében rejlik

Antropológiai szempontból a hatalomnak két egyetemes gyökere van: az emberiség sebezhetősége és szükséglete. Popitz a hatalom első gyökerével foglalkozik, amikor azt állítja, hogy az emberek azért gyakorolhatnak hatalmat mások felett, mert képesek másokat bántani.⁷² Amint azt már Gehlen antropológiájának tárgyalásakor hangsúlyoztuk, az embereknek nincsenek természetes védekező mechanizmusaik, ami különösen nyitottá teszi őket a fizikai at- takra. A sérülés lehetőségei, és a képzelet, amellyel az emberek kialakításukat művelik, szinte határtalanok. Az emberi testet lehet bántani, kínozni, megcsónkítani és megölni. Az a felsőbbrendű képesség, hogy valaki képes megsebezni a másikat - akár nagyobb fizikai erő, ügyesség, gyakorlat, fegyverek vagy ravaszság révén - hatalmat ad a másik ember felett. A testi sértéssel való hiteles fenyegetés csökkenti az egyik személy akaratának érvényesítését a másik ellenállásával szemben. Ha az embereket nem ez a jellemző sebezhetőség határozná meg, akkor a szó legszorosabb értelmében erőtlene lennének. Nem kellene félniük attól, hogy megtapasztalják az erőszakot fizikai szenvedés vagy a létezésük megsemmisülése, és nem kényszerülnek arra, hogy meghajoljanak egy másik akarata előtt.

A hatalom második gyökere az, hogy az embereket gondolataikban és cselekedeteikben számtalan olyan szükséglet vezérli, amelyeket mások arra használhatnak, hogy hatalmat gyakoroljanak velük szemben. A spektrum az alapvető táplálkozási és alvási szükségletektől a finom borok, a drága gyógyszerek vagy a kifinomult művészet iránti kultúrált hajlamig terjed. Mindezen szükségletek közös jellemzője, hogy kielégítésük az érintett személy jólétét szolgálja, sőt elengedhetlenül szükséges, és hogy frusztrációjuk - a

szükséglet intenzitásától függően - súlyos szenvedést eredményezhet. Minél több szükséglete van az embernek, annál sokrétűbb az élvezetek potenciális nyereségének lehetősége, de a másoktól való függés is, akik megtagadhatják ezeket. Röviden, az emberek szükségletei mások hatalmába helyezik őket. A görög és római sztoikusok már a kereszténység előtti időkben tudatosították a hatalom és a szükségletek közötti végzetes összefüggést. E gondolkodási iskola szerint a boldogság kulcsa

- az úgynevezett *Eudaimonia* - a szerénység erényében és a saját szükségletektől való elvonatkoztatásban rejlik. Csak ha feladjuk hajlamainkat és az aszkézisre összpontosítunk, akkor szabadulhatunk meg a másoktól való függőségtől és élhetünk autonóm életet. Eközben a sztoikusok ellenlábasai, mint például az etikus Epikurosz, rámutattak az ilyen életszemlélettel járó önmegalázásra és az élvezetek elutasítására. Epikurosz kétségbe vonta, hogy az önellátó, de örömtelen életet egyáltalán érdemes-e élni. Emellett vannak bizonyos alapvető szükségletek, amelyeket egyszerűen nem tudunk lerázni magunkról - például az ételt. Így még az aszkétát is fenyegetheti a létfenntartáshoz szükséges eszközök megvonása, és arra kényszerülhet, hogy alávesse magát más akaratának. Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy szükségleteink minimalizálásával törekedhetünk arra, hogy mások hatalmától való függetlenségünket érvényesítsük - de mindannyian, éppen alapvető emberi szükségleteinknél fogva, a hatalomnak alárendeltjei maradunk.

(6) A hatalom célzott előállítás

A hatalmi viszonyok nem olyan természeti jelenségek, mint például a gravitációs törvény. Ehelyett - ötödik elvünk szerint - kulturális műalkotások, amelyek céltudatos emberi cselekvés révén jönnek létre, és amelyek el is pusztíthatók vagy újra megváltoztathatók. Henrich Popitz szociológus azt állítja, hogy az a meggyőződés, hogy a hatalmi viszonyok az emberi cselekvés termékei, már a görög *polisz* egyik sarokköve volt.⁷³ Ott tekintették először a civilizáció történetében az emberi együttélés politikai rendjét konfigurálhatónak, megváltoztathatónak - és nem úgy értelmezték, mint valami istenadta vagy sérthetetlen dolgot.⁷⁴ Platón *Politeiája* példaértékű abban a tekintetben, hogy itt a célja az, hogy kifejllessze a

---

71 Popitz (1992): p. 12.,eredeti hangsúlyozással: "*Glaube an die Machbarkeit von Machtordnungen*". Lásd még Popitz (2017): p. 3.

74 Popitz (1992): 12. o.

az igazságos társadalmi rend elveit, és ezeket a meglévő állapotok kritikai értékelési mércéjeként használja.⁷⁵ Csak akkor van értelme egyáltalán egy jobb hatalmi rendet szorgalmazni, ha feltételezzük, hogy a hatalom elosztása és szervezése olyasvalami, ami racionális belátás alapján megváltoztatható. A reform és annak radikálisabb megfelelője, a forradalom politikai alapkonceptiója tehát közvetlenül feltételezi, hogy a hatalmi rendet "megcsinálják".

Ugyanakkor a hatalom céltudatos előállítása a hatalom igazolásának kategorikus kötelezettségét eredményezi. Ha az egyének közötti hatalmi viszonyok nem istenadta vagy természet által elrendelt, hanem alakíthatóak, akkor azokat - így Popitz - az érintettek ésszerű érdekeinek fényében is igazolni kell. Ez a meggyőződés, amely az ókor óta meghatározza a hatalomról való gondolkodásunkat, a politikai filozófia klasszikus szerződéselméletében találja meg legvilágosabb kifejeződését. Az érvelés kiindulópontja az, hogy bármilyen társadalmi hatalmi viszony csak akkor igazolható, ha azt egy hipotetikus döntési forgatókönyvben szabad és egyenlő személyek egy csoportja megerősíti. Egyrészt azért, mert a hatalmat emberek hozzák létre, másrészt pedig azért, mert a hatalomnak az emberek jólétét kell szolgálnia. Ebből következik, hogy normatív alapját ezen emberek (legalábbis hipotetikus) beleegyezésében kell keresnie. A szerződéselmélet tizenhetedik és tizennyolcadik századi fénykora óta egyértelműen csökkent a hatalom igazságos rendjeinek határtalan alakíthatóságába vetett hitünk és az abba vetett lelkesedésünk, különösen az utópisztikus államrendszerek, például a realista szocializmus nagy machinációinak és hatalmi kísérleteinek köszönhetően. Mindazonáltal Popitz azt állítja, hogy a bizonyosság, hogy a dolgokat másképp, jobban is lehet csinálni, nem változik.⁷⁶ A megvalósíthatók köre talán korlátozottabb, mint azt a politikai elmélet úttörői feltételezik. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a hatalom másképp és jobban csinálja és lehet csinálni.

(7) A hatalom intézményesülése

Mivel a hatalom célzottan előállított, nemcsak egyének vagy csoportok által felhalmozható, hanem intézményesülhet is. Ez a hetedik alapelvünk. A hatalomnak más szóval megvan a lehetősége a társadalmi struktúrák formájában történő megszilárdulásra.

– az egyes uralkodók és alárendeltjeik közötti rituális függőségektől kezdve a komplex állami hatalmi struktúrák kialakításáig. Popitz szerint három intézményesülési tendencia vagy fejlődési vonal azonosítható: a depersonalizáció, a formalizáció és az integráció.

---

75 Platón (2006): Allen (szerk.), New Haven: Yale University Press.

76 Popitz (1992): p. 15.

A *deperszonalizáció* fogalmával Popitz a hatalmat úgy értelmezi, mint ami egy konkrét személytől elválik, és egy absztrakt társadalmi pozícióba helyeződik át. Vagyis az egyén ebben a konfigurációban csak akkor rendelkezik hatalommal, ha egy bizonyos, a csoport tagjai által elismert pozícióval vagy tisztséggel rendelkezik. Az egyén hatalma megszűnik, ha elhagyja a pozíciót, vagy lemondásra kényszerül. Az ilyen tisztségek és pozíciók - és ez különösen fontos - nem rendelkeznek bejegyzett tulajdonnévvel, hanem definíció szerint nyitva állnak az előtt a személy előtt, aki be tudja tölteni őket.

A *formalizálás* másrészt a hatalomnak az egyes személyek vagy csoportok önkényétől való leválasztására utal, a hatalom használatának szabályozása javára. A formalizált hatalmi viszonyokat a cselekvési és hatásköri normák sűrű hálózata jellemzi. Ezek nemcsak azt határozzák meg, hogy ki kinek mihez képest van hatalma, hanem szankciókat is előírnak azok számára, akik a megállapított szabályokon túl használják vagy kiterjesztik hatalmukat.

Végül a hatalom *integrációja* arra a helyzetre utal, amikor a hatalom gyakorlása, elosztása és felhalmozása egy átfogó társadalmi rendszer részévé válik, és ezáltal legitim intézményszerűvé és megszilárdul. Így válik a hatalom egy politikai doktrína és a társadalom legkülönbözőbb területeit felölelő társadalmi modell szerves részévé.

Mindhárom elem esetében minél erősebben nyilvánul meg, annál erősebb a hatalom. És ahogy a hatalom intézményszerűsége növekszik, úgy nő a hatalom hatókörének kiterjedése, hatékonysága és állandósága is. A deperszonalizáció, a formalizáció és az integráció, ahogyan Peter Imbusch szociológus megjegyzi, a stabilitás növekedését és ezáltal a hatalomnak az intézményszerűsítés folyamatában megszilárduló és ennek megfelelően nehezen visszafordítható biztosítását is eredményezi.⁷⁷ Röviden, az intézményszerűsített hatalomra nem csak az jellemző, hogy nagyobb eséllyel és nagyobb csoporthoz kötődik a sikeres érvényesüléshez, mint a nem intézményszerűsített hatalom. Emellett - ha egyszer már kialakult - nagyon nehéz megszüntetni.

Az, hogy a hatalom intézményszerűsülésének mértéke pontosan számszerűsíthető vagy akár csak osztályozható, közismerten nehéz kérdés. Popitz öt szintet javasol, amelyek egy általános osztályozást tesznek lehetővé. Az első fokozat a *szórványos hatalom*. Ez egy egyedi esetre korlátozódik, amelynek ismétlődése nem várható. A szórványos hatalom olyan - gyakran erőszakos - akciók sorozatában nyilvánul meg, amelyek koordinálhatók, de nem irányulnak az időközi hatalmi viszonyok kialakítására. Szemléletes történelmi példát szolgáltatnak az egyesült mongol törzsek portyázásai

---

77 Imbusch, Peter (2007): Macht: Dimensionen und Perspektiven eines Phänomens, in: Klaus-Dieter Altmeppen, Thomas Hanitzsch és Carsten Schlüter (szerk.), *Journalismustheorie: Next Generation. Soziologische Grundlegung und theoretische*

A 1220.⁷⁸ mongol lovasság az európai fejedelmek számára páratlan erődemonstrációt nyújtott, taktikai ügyességgel és kiváló íjakkal és nyilakkal tizedelték a lovagok seregeit, majd gyilkoltak és fosztogattak a vidéken. A kán hordái azonban soha nem terjesztették ki hatalmukat Kelet-Európában a személytelen és formalizált társadalmi struktúrák formájában, inkább visszatértek Közép-Ázsiába a sikeres portyáik után.

Az intézményesülés második szintje a *normatív hatalom*. Az első szinthez képest az különbözteti meg, hogy az uralkodó szándékosan normalizálja a hatalom alanyainak viselkedését, és ezzel olyan cselekvési szabályoknak veti alá őket, amelyek az élet legkülönbözőbb területein, például a gazdaságban, a vallásban vagy a szexualitásban érvényesülnek. Ez lehetővé teszi az uralkodó számára, hogy olyan viselkedési szabályszerűségeket kényszerítsen ki, amelyek akkor is fennállnak, ha a hatalom alatt állók nincsenek kitéve az erőszak akut fenyegetésének. Az egyéni viselkedés kiszámíthatóvá válik. Ebben a szakaszban a tisztelet normatív módon megszilárdult.⁷⁹ Az uralkodó előnye nyilvánvaló. Ha vannak kodifikált és általánosan elismert viselkedési szabályok, akkor a viselkedés ellenőrzéséhez szükséges erőfeszítés sokkal kisebb, mintha az uralkodónak mindig új parancsokat kellene kiadnia. A hatalom egységesítése tehát megfelel a hatékonyság követelményeinek. A hatalom intézményesülésének e szakaszára paradigmaticusak a terjeszkedő államok gyarmatosításának korai szakaszai - legyen szó a Római Birodalomról vagy a modern kor európai nemzetállamairól. Mindannyiuk közös célja, hogy a meghódított területet ne csak gazdaságilag aknázzák ki rövid távon, mint Dzsingisz kán seregei, hanem hosszú távon hatékonyan irányítsák. Ehhez elengedhetetlen a normatív hatalom és a hozzá kapcsolódó normák.

A harmadik és Imbusch értékelése szerint legfontosabb szakasz a *hatalom pozicionálása*. Ez jelzi az átmenetet a pusztán társadalmi konzolidációtól a tényleges uralomig. Erre a szakaszra jellemző az "ön-praesentia" személyi felsőbbrendűség kialakítása.⁸⁰ Lényegesen itt a már említett társadalmi pozíciók - hivatalok -, amelyekhez konkrét hatalmak és kompetenciák kapcsolódnak, de amelyek konkrét tulajdonosai felcserélhetők. Az egyéni személytől függetlenül pozicionált hatalom lehetővé teszi az uralkodók számára, hogy utódokat és helyettesítőket határozzanak meg, és így a hatalom fennmaradását haláluk utánra is kiterjesszék. Az intézményesülés e szintjének előnye a folyamatosságban és a stabilitásban rejlik. Történelmi gyökerei kétségtelenül a dinasztikus öröklés intézményében található. Ebben az esetben egy személy egy nemesi család tagjaként öröklő a tisztséget, a

---

78 Vö. Marshall, Robert (1993): *Marshall, Marshall: Robert Marshall: Vihar keletről*.

Dzsingisz kántól Khubilai kánig, Berkeley: University of California Press; pp. 90-117.

79 Popitz (1992): p. Szó szerint 44.: "*Fügsamkeit normativ verfestigt*".

80 Popitz (2017): p. 95.

előző uralkodó, így megőrizve a hatalmi rendet. A látszólag paradox szlogen: "A király meghalt, éljen a király", úgy fejezi ki a pozicionális hatalom alapelvét, mint semmi más.

A negyedik szakaszt az *uralom pozicionális struktúráinak*, vagy, szakszerűbben fogalmazva, a hatalmi apparátusok kialakulása jellemzi. Ebben a szakaszban a társadalmi pozíciók az uralkodó intézménye körül alakulnak ki; ezek viszont független hatalmi és ellenőrzési hatáskörrel rendelkeznek. Ez a struktúra egyrészt lehetővé teszi a munkamegosztás egy olyan formáját, amelyben a különböző közhivatalnokok a hatalom bizonyos területeire, például a katonaságra, a gazdaságra, a vallásra vagy a politikára specializálódhatnak.⁸¹ Ez tovább növeli a hatalom normalizálásával elért hatékonyságot. Másrészt biztosítja a különböző társadalmi pozíciók kölcsönös ellenőrzését, és szükség esetén a tisztségviselők cseréjét, ha azok alkalmatlannak bizonyulnak. Az *állami uralommal* a hatalom intézményesülésének ötödik és egyben utolsó szakaszához érkeztünk el. Itt egy hatalmi apparátusnak - vagyis a konkrét személyek által betöltött erős társadalmi pozíciók specializált struktúrájának - sikerült érvényesítenie "egy körülhatárolt területre vonatkozó monopoligényeket, amelyek mindhárom klasszikus normatív funkcióra kiterjednek: a jogalkotásra (jogi norma), a joghatóságra (szankciók monopóliuma) és a normák végrehajtására (beleértve az erőszak monopóliumát)".⁸² Ezeket a központi állami funkciókat nem kell egymástól megkülönböztetni a hatalmak hagyományos, triplex szétválasztásának formájában. Összegyűjthetők egy technokrata pártelit vagy egy klerikális kaszt kezében is. Lényeges azonban, hogy az államhatalom és az intézményesített hatalom minden más formája között az egyetlen lényeges különbség az, hogy egy hatalmi apparátus páratlanul és sikeresen igényt tart a funkciók ellátására. A központosított területi uralomnak ez a rutinszerűvé válása, ahogy Popitz megjegyzi, jelentős társadalmi korlátokat teremt az egyén számára.⁸³ Másrészt azonban biztosítja azokat a rendező funkciókat is, amelyek modern létünkhöz nélkülözhetetlenek.

Ezzel befejeződik a hatalom alapelveinek felsorolása. Meghatároztuk, hogy a hatalom általános jelensége milyen logikát követ, és milyen egyetemes törvényeknek van alávetve, vagy röviden, hogyan működik a hatalom. Az azonban továbbra is kérdés marad, hogy ezekből a felismerésekből milyen következmények származnak ránk, emberekre nézve. Most erre a témára térünk rá.

---

81 Az energiamezővel kapcsolatos részletesebb tudnivalókéért lásd a fejezetet. 82 Popitz (2017): 184. o.

1.3. EMBERISÉG, HATALOM ÉS TÖRTÉNELEM - TOVÁBBI KÉRDÉSEK

Az előző szakasz elején azt állítottuk, hogy a hatalom természete szükségképpen az emberiség természetétől függ. A hatalom egy redukálhatatlan társadalmi jelenség, amely csak a személyek közötti interaktív kapcsolatokban és azokon keresztül létezik. Emberek nélkül nincs hatalom. Azonban ez fordítva is igaz. Mivel az emberek természetüknél fogva társas lények, folyamatosan ki vannak téve a hatalomnak, és foglalkozniuk is kell vele. Senki sem foglalta össze ezt a felismerést olyan tömören, mint Arisztotelész a *zoon politikon*, a politikai állat című művével.⁸⁴ Ez a megnevezés egyrészt azt jelenti, hogy az emberiség ösztönösen törekszik a közösségre, és ennek megfelelően a világtörténelem során mindig is törekedett a csoportokba szerveződésre. Az emberek osztoznak ebben a jellemvonásban, amint azt Arisztotelész meglehetősen humorosan megjegyzi, például a méhek esetében. Másodsor azonban, és ami még fontosabb, az arisztotelészi megállapítás azt jelenti, hogy az embereket nem lehet úgy gondolni, mint akik elszakadtak attól az együttműködő közösségtől, amelybe beágyazódtak. Szükségleteinket és céljainkat, sőt egész önképünket közösségi kötelek alkotják. Bármilyen szerepet és funkciót tulajdonítunk is magunknak - legyen az apa, menedzser, teniszező, környezetvédelmi aktivista, modellrepülőgép-készítő vagy katolikus -, mindig feltételezünk egy társadalmi kontextust, amely értelmet ad önleírásunknak. Bármilyen kísérlet arra, hogy fogalmilag elválasszuk az egyéneket a társadalmi kötődésektől, hogy meghatározzuk, mik is ők "önmagukban", csak elvont és informálatlan antropológiával végződhet.⁸⁵

---

84 Mulgan, Richard (1974): (1023), 438-445. o.; Papadis, Dimitris (2006): Aristoteles's Doctrine That Man Is a Political Animal, *Hermes*, (3), 438-445. o.; Papadis, Dimitris (2006): *Phronimon*, (71), pp. 21-33.; és Miller, Fred (2011): Is Man by Nature a Political and Good Animal, According to Aristotle? Arisztotelész politikai elmélete, in: Edward N. Zalta (szerk.), *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, [online] <https://plato.stanford.edu/archives/win2017/entries/aristotle-politics/>, lekérdezve 2017.12.21-én. Yu (2005) rámutat, hogy ez a vélemény aligha korlátozódik a hellenisztikus vagy akár a nyugati iskolákra. Hasonló megfontolással, bár részleteiben eltérő módon, a konfucianizmusban is találkozhatunk. Vö. Yu, Jiyuan (2005): Confucius' Relational Self and Aristotle's Political Animal, *History of Philosophy Quarterly*, 22 (4), pp. 281-300.

85 Ennek megfelelően az emberiség *homo oeconomicus*, azaz társadalmilag kötetlen és instrumentálisan racionális haszonmaximalizáló emberként való gazdasági és társadalomtudományos eszménye nemcsak etikailag megkérdőjelezhető, hanem

mindenekelőtt rendkívül gyenge magyarázat. Lásd ehhez Taylor, Charles (1989): *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*, Cambridge: Cambridge University Press.

Mégis, ezeket a társadalmi kontextusokat és kötődéseket, ahogyan azt az előző szakaszban megjegyeztük, mindig hatalom hatja át. A társadalmi mezőn belül a hatalom mindenütt jelen van. A barátságokban éppúgy megjelenik, mint a szerelmi kapcsolatokban, a sportban és a gyermeknevelésben. Ez a következő következtetéshez vezet: (a) mivel az ember társas lény, (b) és mivel a szociális terület elválaszthatatlanul kapcsolódik a hatalomhoz, (c) az emberiség elkerülhetetlenül ki van téve a hatalomnak. Természetesen a globális civilizáció történetében az emberek soha nem vetették alá magukat ellenállás nélkül ennek a sorsnak. Az ellenállás legbefolyásosabb stratégiája a buddhizmusban és a keresztény misztikában, valamint Meister Eckhart tanításaiban található meg: a (földi) hatalom legyőzése az én feloldása révén.⁸⁶ Az eszme radikalitását nem lehet túlbecsülni. Az egyén csak úgy szabadulhat meg az evilági lét béklyóitól, és csak úgy szűnhet meg mások hatalmának tárgya lenni, ha szigorú meditáció, aszkézis vagy remetesség útján legyőzi a természeti és társadalmi környezetre vonatkozó személyes szemléletét - állítják. Ez azonban nem a hatalom jelenségének eltörléséről szól, hanem az abszolút üresség spirituális állapotának eléréséről és az elengedésről, mintegy eljutva egy olyan területre, ahol a hatalom már nem számít, mert nincs többé olyan személyes entitás, amely alá van vetve neki. A buddhizmus ezt az állapotot *Nirvánának* vagy *Tiszta Földnek* nevezi.⁸⁷

Ezen a ponton nyilvánvaló keresztteződésbe ütközünk a sztoikusok ősi életfilozófiájával, amelyet a buddhizmushoz és a keresztény miszticizmus egyes iskoláihoz hasonlóan 1.2. a sztoikusok a földi, tér-időbeli létünket a függőség, az elégtelenség, a szenvedés, a kapzsiság és a téves szükségletek szférájaként értelmezik, amelyet meg kell semmisíteni és le kell győzni. Ennek a gondolkodásmódnak a vonzereje a mai napig tart, és aligha lennének hajlandók pejoratívan beszélni róla vagy lebecsülni. Mindazonáltal világos, hogy a világról való lemondás életmódja nem mindenki számára reális lehetőség, még az emberek többsége számára sem. Legtöbbünk számára a *zoon politikon*, a világi és társadalmi kötődésű lény státusunk nem teher, hanem kiteljesedést kínáló lehetőség. Az én következetes feloldódása nem a megváltás egyik formájának tűnik, hanem egzisztenciális fenyegetés mindarra, ami kedves számunkra: családi és baráti kötelékek, szakmai sikerek, fizikai és szellemi

---

86 Meister Eckhart (1260 - 1328) német teológus, dominikánus filozófus és spirituális mester volt, aki az avignoni pápaság idején vált ismertté, és végül eretnekgyanú miatt bíróság elé állították. Vö. Hackett, Jeremiah M. (2013): *A Companion to Meister Eckhart*, Leiden: Brill.

87 A Tiszta Föld buddhista koncepciójáról lásd Bando, Shojun (1973): *Jesus Christus und Amida. Zu Karl Barths Verständnis des Buddhismus vom Reinen Land*, in: Yagi Seiichi és Ulrich Luz (szerk.), *Gott in Japan: Anstöße zum Gespräch mit japanischen Philosophen, Theologen, Schriftstellern*. München: Kaiser, pp. 72-93.: p. 73.

az élvezetet, és nem utolsósorban azt, hogy tudatában vagyunk önmagunknak, mint különálló személyiségeknek, sajátos karakterekkel, saját életrajzzal, kedvelésekkel, ellenszenvekkel, értékekkel és meggyőződésekkel. Azok számára, akik nem akarják vagy nem képesek megfizetni ezt az árat, a hatalom problémája marad. Mivel a hatalom elválaszthatatlan része (világi) létünknek, nincs értelme azon aggódni, hogyan szabaduljunk meg tőle. Ehelyett jobban meg kell értenünk, hogyan nyilvánul meg konkrétan, hogyan bánunk vele, hogyan alakítjuk és legitimáljuk. Itt hasznos, ha felidézzük a hatalom alapelveinek tárgyalását, és ebből a pozícióból kiindulva fogalmazzuk meg a kérdéseket:

1. A hatalom jelenségei mindenütt jelen vannak és sokfélék - de melyek a sajátos formáik, és hogyan osztályozhatók azok a társadalmi mezők, amelyekben előfordulnak?
2. A hatalmat igazolni kell - de hogyan tudjuk konkrétan legitimálni?
3. A hatalmat célzottan lehet előállítani - de hogyan? Melyek azok az eszközök és technikák, amelyekkel hatalmat nyerünk, megszilárdítunk, megsokszorozunk és gyakorlunk, és hogyan lehet ezeket sikeresen használni?

Ezekkel a kérdésekkel természetesen elhagyjuk az általános meghatározás szféráját, és belépünk a konkrét közösség területére, annak történelmileg kontingens, vallási, gazdasági és politikai gyakorlatával és szokásaival. Figyelmünket a hatalom társadalmi konkretizációi felé fordítjuk. A hatalomnak mint történelmileg konkrét, mutabile jelenségnek ez a középpontba állítása azért elengedhetetlen, mert az emberiség és a hatalom viszonya csak a történetiség időbeli-térbeli dimenziójában tapasztalható meg. Más szóval, a hatalom minden alakzata mindig egy konkrét személy vagy csoport hatalma az adott közösség történelmi kontextusában. A hatalomról való beszéd *sui generis* csak absztrakciója létezésünk e történelmileg konkrét formájának. A hatalom jelenségének megértéséhez tehát figyelembe kell vennünk azokat az *egzisztenciális kihívásokat*, amelyek létünk történetiségéből fakadnak. E kihívások tárgyalása mintegy bevezeti a következő fejezetet, a 2. fejezetet, amely a hatalom konkrétumainak szól.

Az *első* egzisztenciális kihívás egy egyszerű szlogenben foglalható össze: *minden dolog megváltoztatható*. Minden jelenség térben és időben - a logika, a természeti törvények és az 1.2. fejezetben vázolt hatalmi elvek paraméterein belül - folyamatos és olykor drámai átalakulási folyamatoknak van kitéve. Hatalmas államok, mint például a Római Birodalom vagy az Akhaimenida Birodalom, évszázadok alatt fejlődnek ki és bomlanak fel; befolyásos vallások, mint például a mitraizmus, hirtelen feledésbe merülnek, miközben a kereszténység globális felemelkedést tapasztal; a látszólag megkérdőjelezhetetlen uralmi formák, mint például az abszolút monarchia, néhány nap alatt forradalmi dühvel söpörnek el; a technológiai fejlődés és a

technikai fejlődés, valamint a modernizáció és a modernizáció is a feledés homályába vész az olyan innovációk, mint az internet, egy generáción belül a feje tetejére állítják a kommunikációról és az in-formációról alkotott elképzeléseket. A politikai, gazdasági, vallási, technológiai és nem utolsósorban az emberiség természeti világának változékonysága alkotja tehát a magját annak, amit történelemnek nevezünk.

Ez a felismerés olyan régi, mint maga a nyugati filozófia. Már a nagy preszókratikus gondolkodó, Hérakleitosz írásaiban is felhangzik, akinek a *panta rhei* (görögül: "minden folyik") mondást tulajdonítják.⁸⁸ Hérakleitosz azonban nem azt jelenti, hogy természeti és társadalmi környezetünk teljesen kaotikus vagy annyira folyékony, hogy bármilyen tájékozódás és tervezés lehetetlenné válik. Sőt, ragaszkodik ahhoz, ahogy Marcel van Ackeren filozófiatörténész megjegyzi, hogy a változás korántsem annyira rendezetlen, hogy minden mindig és minden tekintetben változásnak legyen kitéve, ami ahhoz vezetne, hogy semmi sem lenne azonosítható.⁸⁹ Létezésünk, tudatosan vagy tudattalanul, inkább az állandók és a változatok feszültségterében zajlik. Ebből következően az emberiség számára az a gyakorlati kihívás, hogy megijósolja, a természeti és társadalmi környezet *mely aspektusai milyen módon* változnak, és eldöntse, hogy saját maga milyen hatással lehet és lesz ezekre az átalakulási folyamatokra. Ez a *conditio humana* kétélű kard. Egyfelől az emberiséget úgy állítja be, mint aki képes alakítani a létezését. Másrészt állandó bizonytalanságot hoz magával a jövővel kapcsolatban, és így az elért eredmények elvesztésétől való félelmet és a felelősségvállalás terhét.⁹⁰

A hatalom jelenségével kapcsolatban életvilágunk változékonysága mindenekelőtt azt jelenti, hogy a hatalom mindig elveszíthető (de meg is nyerhető). Egyetlen uralkodó sem sérthetetlen, egyetlen államrend sem garantáltan örökkévaló, egyetlen politikai szövetség sincs örökre kőbe vésve, egyetlen hatalmi erőforrás sem kimeríthetetlen. Ebből a körülményből fakad a hatalom *stratégiai felhasználásának* szükségessége. A hatalmi szereplőknek mindig valószínűségi cél-közeg-környezet számításokhoz kell igazítaniuk cselekedeteiket, amelyek figyelembe veszik döntéshozatali kontextusuk változékonyságát; különben fennáll annak a veszélye, hogy más szereplők kicselezik őket, vagy hogy a környezetük változásai elnyomják őket (a stratégia fogalmának tárgyalását lásd a 2.5.2. és 3.3.1. fejezetekben). Más szóval, azok, akik egy folyamatosan változó környezetben akarnak hatalmat gyakorolni, azzal a kihívással szembesülnek, hogy megijósolják ellenfeleik viselkedését.

---

88 A preszókratikus gondolkodó Hérakleitosz Platón számára az "egyetemes áramlás teoretikusa". Vö. Kahn, Charles H. (2008): Kahn: *Hérakleitosz művészete és gondolkodása*, Cambridge: Cambridge University Press.; p. 4.

89 van Ackeren, Marcel (2006): *Heraklit: Vielfalt und Einheit seiner Philosophie*, Bern: *Vielfalt und Einheit seiner Philosophie*: Peter Lang.; 107. o.

90 A jelenkorban mindkét szempontot leginkább az egzisztencializmus filozófiájában ápolták. Lásd Sartre ([1945] 2007).

és szövetségeseit, valamint saját hatalmi eszközeik fejlődését és hatékonyságát, hogy ezeket az előrejelzéseket felhasználhassák céljaik meghatározásához. A természeti és társadalmi világ változékonysága csak a stratégia révén válik (legalábbis részben) kezelhetővé. Aki tehát nem tervezi meg a hatalom használatát, és csak az ösztönök vezérlik, az a herakleitoszi *panta rhei* fogalom játékszerévé válik.

Maga a stratégiai tervezés fogalma azonban feltételezi az időnek mint kezelhető erőforrásnak a fogalmát is, amelyet az ember előnyére lehet felhasználni, és amely felosztható és mérhető különálló egységekben.⁹¹ Amint a hatalom szereplői az emberi történelmet nem ciklikusan, azaz ugyanazon állapotok örökös ismétlődéseként, hanem lineárisan, egy még meghatározhatatlan jövő felé irányulva fogják fel, a stratégia - valószínűségi törekvésként értelmezve - teljes mértékben kiteljesedik. Ez korántsem triviális, ahogyan azt olyan történészek, mint Reinhart Koselleck és Hans Ulrich Gumbrecht világossá tették:⁹² a különböző kultúrákban és korszakokban az időt mindig másként élték meg és írták le, a múlt, a jelen és a jövő közötti kapcsolatot hol kozmikus folytonosságként, hol teleologikus összefüggésként fogták fel, vagy éppen cezúrák és törések jellemezték. Történelmi szempontból tehát az egyetlen, egyedi idő egyetemes koncepciója, amely minden nép és kultúra számára azonos állandó és egyetemes törvények szerint telik, viszonylag új, és a XIX. századi globális nyugati befolyás eredménye. Tekintettel arra, hogy az idő önmagában nem objektív adottság, hanem kulturálisan alakítható, természetes, hogy a szereplők új naptárak bevezetésével vagy a hétköznapiak számának megváltoztatásával közvetlenül is igyekeztek hatalmi erőforrásként felhasználni, például a francia forradalom idején vagy Sztálin uralma alatt a Szovjetunióban. Christopher Clark nyomán ezt a sajátos hatalmi technikát kronopolitikának nevezhetjük.⁹³ A kronopolitika bizonyos értelemben a technikai hatalomnak a szakaszban leírt változata, 2.1amennyiben technológiai eszközökkel (például metrikus mérésekkel és szabványosítással) befolyásolja az emberek életét, és arra kényszeríti őket, hogy szokásaikat vagy termelési módjaikat új ritmusokhoz és tempókhöz igazítsák.

---

91 Vö. Clark, Christopher (2019): *Time and Power Visions of History in German Politics, from the Thirty Years' War to the Third Reich*, Princeton/Oxford: Princeton University Press.

92 Vö. Koselleck, Reinhart (2004): *Jövő múlt: A történelmi idő szemantikájáról. Sorozat: Studies in Contemporary German Social Thought*, fordította és bevezetővel ellátta Keith Tribe, New York: Columbia University Press; és Gumbrecht, Hans Ulrich (2004): *Production of Presence: What Meaning Cannot Convey*, Stanford: Stanford University Press.

A második kihívás az emberek számára történelmi létükkel összefüggésben a következő: *mindennek ára van*. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy minden cselekedet és minden tárgy pénzzé tehető, vagy hogy minden ember megvásárolható. A "költség" kifejezést inkább a lehető legtágabb értelemben értjük - vagyis a kockázatok, veszteségek és (negatív) következmények vállalásaként. Ennek megfelelően az elv szerint az emberiség minden érdeme és eredménye mindig a javak (implicit) kiegyensúlyozásához, jelentős erőfeszítésekhez, tudatos áldozathozatalhoz vagy lemondáshoz kapcsolódik.⁹⁴

Első pillantásra ez az elv általánosságában aligha tűnik tarthatónak. Az emberi történelem során mindig is voltak olyan személyek vagy csoportok, akiket születésük vagy szerencsés véletlenek révén bizonyos előnyökkel és kiváltságokkal ruháztak fel; olyan előnyökkel és kiváltságokkal, amelyeket mások nem élveznek. Aki az i. e. ötödik században Athén férfi polgárainak szűk csoportjába született - és nem a rabszolgák és metikusok (állampolgári jogokkal nem rendelkező, itt lakó külföldiek) sokkal nagyobb csoportjába -, az élhetett Európa első közvetlen demokráciájának minden jogával. Az arisztokráciához tartozók a középkorban vagy az újkorban nemcsak exponenciálisan nagyobb politikai és gazdasági hatalommal rendelkeztek, mint a vidéki lakosság, hanem a jobb orvosi ellátásnak és a kisebb munkaterhelésnek köszönhetően magasabb várható élettartamot is élveztek. Egy pillantás a jelenre végül azt mutatja, hogy az iparosodott és a fejlődő országok életszínvonala és jogbiztonsága között égbekiáltó különbség van. Nem a "mindennek megvan az ára" elv abszurditását mutatják ezek a meg nem érdemelt -

azaz nem a teljesítmény által szerzett - egész nemzetek kiváltságai?

Egy második, közelebbi pillantás azonban árnyaltabb képet mutat, ami lehetővé teszi számunkra, hogy tovább élesítsük az elvet és annak jelentését. Kezdjük a középkori és modern európai nemesség példájával. Ennek az osztálynak központi jellemzője az a felfogás, amelyet találoán körvonalaz a jól ismert *"No- blesse oblige"* ("a nemesség kötelez") diktum. E mögött az a megszokott meggyőződés áll, hogy az arisztokrácia felsőbbrendűségét kizárólagos kötelezettségek kísérik a közvéleménnyel szemben: példamutató magatartás az élet minden területén, szigorú becsületkódex, jótékonyág a rászorulókkal szemben, állandó készség az állam katonai védelmére és így tovább. A *"Noblesse oblige"* diktuma tehát azt jelenti, hogy a nemesi kiváltságoknak "ára" van, mégpedig kizárólagos társadalmi funkciók teljesítése - egy sajátos életideálhoz kötve. Nos, nyilvánvalóan nevetséges azt állítani, hogy az európai történelemben a nemesi rang minden tagja mindenkor megfelelt ezeknek a követelményeknek. De egy ilyen beismerés elhibázza a lényegét: kiváltságok, javak, erőforrások, eredmények,

---

94 Vö. Flaig, Egon (2017): *Die Niederlage der politischen Vernunft. Wie wir die Errungenschaften der Aufklärung verspielen*, Springer: zu Klampen. Ebben Flaig a politikai ész hanyatlásával foglalkozik, azt állítva, hogy az ember elherdálja a felvilágosodás

víványait stb. nem légüres térben léteznek, hanem mindig és szükségszerűen konkrét társadalmi interaktív kapcsolatokhoz, várakozásokhoz, szerepmodellekhez és költség-haszon számításokhoz kapcsolódnak. Az egyik soha nem létezik a másik nélkül.⁹⁵

Ezt a következtetést, miszerint mindennek megvan az ára, a fentiekben leírtak szerint könnyen kiterjeszthetjük más területekre is: Aki közfigyelmet és tekintélyt élvez, annak ápolnia kell hírnevét, és el kell fogadnia, hogy minden egyes cselekedetét és kijelentését a közmondásos arany mérleg alapján fogják megítélni; aki gazdag ajándékokat kap jótévőktől és barátoktól, annak hálára és viszonzásra kell köteleznie magát; aki politikai, gazdasági, művészeti vagy tudományos sikerre törekszik, annak hajlandónak kell lennie feláldozni az élet más területeit, érdekeit és nem ritkán személyes kötődéseit; és aki a hatalom különböző formáira törekszik, annak meg kell tanulnia irigységgel és ellenfelekkel együtt élni. Azt gondolhatnánk, hogy ebből a paradigmából kitérni csak az ambíció hiánya, a tudatos akaratnélküliség révén lehet, úgymond. Egy ilyen következtetés azonban csalóka lenne. Még a tehetetlenség is kerül valamibe. Aki tudatosan lemond a hatalomról, mint a saját érdekeinek külső ellenállással szembeni érvényesítésének lehetőségéről, az hamarosan mások hatalmának játékszerévé válik. A "mindennek ára van" paradigmájából való menekülési kísérlet nem a szabadsághoz, hanem egyenesen az autonómia elvesztéséhez vezet.

Ahogy az az elv, hogy minden változékony, úgy az az elv, hogy mindennek ára van, *conditio humana*, emberi állapot. Ennek két gyakorlati következménye van. Először is, az emberek minden időben és minden kulturális kontextusban szembesülnek azzal a feladattal, hogy meghatározzák a birtokukban lévő vagy keresett javak árát. Másodszor, felteszik a kérdést, hogy meg akarják-e fizetni az árat, és ha nem akarják, milyen alternatívái vannak a jelenlegi céljaiknak. Nem csak az egyéneknek kell szembenézniük ezzel a problémával. Különösen a politikai hatalom kontextusában a költségkérdés folyamatos kihívást jelent egész

---

95 Ez a felismerés minden kultúrában nagyon különböző változatokban található meg. Nagyszerű, metafizikailag messzemenő formában a karma elvében csúcsosodik ki, amelyet a hinduizmus és a buddhizmus reinkarnációs vallásaiból ismerünk. Dióhéjban ez az elv azt mondja ki, hogy minden egyes cselekedetünk - tehát az erkölcsileg jó és a rossz egyaránt - közvetlen kapcsolatban áll a saját jólétünkkel. Minden rossz cselekedetért középtávon (akár ebben az életben, akár a következőben) kárpótol egy elszenvedett rossz, minden jó cselekedetből pedig haszon származik. A karma elve tehát a "mindennek megvan az ára" elvét kiterjeszti az etikai szférára is, azáltal, hogy az egyenértékűség szigorú törvényét tételezi fel: mindennek, amit teszünk, megvan az

etikai ára, és minden, ami visszajár nekünk, megérdemelt. A karma elvének és erkölcsfilozófiai vonatkozásainak tömör tárgyalását lásd Kaufman, Whitley (2007): Karma, Rebirth, and the Problem of Evil: A Reply to Critics, *Philosophy East and West*, 57 (4), 559-560. o.

államok és vezető elitjeik. Természetesen ezt a kérdést csak ismételten felvetni és ideiglenesen tisztázni lehet, de véglegesen soha nem lehet rendezni.

A harmadik kihívás: *nem minden megvalósítható*. Az 1.2. fejezetben már hangsúlyoztuk, hogy az emberiséget a szükségletesség jellemzi, ahol az akciókat természetes hajlamok (táplálék, biztonság, közelség stb.) és kulturált preferenciák (a kiváló borok, jó könyvek, drága autók, új elektronikai eszközök stb. iránt) vezérlik. Ez a tulajdonság, a sebezhetőséggel együtt, teszi ki az emberiséget a hatalomnak. Azonban, ahogy Egon Flaig történész és politikai teoretikus megjegyzi, van egy másik alapvető probléma is, mégpedig az, hogy az emberek vágyai, bármennyire is kulturálisan orientáltak, hajlamosak a kielégíthetatlenségre.⁹⁶ Egy hajlam kielégítése rendszeresen egy másik hajlam kialakulását indítja el, amelynek hatóköre és beteljesülése meghaladja az előbbiét. Másfelől, szükségleteink körének ezt a potenciálisan végtelen bővülését a véges, egyenlőtlenül elosztott erőforrások véges készlete ellensúlyozza. Az eredmény az, hogy az emberi szükségletek folyamatosan kielégíthetetlenek, frusztráltak maradnak. Ennek a *conditio humana*-nak - általánosságban - két központi hatása van: egyrészt vágyaik kielégíthetatlensége folyamatos innovációra készíti az embereket, és ösztönzi a találmányosságot és a vállalkozói szellemet. Ahelyett, hogy elfogadnák például a közösség táplálkozási szükségleteit nem kielégítő, sovány termést, a gabonaféléket keresztezik annak érdekében, hogy a későbbi években nagyobb terméshozamot érjenek el. Ahelyett, hogy beletörődnék abba, hogy egy árucikk magas termelési költségei miatt csak a fogyasztók egy szűk csoportja számára vonzó, a gyártási folyamatot optimalizálják, hogy új és kevésbé tehetős vevőket találjanak. Az emberiség története a szükségletek kielégítésének hatékonysága és eredményessége folyamatos növekedésének története, miközben a források végesek. Ahogy azonban Flaig felismeri, az összes emberi vágy kielégíthetatlenségének elve egyben a nélkülözés és a hátrány, az elégedetlenség és a szerencsétlenség forrása is.⁹⁷ Még ha folyamatosan optimalizáljuk is a szükségletek kielégítésének folyamatát a technológia és a kulturális alkotás révén, akkor is kettős problémával szembesülünk: egyrészt azzal, hogy a vágyak e folyamat javulásával együtt nőnek, másrészt azzal, hogy minden emberi szükséglet mindenoldalú, igazságos - és ideális esetben akár globális - kielégítése alapvetően utópisztikus. Ennek eredménye a közösségeken belüli és a közösségek közötti folyamatos elosztási harcokban mutatkozik meg, egészen a katonai konfliktusokig. Ezeknek az egyének, osztályok és nemzetek közötti konfliktusoknak a legfontosabb pénzneme természetesen a hatalom. A vágyak beteljesületlensége a befolyásért folytatott küzdelemben kumulálódik.

Ez a vezérfonal, a hatalom jelensége azonban ebben az összefüggésben különleges esetet képvisel. Az emberi hajlam más tárgyaitól (tudás, pénz, élelem,

ruházat stb.) eltérően a hatalom osztható, de összességében nem bővíthető...

---

96 Vö. Flaig, Egon (2017): p. 46.

97 Ibid.: p. 47.

vagyis állandó jószág. Ennek megfelelően a hatalomra való törekvés mindig zéróösszegű játékkal jár. Az egyiknek a hatalma a másinak a tehetetlenségét jelenti. Amit én hatalomra teszek szert, azt valaki más elveszíti. Nincs olyan kulturális technika és technológia, amely optimalizálná az emberiség hatalomra való természetes törekvésének kielégítését (ezt az 1.2. fejezetben tárgyaltuk) - legalábbis nem az összérték növekedésének értelmében.

Az egyetlen dolog, amit optimalizálni lehet, az a versengő szereplők képessége, hogy sikeresek legyenek ebben a zéróösszegű játékban. Amint azt a

2. fejezetben tárgyaljuk, ezek a hatalmi technikák nagyon is specifikusak az érintett társadalmi területeken (vallás, gazdaság, politika stb.). Ezen a ponton azonban nem kívánunk előre bocsátkozni, csupán összefoglalni a következtetést.

A szűkös, egyenlőtlenül elosztott erőforrások világában az emberiség kielégíthetetlen szükségletei nemcsak a szükségletek kielégítésének optimalizálásához, hanem elosztási harcokhoz, következésképpen a hatalomért folytatott küzdelemhez is vezetnek; és mivel a hatalom állandó jószág, az emberi

optimalizálási törekvések itt magának a hatalomért folytatott küzdelemnek a technikáira és eszközeire koncentrálnak. A gyakorlati kihívás nyilvánvaló: azok, akik a zéróösszegű játékokban érvényesülni vagy nyerni akarnak, kénytelenek folyamatosan értékelni és újítani a hatalom eszközeit. A megállás vereséget jelent. Végül a negyedik és egyben utolsó egzisztenciális kihívás, amely

végigvonul az emberiség történelmén, az, hogy *minden az értelemre törekszik*. Néhány olvasónk számára ez egy nehézkes tartalommal és pátoosszal túlterhelt ezoterikus kategóriának tűnhet. És valóban, szinte elkerülhetetlenek az asszociációk egy filozófiai és teológiai nagy tervvel, az élet értelmével.⁹⁸ Az

általunk bemutatott elv azonban nem áll fenn a veszélye annak, hogy ilyen mély vizekre evezünk. Csupán arra a központi tényre összpontosít, hogy mi, emberek mindig is feltettük magunknak és másoknak a miért-kérdéseket, nemcsak

magyarázatot keresve (Miért mutatnak a mágneses nee- dulák északra? Miért változnak a csillagok az égen az évszakokkal? Miért követik az emberek a pásztoröszönt?), hanem úgynevezett normatív miért-kérdéseket is (Miért kell tisztelnünk apát és anyát? Miért kell mozognunk és fitten tartanunk magunkat? Miért tanulmányozzuk közösségünk történetét? Miért fizessünk adót? Miért legyen demokratikus államformánk?). Az utóbbi kérdések meggyőző érvelést igényelnek, és a magyarázó miért-kérdésekkel ellentétben ez a természeti és

társadalmi környezetünkben fennálló ok-okozati összefüggések megfelelő megválaszolásánál többet igényel. Meg kell mutatnunk, hogy a de- mokrácia vagy a szülői tisztelet milyen indoklással bír. Ha ezt nem találjuk meg, akkor a megfelelő konvenciók, a rend normái és formái értelmetlennek bizonyulnak számunkra. És elveszítik

kötelező jellegük.

---

98 A téma üdítően szerény és jól megírt feldolgozását lásd Nagel, Thomas (1987): *Mit jelent ez az egész?* , New York/Oxford: Oxford University Press.

Az értelem és az igazolás keresése, mind a társadalmi rendünk alakításában, mind a személyes élettervek és kapcsolatok terén, antropológiai alkotmányunk szerves részét képezi. Ez alakítja azt, ahogyan egymással érintkezünk, ahogyan megszervezzük önmagunkat, és azt, hogy milyen igényeket támasztunk közösségeinkkel szemben. És ennek megfelelően az emberi élet minden területére kiterjed, az üzleti élettől és a politikától a sportig, a művészetig és a kultúráig. Az értelmességnek vitathatatlanul olyan motiváló ereje van, amely összehasonlítható az in- klinációkkal, a pozitív és negatív ösztönzőkkel és a tekintélyelvű kötődésekkel. Ha az emberek egy célt vagy projektet értelmesnek tartanak, akkor - legalábbis a legtöbb esetben - igyekeznek megvalósítani és megvédeni azt. Ha értelmetlennek, minden indoklástól és legitimitástól mentesnek minősítik, akkor gyakorlatilag lehetetlen lesz őket (extrinsic ösztönzők nélkül) támogatásra és együttműködésre motiválni.

Az értelem követelése és keresése a hatalom jelenségére nézve következményekkel jár, amelyek már a hatalom céltudatos termeléséről szóló vitában is felmerültek (lásd az 1.2. fejezetet). A hatalom elfogadása, legyen az egy kormányfő, egy futballedző, egy egyházi vezető vagy egy vezérigazgató hatalma, megköveteli, hogy a hatalomnak alávetettek értelmesként ismerjék el azt. Egyszerűen fogalmazva, ha a hatalomnak nincs értelme, akkor nincs (belső) motivációs ereje. Kényszerre kell támaszkodnia. Amint azonban az igazolásról 2.5.2szóló fejezetben részletesen tárgyaljuk, a hatalom ilyen konstellációja - különösen a politikai uralom területén - instabil. A hatalomnak igazolásra van szüksége. Ráadásul, mint látni fogjuk, a társadalmi világról való, a közös történelmen és a közös értékeken és szimbólumokon alapuló, hihető felfogásra van szüksége.

Arra a kritikus kérdésre, hogy mi ad értelmet cselekedeteinknek, kötetlekeinknek és közösségeinknek, a történelem során különböző válaszokat adtak. A központi szerepet azonban gyakran - sőt, szinte mindig - a vallás játszotta, amelyet a 2.2.1. fejezetben önálló hatalmi területként tárgyalunk. A vallások azáltal adnak értelmet, hogy egy transzcendens, természetes érzékszerveinken túli szférát posztulálnak, amelyet egy istenség vagy panteon népesít be, amely nemcsak az erkölcsi értékek forrása, hanem a világ üdvtörténetét is megtestesíti és meghatározza. Azáltal, hogy képes kielégíteni az alapvető emberi értelemigényt, és egyúttal legitimálni a társadalmi rend és normák formáit, a vallás szinte páratlan hatalomforrás. Ezért nem meglepő, hogy az embernek értelmet adó alternatív paradigmák, mint például a felvilágosodás vagy a szocializmus, mindig is az értelem vallási modelljein dolgoztak, sőt néha vallási logikai rendszereket és gondolkodásmódot is átvettek. Pontosan azért, mert az értelemre való törekvés központi szerepet játszik a hatalom justifikációjában, az érte folytatott harcok a történelem leghevesebb ideológiai csatái közé tartoznak. Ezek adnak a következő fejezetnek döntő, tartalmas alapot.

Ezen a ponton szeretnénk lezárni az emberiség, a hatalom és a történelem kapcsolatát meghatározó kihívások és kérdések áttekintését. Most beváltjuk a kezdetben tett ígéreteket, és megvizsgáljuk a hatalom konkrétumait, hogy tisztázzuk, milyen formákat ölt, milyen területeken fordul elő, milyen logikát követ ott - és végül, hogyan gyakorolják és legitimálják.

2. A hatalom konkrétói

Hogyan és hol konkretizálódik a hatalom? E két, egymással összefüggő kérdéssel körvonalazzuk a hatalom alapvető formáit, legfontosabb társadalmi területeit és legitimációs feltételeit, valamint erőforrásait és eszközeit. Miután az előző fejezetben a hatalom lényegét tárgyaltuk, ez a fejezet a hatalom fenomenológiájára összpontosít. Mivel itt nemcsak osztályozzuk és rendszerezük a jelenségeket, hanem azt is megmutatjuk, hogyan legitimálódik és kontrollálódik konkrétan a hatalom, a könyvnek ez a része úgyszólván a zsanér a hatalom elmélete és gyakorlata között.

2.1 A HATALOM FORMÁI

A hatalom formáinak és megnyilvánulásainak heterogén mezéjét egyetlen más teoretikus sem rendszerezte olyan világosan, mint Popitz *A hatalom jelenségei* című klasszikus művében.¹ Popitz szerint minden hatalmi jelenség - függetlenül annak hivatali és társadalmi kontextusától - a következő alapkategóriák egyikébe sorolható, a megfelelő cselekvési formákkal: a cselekvési hatalom, az instrumentális hatalom, a tekintélyelvű hatalom és a technikai hatalom.

A *cselekvési hatalom* egy személy vagy egy csoport azon képességére utal, hogy olyan cselekedeteket hajtson végre, amelyek másoknak kárt okoznak. Popitz ezt tekinti a hatalom legközvetlenebb formájának, és egyúttal a legrégebbinek is, mivel az emberi hatalomgyakorlás története során mindig is kimutatható volt.² A károkozás lehetőségeinek skálája, az emberiség jellegzetes sebezhetőségéből kiindulva (lásd az 1.2. fejezetet), szinte mérhetetlen. Ennek megfelelően a hatalomnak ez a formája nem csak a tisztán fizikai

---

1 Vö. Popitz (2017). Részletesebben lásd Poggi, Gianfranco (1988): Phäno- mene der Macht: Autorität-Herrschaft-Gewalt-Technik. Recenzió, *Contemporary Sociology*, 17 (4), pp. 664-556.

sérelem, hanem a társadalmi vagy gazdasági kár okozása is. Azok, akik a cselekvő hatalmat gyakorolják, nem feltétlenül úgy teszik ezt, hogy megverik, megerőszakolják vagy lelövik a másik személyt. Megjelenik az adóstól való kölcsön lehívásában vagy az egyének társadalmi életből való kizárásában is, kiközösítéssel. A cselekvési hatalom mindezen alformái különböző mértékben nyilvánulhatnak meg. A testi sértés esetében a spektrum a fájdalom okozásától a csonkításig és a gyilkosságig terjed. Az anyagi károkozás esetében az erőforrások pusztta csökkentésétől a megélhetési eszközök teljes elvonásáig terjed - például a termőföldek elpusztításával és a szisztematikus éhezéssel. A társadalmi károkozás súlyossága a távolságtartással és a mellőzéssel kezdődik, és a bezártságban és a jogfosztottságban csúcsosodik ki.³ A cselekvés ereje azonban nem csak romboló hatású. Fenntartó és produktív funkciókat is betölt. Bárki, aki fenn akar tartani egy társadalmat és az erőszakmentes együttműködés megfelelő szabályrendszerét, megtapasztalja, hogy a cselekvés ereje nélkülözhetetlen. Ha az állami végrehajtó szervek (rendőrség és katonaság) nem rendelkeznek olyan hatalmi erőforrásokkal, amelyekkel kárt tehetnek a közösség ellenfeleiben (bűnözők, terroristák, ellenséges nemzetek), akkor sem a belső, sem a külső biztonságot nem tudják garantálni. Másrészt a cselekvési hatalomnak akkor van produktív hatása, ha azt a fennálló társadalmi rendek lerombolására és egyúttal újak létrehozására használják fel. Paradigmatikusak erre nézve azok a forradalmak, amelyekben egy társadalmi avantgárd a fizikai, társadalmi és gazdasági cselekvési erő együttes alkalmazásával lerombolja a régi hatalmi apparátust, és egy új rendszerrel helyezi azt vissza.

A hatalom második formája, az *instrumentális hatalom*, az a képesség, hogy mások viselkedését hiteles fenyegetések vagy ígéretek révén irányítani tudjuk. A sikeres fenyegetések azért irányítják a viselkedést, mert mások attól félnek, hogy a fenyegető fél képes és hajlandó valami számukra kedvezőtlen dolgot tenni. A sikeres ígéreteknek viselkedés- morális hatásuk van, mert az ígéretet tevő személy felkelti másokban a reményt, hogy számukra előnyös módon fog cselekedni.⁴ Röviden, az ösztönző hatalom birtoklása azt jelenti, hogy rendelkezhetünk mások félelmei és

---

3 Foucault kiemelkedő módon megjegyezte, hogy a látszólag ennyire deviáns személyek "elmebetegként" való kiközösítése és bezárása a cselekvés hatalmának egyik legelterjedtebb formája. Lásd Foucault, Michel (1995): *Fegyelmezés és büntetés: A börtön születése*, 2. kiadás, fordította Alan Sheridan, New York: Random House.

4 Alapvetően pontosabb lenne feltételes ígéretről beszélni. A feltételes ígéretet a feltétel nélküli ígérettől a ha-akkor szerkezet különbözteti meg. Összehasonlításképpen: "Megígérem, hogy vasárnap fagyaltot eszünk" (feltétel nélküli ígélet) kontra "Megígérem, hogy vasárnap fagyaltot eszünk, ha ma kitakarítod a szobádat" (feltételes ígélet).

remélem.⁵ Természetesen nem kell feltétlenül valós hatalmi alapon nyugodnia vagy objektíven igazoltnak lennie - elegendő, ha a címzett meg van győződve arról, hogy az általa kívánt vagy rettegett cselekedet bekövetkezik. Az instrumentális hatalom tehát éppúgy támaszkodhat egy jó blöffre, mint a másoknak okozott kár vagy haszon valós lehetőségére. Kiemelendő azonban, hogy egy fenyegetésnek vagy ígéretnek gyakran van előzménye: ha egy állam mindig betartotta korábbi ígéreteit, miszerint rendszeres illetékekért cserébe katonai támogatást nyújt szövetséges partnereinek, akkor szövetségesei okkal hihetik, hogy a jövőben is így fog tenni. Ha az ilyen bejelentések eddig csak forró levegőnek bizonyultak, akkor a címzettek nyugodtan feltételezhetik, hogy a tendencia folytatódni fog. Az instrumentális hatalom tehát mindig a fenyegető vagy ígérgető fél múltbeli viselkedésének mérlegétől függ.

Popitz szerint a fenyegetéseknek és az ígéreteknek két közös szerkezeti jellemzője van. *Először is*, a fenyegető vagy ígérő fél a címzettek összes cselekvési lehetőségét két osztályba sorolja: engedelmes viselkedés és nem engedelmes viselkedés. *Ily módon* olyan helyzet jön létre, amelyben a választási lehetőség két kizáró alternatívára szűkül, amelyek között a címzetteknek dönteniük kell. Csak addig, amíg a címzettek szabadon választhatnak a két lehetőség között - függetlenül attól, hogy az egyik mennyire nem vonzó -, addig ki vannak téve az instrumentális hatalomnak.⁶ *Másodszor*, a fenyegető vagy ígérő fél kettős szerepet vállal, amennyiben mindig egyszerre a fenyegetés vagy ígérlet kibocsátója és a büntetés vagy jutalom potenciális kiosztója, saját viselkedése tehát a címzettek jövőbeli viselkedéséhez kötött. A fenyegető vagy ígérő félnek reagálnia kell a megszólítottak bejelentett viselkedésére, különben a hitelesség elvesz, és a hatalom alapja, vagyis a jövőbeli fenyegetések és ígéretek hatékonysága elveszik. Más szóval, a fenyegetés vagy ígérlet címzettjei arra kényszeríthetik a kibocsátókat, hogy megmutassák valódi arcukat, mintegy aktívból passzív szerepbe kényszerítve őket. Ebből a szempontból a görög gazdasági válság példáját vehetjük alapul. Úgy tűnt, hogy az Európai Unió (EU) és a Nemzetközi Valutaalap (IMF) jelentős eszközzel rendelkezik Görögország felett. A görög államot átfogó öko- nomikus és szociális reformprogramra tudták kényszeríteni azzal az ígérettel, hogy hitelkifizetésekkel mentik meg a csódtól. A bökkenő az volt, hogy az EU-nak és az IMF-nek valóban késznek kellett lennie arra, hogy a görög nemtörődomséggel szemben színt valljon, és végül csődbe vigye az államot, az európai gazdaságra gyakorolt összes negatív következménnyel együtt.

---

5 Popitz (1992): p. 79.

6 A szabad választásról szóló beszédet azonban némi óvatossággal kell kezelni. Ha létezik egy olyan lehetőség, amely az életünk biztos elvesztésével jár, akkor ezt nehéz összeegyeztetni a szabad választásról alkotott mindennapi felfogásunkkal;

lásd a hatalom és a szabadság közötti kapcsolatról szóló értekezésünket az 1.2. fejezetben.

ez. Mivel kétséges, hogy az EU és az IMF hajlandó-e megtenni ezt a lépést, utasítási jogkörük kevésbé átfogó, mint amilyenek kezdetben tűnt, és ez elkerülhetetlenül teret ad a görög államnak arra, hogy manőverezhessen és engedményeket érjen el hitelezőtől.

A fenyegetések és ígéretek e strukturális hasonlóságai mellett azonban van egy jelentős különbség is. Popitz szerint ez a jövedelmezőség kérdése.⁷ A fenyegetések nyilvánvalóan viszonylag olcsók a kibocsátó számára, vagy - kevésbé gazdaságosan szólva - nem járnak további erőfeszítéssel, amíg sikerrel járnak. Ha a megfenyegetett fél megteszi, amit a fenyegető fél akar, akkor az utóbbinak nem kell beváltania a fenyegetést. A fenyegető félnek ekkor nem kell fizikai vagy gazdasági erőforrásokat fordítania. Csak akkor válik költségessé a fenyegető fél számára, ha a fenyegetett ellenáll, például azért, mert úgy véli, hogy a fenyegetés üres. Az ígéretek esetében a helyzet teljesen ellentétes. Az ígéretek siker esetén drágává válnak, mert a címzettet jutalmazza az engedelmes viselkedésért. Másrészt az ilyen ígéretek úgymond olcsók lehetnek, ha a címzett nem engedelmeskedik. Ebben az esetben az ígérő fél nem adja meg a jutalmat. Ezek a különbségek jól szemléltethetők táblázatos formában:

1. ábra: A fenyegetések és az ígéretek nyereségességének ellentéte

		Behavior of the Addressee	
		compliant	noncompliant
Costs for the Issuer	expensive	promise	threat
	cheap	threat	promise

Ezért a fenyegetéseket és az ígéretek nagyon különböző módon használják. Fenyegetésre akkor kerül sor, ha nagyon valószínű, hogy a megfenyegetett személy eleget tesz a hatalmon lévők kívánságának. Nem véletlen, hogy a mindennapi együttélésünket szabályozó összes norma (lopás, testi sértés, sértegetés, hamis tanúzás stb. tilalma) implicit fenyegetésekhez, nevezetesen a nem teljesítés esetén kiszabott jogi szankciókhoz kapcsolódik. Mivel a jogalkotó joggal hiszi, hogy a lakosság többsége hajlandó betartani ezeket a normákat, nem szükséges jutalmazással biztosítani a betartásukat - egy ilyen intézkedés egyenesen abszurd lenne! Ígéretek azonban akkor tesznek, amikor valószínűtlen, vagy legalábbis bizonytalan, hogy a címzett aláveti magát a hatalommal rendelkezők kívánságainak. Ezeket nem használják a normális és

---

7 Popitz (1992): p. 92.

mindennap, de csak kivételes helyzetekben. Bármilyen más, ahogy Popitz megjegyzi, teljesen veszteséges hatalmi stratégia lenne.

Az instrumentális hatalom e két alapelve - "*Fenyegess, ha számíthatsz a betartásra!*" és "*Ígérj, ha számolnod kell a be nem tartással!*" - egyoldalúan érvényesek. Ezek az instrumentális hatalom két formájának fent említett ellentétes jövedelmezőségéből következnek. Arra a kérdésre azonban, hogy pontosan mikor várható engedelmes vagy nem engedelmes cselekvés, nyilvánvalóan nem adható általánosan alkalmazható válasz. Ez attól a társadalmi, kulturális, gazdasági és politikai kontextustól függ, amelyben a hatalmi stratégiákat alkalmazzák. Az első világ modern, általánosan stabil demokráciáiban, legyenek azok nyugati vagy kelet-ázsiai országok, ésszerű a kifejezetten katonai fegyverek birtoklását fenyegető im- börtönbüntetéssel megtiltani. Valójában ez elfogadott norma számos jogállamban, amelyet a jogállamiság jellemez, mint például az Egyesült Királyságban (UK), Ausztráliában, Japánban, Németországban, Franciaországban, Olaszországban és lényegében az egész EU-ban; ez elméletileg még az USA-ban is érvényes, függetlenül az alkotmányos és elkerülhetetlenül érzelmeikkel terhelt vitától a 2. kiegészítés pontos hatáiról. Világszerte mindenestre csak a stabil államban élő emberek elenyésző része gondolna arra, hogy teljesen automata támadóegységeket, repeszgránátokat és páncéltörő fegyvereket tartson otthonában. Egy instabil, zavargásoktól és etnikai konfliktusoktól sújtott államban azonban egészen más lehet a helyzet. Itt hatalmi-stratégiai szempontból helyénvaló lehet a milícia tagjait amnesztiával vagy pénzügyi juttatásokkal jutalmazni, ha feladják fegyvereiket és alávetik magukat az állami fennhatóságnak. A katonai fegyverek birtoklása az ilyen államokban nem a kivétel, hanem inkább a szabály. Ennek megfelelően az államnak való átadásuk nem várható el.

A hatalom harmadik formája, a *tekintélyelvű* hatalom, az a képesség, hogy az elismerés és az útmutatás iránti igényük révén irányítani tudunk másokat. Az emberek Popitz szerint nemcsak arra hajlamosak, hogy erkölcsi, intellektuális, társadalmi vagy spirituális modelleket utánozzanak - hanem arra is, hogy dicséretet kapjanak tőlük. Ezt a szükségletet, amely az emberi szocializáció minden formáját áthatja, a tekintélyként elismert emberek arra használhatják fel, hogy befolyásolják mind mások külső viselkedését, mind pedig attitűdjeit és hitét, és ezáltal általános világméretűt. Az instrumentális hatalommal ellentétben például a tekintélyelvű hatalom nem úgy működik, hogy a címzettek meglévő preferenciáival összefüggésben pozitív és negatív ösztönzőket állít fel. Inkább azon alapul, hogy a hatalom által kötelezettek szabadon meghajolnak a másik kívánságai előtt, és az uralkodót mint példaképet rögzítik.⁸

---

8 Vö. Popitz (1992): 26. o.; 106. o . Annak további elemzéséhez, hogy Popitz hogyan értelmezi a hatalom intézményesülését a hatalom hatókörének, érvényességének és hatékonyságának kiterjesztése szempontjából, lásd: "A hatalom intézményesülése".

A tekintélyelvű hatalom kiemelkedő jelentőségét a rend stabil uralma szempontjából több mint két és félezer évvel ezelőtt fedezték fel a kínai államvezetés mesterei, Konfuciusz és Lao-ce (lásd az 1.1. fejezetet). Az állandó uralom mindkét elméletalkotó szerint nem elsősorban azon alapul, hogy a lakosságot erőszakkal való fenyegetéssel irányítani vagy ígéretekkel csalogatni tudjuk. Sokkal inkább az uralkodó példamutató erkölcsi jellemén és az iránta tanúsított tiszteleten alapul. Konfuciusz még odáig is elmegy, hogy azt mondja, hogy egy becsületes császár pusztá példája is eléggé motiválhatja a lakosságot a törvények betartására. Ebben a tekintetben azzal érvel, hogy egy jó uralkodónak nem kell parancsokat osztogatnia, miközben azt is megjegyzi, hogy egy rossz, nem tisztességes uralkodónak a parancsok sora ellenére sem fognak engedelmeskedni. Amikor a tekintélyelvű hatalom ilyen átfogó formában jön létre, Lao-ce szerint az autonómia egy sajátos formája jön létre. Az uralkodó (várható) kívánságai előtt meghajolva az alattvalók csak a saját akarataikat követik: "Amikor nagy emberek uralkodnak, az alattvalók keveset tudnak a létezésükről. A kevésbé nagy uralkodók elnyerik alattvalóik szeretetét és dicséretét. A közönséges uralkodót az alattvalók félnék, a méltatlan uralkodót pedig megvetik. Ha egy nagy ember uralkodik, a nép alig tud róla, hogy ott van." ⁹Így az élet és az üzlet folytatódhat, a népnek szabadságérzete van, ami valóban szubjektív, de mégis jelentős szempont az uralkodó és az uralkodó közötti viszonyban.

Akiknek tekintélyelvű hatalmuk van, azoknak nincs szükségük arra, hogy cselekvési hatalomhoz vagy instrumentális hatalomhoz folyamodjanak. Az uralkodó személy bízhat abban, hogy a hatalomhoz kötött emberek követni fogják kívánságait, mert akarják - nem pedig azért, mert muszáj. A hatalom e formájának fenntartásához elegendő, ha elismerést hirdetnek az engedelmes viselkedésért, és helytelenítik a nem engedelmeskedést. Hasonlóképpen Popitz, aki a hegyes kifejezések ismerője, ezt a "fegyvertelen" erőt a "csendes eszközök" hatalmaként említi.¹⁰ Ezen túlmenően a tekintélyelvű hatalom hordozójának nem kell

---

tivítás, lásd még Palumbo, Antonino és Scott, Alan (2018): *Remaking Market Society: A társadalomelmélet és a politikai gazdaságtan kritikája politikai időkben*, New York/London: Routledge.; 69. o.

9 Lao-ce (2009): p. Figyelemre méltó³⁹. módon pontosan ugyanez a gondolat található meg Hegel jogfilozófiájában a "szubjektív szabadság" fogalma alatt. Vö. Hegel, Georg W. F. ([1821] 2003): *A jogfilozófia elemei: Or Natural Law and Political Science in Outline*, Allen W. Wood (szerk.), fordította H. B. Nisbet. Nyolcadik kiadás, Cambridge: Cambridge University Press.; 22. o.; 22. o. Hegel azonban⁵⁷. a szabadságnak ezt a felfogását kiegészíti egy "ob- jektív" komponenssel, amely szerint az államrendszernek garantálnia kell az alapvető alapjogokat és a közjó felé

orientált politikát kell folytatnia.

10 Popitz (2017): p. 45.

következetes ellenőrzést gyakorolnak a hatalom alanyai felett. Amennyiben egyre inkább internalizálják az uralkodó kívánságait, értékeit és cselekvési szabályait, és azokat sajátjaiként értelmezik, úgyszólván saját magukat tartják szemmel, és saját szigorú bírójukként szolgálnak.¹¹

A hatalom negyedik formája a *technikai hatalom*. Ez arra a képességre utal, hogy közvetett módon befolyásoljuk az embereket azáltal, hogy beavatkozunk természetes és nem természetes életkörülményeikbe, illetve módosítjuk azokat. A hatalom e formájának gyökere abban a tényben rejlik, hogy az emberek természetüknél fogva céltudatosak és beavatkoznak a környezetükbe. John Locke brit filozófus mutatott rá ennek a tulajdonságnak a fontosságára. Locke szerint az emberi lények azáltal sajátítják ki az idegen természetet, hogy "összekeverik" vele a munkaerejüket.¹² Azáltal, hogy egy adott tárgyon - például egy kivágandó fán vagy egy kifaragandó kövön - egymás után absztrakt módon elképzelt cselekvéseket hajtanak végre, a tárgyat kisajátítják. A tárgy így egy cél megformált kifejeződésévé válik, és ha az összes elvégzett művelet sikeres, akkor a készítőik magukat ismerik fel az előállított tárgyban.¹³ A cselekvésnek ezt a sajátos típusát Popitz technikai cselekvésnek nevezi. Ma már beszélünk a terepen történő tényteremtésről is.

---

11 Ez egyébként egy érdekes összefüggésre utal Sigmund Freud szuperegó fogalmával kapcsolatban. Vö. Freud, Sigmund ([1923] 1989): *Az Ego és az Id. The Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, James Strachey (szerk.), in- troduced by Peter Gay, New York: W.W. Norton & Co. A tekintélyelvű hatalomhoz hasonlóan a szuperegó az egyén által internalizált rendi instancia, amely egyre inkább a külső szabályalkotók és végrehajtók, Freud esetében a szülők helyébe lép.

12 Locke, John ([1689] 1988): Peter Laslett (szerk.), *Cam- bridge: Two Treatises of Government*, Cam- bridge: Cambridge University Press.

13 Hegel és Marx egész antropológiájuk alapjává tette ezt a vonást. Mindkettőjüket az a meggyőződés köti össze, hogy az emberiség arra törekszik, hogy megszüntesse az ellentétet önmaga és a világ, a szubjektum és a tárgy, a belső és a külső között. Ez az eltörlés egyszerre elméleti és gyakorlati. A filozófia a teo- retikus, mindenekelőtt az ismeretelmélet területére esik, amelynek célja, hogy a tér-időbeli tárgyak külső világát az emberi ész fogalmai alatt megragadja és rendszerezze, és így felülkerekedjen idegenségén és külsőségén. A manufakturális munka különösen a gyakorlatiasság területére esik. Azáltal, hogy a természeti világot a termelői beavatkozás révén fokozatosan műtárgyakká, azaz mesterséges tárgyakká alakítja át, az emberiség olyan élő körülményeket teremt, amelyek kivétel nélkül a saját "bélyegét" viselik. Lásd még Quante, Michael (2010): *After Hegel. A filozófia cselekvésen keresztüli megvalósulása*, in: Dean Moyar (szerk.), *Routledge Companion to 19th Century Philosophy*, London: Routledge, pp. 197-237.

Az egyes cselekvési formák három fő típusra vagy módra oszthatók: *módosító*, *előállító* és *alkalmazó*.¹⁴ A *módosító* mód a meglévő környezet pusztta megváltoztatását jelenti - például egy erdő kiirtása, egy folyó feltöltése vagy egy legelő bekerítése esetén. A *termelő* mód egy új tárgy, egy műtárgy létrehozását jelöli. Az ilyen műtárgyak összetettségükben a szalmakunyhótól az atomerőműig terjednek, felhasználásuk változatosságában pedig a kalapácstól a mikroszkopikus lézervágóig. Végül a *használati* mód a műtárgyak célzott használatát jelöli, akár az élő és élettelen környezetbe való bekapcsolódás, akár más műtárgyak előállítása céljából.

Hogyan lehet hatalmat gyakorolni ezekkel a különböző típusú cselekvésekkel? A cselekvésmódosításhoz vegyünk egy példát két szomszédos országról, amelyeken keresztül folyik egy folyó, amely mindkét területet ellátja ivóvízzel. Ha a folyón feljebb fekvő ország politikai vezetői úgy döntenek, hogy elterelik a folyót, akkor a természeti környezetbe való egyetlen beavatkozással döntő hatást gyakorolnak a szomszédos országra. Azzal, hogy a folyó feletti ország megfosztja a szomszédos országot az ivóvíztől, gazdasági függőségbe kényszerítheti a szomszédos országot, és a másik ország akarata ellenére érvényesítheti saját érdekeit. Tehát a természeti erőforrásokat a környezet megváltoztatásának képessége teszi lehetővé, hogy a természeti erőforrásokat eszközként használják.¹⁵ A svájci Genf városállamban született Jean- Jacques Rousseau meglehetősen drámaian de- skribálta a módosító hatalmi konfiguráció egy másik esetét: "Az első ember, aki, miután bekerített egy földterületet, a fejébe vette, hogy azt mondja, *ez az enyém*, és talált olyan egyszerű embereket, akik hittek neki, az volt a polgári társadalom igazi megalapítója. Micsoda bűnök, háborúk, gyilkosságok, micsoda nyomorúságoktól és borzalmaktól menekült volna meg az emberiség, ha valaki felhúzza a karót, vagy betemeti az árkot, és odakiáltja embertársainak: "Ne hallgassatok erre a szélhámosra. Elvesztek, ha elfelejtitek, hogy a föld gyümölcsei mindenkié, a föld pedig senkié!"¹⁶ Akár egyetértünk a földtulajdon fogalmának ezzel a radikális kritikájával, akár nem, egyértelmű, hogy

---

14 Popitz (1992): p. 160.

15 Ahogy az várható volt, ez a hatalmi technika a száraz területeken a politika befolyásolásának bevált eszköze. Törökország és Irak között régóta fennálló vitás kérdés például az Eufrátesz és a Tigris gátjainak építésére irányuló török projekt. Ennek az úgynevezett "nagy anatóliai tervnek" a megvalósítása egy csapásra függővé tenné a bagi kormányt Törökország vízpolitikájától. A téma elmélyítéséhez lásd Khagram, Sanjeev (2009): *Dams and Development. Transnational Struggles for Water and Power*. Ithaca/London: Cornell University Press.

16 Rousseau, Jean Jacques ([1775] 1992). *Discourse on the Origin of Inequality*, fordította Donald A.Cress, Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company.; 4

hogy Rousseau, a francia forradalom útját előkészítő egyik szellemi úttörő, világosan felismerte a föld feletti ellenőrzésben rejlő potenciális hatalmat. Aki a föld és a területek lehatárolását ellenőrzi, az dönt az embertársak számára engedélyezett mobilitásról és térről, pas- sage- és használati jogot adhat, beengedhet vagy távol tarthat embereket stb.

Könnyen kimutatható, hogy a műtárgyak előállítására és használata hatalmi potenciált rejt magában. Ebben a tekintetben nemcsak a legnyilvánvalóbb példára, a felsőbbrendű fegyvertechnológia előállítására és használatára kell gondolnunk (cirkálórepülőgépek, lopakodó repülőgépek, Gauss-puskák stb.). A technikai hatalom egyik formája az is, hogy egy áhított terméket - legyen az oltóanyag vagy szoftver - előállíthatunk, és szükség esetén monopolizálhatunk.

A nyugati iparosodott országok hatalma a fejlődő és feltörekvő országokkal szemben nagyrészt a felsőbbrendű technológiákon és az ezek visszatartásának vagy használatuk korlátozásának lehetőségén alapul. Így nem meglepő, hogy a geopolitikai térségek - például az Európai Unió és Kína - közötti technológiatranszfer kérdését a politikai döntéshozók hatalmi kérdésként helyezik előtérbe, és kétség esetén a tisztán gazdasági megfontolásokat alárendelik ennek a hatalomnak. Egy szereplő technikai hatalmának mértéke három tényezőtől függ. Az első tényező, amely Popitz számára központi jelentőségű, a technikai eszközök tökéletesítése.¹⁷ Minél hatékonyabban és eredményesebben sajátítja el valaki a hatalom alkalmazásának egy adott területén a módosítás, a termelés és a felhasználás központi módozatait, annál nagyobb a hatalma. Ennek megfelelően például egy nemzet katonai-technikai hatalma a katonai technológia előállítására és alkalmazására való képességének függvénye. Ez nyilvánvaló, és nem szorul további magyarázatra. Van azonban két másik tényező, amellyel Popitz nem foglalkozik, és amelyet mi ugyanolyan fontosnak tartunk. Ezeket a szociológia, a földrajz és az etnológia tudományágai a "sebezhetőség" és az "ellenálló képesség" kulcsszavak alatt tárgyalják.¹⁸ A sebezhetőség az embereknek a kockázatoknak való kitettségére és fogékonyására utal, legyenek azok környezeti veszélyek, mint az árvizek vagy aszályok, vagy társadalmi kockázatok, mint az elszegényedés vagy a bűnözés. Az ellenálló képesség ezzel szemben az emberek ellenállóképességére és a megváltozott, kockázatos életkörülményekhez való alkalmazkodási képességére utal. Ezeket az alapfogalmakat a fent említett vízzel kapcsolatos konfliktus példáján szemléltethetjük, amelyben az egyik állam egy folyó elterelésével technikai hatalmat gyakorol a másik felett. Itt a szomszédos állam sebezhetőségét aszerint értékeljük, hogy milyen alternatív vízhez való hozzáférése van, milyen tartalékokkal rendelkezik, mennyire függ a mezőgazdasági ágazata a víztől stb. Ellenálló képessége továbbá attól is függ, hogy mennyire sikeres a vízzel való takarékoskodásban és a peri

---

- 17 Popitz (1992): p. 179.
- 18 Gallopin, Gilberto C. (2006): *Global Environmental Change*, 16 (3), pp. 293-303.

aszályok a mezőgazdasági termelés kiigazításával stb. Nyilvánvaló, hogy a feljebb fekvő ország sokkal kisebb befolyást gyakorolhat a szomszédos államra, ha az alacsonyabb állam rendelkezik alternatív vízforrásokkal és alkalmazkodóképes mezőgazdasági ágazattal. És ez a következtetés attól függetlenül érvényes, hogy a feljebb fekvő állam rendelkezik-e hatékony és eredményes eszközökkel a szóban forgó folyó elterelésére.

Számos más példát is említhetnénk, és elkerülhetetlen, hogy a sebezhetőség és az ellenálló képesség a kontextustól függően más-más jelentéssel bírjon. Az egészségpolitika területén például olyan kritériumok relevánsak, mint a halálozási arányok, a gyógyszerellátás, a higiéniai feltételek stb.; az energiapolitika területén pedig olyan szempontok, mint az alternatív energiaforrások elérhetősége, a meglévő termelési eszközök hatékonysága, a lakosság energiafogyasztása stb. fontosak. Mindenesetre, anélkül, hogy itt részletesebben kifejtjünk, a következő alapelveknek egyértelműnek kell lenniük. Minél nagyobb egy szereplő sebezhetősége és minél kisebb az ellenálló képessége, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy a technikai hatalom gyakorlása ellene sikeres lesz. Minél kisebb a sebezhetőség és minél nagyobb a rugalmasság, annál kisebb a siker valószínűsége. A technikai hatalom hatása és sikere tehát nemcsak a hatalom birtokosainak erőforrásainak tökéletesítésén múlik, hanem a hatalom potenciális alanyainak a kockázatokkal szembeni sebezhetőségén és a kockázatokkal való megbirkózási képességén is.

Miután felvázoltuk a hatalom mind a négy formáját, most megvizsgáljuk azok közös vonásait és kölcsönhatásait. Először is nyilvánvaló, hogy mind az instrumentális, mind a tekintélyelvű hatalom irányítja az érintettek viselkedését. Az instrumentális hatalom úgy működik, hogy külső ösztönzőket határoz meg a cselekvésre, amelyek a hatalomnak alávetettek már meglévő preferenciáihoz kapcsolódnak. A tekintélyelvű hatalom ezzel szemben a szereplők belső életére hat, és módosítja preferenciáikat azáltal, hogy a tekintélyt képviselő személy jóváhagyást ad vagy megvonja tőlük. A cselekvési hatalomnak és a technikai hatalomnak viszont az a közös vonása, hogy az érintettek helyzetét befolyásolják. Míg az előbbi közvetlenül hat az egyénekre mint fizikailag kiszolgáltatott szervezetekre, társadalmi lényekre vagy gazdasági szereplőkre, addig az utóbbi az őket körülvevő természetes és nem természetes életkörülményeket befolyásolja.

Másodszor, a hatalom minden formája kombinálható és átalakítható egymással. Maga Popitz ad frappáns példát a diakrón változatra, amikor megjegyzi, hogy "a cselekvés hatalma megnyilvánulhat idegen földek meghódításában; az új birtokok a kizsákmányolás instrumentális hatalmának helyszíneivé válhatnak, a tartós elnyomás tekintélyelvű hatalommá alakulhat át; és mindezek a folyamatok fizikai kifejezést találhatnak falakban és erődítményekben"¹⁹, azaz tech-

nikai hatalom. Ennek megfelelően a mélyreható elemzés gyakran feltárja, hogy a hatalom kialakult konstrukciói olyan hatalmi átalakulások tüledékei, amelyek egy egyszerű erőszakos cselekményből alakultak ki. Ugyanakkor a hatalom különböző formái szinkronban kiegészíthetik és erősíthetik egymást. A technikai hatalom, amint belépünk az államközi konfliktusok területére, a cselekvési hatalom döntő előfeltétele. Csak azok, akik rendelkeznek a katonai fegyverek ipari méretű előállításához szükséges technológiai és gazdasági kapacitással, rendelkeznek azzal a potenciállal is, hogy más állami szereplőknek kárt okozzanak, vagy katonai erővel való fenyegetéssel befolyásolják azok cselekedeteit. Másfelől csak azok, akik rendelkeznek a cselekvési hatalommal, hogy megvédjék közösségeiket a külső és belső ellenfelektől, továbbra is tökéletesíthetik a magasabb szintű technikai hatalomhoz szükséges technikai erőforrásokat. Ezek az összevonások azt sugallják, hogy a hatalom mind a négy formája kölcsönösen függ egymástól és lehetővé teszi egymást, tehát nem különálló formák, hanem egy egységes, belsőleg differenciált hatalmi jelenség elemei.

A hatalom négy formájának osztályozásával feltártuk e jelenség általános szerkezetét, és egy univerzális rendszerezést dolgoztunk ki minden korszakra, kultúrára és társadalmi területre. Megoldatlan maradt azonban az a döntő kérdés, hogy ezek a formák hogyan válnak világossá és kommunikálhatóvá a személyek és szervezetek közötti interakciókban, és hogyan nyilvánulnak meg konkrétan a társadalom különböző területein. Nem kerülhetjük meg ennek a kérdésnek a tárgyalását, ha a hatalmat mint történelmileg konkrét, változékony jelenséget akarjuk megérteni (lásd az 1.3. fejezetet). A következő fejezetekben ezért először a hatalom és a szimbolizmus viszonyára helyezük át elemzői fókuszunkat (2.2. fejezet), hogy aztán felvázoljuk a közösség központi hatalmi mezőit és azok belső logikáját (2.3. fejezet).

2.2 HATALOM ÉS SZIMBOLIZMUS

A hatalom és a szimbolizmus szorosan kapcsolódik egymáshoz mindennapi nyelvezetünkben és közfelfogásunkban. Amikor egy politikus a sajtó nyilvánossága előtt megdorgálja beosztottjait, természetesen "hatalmi demonstrációról" beszélünk. Egy észak-koreai rakétakísérletet vagy egy orosz katonai parádét "hatalmi demonstrációnak" nyilvánítunk, az Európai Központi Bank üvegpalatóját a német bankközpontban, Frank- furtnban pedig "hatalmi emlékműnek" nevezzük. Ni- klas Luhmann elismerésre méltó monográfiájában rámutat arra, hogy ez az összefüggés nem pusztán véletlen. Sőt, szerinte ez a hatalom kialakulásának elengedhetetlen feltétele.²⁰ A történész Norbert Elias gyorsan azonosítja ennek okát, azt állítva, hogy az emberek nem hisznek abban a hatalomban, amely nem válik láthatóvá. Látniuk kell ahhoz, hogy

higgye el.²¹ A hatalom, szól az érvelés, csak cselekvési potenciál, csak lehetőség az érdekek érvényesítésére, és így szükségszerűen absztrakt. Képletesen szólva láthatatlan. Ahhoz, hogy sikeresen gyakorolható és kiterjeszhető legyen, érzékszervi szimbólumokon keresztül láthatóvá kell tenni. Ez az érvelés hihető. Mindazonáltal hasznos még mélyebbre ásni, és pontosabban meghatározni a hatalom és a szimbolizmus közötti többretegű, összetett kapcsolatot.

Először is, a szimbolizmus fogalma. Hogy pontosan mi a szimbólum, és milyen viszonyban áll azzal, amit szimbolizál, az állandó vitatéma a nyelvelméleti, nyelvészeti és ismeretelméleti szakemberek között. A következőkben Ernst Cassirer klasszikus definíciójából merítünk eligazodást, aki a "szimbolikus formát" az elme azon energiájára használja, amelyen keresztül egy mentális jelentés vagy tartalom kapcsolódik egy konkrét érzéki jelhez.²² A szimbólum gyűjtőfogalom tehát minden olyan konkrét tárgyat és ténnyt jelöl, amelyet természetes érzékszerveinkkel felfoghatunk, és amelyhez a konvenció szerint egy olyan jelentés járul, amely túlmutat a konkrét tárgyon, és egy absztrakt, fogalmi tartalomra utal. A képek (az atomellenes mosolygó nap, a birodalmi sas, a dollárjel) mellett ide tartoznak a gesztusok (ujjlengetés, Fekete Párducok ökle, Hitler-köszöntés), az írásjegyek (latin ábécé, hieroglifák, a tételes, predikátum- és modális logika operátorai), a hangok (figyelmeztető szirénák, fanfárok, ref-eree füttyök), a szertartások (keresztény áldozás, munka ünnepe, jóga) és az emlékművek (császárszobrok, követségi épületek, diadalívek). Minden szimbólum közös abban, hogy nem adnak saját értelmezést, kivéve bizonyos figyelmeztető színeket, amelyekre mi, emberek evolúciósan fejlett érzékenységgel rendelkezünk.²³ Szükségük van értelmezők és beszélők közösségére, akik megfejtik, közlik és továbbadják őket. Ennek megfelelően a szimbólumok jelentése soha nem állandó, hanem a kialakult, bár többnyire közösségi konvenciókhoz viszonyított; ezért az értelmezések között ismételtelen konfliktusok alakulnak ki.

---

21 Elias, Norbert (1983): *Die höfische Gesellschaft. Untersuchung zur Soziologie des Königtums und der höfischen Aristokratie*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp.; p. 179. Az eredeti szövegben: "An die Macht, die zwar vorhanden ist, aber nicht sichtbar im Auftreten des Machthabers in Erscheinung tritt, glaubt das Volk nicht. Es muss sehen, um zu glauben."

22 Vö. Cassirer, Ernst (1955): *The Philosophy of Symbolic Forms*, fordította Ralph Menheim, bevezető: Charles W. Hendel, New Haven/London: Yale University Press. Lásd még: Cassirer, Ernst ([1910] 2010): *Substanzbegriff und Funktionsbegriff*, Werkausgabe Vol. 6, Hamburg: Felix Meiner.; 161. o.

23 Vö. Marples, Nicola M., Kelly, David J. és Thomas, Robert J. (2005): *Perspective: Evolution*, (595), pp. 933-940.

a szimbólumok jelentőségéről, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a hatalom elemzéséhez.

Milyen konkrét összefüggések vannak a hatalom és a szimbolizmus között? Először is, aki hosszabb időn és nagyobb távolságon keresztül, más személyekkel együttműködve komplex hatalmi akciót akar végrehajtani, az az írásbeli kommunikációra - és így a szimbolikus jelekre - támaszkodik. Ez vonatkozik egy hadvezérré, aki egy haditervet akar végrehajtani, éppúgy, mint egy adóhivatalnokra, aki egy bevételi tervet dolgoz ki, vagy egy vezérigazgatóra, aki egy új vállalkozás átvételét tervezi. A szimbolikus jelek igénybevétele nélkül, amelyeken keresztül az utasítások és célok közölhetők, a hatalom gyakorlása időben és térben korlátozott marad. Ennek fényében aligha meglepő, hogy a történelem első expanzív magaskultúrája, a sumérok voltak az írás feltalálói is.²⁴

A szimbólumok azonban nemcsak a hatalom hatékony és eredményes használatának szükséges előfeltételei. Maguk is többféleképpen működnek a *hatalom eszközeként*. Először is, az uralom, azaz a személyfeletti társadalmi pozíciók által megszilárdított intézményes hatalom (lásd az 1.2. fejezetet) a folyamatos ritualizáció révén reprodukálódik és szerveződik. Flaig rámutat erre a tényre: "Egy intézmény funkciója, "értelme" és jellege nem rögzül egyszer s mindenkorra. Egy intézmény csak azáltal létezik, hogy újra és újra megszervezik és színpadra állítják. *Csak a rituálék végrehajtásában létezik*".²⁵ Flaig maga is az ókori római népgyűlésre gondol itt, amelynek ülése, döntéshozatala és a Római Birodalom más intézményeivel való kölcsönhatása erősen szertartásos volt. De nézhetünk kortárs példákat is: a választási kampányok a képviseleti demokráciákban *de facto* az intézményes hatalmi struktúrák szimbolikus rituáléi. Szigorú szabályokat és kon- cepciókat követnek, világos eseménysorozatok határozzák meg őket - a választási programok közzétételétől a parlamenti szóbeli eszmecsereken át a szavazásig -, és egyértelmű szerepmegosztást tartalmaznak az érintett szereplők (a pártok, a média, a szakma

24 Vö. Diakonoff, Igor. M. (1976): Dakon Diakonov: Az ősi írás és az ősi írott nyelv: Pit- falls and Peculiarities in the Study of Sumerian, *Assyriological Studies*, Vol. 20, Sumerological Studies in Honor of Thorkild Jakobsen, pp. 99-121. Lásd még Volk, Konrad (szerk.) (2015): *Erzählungen aus dem Land Sumer*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

25 Flaig, Egon (1998): War die römische Volksversammlung ein Entscheidungsorgan? Institution und soziale Praktik, in: Institution und soziale Praktik: Rainhard Blänker és Bernd Jussen (szerk.), *Institution und Ereignis. Über historische Praktiken und Vorstellungen gesellschaftlichen Handelns*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, pp. 49-73.; p. A71. mélyebb elemzéshez erősen ajánljuk a standard művet: Veyne, Paul (1992): *Bread and Circuses: Historical Sociology and Political Pluralism*.

szakszervezetek és egyházak). Rendszeres színpadra állításukkal nemcsak a demokratikus rezsim megdicsőítését szolgálják, hanem a közösségen belüli elvárások érzetét is keltik. Az, hogy ez a politikai-szimbolikus munka kolosszális és kimerítő erőfeszítést igényel a hatalommal rendelkezők részéről, nyilvánvaló. Ennek megfelelően Flaig rámutat arra, hogy a hatalmi rítus végrehajtása soha nem ellenőrizhető teljes mértékben.²⁶ Minden rituális helyzetben bizonyos csoportok képesek beavatkozni a rituális folyamatba és módosítani azt. Ha a résztvevők jelentős része meghallgatja őket, akkor a rituálé politikai szemiotikája megrendül.²⁷ Más szóval, ha a korábbi rítusok szinte azonos reprodukciója az erőviszonyok stabilizálását szolgálja, akkor a rítus megzavarása vagy módosítása a status quo befolyásolására használható. Az ilyen jellegű szimbolikus támadásokra még a közelmúlt politikai történelmében is találunk példákat. Érdekes módon ezek közül több is a nyugati demokráciák beiktatási rituáléi körül forog. Ezek között van két emlékezetes esemény a modern német politikai történelemben. Az egyik a parlamenti öltözködési szabályzat nyilvánvaló aláírása Hessen német tartományban, amikor 1985 a tornacipőt viselő zöldpárti politikus, Joschka Fischer, későbbi külügyminiszter és alkancellár esküt tett; Fischer ezzel megkérdőjelezte a burzsoá establishment politikai diskurzus feletti értelmezési szuverenitását. A második esemény az volt, hogy Gerhard Schröder 1998-ban, német kancellári hivatalba lépésekor elhagyta az "Isten engem úgy segítjen" kifejezést, ami az egyház és az állam szoros összefonódásának elutasítását jelképezte.

Nem kevésbé kiemelkedő amerikai példák is eszünkbe jutnak. 1977-ben, amikor James Earl "Jimmy" Carter 39. elnökként esküt tett Washingtonban, D.C.-ben, szakított a hagyományokkal, és ahelyett, hogy a sofőrjére támaszkodott volna, inkább szerényen végigsétált a Pennsylvania Avenue-n feleségével, a First Lady Rosalynnnal. És persze negyven évvel később, amikor a 45. elnök a színpadra lépést tervezte, történt néhány változtatás. Donald Trump több posztot választott magának és Melániának Így 2017. úgy döntött, hogy a régóta alkalmazott bemandót, Charles Brotmant (aki Dwight Eisenhower óta minden elnöknek szolgált a beiktatási parádé bemandójaként) egy támogatóra cseréli, ezzel megmutatva, hogy semmibe veszi a pártoktól független informális megállapodást egy elismert bemandóról, és demonstrálja személyes preferenciáit, megkérdőjelezve a bevett politikai normákat és diskurzust.

Természetesen más politikai szférákban is bőven akadnak ilyen példák. Alapvetően az a helyzet, hogy a hatalom szimbolikájának és rituáléinak betartási szintje általánosságban jelzésértékűnek tekinthető arra nézve, hogy egy rendszer

---

26 Flaig (1998): p. 71.

27 Ibid.

zökkenőmentesen működik. Ahol a szertartásos produkciók vitatottak, ott a hatalmi viszonyok átalakulóban vannak.

Az uralmi viszonyok színpadra állítása és reprodukálása mellett a szimbolizmus a hatalom finom gyakorlásának társadalmi kommunikációs eszközöként is szerepet kap. Az olyan státuszszimbólumok, mint a céges autók és repülőgépek, a testőrök, a kísérő motorkerékpárok és a pazar fogadósobák mind láthatóvá teszik a hatalom egyébként láthatatlan potenciálját - ahogyan azt korábban röviden említettük. A hierarchikus rendet lenyűgözően közvetítik, és egyúttal eligazítást nyújtanak a felelőségekről, hatáskörökről, kötelességekről és függőségekről a társadalmi szerveződés összetett formáin belül. Így - akárcsak az uralkodási rendek ritualizált színpadra állítása esetében - kiszámíthatóságot, kognitív megkönnyebbülést biztosítanak, és stabilizálják a hatalmi egyensúlyt. Ugyanakkor lehetővé teszik, hogy a hierarchiákon belül az individuumok felemelkedését és bukását a legegyszerűbben kommunikáljuk. Egy nagyvállalatnál semmi sem szemlélteti olyan erőteljesen egy osztályvezető hatalomnövekedését, mint a spa- cióba való költözés. És semmi sem teszi egyértelműbbé a katonai leépülés mértékét, mint az, ha egy előljáró nyilvánosan letépi a vállpántokat és a rangjelzéseket, ahogyan azt a nyugati hadseregekben hagyományosan gyakorolták.

Továbbá a területi államokon belül az uralkodó szimbolikus reprezentációja szobrok, transzparenszek vagy televíziós közvetítések révén lehetővé teszi az uralkodók és a hatalom alanyai közötti térbeli távolság áthidalását. Minél nagyobb a távolság az uralkodó, mint fizikai személy és az uralkodók között, annál fontosabb az uralkodó metaforikus megjelenítése a mindennapi tapasztalati világban. Azok, akik állandóan ki vannak téve az uralkodó, a pres- ident vagy a diktátor intő tekintetének, kevésbé hajlamosak törvényeik figyelmen kívül hagyására. Ily módon az uralkodók szimbolikus reprezentációja hozzájárul tekintélyelvű hatalmuk megerősítéséhez (lásd a 2.1. fejezetet). Hajlamosak vagyunk a hatalom stabilizálásának ezt a formáját mindenekelőtt a totalitárius rezsimekhez kötni, és valóban, a személyi kultusz ott érte a legbizarrabb virágait. Mindazonáltal ez az értékelés nem elégséges. Hans Georg Soffner és Dirk Tänzer a figuratív politikáról szóló értékes esszejükben megmutatják, hogy a modern democráciák politikusai ügyesen használják a közösségi médiát, hogy szimbolikus jelenléte tartsanak fenn választóik életében, ami könnyen felér az autokratikus uralkodók által elért eredményekkel.²⁸

Tovább haladva egy negyedik lényeges aspektussal találkozunk: az uralkodók szimbolikus színpadra állítása az uralkodóknak az uralkodók világából való visszavonulására is szolgálhat, így

---

28 Vö. Soeffner, Hans Georg és Tänzer, Dirk (2007): Figuratív politika. Prolegomena zu einer Kultursoziologie politischen Handelns, in: Hans Georg Soeffner és Dirk

Tänzer (szerk.), *Figurative Politik. Zur Performanz der Macht in der modernen Gesellschaft*, Opladen: Leske und Budrich, pp. 17-33.

fokozva misztikusságukat. Ily módon az uralkodók és a hatalom alattvalói közötti hatalmi szakadékot hangsúlyozzák és megszilárdítják. E stratégia korai példája Hérodotosz történetében található.²⁹ A görög történetíró leírja Deiokes király uralkodását, aki a Kr. e. nyolcadik században a mai Irán területén megalapította a méd birodalmat. Deiokes közvetlenül koronázása után olyan udvari szertartást vezetett be, amely távolságtartást teremtett: legközelebbi bizalmasai kivételével senki sem léphetett be a trónterembe, az állami ügyeket kizárólag követek intézték, maga Deiokes teljesen eltűnt a nyilvánosság elől. Erre az elszigeteltségre Hérodotosznak kézenfekvő magyarázata van: Deiokész alattvalói másfajta teremtményként tisztelnék és tisztelnék őt, ha nem látnák. Az udvari szertartást tehát a média király az önbemutatóra használta fel, mint egy superhumán és túlságosan erős személyt. Az uralkodóknak nem volt lehetőségük arra, hogy hús-vér emberként érzékeljék őt - betegségekkel, az öregedés jeleivel, fizikai hiányosságokkal stb. - és e benyomások alapján megkérdőjelezni uralkodói státuszát. Csak egy távoli, arctalan hatalmasságot láthattak, akire kivetíthették saját reményeiket, vágyaikat és eszményeiket.

Az uralkodók önreprezentációján túl a szimbolizmusnak a hatalmi stratégiában betöltött szerepe a csoportok egyesítésében és elhatárolásában is szerepet játszik. A szociálpszichológia nyelvén szólva az úgynevezett *belső* és *külső csoportok* létrehozására szolgál.³⁰ A "mi" és a "mások", a "bent" és a "kint" dikotómiaja, ahogyan a szociológus Johannes Scheu a posztstrukturalista teoretikusokra hivatkozva rámutat, az emberi közösségek építésének egyik legszórakoztatóbb jellemzője. A közösséghez nem tartozó kívülállókot megkülönböztető, látható és szimbolikusan kódolt határvonal elengedhetetlen magának a közösségnek a kialakulásához. Jacques Derrida francia filozófus ezért használja a "konstitutív kívülállás" kifejezést annak leírására, hogy a közösségek hogyan határozzák meg és tartják fenn magukat a közösségen kívüliektől való kizárás és megkülönböztetés révén.³¹ A közös szimbólumok révén történő csoporton belüli formálódásra a *végtelességig* lehetne példákat sorolni: a baseball, kosárlabda, futball és jégkorong szurkolók a klubjuk színeibe öltöznek, így különböztetve meg magukat más klubok szurkolóitól; a hívő muszlim nők hidzsábbal takarják el a hajukat, és elhatárolódnak a nem muszlimoktól és a kevésbé hívő vallásos testvérektől; a neonácik harci csizmát viselnek fehér cipővel.

---

29 Vö. Hérodotosz (1997): *Históriák*, fordította Robin Waterfield (szerk.), bevezetéssel és jegyzetekkel Carolyn Dewald, Oxford: Oxford World Classics.

30 Vö. Tajfel, Henri (1981): *Emberi csoportok és társadalmi kategóriák*, Cambridge: Cambridge University Press.

31 Vö. Derrida, Jacques (2004): *Die Différance. Ausgewählte Texte*, Stuttgart: Reclam.

és így a demokratikus-liberális értékek radikális ellenfeleiként azonosítják magukat. A megfelelő szimbólumok empirikusan bizonyítottan erősítik a szolidaritást, az empátiát és a kohéziót a tagok között - metaforikusan ezek a szimbólumok a társadalmi csoportokat összekötő ragasztóanyag. Ráadásul azt a tényt, hogy az egységesített csoportszimolizmus óriási előnyt kínál a cselekvési hatalom gyakorlásához (lásd a 2.1. fejezetet), már az ókorban felfedezték a katonák. Példaértékű a harci egyenruhák bevezetése a Római Birodalomban. A legionáriusok ikonikus páncélzata nemcsak egy olyan esprit de corpsot teremtett, amely akkoriban páratlan volt, hanem a római csapatokat a nem egyenruhás ellenfeleik (például a germán törzsek) számára is egy olyan szuper-személyes katonai egységként mutatta be, amely több volt, mint az egyes tagjainak összege.

Ennek a stratégiának a másik oldala a szimbolikus kirekesztés és az ezzel együtt járó társadalmi csoportok leigázása és jogfosztása. Giorgio Agamben olasz jogász és filozófus ezeket a témákat vizsgálta a *Homo Sacer* című, olykor sötét, de rendkívül érdekes művében.³² Agamben elemzését a római ókor egy archaikus alakjára, a *homo sacerre* (latinul "szent ember") alapozta, akit súlyos vétség következtében kiűznek a közösségből, és mindenki más megölheti, anélkül, hogy bűncselekmény vádjával illetnék. Ez a figura Agamben számára a társadalmi kirekesztés prototípusát jelöli. A *homo sacer* elvesztett minden politikai és jogi garanciát és az eljárási normákhoz fűződő minden ígényt, és így a puszta biológiai létezésre, mintegy a meztelen életre redukálódik. Agamben egészen odáig megy, hogy megtagadja a *homo sacer* emberi személyi státuszát, mivel ez a státusz csak a közösség tagjai közötti reciprok elismerési kapcsolatokon keresztül jön létre - és éppen ezeket tagadják meg a kirekesztettektől. A *homines sacri*, egészíthetjük ki Agambent, szimbolikus címkézésre predesztinált. Ennek megrendítő példája az európai zsidók sárga Dávid-csillaggal való megjelölése a Német Birodalomban 1935 és 1945 között. A csillagszimbólum nemcsak társadalmi kívülállóként és "*Volksschädlinge*"-ként jelölte meg az érintett lakosságot,³³ hanem lehetővé tette hatékony elfogásukat, deportálásukat és likvidálásukat a biztonsági hatóságok által. Az biztos, hogy a hatalomnak és a szimbolizmusnak ez a sajátos kombinációja nem a nemzetiszocialisták eredeti találmánya volt. A különböző ruházati előírások mellett a kiközösített és marginalizált embercsoportok megbélyegzése vagy megcsonkítása mindig is a szimbolikus hatalmi stratégiák lényeges eleme volt.

32 Vö. Agamben, Giorgio (1998): *Homo Sacer: Szuverén hatalom és puszta élet*, Werner Hamacher és David E. Wellbery (szerk.), fordította Daniel Heller-Roazen, Meridian: Crossing Aesthetics, Stanford: Stanford University Press.

33 Szó szerint: "Vermin a népnek".

A hatodik pont a kommunikációs szimbólumok ellenőrzésére vonatkozik. Hilary Janks mono- grafikus művében, az *Literacy and Power (Műveltség és hatalom) című írásában* megállapítja: "[A] nyelv, más szimbolikus formák és a diskurzus az uralmi viszonyok fenntartásának és reprodukálásának erőteljes eszközei".³⁴ Ennek a tézisnek a hitelességét az írásbeliség esete lenyűgözően bizonyítja. Azok, akik nem sajátítják el a jelek passzív és aktív használatát, számos oktatási és karrierlehetőségből, valamint a társadalmi részvétel számos formájából ki vannak zárva. Az írott információforrásokhoz (könyvek, újságok, internet) való hozzáférés hiánya szinte lehetetlenné teszi az érintettek számára, hogy tájékozott képet alkossanak a közösségükben létező hatalmi struktúrákról. Következésképpen a hatalmi stratégiák mindig is arra törekedtek, hogy az írásos szimbólumok használatát olyan titkos diszciplínává tegyék, amely csak kevesek számára van fenntartva. Az európai középkorban például az írás monopolizálása a katolikus egyház által részben felelős volt azért, hogy a monarchikus feudális állam hierarchikus rendjében kiemelkedő helyet foglalt el.³⁵ Ennek a monopóliumnak köszönhetően a monarchia nélkülözhetetlen pillérévé vált, és ellenőrizte a nemzeti és nemzetközi kommunikációt. De még a modern korban is találunk példákat a szimbólumok hatalmi eszközként való használatára. Például az erőltetett analfabetizmus, amint azt a történészek dokumentálták, az amerikai-amerikai rabszolgatartók és a dél-afrikai apartheid rezsim egyik kedvelt elnyomási módszere volt.³⁶

Az írástudáson túl azonban van egy másik változata is annak, hogyan lehet a hatalmat a kommunikációs szimbólumok ellenőrzésével gyakorolni. Paula-Irene Villa szociológus azt állítja, hogy az uralmat az biztosítja, hogy az uraltaknak nem maradnak más szimbolikus formák, mint azok, amelyekkel urálják őket.³⁷ Ez azon a nehezen cáfolható felfogáson alapul, hogy a szimbólum és a jelentés között szoros kapcsolat van, ami meghatározza, hogy az emberek egyáltalán hogyan kommunikálhatnak a fennálló hatalmi viszonyokról. Röviden, ha az uralkodók bizonyos kommunikatív szimbólumokat tabuként, másokat pedig

---

34 Janks, Hilary (2010): London/New York: *Literacy and Power*, London/New York: Routledge.; 22. o.

35 Hasonlítsa össze többek között: Urlacher, Brian R. (2016): New York: *International Relations as Negotiations*, New York: *International Relations as Negotiations*: Routledge.; 18. o.; és Taylor, Mark C. (2007): *International Relations International Relations, International Relations: International Relations*: Routledge: *After God*, Chicago: University of Chicago Press.; 74. o.

36 Vö. Petesch, Donald A. (1989): *A Spy in the Enemy's Country. A modern fekete irodalom kialakulása*, Iowa City: University of Iowa Press.; és Morar, Tulsi (2006): *The South African's Educational System's Evolution to Curriculum in 2005.*; Jayja Erneast és David Treagust (szerk.), *Education Reform in Societies in Transition. International Perspectives*, Rotterdam: *International Perspectives*, Rotterdam: Sense

Publishers, pp. 245-258.

- 37 Villa, Paula-Irene (2011): Symbolische Gewalt und ihr Scheitern. Eine Annäherung zwischen Butler und Bourdieu, *Österreichische Zeitschrift für Soziologie*, (364), pp. 51-69.; 54. o.

általánosan kötelező érvényű normák, ellenőrizhetik a társadalmi diskurzust, vagy akár teljesen el is hallgattathatják a lakosság (egy részét). E stratégia általános példája a "kulturális átnevelés" eufemisztikusan címkézett fogalma, amely megtiltja az etnikai peremcsoportoknak saját írott nyelvük használatát. Hosszú távon az ilyen intézkedések azt jelentik, hogy a kisebbség leszármazottai csak az uralkodók írott nyelvén kommunikálhatnak. Ők - akarva-akaratlanul és akaratlanul - saját elnyomásuk cinkosai lesznek.

A modern török állam alapítója, Musztafa Kemal Gázi, alias Atatürk egy átfogó társadalmi átalakítási projekt középpontjaként hajtotta végre az írásbeli reformokat. Atatürk 1928-ban elrendelte az arab írás elhagyását, és kezdeményezte a latin ábécé kizárólagos használatát Törökországban; emellett számtalan arab kölcsönszót töröltetett a török nyelvből, és helyettesítette őket neologizmusokkal. Mint Anton J. Walter történész megállapítja, mindez azzal az egyértelmű céllal függött össze, hogy a népet egy csapásra elválasszák arab-mohamedán kulturális alapjaitól, és helyette megnyissák az európai civilizáció és kultúra befolyása előtt; Törökországot el kell választani a közel-keleti szomszédos országoktól, és külkapcsolatait Nyugat-Európával kell összekapcsolni.³⁸ Ennek az intézkedésnek a radikális jellege Pandora szelencéjét nyitja meg, ha figyelembe vesszük, hogy az arab írás az iszlám értelmezés szerint Isten írása, mivel Gábiel angyal diktálta Mohamednek a Koránt. A lelkes szekularista Atatürk így elzárta a török népet az iszlám kulturális és írásos hagyománytól, és egyúttal mini- máltta a muszlim klerikusok befolyását a politika alakítására. Most, majdnem 90 évvel később is megállapítható, hogy ennek a hatalmi stratégiának milyen tartós hatása volt. A politikai iszlám felemelkedésével a jelenlegi török elnök, Recep Tayyip Erdogan alatt mindazonáltal kétségek is felmerülnek. Mindazonáltal egyértelmű, hogy Atatürk reformja döntően hozzájárult ahhoz, hogy Törökország ma stratégiaileg fontos pozíciót foglal el Kelet és Nyugat, Kelet és Óceánia között.

A hatalom és a szimbolizmus artikulációjának utolsó formája, amelyet itt meg kívánunk vizsgálni, az emlékezés kultúrájára vonatkozik.³⁹ A történelem az, amit mi csinálunk belőle. A múlt *önmagában* nem létezik, legalábbis nem szilárd, objektív értelemben, így csak különböző és potenciálisan egymással versengő értelmezései lehetnek a múltnak. Ez a

38 Vö. Walter, Anton J. (1960): Schriftentwicklung unter dem Einfluß von Diktatoren, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, pp68., 337-361.; p. 340.

39 Az emlékezés kultúrájával kapcsolatos standard műveket lásd Nora, Pierre (1996): *Az emlékezet birodalmi: Rethinking the French Past*, Lawrence D. Kritzman (szerk.), fordította Arthur Goldhammer, New York: Columbia University Press.

a körülmény a hatalmi stratégia szempontjából rendkívül fontos. Bárki, akinek hatalma van egy közösség vagy ország múltjának értelmezésére, elbeszélheti azt folyamatos sikertörténetként, ellenséges hatalmak elleni küzdelemként vagy sérelmek és bűnök sorozataként.⁴⁰ Az elmesélt történet eredményeként a hatalmi politika status quo-t meg lehet őrizni, a lakosságot mozgósítani lehet a háborúra, vagy akár meg lehet teremteni az alapokat egy politikai és gazdasági újrakezdéshez. Az emlékezetkultúra irányítása tehát hozzájárul "a politikai közösségek identitása szempontjából központi jelentőségű kollektív emlékezet kialakításához", amely a hatalmi igények igazolására használható (lásd még a narratív igazolásról szóló értekezésünket a 2.5. fejezetben)⁴¹.

2.3 TELEFONOK

A hatalom, ahogyan kezdetben megállapítottuk, nemcsak sokrétű, hanem mindenütt jelen van. Sokféle formában nyilvánul meg, és az élet minden területét áthatja, függetlenül attól, hogy mennyire távol áll egymástól. A fejezetben 2.iosztályoztuk a hatalom alapvető formáit, és rendet tettünk a sokféleségben. Ebben a fejezetben most azokat a központi társadalmi területeket rendszerezzük, amelyekben a hatalom megjelenik: a vallást, a gazdaságot és a politikát. Ez a hármas nem meríti ki a teljes spektrumot, de mégis a fő színtereket képviseli.⁴² Mielőtt megvizsgálánk a hatalom e három területét - a politika területére összpontosítva -, fontos tisztázni, hogy mit értünk hatalmi mezőn.

---

40 Vegyük például a dialektikus materializmust, a Szovjetunió és szatellitállamainak ideológiáját, amely szerint a világtörténelem az osztályharcok egyszerű sorozataként értelmezhető. Ha elfogadjuk a történelemnek ezt a képét, akkor nagyobb történelmi zökkenők nélkül állíthatjuk, hogy a gladiátor Spartacus a munkásmozgalom ősatya, és így a szocialista eszme történelmi folytonosságát az ókorig visszavezetve konstruálhatjuk meg.

41 Münkler, Herfried (2009): Berlin: *Die Deutschen und ihre Mythen*: Rowohlt. A historikus Benedict Anderson felismerte a történelmi narratíva célzott irányításának fontosságát a nemzeti identitás megteremtésében; lásd Anderson, Benedict (1994): *Imagined Communities. Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*, London.
/ New York: Verso.

42 Vö. Poggi, Gianfranco (2001): Cambridge: *A hatalom formái*: Polity Press.; 18f. o.

A kifejezés elválaszthatatlanul kapcsolódik a huszadik század egyik legbefolyásosabb szociológusának munkásságához: Pierre Bourdieu.⁴³ Bourdieu azt állítja, hogy a társadalmak fejlődése során egyre inkább munkamegosztásban szerveződnek, és különálló, szisztematikusan összefüggő, saját funkciókkal rendelkező területekre differenciálódnak. Ezek közé a területek közé, amelyeket Bourdieu "hatalmi mezőknek" és "erőtereknek" is nevez, nemcsak a vallás, a gazdaság és a politika fent említett területei tartoznak, hanem a kultúra, a tudomány, a katonaság és a sport is.⁴⁴ Ebben az összefüggésben az erőteret mikrokozmoszként jellemzi, egy kisebb, viszonylag autonóm társadalmi világgént egy nagyobb társadalmi környezetben belül. Az e mikrokozmoszok közötti funkcionális különbségek ellenére három konstitutív vonásuk közös: az érintett egyének osztályspecifikus habitusa, saját gyakorlataik és hierarchiáik, valamint a hatalmi erőforrások egy sajátos típusa, amelyekért a szereplők versengenek.

Végző soron a habitus nem más, mint a viselkedés, a gondolkodás, az észlelés és az értékelési sémák társadalmilag tanult szabályainak összessége, amelyeket többé-kevésbé tudattalanul követünk, és amelyek meghatározzák, hogyan értékeljük a világunkat és embertársainkat, és hogyan lépünk kapcsolatba velük. Ennek megfelelően társadalmi re- flexként működik: amint egy H habitusú P személy S típusú helyzetbe kerül, nagy valószínűséggel B viselkedést fog tanúsítani. Bourdieu ⁴⁵számára döntő fontosságú, hogy a különböző személyek habitusa elválaszthatatlan az osztályuktól és a hatalmi mezőn belüli társadalmi státuszuktól.⁴⁶ Ebben az értelemben a habitus csoportjellemzőt alkot. A kultúra területén a művelt középosztály habitusának része a művészetek és a zene iránti érdeklődés kul- tiválása. Ez megfelel a prekariátus részéről

---

43 Alapvető munkák ebben a tekintetben: Bourdieu, Pierre (2002a): Gellner, Jack Goody, Stephen Gudeman, Michael Herzfeld és Jonathan Parry (szerk.), fordította Richard Nice, , 16. kiadás, Cambridge: Cambridge University Press.; Bourdieu, Pierre (1987); Bourdieu, Pierre (1993): *Sozialer Sinn. Kritik der theoretischen Vernunft*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.

44 Még Bourdieu sem mutatta be teljes művében az összes hatalmi mezőt kimerítően. Ennek megfelelően mi is hasonlóan tartózkodunk attól, hogy itt egy végleges felsorolással próbálkozzunk.

45 Bourdieu, Pierre (2002b): *Habitus. Habitus a Sense of Place*, Jean Hillier és Emma Rooksby (szerk.), Aldershot: Ashgate.

46 A marxista teoretikusokkal ellentétben Bourdieu nem teszi az osztály fogalmát kizárólag a személyek egy csoportjának a termelési viszonyokon belüli helyzetétől függővé. Számára az osztály egy többdimenziós fogalom, amely magában foglalja a földrajzi, nemi, etnikai és egyéb jogosultsági és kirekesztési elveket is. Vö. Bourdieu

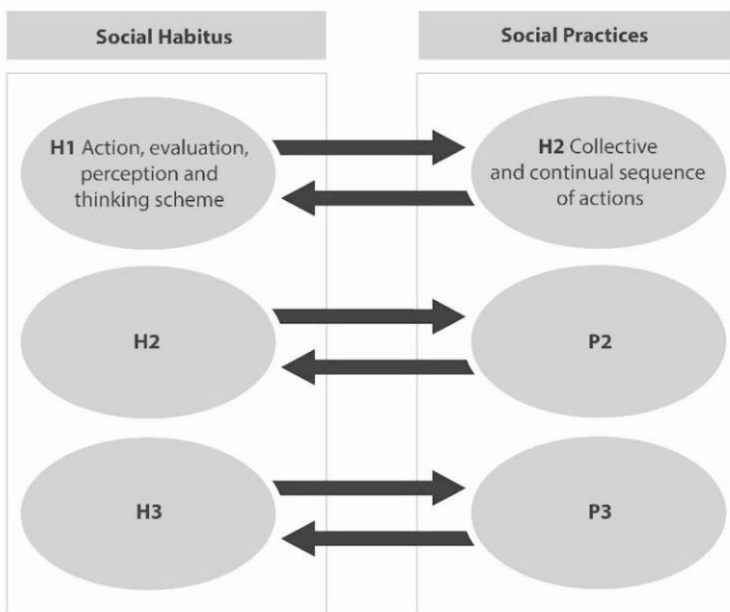
(1987): 176f. o.; 182ff. o.

egy "alulmaradt" habitushoz, amelyet nemcsak a magas kultúra presztízsjavainak elutasítása jellemez, hanem egy olyan ellenkultúra, amely saját esztétikai preferenciákat és státuszszimbólumokat tartalmaz. A különböző habitustípusok hatóköre és spektruma óriási. Így a társadalmilag tanult diszpozíciók mezeje nemcsak az esztétikai ízlést foglalja magában, hanem azt is, hogy mit eszünk (bio vagy olcsó hús), hogyan öltözködünk (Barbour vagy bomberdzseki), hogyan mozgunk (sétálunk vagy kilépünk), milyen értékorientációval rendelkezünk (progresszív vagy konzervatív) stb. Bour- dieu számára ennek egyszerű oka van. A különböző habitusformák nélkülözhetetlenek az emberi élet terheinek könnyítésében, mert egyfajta gyakorlati általánosítás révén lehetővé teszik, hogy megbirkózzunk minden olyan hasonló formájú problémával, amely új helyzetekben felmerülhet.⁴⁷ A cselekvési, észlelési, gondolkodási és értékelési folyamatok habituális automatizálása megszabadít minket attól, hogy minden helyzetben állandóan mérlegelnünk kelljen az összes lehetőséget. Így biztosítja gyakorlati világunk komplexitásának nagyon is szükséges csökkentését.

A hatalmi mező szokásai azonban nem csak ilyen módon csökkentik a komplexitást. A mezőre jellemző gyakorlatokat és hierarchiakat is előidéznek. Alapvetően a "gyakorlat" kifejezés olyan összehangolt cselekvéssorozatra utal, amelyet több ember együttesen hajt végre, és amely nem szinguláris esemény, rögzített kezdő- és végponttal, hanem folytonossággal rendelkezik. Például Zach Ertz győztes touchdownja a New England Patriots elleni 2018 Superbowl-meccsen alig két perccel a vége előtt "csak" egyetlen esemény volt - míg a Philadelphia Eagles rendszeres edzése szó szerint gyakorlat volt. Az objektív társadalmi világ és annak hatalmi mezői Bourdieu és az általa inspirált számos szociológus és történész számára csakis a gyakorlatokban és azokon keresztül léteznek; a cselekvések egymástól függő sorozatainak rendszeréből állnak, amelyeket folyamatosan újra alkalmaznak és módosítanak. A klasszikus példák közé tartoznak a termelési és monetáris ciklusok, a demokratikus választások és a vallási rítusok, valamint a közigazgatási folyamatok és a jogi eljárások. Bourdieu azt állítja, hogy ezek az összetett cselekvéssorozatok soha nem lennének fenntarthatók, nemhogy koordinálhatók, ha a szereplők nem lennének erre szokásosan hajlamosak. Más szóval, csak a társadalmi környezet objektív struktúráinak nem tudatos viselkedésminták formájában történő beépítésével lehet következetesen reprodukálni a mezőre jellemző gyakorlatokat. Megfordítva, az osztály- és hatalmi mezőre jellemző gyakorlatok reprodukciója szintén előfeltétele a habitus generációkon átívelő átörökítésének. A habitust ugyanis nem absztrakt módon tanítják vagy gyakorolják, hanem a társadalmi világ meglévő struktúráin belül felnőve sajátítják el. Ennek megfelelően nem is az a kérdés, hogy mi volt előbb - a habitus vagy a gyakorlat. A hatalmi mező mindkét eleme, mivel kölcsönösen függnék egymástól, egyformán eredeti.

---

2. ábra: A habitus és a gyakorlatok egymást kölcsönösen alkotó kapcsolata

Lényeges szempont azonban, hogy minden gyakorlathoz *sajátos és hierarchikusan rendezett* pozíciók tartoznak, amelyeket az érintett szereplők elfoglalnak, és amelyek a hatalom különböző szintjeihez kapcsolódnak. Egyes területeken, mint például a hadsereg, a gazdaság vagy a vallás, ezek a pozíciók hierarchiák gyakran erősen formalizáltak. Egyrészt dichotóm párokba sorolhatók - parancsnok/parancsnokság címzettje, munkáltató/munkavállaló, pap/munkás, mester/tanítvány -, másrészt pedig a hatáskörök és illetékességek összetett rendszerezésére (pl. szervezeti ábrák, a hadsereg parancsnoki struktúrái, egyházmegyei hierarchiák). Még az olyan kevésbé formalizált területeket is, mint a kultúra, hierarchikus pozíciók és az ezeket kísérő társadalmi egyenlőtlenségek jellemzik. Az egyik gyakorlat, amellyel Bourdieu részletesebben foglalkozik, a művészek és a mecénások közötti kapcsolatra vonatkozik, amelyet egy csipetnyi polemizálással rejtett kizsákmányoló viszonyként jellemez.⁴⁸

Az egyes hatalmi mezőt alkotó gyakorlatokon belüli hierarchikus pozíciók mindegyike az adott mező *sajátos hatalmi erőforrásainak* különböző diszpozícióján alapul.⁴⁹ Bourdieu az erőforrások helyett gyakran inkább a

48 Vö. Bourdieu (1987): 497f. o.

49 A hatalomnak mint számszerűsíthető és megosztható erőforrásnak a koncepciójáról szóló bevezető vitánkat lásd az 1.1. fejezetben.

egy terület "tőkéről" beszélni, de anélkül, hogy ezt kifejezetten a gazdasági tőke fogalmához kapcsolná. Ebben a tekintetben az életkörülmények fő osztályait alkotó különbségeket a tőke aggregátumában létezőnek tekinti, és ez a ténylegesen felhasználható erőforrások és hatalmi potenciálok összessége.⁵⁰ Egyszerűen fogalmazva, minél több hatalmi erőforrás áll a szereplők rendelkezésére, annál jobb a pozicionálásuk a mező gyakorlatában. Arra a kérdésre azonban, hogy mi *minősül* hatalmi erőforrásnak, és mire *épül* valójában egy szereplő hatalma, mezőnként alapvetően eltérő válaszokkal találkozunk. Egy hasonlat segíti itt a megértést: a hatalmi mezők kártyajátékokhoz hasonlíthatók, amelyeknek különböző céljaik vannak, és amelyekben különböző adukciókat alkalmaznak. A politikai szintéren Bourdieu számára a játék célja az állam ellenőrzése és a társadalmi világról alkotott elképzelés és felosztás legitím érvényesítése. A legfontosabb aduászok - vagy hatalmi erőforrások - pedig a presztízs, a kapcsolatépítés, a szabadidő és az oktatás.⁵¹ A tudományos kutatás területén viszont a döntő hatalmi erőforrások a publikációk, a sikeres harmadik féltől származó pénzügyi támogatások és az idézettségi arányok. Itt is minél jobban tudják a szereplők ezeket az erőforrásokat összegyűjteni és kihasználni, annál befolyásosabb a pozíciójuk és annál nagyobb az esélyük arra, hogy a tudományos hatalmi mezőn belül érvényesítsék érdekeiket. Ebben az összefüggésben Bourdieu nyomatékosan rámutat arra, hogy a hatalmi erőforrások eloszlása egy mezőn belül semmiképpen sem statikus - még ha habitusmodelljének determinisztikus aspektusai ezt a feltételezést is felvethetnék -, hanem folyamatosan vitatott.⁵² A társadalmi mezők tehát Bourdieu számára olyan küzdőtérségek, amelyekben a társadalmi szereplők hatalmi erőforrásai állandóan diszpozícióban vannak.⁵³

---

50 Vö. Bourdieu (1987): p. 196.

51 A fiatal kutatók pályafutásuk során ismételten azt tapasztalják, hogy a tanítási tapasztalat a tudomány területén nagyrészt irreleváns erőforrás. Jó szemináriumokat tartani és kiváló kapcsolatot ápolni a hallgatósággal például nem elég ahhoz, hogy trófeát nyerjünk ebben a hatalmi játékban. Ugyanez vonatkozik a mediális jelenlétre is. A germanisztika doktora, Richard D. Prechtet ünnepelhetik a bulvársajtóban népszerű filozófiai könyveikért, de ennek ellenére az egyetemi filozófiai és tudományos közösségekben nem veszik különösebben komolyan.

52 Például Bourdieu, Pierre (2005): Bourdieu: A politikai mező, a társadalomtudományi mező és az újságírói mező, in: R. Benson és E. Neveu (szerk.), *Bourdieu and the Journal-istic Field*, Cambridge: UK: Polity Press, pp. 29-47.; "A mező az erők mezeje és a küzdelmek mezeje, amelyben a tét az erők mezejének átalakítására irányuló hatalom". Ibid.: 44. o.

53 Erről részletesebben lásd: Hillebrandt, Frank (1999): Die Habitus- Feld-Theorie als

Nyilvánvaló, hogy egy adott területen a sikeres hatalmi stratégiához nem csak az adott szereplők pozícióinak ismerete szükséges, és annak ismerete, hogy melyik habitus határozza meg a cselekvéseiket. Mindenekelőtt elengedhetetlen a releváns hatalmi re-források ismerete - vagy a kártyajáték nyelvén szólva, hogy tudjuk, melyik szín az aduász. Aki egy olyan területről, mint a közgazdaságtan, minden további nélkül átviszi a hatalmi erőforrásokat egy másik területre, például a művészetre, az gyorsan hajótörést szenvedhet. Minden hatalmi mező a saját logikáját követi - erre gondol Bourdieu, amikor "viszonylag autonóm társadalmi világról" ír -, és ennek megfelelően a szóban forgó hatalmi erőforrások nem könnyen konvertálhatók és helyettesíthetők egymással.

Ez a problémakomplexum egy olyan kulcskérdéshez kapcsolódik, amelyet nemcsak Bourdieu, hanem az olasz szociológus, Gianfranco Poggi is részletesen vizsgált: a hatalom birodalmi *közötti* kapcsolathoz.⁵⁴ Mind Poggi, mind Bourdieu azt állítja, hogy a hatalmi harcok nem csak az egyes területeken belül zajlanak. A különböző mezők egymással is versenyeznek az elsőbbségért. Poggi, Bourdieu kártyajáték-analógiájára hivatkozva, ezt a konfliktust "az aduászágért" folytatott küzdelemnek" nevezi, vagyis annak a harcnak, hogy melyik szín az aduász.⁵⁵ Konkrétan: minden hatalmi mező arra törekszik, hogy a hatalmi erőforrások típusát a társadalmi világ alapelvévé tegye, hogy a hatalmi erőforrások más formáit lehorgonyozza és marginalizálja. Ha elfogadjuk ezt a feltevést, akkor korunk legfontosabb ideológiai konfliktusait elegánsan megmagyarázhatjuk és rendszerezhetjük "küzdelem [s] a, trump-nessért". Így a szovjet típusú kommunizmus úgy értelmezhető, mint a politikai mező abszolút elsőbbségének minden más mező, nevezetesen az öko- nomika mezeje fölött való megteremtésére tett kísérlet. A gazdasági folyamatok technokrata elit általi központi irányítása, a piaci mechanizmusok abo- lúciója a fogyasztási javak és szolgáltatások elosztásában, a termelési eszközök államosítása - mindezek a gazdasági szféra autonómiájának negligálására irányuló törekvések.⁵⁶ Az ellenfél ebben a felsőbbrendűségért folytatott küzdelemben

---

Sicht des Feldbegriffs, Working Papers zur Modellierung sozialer Organisationsformen in der Sozionik, [online] <https://www.tuhh.de/tbg/Deutsch/Projekte/Sozionik2/WP2.pdf>, lekérdezve: 2017.12.21.; 16. o., 2017.12.21.

54 Vö. Poggi (2001): 21-15. o.; és Bourdieu (2001): 21-15. o. 52.

55 Vö. Poggi (2001). 24. o. A kártyajátékban szereplő "trumpolás" és a politikai hatalom fogalmában szereplő "trumpizmus" közötti nyilvánvaló hasonlóság ellenére ebben az összefüggésben minden hasonlóság pusztán véletlenszerű.

56 Vö. Rigby, T. H. (1978): Sztálinizmus és a mono-szervezeti társadalom, in: Robert Tucker (szerk.), *Sztálinizmus: Essays in Sociological Interpretation*, New York: Norton, pp. 53-76. Egyébként a szovjet kommunizmus szélsőséges vallásellenessége ebben az összefüggésben közvetlenül is megmutatkozik. A vallási gyakorlatok és a habitus szisztematikus elnyomása

A hatalmi mezők közül természetesen a John Locke-ot követő liberalizmus vagy annak radikálisabb formája, a libertarianizmus.⁵⁷ Alapfeltétele a piac abszolút elsőbbsége minden más társadalmi területtel szemben, és a politikai intézményrendszer pusztán "éjjeliőr állammá" degradálása. Aki olyan ideológiákat keres, amelyek ragaszkodnak a vallási szféra kategorikus elsőbbségéhez minden más hatalmi területtel szemben, annak csak Iránig vagy Szaúd-Arábiáig, illetve az Iszlám Állam terrorszervezet megmaradt területein kell keresnie.

Most, hogy elemeztük a hatalmi mező alapfogalmát és annak döntő összetevőit, nézzük meg közelebbről a legfontosabbnak tartott területeket: a vallást, a gazdaságot és a politikát.

2.3.1 Vallás

Poggi szerint a vallás egyszerre az emberi történelem legrégebbi és eredeti hatalmi mezeje: "[a]z előírt kollektív viselkedés ősi formája mindenütt a rítus, míg a kollektíven szórakoztatott hit ősi formája mindig is a mítosz volt".⁵⁸ Röviden: a hatalom bármely formáját eredetileg a vallási kultusz legitimálta és intézményesítette; minden főnök eredetileg pap volt; az uralom minden formája eredetileg teokrácia. Hogy mi különbözteti meg a vallás társadalmi birodalmát más birodalmaktól, az mindig is vita tárgya volt a teológiai tudósok között. Wolfgang Eßbach például a hitrendszerek, vallásos írások és tapasztalatok sokfélesége miatt jelentős kétségeket fogalmaz meg egy egyetemes definíció lehetőségét és hihetőségét illetően.⁵⁹ Mi azonban nem törekszünk a vallás mint olyan elemzésére - azaz a szociológia, a történettudomány, a filozófia stb. átfogó külső perspektívájából, illetve a hívők belső perspektívájából és. Így azt sem állítjuk most, hogy megfelelően megragadjuk annak lényegét, hogy mit jelent egy isteni entitásba vetett hit vagy annak jelenlétének megtapasztalása. Inkább kizárólag a vallásra mint hatalmi mezőre és a vallási vezetőkre és intézményekre mint hatalomra törekvő szereplőkre fogunk koncentrálni, akik állandó harcban állnak más hatalmi mezőkkel. Tekintettel erre a korlátozott vizsgálati területre, Émile Durkheimnek, a francia szociológia megalapítójának klasszikus és találó meghatározásához fordulunk: "A

---

a Szovjetunió és szatellitállamai területén a vallás versengő erőterének hosszú távú megsemmisítésére irányuló at- kísértés kifejeződése.

57 Vö. Locke, John ([1689] 1988). A radikális-libertárius államfelfogás leglátványosabb védelmezője még mindig Nozick, Robert (1974): Nozick: *Anarchy, State, Utopia*, New York: *Anarchy, State, Utopia*: Basic Books.

58 Poggi (2001): p. 64.

59 Lásd Eßbach, Wolfgang (2014): Paderborn: *Religionssoziologie I*: Wilhelm Fink.

a vallás a szent dolgokkal, vagyis a különálló és tiltott dolgokkal kapcsolatos hiedelmek és gyakorlatok egységes rendszere - olyan hiedelmek és gyakorlatok, amelyek egyetlen erkölcsi közösséggé, egyháznak nevezett egyházzá egyesítik mindazokat, akik ezeket vallják".⁶⁰ Hogy ez a terület miért alakult ki ilyen korán a társadalom funkcionálisan független területeire való differenciálódás történelmi folyamatában, az egyértelműen világos. Valójában, mint egyetlen más habitus- és gyakorlatrendszer sem, figyelembe veszi az etikai orientáció, az értelmesség, a világról és önmagáról alkotott koherens kép iránti emberi igényt, és választ ad a halandóság problémájára.⁶¹ A vallások (túlnyomórészt) egy transzcendens, természetes érzékszerveinken túli birodalmat tételeznek fel, amelyet egy istenség vagy egy panteon népesít be, amely az erkölcsi normák forrása és végső tekintély a helyes magatartás jutalmazásában és a vétségek büntetésében.⁶² Ily módon a vallások nem csupán választ adnak a kollektív cselekvési elvek kötelező jellegére vonatkozó kérdésre, hanem megteremtik az üdvösség elvárását és a pokoltól való félelmet is.

Tekintettel arra, hogy a transzcendens, amely meghaladja természetes érzékszerveinket, a vallási elképzelések, ⁶³vallási dogmák (akár monoteista, akár politeista,

---

60 Durkheim, Émile ([1912] 1915): Ward Swain, London: *The Elementary Forms of the Religious Life*, fordította Joseph Ward Swain: George Allen & Unwin.; 47. o.

61 Végső soron ez már a Máté evangéliumának jól ismert szakaszában is benne van: "Nem csak kenyérral élünk" dióhéjban, vö. Luz, Ulrich (2002): *Das Evangelium nach Matthäus*, Neukirchen-Vluyn: Benziger/Neukirchener. E mögött az a felfogás áll, hogy az emberi természethez tartozik egy valóban lelki szükséglet, amely a javak tisztán anyagi szintjén nem elégíthető ki.

62 Hatalomstratégiai szempontból az isteni transzcendencia a (empirikus) meghamisíthatatlanságon keresztül ragad magával. Mivel a vallás függetleníti tárgyát az érzékelhető birodalmától, immunizálja magát más hatalmi mezőkkel és a megfelelő ideológiákkal szemben. A tudomány területével szemben a vallás mindig rámutathat arra, hogy az isteni érzékfeletti tapasztalata elkerüli a (természettudományos) magyarázó akciót, és ezért nem tartozik a tudomány területére. Ennek fényében megint csak nem meglepő, hogy számos, a tudomány területén szilárdan meghonosodott elméletalkotó a (empirikus) falszifikálhatóságot a plauzibilis hipotézis *conditio sine qua non*jává tette; rövid áttekintést lásd Popper, Karl R. (1989): *Falsifizierbarkeit, zwei Bedeutungen*, in: Helmut Seiffert és Gerard Radnitzky (szerk.), *Handlexikon zur Wissenschaftstheorie*, München: Ehrenwirth, pp. 82-85.

63 Itt azonban helyénvaló az egyistenhitre és a modern vallásfelfogásra való feltételes korlátozás, hiszen például a görög hitvilág istenei nem merültek el teljesen a transzcendenciában, hanem fizikailag is részt vettek a földi eseményekben. Egy

ókori hellén valószínűleg elképzelhetőnek tartotta volna, hogy egy olajfaligetben találkozik Apollón istennel vagy a szárazasszonyokkal.

panteista stb.) mindig csak a hit tárgya lehet, a tudásé nem. Ezt a központi felismerést foglalja össze Karl Rahner teológus, aki szerint az ak- tuális transzcendencia bizonyos mértékig mindig az ember mögött van, életének és tudásának egy- séges eredeténél. Ezt a tényleges transzcendenciát pedig soha nem előzi meg a metafizikai reflexió, és legfeljebb (ha egyáltalán) a misztikában tapasztalható tiszta és objektíve közvetíten transzcendenciának tekinthető.⁶⁴ Ebből következik, hogy Rahner a hit magatartását olyan vállalkozásként jellemzi, amelyben az ember hagyja magát megragadni.⁶⁵ Az emberiségnek a transzcendenshez való viszonyulása

- a hit vagy hitetlenség kérdését - végső soron nem lehet érvekkel megválaszolni. A legokosabb tudós is számos ontológiai bizonyítékot tud felmutatni Istenről, de mégsem lesz képes megtéríteni egy meggyőződéses ateistát. Fordítva, ugyanilyen értelmetlen az a kísérlet, hogy evolúciós vagy kognitív tudományos ellenvetésekkel próbáljuk megingatni a hívő keresztényeket, muszlimokat vagy buddhistákat meggyőződésükben. Ebben az értelemben a vallási attitűd szerkezetileg hasonló más érzelmi attitűdökhöz, mint például a szeretet, az ellenszenv, a lelkesedés stb. Ezer jó okot adhatunk egy barátunknak arra, hogy egy kom- mon ismerősünk a neki való nő, de mindezek az okok nem kényszeríthetik barátunkat arra, hogy beleszeressen belé.⁶⁶ A szerelem - akárcsak a hit - nem racionálisan eldöntött dolog, inkább valami olyasmi, ami valahogy felülkerekedik rajtunk.

A transzcendens megismerhetetlensége és felfoghatatlansága nem csupán egy trükk, amellyel a vallások elkerülik a vizsgálatot. Rahner szerint a magyarázat inkább magában az anyagban rejlik. Mivel az isteni feltételezi minden emberi cselekvés, gondolkodás és megismerés lehetőségét, maga az isteni nem fogható fel az emberi megismerés által. Metaforikusan szólva, a végső mércét nem lehet újramérni. A mindent "meghatározó" határt viszont nem lehet egy még távolabbi határral meghatározni.⁶⁷ A tudományosabb beállítottságú olvasók, akik ezt a megfogalmazást túl misztikusnak találják, talán hasznosnak találnak egy analógiát - az in- duktív következtetés elvét.⁶⁸ Röviden, az induktív következtetés lényege, hogy egy véges számú egységes eset megfigyelését követően egy általános szabályra következtetünk. Például: minden korábban megfigyelt szerves élőlény a vízre támaszkodik a túléléshez, tehát minden más (még nem megfigyelt) szerves élőlény a vízre támaszkodik a túléléshez. Ez a módszer egy

---

64 Rahner, Karl (1984): *Rahner: Grundkurs des Glaubens. Einführung in den Begriff des Chris- tentums*, Freiburg: Herder.; pp. 45f.

65 Ibid.: 63. o.; p. 69.

66 Ibid.: p. 72.

67 Ibid.: p. 72.

68 Vö. Vickers, John (2014): Vickers: Az indukció problémája, in: Edward N. Zalta

(szerk.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, [online]
<https://plato.stanford.edu/archives/spr2019/entries/induction-problem/>, lekérdezve
2017.12.21-én.

az empirikus kutatás alapelve. Ha lemondanánk róla, a természet- és társadalomtudományok legtöbb tudományágát félretehetnénk. De milyen okaink vannak valójában e módszer alkalmazására? A kézenfekvő válasz az, hogy azért, mert korábban jelentős sikereket és felismeréseket hozott. De ez az indoklás teljesen tarthatatlan: az induktív következtetés elvét önmagára alkalmazza, és ezzel már előre feltételezi annak plauzibilitását. A nyilvánvaló következtetésnek az tűnik, hogy maga az elv nem igazolható - inkább csak előfeltétele a megalapozottság és az igazolás lehetőségének. A teológiai érvelés analóg helyzetet lát a transzcendenssel kapcsolatban: mivel az emberi létünkre és környezetünkre vonatkozó minden reflexióban mindig (implicit módon) előfeltételezi, kategorikusan ki kell zárni mint az emberi megismerés lehetséges tárgyát. Általánosabban szólva, vannak prereflexív, azaz sem levezethető, sem végérvényesen felismerhető feltételei az önmagunkhoz és a világhoz való viszonyunknak, és a vallási meggyőződés szerint ezek közé tartozik a transzcendens vagy isteni.⁶⁹

Természetesen ez a körülmény soha nem akadályozta meg a vallások akadémiai diszciplínáit, a teológiákat (az isteni logikáját) abban, hogy a transzcendens dogmákat állítsanak fel - mint például a keresztény Isten szentháromsága, a hinduizmusban a karma révén az egyetemes és kompenzáló igazságosság eszméje, vagy az iszlámban Isten egyedisége. Ezek a dogmák azonban nem rendelkeznek a tudás, hanem csak a "gondolkodás lehetőségei" státuszával⁷⁰. Így a vallástudós Bernhard Uhde: "A vallási tartalmak gondolkodásának lehetősége nem azt jelenti, hogy tartalmaik szükségesek a gondolkodáshoz - de szükségesek elveik előfeltételei alapján, amelyek a maguk részéről a világi tudás szerint hipotéziseknek tűnnek"⁷¹. A vallási jelentés konkrét megfogalmazása nagyon különböző, alapvető hipotéziseken alapul, hogy miként kell az isteniről gondolkodni. Ha ugyanezeket a hipotéziseket elfogadjuk, akkor a további vallási dogmák, gyakorlatok és habitusok *logikai* szükségszerűséggel következnek belőlük. Ez a pont mérhetetlenül fontos a hatalom elemzése szempontjából. Mivel minden vallási mezőnek van egy eredendő logikája, minden vallási mező logikailag elemezhető. Más szóval, a teológia a vallási területek racionális leírásával és rendszerezésével megalapozza azt is, hogy a vallási szokások és gyakorlatok a hatalmi logika szempontjából érthetővé és megfoghatóvá váljanak.

---

69 Mi magunk nem hivatkozunk a vonatkozó tézisek plauzibilitására. Kiindulópontunk az, hogy sem a transzcendentális mellett, sem ellene nem érvelünk, csupán a nem-levezető gondolati modelleket tesszük szemléletessé és érthetővé. További részletekért lásd Rahner (1984): 54-96. o.

70 Vö. Uhde (2009): p. 7.

Aki képes arra, hogy a vallás birodalmának értelmezésére tekintélyt szerezzen, azt kötelező rituálék és narratívák formájába öntse, és ezáltal közvetítőként pozicionálja magát a transzcendens és a földi között, az jelentős érdekérvényesítési potenciálra tesz szert. Így Poggi megjegyzi: "Amikor a jelentést, a normákat, az esztétikai és rituális gyakorlatokat egy megkülönböztető csoport monopolizálja, jelentős [...] hatalommal rendelkezhet"⁷². Ez a csoport az egyszerűség kedvéért a klérushoz, követői pedig a laikusokhoz sorolhatók. A klérus hatalma a laikusok felett tehát három pilléren vagy, hogy taxonómiánkon belül maradjunk, háromféle re- forráson alapul: először is a laikusok szükséglete az értelem és az erkölcsi orientáció iránt; másodszor a laikusok reménye a jótettek túlvilági jutalmára és az istenség általi üdvözülésre; harmadszor a laikusok félelme a vétségek büntetésétől és a kárhozattól. A figyelmes olvasó nem fogja nem észrevenni, hogy a "mások félelmével és reményével" való rendelkezés - Popitzot parafrázálva - az instrumentális hatalom attribútuma (lásd a 2.1. fejezetet). Ennek megfelelően a vallási hatalom szférájában az instrumentális hatalom úgy nyilvánul meg, hogy a magasabb rangú szereplők, a klerikusok vagy papok az üdvösség ígéreteivel és a kárhozat fenyegetésével irányítják a laikusokat. A vallási mező sajátossága, hogy a papok nem kénytelenek blöffölni az ígéretekben és fenyegetésekben, mert szakértelmük, mint már említettük, a transzcendensre irányul. Hogy az istenség (vagy a panteon számos istene) valóban jutalmazni fogja-e az utasításoknak megfelelő viselkedést a túlvilágon, nyilvánvaló okokból nem lehet hamisan bizonyítani; és természetesen ugyanez vonatkozik a nem-formaság büntetésére is a pokol kínjain keresztül. Poggi ezt a hatalmi stratégiát kissé cinikusan egy védelmi zsaroláshoz hasonlítja.⁷³ A zsaroló meggyőzi a potenciális pártfogoltakat arról, hogy különböző módon veszélyeztetve vannak (pl. az eredendő bűn következtében mindannyian osztozunk Ádám és Éva Istentől való elidegenedésében); a második lépésben a zsaroló aztán védelmet kínál e veszélyek ellen - bár ellenszolgáltatás fejében

- (pl. ha elfogadod a kereszténységet, elfogadod a szent szentségeket és befizeted a tizedet, akkor megbékélsz Istennel). Ennek a hatalmi-stratégiai sajátosságnak az a hátulütője, hogy az ígéretek és fenyegetések sikere attól függ, hogy a laikusok valóban elhiszik-e a papság vallási narratíváját - mivel ezeket sem ellenőrizni, sem hamisítani nem lehet. A vallási hatalom nagy ereje tehát egyben Achilles-sarka is: "A vallási hatalom azon alapul, hogy az emberek elméjét magával ragadó, meggyőző eszmék tartják fogva. Ha ez a hatalom meglazul, a vallási hatalom nagyrészt felbomlik".⁷⁴

---

72 Poggi (2001): 60f. o. Lásd még Mann, Michael (1986): 22ff. o. 73.

Vö. Poggi (2001): 68. o.

74 Ezért Weber józan meghatározása szerint a próféta pusztán személyes karizma hordozója, aki küldetése folytán vallási tanítást vagy isteni parancsot hirdet. Vö. Weber: ([1921] 1978): p. 250.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a vallási területen az instrumentális hatalom az egyetlen hatalmi forma. A vallási szokásokat és gyakorlatokat a hatalom minden formája megvalósíthatja vagy támogathatja. Kétségtelenül különösen fontos a tekintélyelvű hatalom, vagyis az a képesség, hogy más személyeket a felismerés és irányítás iránti igényük révén irányítsunk. Weber például hangsúlyozza, hogy a vallási látnokok és próféták, mint Mózes, Jézus, Zarathustra, Buddha és Mohamed sikere elválaszthatatlanul karizmájukkal függött össze.⁷⁵ Csak azok képesek hitközösséget létrehozni és követőiket vallási narratívával inspirálni, akik képesek magukat spirituális és erkölcsi modellként pozicionálni és erényeiket utánzásra érdemesnek tartani. Egy vallás alapítóinak tekintélyt parancsoló ereje haláluk után is fennmarad, amennyiben életüket és tevékenységüket a hívek internalizálják és generációkon keresztül továbbadják. Ebben a tekintetben például az Ahadith, Mohamed mondásainak gyűjteménye, amely nemcsak aforizmákat, hanem az iszlám vallás alapítójának mindennapi megjegyzéseit is tartalmazza. A Korán mellett ez a muszlim jogtudomány és az erkölcsi-szellemi orientáció központi forrása.⁷⁶ Általánosságban elmondhatjuk, hogy sok, ha nem is minden vallás visszavezethető egy karizmatikus alapítóra, akinek személyisége a vallási narratíva középpontjában áll. A tekintélyelvű hatalom megőrzése a vallási hatalmi stratégiák egyik kulcseleme. Csak ha a papságnak sikerül az alapítók legitím örököseiként és örökségük őrzőiként feltüntetnie magát, akkor remélhetik, hogy megöröklik az alapítók karizmáját és tekintélyt parancsoló hatalmát.

Amint fentebb említettük, a vallás az első és eredeti társadalmi hatalmi mező. Ennek megfelelően arra van predesztinálva, hogy versenyezzen más hatalmi mezőkkel, és velük versengjen az egész társadalmi szféra feletti uralomért. A *végtelenségig lehetne* példákat sorolni arra, hogy a vallási szokások és gyakorlatok hogyan hatolnak be vagy horgonyoznak le más területeken. Mi itt két meglehetősen markáns esetre szorítkozunk: túlzás nélkül a politikai hatalom vallási legitimációja a középkor egyik meghatározó jellemzőjének tekinthető. Évszázadokon át az európai politika paradigmája volt az a - mai fülnek furcsa - felfogás, hogy egy kormányzat nem a liberális alapjogok védelméből vagy a demokratikus akaratból, hanem Isten kegyelméből eredezteteti hatalmát. Példaként említhetjük a közmondásos "Canossai sétát", amelyet IV. Henrik szalézi király 1076-1077-ben tett, hogy megpróbálja rávenni VII.

75 Ezért Weber józan meghatározása szerint a próféta pusztán személyes karizma hordozója, aki küldetése folytán vallási tanítást vagy isteni parancsot hirdet. Vö. Weber: ([1921] 1978): p. 250.

76 Vö. Burton, John (1994): *Edinburgh: An Introduction to the Hadith*: Edinburgh University Press: Edinburgh University Press.

tion. Ez nem a megfelelő hely arra, hogy a császár és a pápa közötti, a világi és a szellemi hatalom viszonyáról szóló úgynevezett Investitációs vita bonyolultságával foglalkozzunk. Elég, ha csak annyit mondunk, hogy a kettőjük közötti hatalmi harc döntő mozzanata az volt, hogy a pápa kizárta a Szent Római Birodalom fiatal királyát az egyházból, megfosztva a királyt minden politikai legitimitásától, és súlyos zűrzavarba sodorva a birodalmat. A királynak nem maradt más választása, minthogy a tél derekán átzarándokoljon az Alpokon Bolognába, ahol alázatosan, bűnbánó hajdúinget viselve, bocsánatot kért az egyházfőtől a canossai várban.

A vallásnak a gazdaság erőterébe való beavatkozására, amely mind a mai napig aktuális, példa a riba ("uzsora") tilalma az iszlámban.⁷⁷ Az iszlám jog uralkodó ortodoxiája szerint a muszlimoknak szigorúan tilos kamatot felvenni vagy fizetni, a Riba az iszlám hat fő vagy halálos bűnének egyike, és Mohamed mondásai is tiltják. Nyilvánvaló, hogy ez a tilalom erősen korlátozza a bankszektor lehetséges üzleti modelljeit. A nem az áruk vagy szolgáltatások közvetlen kereskedelméből, hanem a pénzügyi tőkével való kereskedelemről származó profit vallási tiltása - ahogyan azt Bourdieu és Poggi is hangsúlyozza - nyilvánvaló kísérlet a gazdasági szféra autonómiájának korlátozására. A hatalmi mezők közötti "aduáskodásért" folytatott küzdelemben a Riba-tilalom a gazdasági hatalmi erőforrások társadalmi relevanciája elleni támadás. Ezért aligha meglepő, hogy az iszlám kulturális térben mindig is voltak kísérletek arra, hogy a szakrális szövegek kre- atív újraértelmezésével enyhítsék vagy torzítsák e szabályozás gazdaságilag pusztító hatásait. Az egyik módszer például az volt, hogy a pénzügyi tranzakciókat "hitetlenek", például zsidók vagy keresztények is rendezhették. Az, hogy a riba tilalmát még mindig fenntartják, az iszlám pénzügyi termékek iránti kereslet gyors növekedése mutatja az elmúlt évtizedben, amint azt a *The Economist* tanulmánya kimutatta. Kör2014,ülbelül 2 billió dollárnyi tőkeeszköz világszerte "saría-konform" minősítést kapott⁷⁸.

---

77 A téma áttekintését lásd: El-Gamal, Mahmoud A. (2006): *Islám pénzügyek: Cambridge: Law, Economics, and Practice: Cambridge University Press.* Lásd még Ashrati, Mustafa (2008): Ashrati, Mustafa (2008): *Islám banki tevékenység. Wertvorstellungen, Finanzprodukte, Po- tenziale*, Frankfurt am Main: Frankfurt School Verlag.

78 The Economist (2014): *Islám pénzügyek: In: Islám Pénzügyek: Nagy kamat, nincs kamat*, in: *Economist* szeptember 13-tól [2014,online] <http://www.economist.com/news/finance-and-economics/21617014-market->

2.3.2 A gazdasági erőter

Most térjünk rá a második hatalmi területre, a gazdaságra. A gazdaságtudományokban elterjedt meghatározásra támaszkodva a gazdasági szférát a javak és szolgáltatások termelésének, elosztásának, fogyasztásának és cseréjének társadalmi rendszerének tekintjük.⁷⁹ A korai vadászó-gyűjtögető kultúráktól és a XIX. és XX. század szocialista-kommunista alternatíváitól eltekintve a gazdasági szféra egyetemes szervezeti elve a piac. Poggi szerint: "[A piac] független, bár egymástól függő egységek (cégek, házak, egyéni termelők vagy fogyasztók) nagy halmazából áll, amelyek egymással békésen "kereskednek" [...]; azaz kölcsönösen elfogadott áron pénzért cserélik el a termelésüket; emellett versenyeznek is egymással, mindegyikük arra törekszik, hogy a termelését értékesebbé tegye a leendő cserepartnerek számára, mint a többi egységét."⁸⁰ A pénzcserében való részvétellel a piaci szereplők egy nyílt végű hálózatot hoznak létre. Ennek állapota - ideális esetben - csak attól függ, hogy a szereplők mivel járulnak hozzá a csere-, elosztási, termelési és fogyasztási folyamatokhoz. Itt azonban máris egy jelentős minősítéssel kell élnünk: a Poggi által említett interakciós kapcsolatok békés és önkéntes jellegét csak egy külső és felhatalmazott szerv - az állam - garantálhatja.⁸¹ Csak akkor lehetségesek egyáltalán a piacgazdaságban központi szerepet játszó tranzakciós mechanizmusok, ha létezik egy olyan intézményrendszer, amely az egyén tulajdonjogát, szerződéseit és alapvető jogait - szükség esetén erőszakkal - garantálja. Következésképpen a politikai hatalmi mező kezdettől fogva a gazdasági mezőbe van beírva.

Ahogy Michael Mann történész és hatalomelméletíró megállapítja, a gazdasági hatalmi mező funkciója, illetve a társadalmi differenciálódási folyamat részeként való megjelenésének oka nyilvánvaló: a "megélhetési szükségletek kielégítését szolgálja a természet tárgyainak kitermelése, átalakítása, elosztása és fogyasztása társadalmi szervezésén keresztül"⁸². Míg a vallás az emberiség szellemi orientáció és értelmesség iránti kézzelfogható szükségletét elégíti ki, addig a gazdaság az anyagi szükségleteket elégíti ki, az olyan alapvető dolgoktól kezdve, mint az élelem, a fedél és az orvosi ellátás, a tetszésnyilvánításig

---

80 Vö. Mann, Michael (1986): 25.

o. 80 Poggi (2001): 124. o.

81 Ezt még a legtöbb liberális is elismeri. Vö. Hayek, Friedrich A. (1939): *Chicago: Freedom and the Economic System (A szabadság és a gazdasági rendszer)*; Nozick (1974): *A szabadság, a szabadság és a gazdaság*, Chicago University Press; és Nozick (1974): *A szabadság, a szabadság és a gazdaság*, Chicago University Press. Kritikát mindazonáltal Rapaczynski, Andrzej (1996) fogalmaz meg: *The Roles of the State and the Market in Establishing Property Rights*, *The Journal of Economic*

a civilizáció által kifejlesztett, például a dohány, az alkohol vagy az édességek. Az emberek rászorultsága, amint azt az 1.2. fejezetben részletesen bemutattuk, a hatalom legfőbb gyökerei és legalapvetőbb alapelvei közé tartozik. A gazdasági szféra általános társadalmi hatalmi pozíciója a többi társadalmi szférához képest tehát egyértelmű: abból a tényből következik, hogy a javak és szolgáltatások előállításának és elosztásának munkamegosztási gyakorlata nélkülözhetetlen a szükségletek kielégítéséhez. Egyedül az egyén még a szükséges javak és szolgáltatások töredékét sem lenne képes előállítani. Ennek ellenére a híres bécsi iskola számos közgazdász, különösen Eugen Böhm von Bawerk tagadta, hogy a hatalom szerepet játszik az öko- nomikus területen belül.⁸³ Szerintük a piac tranzakciós mechanizmusait (azaz: ki mit vesz meg kitől milyen áron, és ki kinek milyen költséggel dolgozik) kizárólag a kereslet és a kínálat viszonya határozza meg - és nem a hatalmi tényezők. Ezt az állam a gazdasági gyakorlat békés és önkéntes jellegének garantálásával biztosítja. Ezt az álláspontot már korán vitatták, például François Perroux francia közgazdász *The Domination Effect and Modern Economic Theory* című nagy hatású esszéjében.⁸⁴ Perroux a következőképpen fogalmazza meg ellentézisét: "A gazdasági élet valami más, mint az ex- változás hálózata. Sokkal inkább erők hálózata. A gazdaságot nemcsak a nyereségre való törekvés vezérli, hanem a hatalomra való törekvés is. A két motívumot egy vállalat vagy egy nemzetgazdaság politikájában összekeveredve látjuk".⁸⁵ A hatalom Perroux szerint a gazdasági élet elválaszthatatlan alkotóeleme, sőt, a hatalom a gazdasági élet legfőbb célja. Ebben a szférában a névadó "uralmi hatás" formájában fejeződik ki. "Két gazdasági egység, A és B között az uralmi hatás akkor van jelen, ha egy meghatározott területen az A egység visszafordíthatatlan vagy részben visszafordíthatatlan befolyást gyakorol a B egységre. [...] Például egy gazdasági vállalat sok esetben befolyásolja egy másik vállalat, ügyfél vagy versenytárs ár- és mennyiségi döntéseit, ennek fordítottja nem igaz".⁸⁶ Ha a hatalom abban nyilvánul meg, hogy az egyik szereplő képes befolyásolni egy másik szereplő döntéseit az ár és a terméktervezés, a termelési forma, a szerződés, a munkaviszony típusa és időtartama tekintetében rela-

---

83 Vö. Böhm von Bawerk, Eugen (1914): *Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung*, 23, pp. 205-271.

84 Perroux, François (1950): *Social Research*, (172), pp. 188-206. Alaposabb elemzésért lásd Sandretto, René (2009): François Perroux, a jelenlegi hatalmi elemzések előfutára, *The Journal of World Economic Review*, (51), pp. 57-68. Hasonló megközelítéshez lásd Blau, Robert (1965): Blau, Robert (1965): *Exchange and Power in Social Life*, New York: Wiley.

85 Perroux (1950): p. 188.

86 Ibid.

tionships, stb. anélkül, hogy a második szereplő képes lenne ezt ellensúlyozni, akkor felmerül a kérdés: Mi a gazdasági hatalom alapja? Továbbá, milyen hatalmi erőforrásokkal rendelkezik ez a terület?

A válasz erre a kérdésre könyvtárakat tölt meg. Végző soron mégis négy alapvető hatalmi erőforrástípust lehet azonosítani: a tőkét, a képzettséget, a nyersanyagok és a földterület tulajdonjogát, és végül az adatokat.⁸⁷ A tőke gyűjtőfogalma több mint 200 éve szilárdan rögzült a közgazdasági irodalomban.⁸⁸ A jobb áttekintés érdekében három területre oszthatjuk. A reáltőke vagy tőketartalék nem másra utal, mint egy magán- vagy állami tulajdonban lévő vállalkozásnak a termelési eszközök feletti ellenőrzésére, amelyekkel árukat (autók, gyógyszerek, cukor, számítógépek stb.) lehet előállítani és szolgáltatásokat (egészségügyi ellátás, iskolai tanítás, manikűr, politikai tanácsadás stb.) lehet nyújtani. Ezért a reáltőke kategóriájába olyan különböző tárgyak tartoznak, mint a gyárok, gépek, irodaházak, kávéfőzők, taxik, tetoválógépek, jegyzetömbök, tollak stb. Ezzel szemben a pénzügyi tőke a vállalat pénzügyi forrásait jelenti, amelyeket a reáltőke bővítésére, megújítására és megőrzésére használnak fel. A harmadik és legújabb azonosított szempont a humán tőke, amely a munkaerő teljesítménypotenciálját és termelékenységét jelenti.

A gazdasági szféra szereplői közötti tőkekülönbségek jelentősek a hatalmi különbségek meghatározásában. A tőkeerős vállalatok megengedhetik maguknak, hogy magasabb béreket fizessenek, és a legjobb munkaerőt csábítsák el versenytársaiktól. Növelhetik a termelési volument és eláraszthatják a piacot termékekkel, árharcra kényszeríthetik a versenytársakat, innovációval irányíthatják a piaci trendeket - és így tovább. Röviden, uralni tudják a többi szereplő piaci döntéseit. Mindezek közepette azonban egy dolgot nem szabad figyelmen kívül hagynunk: nagyon kevés olyan szereplő, nevezetesen vállalat van ezen a területen, amely a fent bemutatott értelemben vett tőkével rendelkezik. A legtöbb szereplő csak mint munkaerő-értékesítő vesz részt a piacon. Az eredmény egy újabb hatalmi szakadék, amelyre nem Marx hívta fel elsőként a figyelmet, hanem egy olyan teoretikus, akinek a szocialista gondolkodáshoz kevés köze van. Adam Smith *A nemzetek gazdagsága* című klasszikusában ezt írja: "Sok munkás egy hétig nem tudna megélni, kevesen egy hónapig, és alig néhányan egy évig munka nélkül. Hosszú távon a munkás ugyanolyan szükséges lehet a gazdájának, mint a gazda neki; de a szükség nem olyan azonnali".⁸⁹ Még ha a cégek és a munkavállalók strukturáltak is

---

87 Poggi (2001): 127-135. o.; és Scott, John (2001): Cambridge: *A hatalom*, Cambridge: Polity Press.; p. 73.

88 Vö. Krugman, Paul és Wells, Robin (2015): *Közgazdaságtan*, 4. kiadás, New York: Worth Publishers.; pp. 252f.

egymásra vannak utalva - a cégeknek szükségük van a munkaerőre, a munkásoknak pedig a bérekre -, hatalmi viszonyaik aszimmetrikusak.⁹⁰ Poggi, a tömör aph- orizmusok barátja, így fogalmaz: "A tőke az, amelyik a munkaerőt bérlé, és nem fordítva".⁹¹

A vállalatok és a munkavállalók közötti hatalmi harcban azonban egy másik hatalmi erőforrás is központi szerepet játszik: a képzettség. Míg a szakképzetlen munkavállalóknak alig van választási lehetőségük, hogy milyen munkát vállaljanak, és főleg milyen feltételek mellett (bérek, szabadság, munkahelyi kialakítás, képzés stb.), addig a képzett munkavállalók helyzete teljesen más. Itt érdemes részletesebben idézni Erich Preiser econ- omister kiváló esszéjéből: *Power, Property, and the Distribution of Income*: "[A] tulajdon feltételezi, hogy a gazdasági szereplőnek lehetősége van feltételeket szabni, hogy elfogadhatja vagy visszautasíthatja az ajánlatokat, hogy kiterhet a nyomás alól; ez a lehetőség viszont [...] az átlagnál magasabb képzettséget, azaz valamilyen kifejezetten ritka képességet feltételez." (P) ower.⁹² Ha a szereplők olyan képességgel rendelkeznek, amelyre a vállalatok részéről nagy a kereslet, de nagyon ritka (például programozói és informatikai ismeretek, mérnöki szaktudás), akkor megfordíthatják az erőviszonyokat, és így viszont diktálhatják a foglalkoztatási feltételeket. Ugyanez igaz azokra az egyénekre is, akik olyan képességekkel rendelkeznek, amelyek a népesség egészében ritkák, és amelyeket kivételesen jól elsajátítanak (pl. sztárcsatornista vagy a baseball főcsoport allstars).

A gazdasági terület harmadik hatalmi erőforrása, amelyet érinteni kívánunk, az erőforrások és a terület tulajdonjoga. Mindkét tényező hatalmi-stratégiai jelentősége azonnal nyilvánvaló. Azok a szereplők, akik egy nehezen helyettesíthető erőforrás (gyémánt, urán, ritkaföldfémek, kőolaj stb.) egyedüli (vagy a néhány közül az egyik) szállító, először is monopolistaként vagy oligopolistaként drasztikusan emelhetik az árakat anélkül, hogy elveszítenék a vevőket.⁹³ Másodszor, arra kényszeríthetik a piaci szereplőket, hogy gazdasági kapcsolatokat létesítsenek vagy szakítsanak meg más szereplőkkel, azzal a fenyegetéssel, hogy megfosztják őket a szóban forgó erőforrástól. Harmadszor pedig az árak csökkentésével akadályozhatják az alternatívák fejlődését, vagy akár meg is állíthatják azokat. Röviden, a Perroux-i értelemben vett szállító képes uralni a többi gazdasági szereplő viselkedését anélkül, hogy azok rendelkeznének a kiegyenlítő erő kifejlesztésének lehetőségével. A figyelemre méltó szempont ebben az összefüggésben az, hogy a fent bemutatott értelemben vett tőkehiányt stratégiailag a nyersanyagok feletti ellenőrzéssel lehet kompenzálni. Erre jó példa az olajban gazdag Öböl menti monarchiák, elsősorban Szaúd-Arábia, felemelkedése.

---

90 Preiser, Erich (1971): Erich Preis: *Power, Property, and the Distribution of Income*, in: *Power, Property, and the Income Distribution: Power, Property, and the Distribution of Income*: Kurt W. Rothschild (szerk.), *Power in Economics*,

Harmondsworth: Penguin, pp. 119-140.

91 Poggi (2001): p. 127.

92 Preiser (1971): p. 136.

93A monopólium és oligopólium nomenklatura részletes tárgyalását lásd Krugman & Wells (2015): 387-444. o.; vö. még Scott (2001): 73. o.

Arábiában, az 1940-es évek eleje óta. Bár a huszadik század közepén ezek az államok nem rendelkeztek jelentős tőkével (reál-, pénzügyi vagy humán tőkével), olajkincseik kiaknázásával gyorsan befolyásos regionális hatalmakká váltak, globális vállalati részesedéssel, ami gyorsan ellensúlyozta tőkehiányukat.

Ugyanez vonatkozik a gazdaságilag és/vagy politikailag jelentős területek birtoklására is. A nemzetközi tengeri kereskedelem szempontjából fontos tengersizorost vagy egy kőolajvezeték területét ellenőrző szereplők hatalmas instrumentális erőt mozgósíthatnak a gazdasági szférában. A hátránya: az ilyen hatalmi erőforrások koncentrációja a gazdasági és politikai ellensúlyozó hatalom kialakulását ösztönzi. Erre példa az Oroszország és Ukrajna között még mindig parázsló gázvita.⁹⁴ A 2010-es évekig Oroszország földgázexportjának nagy részét ukrán vezetékeken keresztül szállította Európába. Ez a tranzitútvonal gyakorlatilag az egyetlen lehetőség volt az orosz Gazprom vállalat számára. Ennek a függőségnek az volt az eredménye, hogy az ukrán fél jóval a piaci ár alatt jutott gázhoz Oroszországtól. Az orosz 2005. évi elnök Vlagyimir Putyin véget vetett ennek a gyakorlatnak. Az árakat újból rögzítették és meredeken megemelték. Ez a döntés gyorsan eszkalálódó ütésváltást váltott ki. A kijevi vezetés nem volt hajlandó elfogadni az új árakat; a Gazprom leállította a gázszállítást az ukrán vásárlóknak; Ukrajna az európai vásárlóknak (köztük Németországnak, Franciaországnak, Ausztriának, Magyarországnak) szánt exportot saját felhasználásra irányította át. Az Európába irányuló szállítások csökkenése és a gyorsan kialakuló politikai nyomás mindkét felet tárgyalásztalhoz kényszerítette. A rövid távon elért megállapodások azonban rövid felezési idővel rendelkeztek. Csak ősszel sikerült 2014-kompromisszumot kötni. Ukrajna döntő hatással volt a blokád feladására Moszkva azon döntése, hogy megépíti a Balti-tengeren keresztül vezető alternatív Északi Áramlat útvonalat, amely lehetővé teszi a gáz közvetlen exportját Európába. Ez a projekt hirtelen lehetővé tette Moszkva számára, hogy megkerülje Ukrajnát, és ha nem is teljesen leértékelje, de legalább gyengítse területi erőforrásait. Nyilvánvaló, hogy az Ukrajna elleni politikai-katonai akcióerők párhuzamos mozgósítása (beleértve a Krím okkupációját és a Donyeckért folytatott harcot) hatékonyan kiegészítette ezt a gazdasági stratégiát. A gázvita tehát arra is meggyőző példát szolgáltat, hogy egy hatalmi stratégiaalkotásban jártas szereplő, a Putyin-kormány hogyan képes sikeresen kombinálni a különböző területekről származó hatalmi erőforrásokat.

94 További információért lásd: Stulberg, Adam N. (2015): Kifogyott a benzin? Russia, Ukraine, Europe, and the Changing Geopolitics of Gas, *Problems of Post-Communism*, (622), pp. 112-130.

Egy másik példa a területek mint energiaforrások fontosságára, amelyet itt röviden tárgyalunk, a Szezei-csatorna.⁹⁵ Ez a mesterséges vízi út Egyiptom északkeleti részén köti össze a Földközi- és a Vörös-tengert, és 1869-es megnyitása óta oszmán, majd brit, végül egyiptomi ellenőrzés alatt állt. A csatorna lehetővé teszi az Atlanti-óceán északi része és az Indiai-óceán között átkelő óceánjáró hajók számára, hogy elkerüljék az Afrika déli csücskénél lévő, hírhedt Jóreménység-fok megkerülését. Konzervatív becslések szerint ez több mint 40%-os időmegtakarítást eredményez. Naponta több tucat konténerhajó halad át a nagyjából 190 kilométer hosszú átjárón. A hatalmi potenciál nyilvánvaló: aki a Szezei-csatornán át közlekedik, az uralja a nemzetközi tengeri kereskedelem mechanizmusait.⁹⁶ Ők diktálhatják az árakat, kizárhatják a versenytársakat, kiváltságokat adhatnak a szövetségeseknek stb. A Szezei-csatorna nemzetközi státusza azonban már korán kialakult az eredeti építetők, az Oszmán Birodalom és a nagy és jelentős európai hatalmak között. A konstantinápolyi szerződés óta ez 1888, semleges övezet, ahol minden kereskedelmi és katonai hajó szabadon áthaladhat; ennek megfelelően a politikai befolyásolás lehetőségei is korlátozottak. A Szezei-csatorna stratégiai jelentőségét azonban jól mutatja, hogy ezt a semlegességet az elmúlt 100 évben többször is megkérdőjelezték: 1916-ban a központi hatalmak az első világháborúban; 1941-ben a tengelyhatalmak a második világháborúban; 1956-ban a Gamal Abdel Nasszer államfő vezette egyiptomi kormány; és végül 1967-ben az Egyiptom és Izrael közötti hatnapos háborúban. A szereplők minden alkalommal megpróbálták érvényesíteni kizárólagos igényüket a Szezei-csatorna feletti hatalomra és használatára - és minden alkalommal véres összecsapások után helyreállt a status quo. A konstantinápolyi megállapodás ma is érvényes, és betartatása az egyiptomi kormány felelőssége. Az a tény, hogy az egyiptomi kormányt a Nyugat továbbra is támogatja a számtalan emberi jogi jogsértés ellenére, ennek a semlegesség őrzőjeként betöltött szerepének köszönhető. A nagy hajózási társaságok számára nincs nagyobb rémálom, mint amikor a tengeri átjárót iszlamista fundamentalisták ellenőrzik. E kockázat következtében a Fatah al-Sisi vezette jelenlegi katonai rezsim kulcsfontosságú hatalmi tőkét ellenőriz. Az adatok jelentik a gazdasági terület negyedik és egyben utolsó hatalmi erőforrását. Bizonyos értelemben különleges esetet alkotnak. Az adatok felhalmozása, tárolása, monopolizálása, elemzése és értékelése kétségkívül mindig is a hatalom egyik összetevője volt.

---

95 Történelmi áttekintést nyújt Karabell, Zachary (2003): *A sivatag elválasztása. The Creation of the Suez Canal*, New York/Toronto: Knopf.

96 Csak a Panama-csatorna, amely az Atlanti-óceánt a Csendes-óceánnal köti össze a Panama-öbölnél, rendelkezik hasonló tengeri és így geopolitikai jelentőséggel. Vö. Ma-jor, John (1993). *Djibirtoklás: The United States and the Panama Canal, 1903-*

Azonban csak az elmúlt évtizedek technológiai, gazdasági és társadalmi fejlődése, amelyet a digitalizáció, a globalizáció és a gyorsulás egymástól függő jelenségeinek nevezünk, tette az adatokat napjaink talán legfontosabb energiaforrásává. Az emberiség történetében először léteznek olyan számítógépek és szoftveralapú algoritmusok, amelyek világszerte nagy mennyiségű adatot képesek összegyűjteni és korrelálni, lehetővé téve az információkeresés és az információcsere eddig soha nem látott formáit. A hatások drámaiak: a "big data" korában nem kevesebbet tapasztalunk, mint a szakmai és a privát szféra összerosódását (például az olyan közösségi hálózatokon, mint a Facebook vagy a Weibo), valamint az egyéni összefüggéseknek a tapasztalatok több horizontjába való áramlását. A háló metaforája, amely a "World Wide Web" kifejezés mellett áll, két szempontból is találó. A digitális forradalom kezdete óta számtalan emberrel és szervezettel vagyunk kapcsolatban az élet minden elképzelhető területén, és a másodperc tört része alatt tudunk kommunikálni és együttműködni a kontinensek között.⁹⁷ Ugyanakkor ez a digitalizált lét megkerülhetetlen, az önálló életbe való visszavonulás egyszer s mindenkorra a múlté.

Mi köze mindennek a hatalomhoz? Nézzük először az adathatalom jelentőségét *szervezeti és gazdasági* szempontból, majd vizsgáljuk meg közelebbről *politikai* jelentőségét.

A szervezetek - legyenek azok vállalatok vagy civil szervezetek - kiváló képessége a (potenciális) ügyfelek és támogatók adatainak gyűjtésére, olvasására és korrelálására drámai versenyelőnyt jelent a versenytársakkal szemben. Ha egy szervezet ismeri "követőit" - mely weboldalakat látogatják és mennyi ideig? Milyen sportágakat kedvelnek? Milyen termékeket vásárolnak? Milyen vallási, szexuális és esztétikai preferenciáik vannak? - a szervezet jobban képes *személyre szabott termékek és szolgáltatások* kifejlesztésére. Christian Chabot, a Tableau Software korábbi vezérigazgatója az adatokat a "XXI. század olajának" nevezte. Az adathatalomért folyó versenyben előnyben vannak azok a szereplők, akik közvetítőként vagy lehetővé tevőként tudják magukat pozicionálni a végfelhasználók és más (digitális) szolgáltatók között. A platformok és portálok így egyre inkább a piac egyik kulcsszereplőjévé válnak. Ezt a stratégiát tökéletesítette például a kínai WeChat vállalat. Az Ázsiát uraló okostelefon-alkalmazása nemcsak csevegőfunkciókkal rendelkezik, hanem fizetési szoftverként, játékportálként és keresőmotorként is funkcionál. A WeChat olyan univerzális platformot biztosít, amelyen keresztül a vállalat nemcsak a felhasználói adatokhoz férhet hozzá, hanem más vállalatokkal is képes hatalmi kapcsolatot kialakítani, mivel a vállalat a

---

97 Az Internet World Stats 2016. júniusi felmérése szerint az internetfelhasználók száma világszerte 3 675 824 813 fő volt, [online] <http://www.internetworldstats.com/stats.htm>, lekérdezve 2017.12.21-én.

a felhasználók hozzáférését a szolgáltatókhoz, és így meghatározhatja a gazdasági együttműködés feltételeit.

Az adatokhoz való hozzáférés és azok felhasználása nemcsak az innovatív termékek és szolgáltatások tervezésében játszik központi szerepet, hanem a *piaci trendek előrejelzésében és a szervezetek pozicionálásában* is. A kulcsszó itt jelenleg a "prediktív analitika". A közösségi hálózatokon, az úgynevezett dolgok internetén (IOT) és a gépek számtalan érzékelőjén keresztül szerzett adatokból az algoritmusok rendkívül nagy valószínűséggel képesek előrejelzéseket levezetni, amelyek megjósolják az olajárak alakulását, a részvényárfolyamok és az államkötvények emelkedését és csökkenését, sőt még a terhességeket is.⁹⁸ Amikor a kockázati tőkebefektetők az Airbnb-be fektetnek, nem csak a foglalási platform üzleti modelljéről van szó. Sokkal inkább a vállalat átfogó adatai a bérleti költségekről, a lakhatás és a de-mand-kínálat arányáról lehetővé teszik a nagyvárosok ingatlanár- alakulásának minden más adatbázisnál jobb előrejelzését. Röviden, aki az Airbnb adatait ki tudja olvasni, annak rendkívül hatékony eszköze van a piaci trendek előrejelzéséhez.

A gazdasági adathatalom harmadik szempontja a *horizontális és vertikális keresőmotorok* piaci szegmensét érinti. Míg az olyan horizontális keresőmotorok, mint a Google, a Bing vagy a Yahoo lehetővé teszik a témák közötti keresést, addig az olyan vertikális keresőmotorok, mint a Yelp vagy a TripAdvisor téma-, hely- vagy tárgyspecifikusak. Ezek éttermekre, utazási célpontokra vagy hírekre specializálódnak. Mindkét részlegre azonban egy közös elv érvényes: minél feldolgozottabb és strukturáltabb adatokkal rendelkezik a keresőmotor, annál pontosabb a keresési teljesítménye és az adatok összekapcsolása - és annál nagyobb az információnyereség a keresők számára. Ez ugyanakkor önerősítő hatást eredményez: minden egyes új kereséssel a keresőmotor algoritmusai javul, így a versenyelőny is növekszik.

Végül, de nem utolsósorban az adatok áruként a gazdasági hatalmi mechanizmusok részét képezik. Mint fentebb említettük, nélkülözhetetlenek a termékek és szolgáltatások fejlesztéséhez, valamint az ügyfélhűséghez, a piaci pozicionáláshoz és a szervezeti gazdasági fejlődés egyéb központi elemeihez. Ezért van az, hogy sok szereplő a

---

98 Néhány évvel ezelőtt a Target amerikai szupermarketlánc azzal bizonyította előrejelzéseinek minőségét, hogy pelenkára és más babatermékekre vonatkozó kuponokat küldött egy minnesotai tinédzsernek. A fiatal nő fogyasztási szokásai terhességre utaltak. A célzás telitalálat volt. A történet különösen furcsa pontja az volt, hogy a lány ekkor még saját szüleinek sem bízta terhességének hírét, vö. Hill, Kashmir (2012): How Target Figured Out A Teen Girl Was Pregnant Before Her Father Did, in: Forbes Magazin 2012. február 16-tól, [online]

<https://www.forbes.com/sites/kashmirhill/2012/02/16/how-target-figured-out-a-teen-girl-was-was-pregnant-before-her-father-did/#418017cd6668>, visszakeresve
2017.12.21-én.

a gazdasági szféra az adatok gyűjtésére, feldolgozására, bemutatására és továbbértékesítésére szakosodott. Az adatok - a közgazdaságtan nyelvén szólva - "pénzben mérhető termelési tényező", és ennek megfelelően predesztinált árucikk⁹⁹. Ennek az üzletágnak a képviselői nemcsak az olyan adatkezelő vállalatok, mint az Arvato vagy a Doubleclick, hanem az olyan kampányplatformok is, mint a change.org.¹⁰⁰ Ez a platform nonprofit polgári mozgalomként forgalmazza magát, amelynek honlapján az emberek ingyenesen petíciókat helyezhetnek el. *De facto azonban* sok minden utal arra, hogy a change.org tárolja a petíciót aláírók adatait, az adatokat profilokba sűríti, majd - például adománygyűjtési célokra - kiadja őket.

Az adatok óriási gazdasági jelentősége a XXI. században az *értékteremtés fókuszának* globális eltolódását vonja maga után. A digitális korszak előtti időkben az értékteremtés elsősorban az anyagi termékekből, azaz a "hardverből" származott, de jelenleg a "szoftver" felé történő elmozdulást tapasztaljuk. Mivel a digitalizáció a teljes gyártási területre kiterjed (a konyhai készülékek gyártójától kezdve a webalapú szakácskönyvekhez hozzáférést kínáló konyhai gépek gyártójától az autonóm autók fejlesztő járműgyártóig), az adatok feldolgozása és az azok feletti szuverenitás a hálózatba kapcsolt gazdaság központi kérdésévé válik. Mindez azonban nem térítheti el a figyelmet egy döntő feltételtől: az adatok önmagukban nem tudás, hanem pusztán bontott részatatok.

---

99 Ibid.: 275. o. Az Egyesült Államokban az egyes adatkategóriák (a címetől a társadalombiztosítási számokon át az elszenvedett csődökre vonatkozó információkig) aktuális piaci értéke akár online is meghatározható egy úgynevezett "adatkalkulátor" segítségével, vö. Swipe Toolkit, Data Calculator, [online] <http://archive.turbulence.org/Works/swipe/calculator.html>, legutóbbi lekérdezés: 2017.12.21.

100 A Change.org a felhasználói adatok negatív kezeléséért megkapta a BigBrotherAwardot2016 a Digitalcourage e.V. egyesülettől, vö. Bakir, Daniel (2016): Big Brother Awards 2016: Change.org - eine Weltverbesserer-Plattform als gierige Datenkrake, in: Stern 2016. 22-től, [online] <http://www.stern.de/wirtschaft/news/big-brother-awards--change-org-als-datenkrake-ausgezeichnet-6807950.html>, retr on 21.12.2017. A vádakat alátámasztja Tilo Weichert (az északnémet Schleswig-Holstein tartomány korábbi, nagy tekintélyű adatvédelmi tisztviselője és internetes aktivista) jelentése, amely szerint a change.org - önmaga bemutatásával ellentétben - visszaél a felhasználói adatokkal, ráadásul figyelmen kívül hagyja az uniós adatvédelmi jogszabályokat, vö. hálózati adatvédelmi-szakértés (2015): Datenschutzrechtliche Bewertung des Internet-Beteiligungsportals Change.org von Dr. Thilo Weichert, [online] <http://www.netzwerk-datenschutzexper-tise.de/dokument/datenschutzrechtliche-bewertung-des-internet-beteiligungsportals-changeorg>, letölthető: Lásd

21.12.2017.még Casano, Olivia (2016): <http://www.konbini.com/lifestyle/change-org-data-mining/>, [online] <http://www.konbini.com/lifestyle/change-org-data-mining/>, lekérdezve 2018.02.06-án.

emberekről, gépekről, tranzakciókról stb. Ahhoz, hogy ezekből az adatokból stratégiaileg releváns információkat fejlesszünk ki és értékeljünk, kifinomult big data szoftverekre és egyre inkább mesterséges intelligenciára van szükség. Ezek a fejlesztések még csak gyerekcipőben járnak. A gazdasági szféra a jövőbeni technológiai innovációk nyomán mélyreható és mélyreható változások előtt áll.¹⁰¹

A gazdasági szféra adat- hatalmát a *politika* mindig is intenzíven és kritikusan követte - egyfelől mint az "aduászzkodásért" folytatott küzdelem kockázatát, másfelől mint a saját belső és külső cselekvőképesség lehetővé tételének és erősítésének feltételét. Végül is, ahogyan háborúkat nem lehet háborúzni fegyverkezési ipar nélkül, úgy az állam sem tudja irányítani az embereket a kommunikációs médiumok (a nyomtatástól kezdve a távirón és a telefonon át az e-mail-forgalomig) ellenőrzése nélkül. Az adathatalom mindig is rendkívül fontos volt és marad a politikai szereplők, például a minisztériumok, adóhatóságok, pártok, katonai vagy titkosszolgálatok számára. A digitális forradalom csak hozzájárult ennek az erőforrásnak a tökéletesítéséhez. Négy terület központi szerepet játszik a politikában: először is a megfigyelés, másodsor a kiberhadviselés, harmadszor a kommunikáció és befolyásolás, negyedszer pedig az előrejelzés és a szimuláció.

Már az amerikai Nemzetbiztonsági Ügynökség (NSA) egykori munkatársának és informátorának, Edward Snowdennek a leleplezése előtt is köztudott volt, hogy a big data a hírszerzést is forradalmasította, és jelentőségük azóta exponenciálisan megnőtt.¹⁰² A kémek az 1980-as évekig a "poloskák" elhelyezésére és az egyes telefonvonalak lehallgatására korlátozódtak, míg most, a digitális korban már az *adatmegfigyelés*, azaz a *dataveillance*, a tömeges adatmegfigyelés lehetőségét élvezik.¹⁰³ Ennek a megfigyelési folyamatnak az alapja a globálisan elérhető digitalizált adatok (IP-címek, e-mailek, keresési lekérdezések, hitelkártya terhelések, tweetek stb.) tárolása, amelyeket például a több ezer tenger alatti adatkábel lehallgatása révén gyűjtenek össze, amelyek naponta számtalan pentabájnyi információt szállítanak a világ körül. Ezt a gigantikus nyers tömeget a kulcsfogalmakra, mintákra és kapcsolatokra vonatkozó automatizált számítási műveletekkel vizsgálják, rendszerezik, kereszthivatkozásokkal kapcsolják össze és osztályozzák. Az elemzés döntő fontosságú: lehetővé teszi a hírszerző ügynökségek számára, hogy

---

100 Ajánlható áttekintésért lásd Schwab, Klaus (2017): *A negyedik ipari forradalom*. Köln: World Economic Forum.

101 Vö. Lyon, David (2016): Snowden, mindennapi gyakorlatok és digitális jövők, in: Tugba Basaran, Didier Bigo, Emmanuel-Pierre Guittet és R. B. J. Walker (szerk.), *International Political Sociology, Transversal lines*. London/New York: Routledge, pp. 254- 271.

102 Bennfentesek "mindent összeszedni" megközelítéséről beszélnek, lásd Hu, Margaret (2014): Small Data Sur-veillance vs. Big Data Cybersurveillance. *Pepperdine Law Review*, 42 (4), pp. 773- 844.

terroristák azonosítása, mozgásminták létrehozása, események kockázatának felmérése, külföldi politikusok profiljának kialakítása és nem utolsósorban gazdaságilag érzékeny információk megszerzése más nemzetektől (kulcsszó: ipari kémkedés). A közadatok hatalmáért folytatott harc úttörője az NSA és a brit kormányzati kommunikációs központ (GCHQ). *Tem-pora* és *Prisms* nevű megfigyelési programjaikkal mindkét hírszerző ügynökség egyetlen nap alatt akár kétmilliárd ember adatait is képes elemezni.

Míg az adatmegfigyelés kizárólagos célja az információszerzés, addig a *kiberháború* célja a szemben álló államok és nem állami szereplők, például terrorista csoportok vagy félkatonai szervezetek közvetlen vagy közvetett megkárosítása.¹⁰⁴ A megkülönböztetés nem mindig könnyű, ahogy Martin C. Libicki katonai elemző rámutat. Mindazonáltal a következő definíciót javasolja: "A kibertámadás [...] egy másik állam számára fontos rendszer szándékos megzavarása vagy megrongálása egy állam által. [...] A CNE (kémkedés) nem támadás (mint a megzavarás és a korrupció)".¹⁰⁵ A politikai szereplők katonai és gazdasági hatalma egyre inkább a számítógépes hálózatoktól függ, és mivel ezekbe a hálózatokba külső forrásból is be lehet szívárogni, Libicki szerint a kibertámadások exponenciálisan növekvő biztonsági kockázatot jelentenek. Az államoknak ezért a katonai logika szerint folyamatosan bővíteniük kell mind a kibertámadások elleni védekezési képességüket, mind a támadási kapacitásukat - az elretentés érdekében. Alapvetően a kibertámadások két különböző formája különböztethető meg: az első a hardver vagy szoftver közvetlen károsítása hackertámadások és rosszindulatú programok révén; a második az ellenfél közvetett károsítása hamis információk és propaganda célzott elhelyezésével. A közelmúltban számtalan példa volt a kibertámadás első formájára. 2007-ben az észti kormány a tömeges orosz tiltakozás hatására úgy döntött, hogy egy szovjet katonai emlékművet Tallinn központjából a város szélére helyez át. Néhány héttel később Észtország főbb kormányzati weboldalait elárasztották a lekérdezések, és vírustámadások által *de facto* távolról irányított számítógépek ezreit állították le. A kormánynak nem volt más választása, mint hogy ideiglenesen teljesen elvágja az országot a globális adathálózattól, és szórakoztatóan átdolgozza biztonsági infrastruktúráját. A Kreml hivatalosan soha nem vállalta a támadásért a felelősséget, de minden további vizsgálatot megakadályozott. Mindössze három évvel később súlyos incidens történt az iráni urándúsító üzemben, Na- tanzban: a rendkívül érzékeny centrifugák - németországi Siemens-termékek - teljes vezérlőrendszere úgymond megbolondult, és a turbinák helyrehozhatatlanul megrongálódtak. Az akkori elnök, Mahmúd Ahmadinezsád presztízs-projektje

---

103 Igazán informatív bevezetést nyújt e témakörbe Libicki, Martin C. (2009): Santa Monica: *Cyberdeterrence and Cyberwar*: Rand.

nem sokkal a tervezett csúcspontja előtt leállt. Hamarosan kiderült, hogy a meghibásodás mögött egy úgynevezett "Stuxnet" nevű kiberféreg állt, amelyet az amerikai katonai erők Izraellel¹⁰⁶ közösen fejlesztettek ki és vittek be. Mai szemmel nézve aligha lenne túlzás azt állítani, hogy a Stuxnet-támadás tette lehetővé a 2015-ös, Teherán kizárólag polgári célú nukleáris energiafelhasználását biztosító ún. EU +3 atomenergia-megállapodást.¹⁰⁷

A kibertámadások közvetett formája ma már elválaszthatatlanul összekapcsolódik a "so- cial bot" és a "fake news" kifejezésekkel. A social botok egyedileg programozott, majd nagyrészt "önállóan működő programok az interneten, [amelyek] lelezik valódi személyazonosságukat, és úgy tesznek a felhasználó számára, mintha valódi emberek lennének"¹⁰⁸. Ezt az álcázást a szoftverrobotok tartják fenn speciálisan létrehozott Facebook-profilok, Twitter- és Reddit-fiókok vagy más közösségi média-fiókok segítségével. Ezeken a profilokon keresztül hatalmas mennyiségű politikai véleményt vagy álhírt helyeznek el a közösségi hálózatokban és a médiaoldalak kommentoszlopaiban. Miután programozóik egy kulcsszavakból álló alapszókincessel táplálják őket, a botok képesek önállóan újratermelni az információkat, azokat az aktuális eseményekhez igazítani, vagy akár valós idejű csevegésekben kommunikálni az emberi felhasználókkal.¹⁰⁹ Az olyan tudományos felmérések, mint a Grazi Egyetem által készített *When Social Bots Attack* című tanulmány, lenyűgözően bizonyítják, hogy az emberek mennyire gyorsan

---

106 A Stuxnet szabotázs technikai részleteit lásd Farwell, James P. és Rohozinski, Rafal (2011): *Survival*, 53 (1), 23-40. o., Stuxnet and the Future of Cyber War (A Stuxnet és a kiberháború jövője). A politikai háttérrel lásd: Sanger, David A. (2012): *Confront and Conceal: Obama's Secret Wars and Surprising Use of American Power*, New York: Crown Publishers.

107 Lásd még: Európai Külügyi Szolgálat (2015): Közös átfogó cselekvési terv, [online] http://www.eeas.europa.eu/statementseeas/docs/iran_agreement/iran_joint-comprehensive-plan-of-action_en.pdf, lekérdezve 2017.12.21-én.

108 Hegelich, Simon (2016): Invasion der Meinungsroboter, *Analysen und Argumente*, pp221., 1-9.; A kutatás jelenlegi állásáról jó áttekintést nyújt Woolley, James C. (2016): Automating Power: Social Bots Interfere in Global Politics. *First Monday*, 21 (4), [online] <http://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/6161/5300>, visszakérésre: 2017.12.21.

109 Egyébként, mint oly gyakran, a szex- és erotikai ipar élen járt ebben a technológiai fejlődésben. Már a 2000-es évek elején például az Ashley Madison "csevegő és csaló" portál úgynevezett "csevegőrobotokat" használt, amelyek valódi nőknek adták ki magukat, és sikeresen húztak pénzt a férfi online látogatók zsebéből.

a mesterséges profilok áldozatává válni.¹¹⁰ A nagy számok törvénye itt döntő szerepet játszik: Simon Hegelich, a politikai adattudomány szakértője azt állítja, hogy egy mindössze 500 dolláros telepítő szoftverrel 10 000 Twitter-akciót lehet ellenőrizni.¹¹¹ A propagandisztikus hatalmi potenciál nyilvánvaló: "A botok manipulálják a közösségi média trendjeit, és ezek a trendek beépülnek a politikai és öko- nomikus döntéshozatali folyamatokba".¹¹² Egyrészt a politikusokat félre lehet vezetni a lakosság hangulatát illetően. Erre példa a 2014-es krími annexió idején a német közösségi médiában felhalmozódott oroszbarát posztok hatalmas száma, amelyek éles ellentétben álltak a tényleges felmérési eredményekkel, és amelyeket valószínűleg Kreml-hű programozók indítottak. Másfelől a csoportokat lehet mobi- lizálni vagy egymás ellen uszítani. Az ukrán félkatonai hálózat, a Pravij Szektor (Jobboldali Szektor) botnetje például azt az álhírt terjesztette, hogy az Oroszország vezette szakadárak rakétákkal célozzák Kijevet²⁰¹⁵.¹¹³ A trendek befolyásolásának problémája azonban nemcsak az emberi médiafogyasztókat érinti. Még a közösségi hálózatokat politikai elemzés céljából átfésülő szoftveralapú algoritmusok is bedőlhetnek a közösségi botoknak, és hiányos vezetői jelentéseket továbbíthatnak a döntéshozóknak. Ezért ezt a hatalmi és technológiai területet az elemzők és a manipulátorok közötti folyamatos inno- vációs verseny jellemzi.

A nagy adatok fontossága a *demokratikus verseny befolyásolásában* a politikai adathatalom harmadik fókuszja. Ennek döntő eleme az adatvezérelt párbeszédés kommunikáció és a *pszichometria* hatékony kombinációja. A pszichometria a személyiség dimenziói (szükségletek, félelmek, remények, szociális viselkedés stb.) szerinti pszichés mérés és tipizálás tudományos módszere. Az internet korának megjelenéséig ez egy fárasztó és időigényes tudományág volt, amely interjúkkal, részletes kérdőívekkel és az empirikus társadalomtudományok teljes eszköztárával párosult. A digitális forradalom óta az emberek egyre inkább a digitális médián keresztül kommunikálnak. Ily módon a róluk szóló információk állandóan rögzítve vannak az interneten.

---

110 Vö. Wagner, Claudia, Mitter, Silvia, Körner, Christian és Strohmaier, Markus (2012): Proceedings of the WWW'12 Workshop on Making Sense of Microposts, pp. 41-18.

111 Vö. Hegelich (2016): p. 3.

112 Ibid.

113 Vö. Hegelich, Simon és Janetzko, Dietmar (2016): *Are social Bots on Twitter Political szereplők? Empirical Evidence from a Ukrainian Social Botnet*, Proceedings of the 10th International AAAI Conference on Web and Social Media, [online]
<https://www.aaai.org/ocs/index.php/ICWSM/ICWSM16/paper/view/13015/12793>,
 lekérdezve 2017.12.21-én.

- csak elemezni kell. A politikai szintéren az adatbányászat és az adate célzás már több mint egy évtizede a mindennapi üzlet része. A kampányolás a célcsoportok és fő témáik de- tailed ismerete nélkül ma már nem lehetséges. Az úttörők itt az USA, ahol a rendkívül liberális és meglehetősen korlátlan adatvédelmi törvény sokkal nagyobb mozgásteret biztosít a kampánystratégáknak az adathatalom felhasználásában, mint például Németországban. A választási kampányokban a szakértők ma már az utcanév és a házszám megjelöléséig pontosan meg tudják határozni a választási preferenciákat. Szerény számú online tevékenységből (blog- és magazin-előfizetések, kedvezményes akciók, klubtagságok stb.) le lehet vezetni egy személy politikai beállítottságát és valószínű szavazási döntését - még akkor is, ha a tényleges tevékenységeknél semmi közük a politikához.

A demokráciák szempontjából nyilvánvaló a jelentősége: az "alulról szerveződő kampányok" során például a kampányok célzott polgárokat szólítanak meg, hogy a tartalmat eljuttassák a többszereplősökhöz, akik aztán terjesztik vagy sokszorozítják a politikai üzeneteket, és hangjukat és arcukat a kampány rendelkezésére bocsátják. Ily módon "tiltakozó rendezvények, civil kezdeményezések, támogató egyesületek és polgári lobbik alakulhatnak ki", amelyek politikai "nyomásgyakorló csoportokként" működnek.¹¹⁴ Emellett a nagy adatokon alapuló módszerek lehetővé teszik a politikai pártok számára, hogy az összes választót támogatókra, ellenzőkre és bizonytalanokra osszák. És mindenekelőtt lehetővé teszik a célzott kommunikációt és motivációt a preferált honlapokon, a közösségi hálózatokon és az egyén preferenciáihoz igazodó e-mail üzeneteken keresztül személyre szabott párbeszéd- es kommunikációval. Röviden: a pszichometria és az adatvezérelt kommunikáció kombinációja révén a pártprogramnak pontosan az a része jut el a legfogékonyabb célcsoporthoz. A 2016-os év két jelentős eseménye paradigmatis az adatvezérelt politikai befolyásolás diadalára: A Brexit és Donald Trump amerikai elnökké választása. Mind a Nigel Farage vezette uniós ellenzékiek, mind a republikánus kan- didátus választási kampányaikban nagymértékben és sikeresen támaszkodtak párbeszéd- stratégiájuk digitális komponensére. Ez a siker, amelyet a legtöbb kommentátor nem jósolt meg, azt is mutatja, hogy a klasszikus média - a televízió, az újságok és a rádió - elvesztette kizárólagos politikai kapuóri funkcióját. A jövő közvélemény- kutatói terepe a digitális térben van. Természetesen a fent említett célzott azonosítás, kommunikáció és motiváció nemcsak a demokrata szereplők számára jelent potenciált, hanem nyilvánvalóan a diktatúrákat és autokráciákat is szolgálhatja, lehetővé téve számukra a pszichológiai indoktrináció optimalizálását.

---

114 Speth, Rudolf (2010): Grassroots Campaigning, in: Olaf Hoffmann és Roland Stahl (szerk.), *Handbuch Verbandskommunikation*, Wiesbaden: VS Verlag, pp. 317-332.;

A politikai adatok hatalmának negyedik és egyben utolsó aspektusa - a *prognózis* témája - szinte már-már sci-finek hangzik. Philip Dick író 1956-os *The Minority Report* című novellájában egy olyan világot teremt, amelyben mutánsok egy csoportja képes megjósolni a bűncselekményeket. Dick elbeszélésében a biztonsági hatóságok pragmatikus, bár etikailag kétséges előnyt húznak ebből a prófétai adottságból: letartóztatják a szóban forgó személyeket, mielőtt az említett gyanúsítottak egyáltalán elkövetővé válnának. Dick kortársai számára az ilyen megfontolások szórakoztatóak, de mindenekelőtt irreálisak voltak. Ma már más a helyzet. A "Predictive Policing" címszó alatt a bűnügyi statisztikák és az ügyek adatainak (például a bűncselekmény helye: villanegyed, típusa: hifi-rendszer ellopása, az elkövetők száma: négy stb.) algoritmusokon alapuló kiértékelését foglalják össze. Ennek segítségével meghatározható, hogy egy adott bűncselekményt mikor, hol és ki milyen valószínűséggel követ el. Lenyűgöző példát nyújt erre az IBM által kifejlesztett *Crime Reduction Utilizing Statistical History (CRUSH)* szoftver.¹¹⁵ Az 2005, informatikai csoport a memphisi rendőrséggel közösen tervezte meg azt a programot, amely a helyi rendőrség adatbázisát használja fel a jövőbeli bűnözési trendek azonosítására, kiszámítja és azonosítja azokat a forró pontokat, ahol az elkövetők bizonyos időszakokban lecsapnak. Ettől kezdve a járőrök pontosan ezeken a területeken járőröztek az előre jelzett időszakokban. Néhány éven belül Memphisben több mint 30%-kal csökkent a bűnözési ráta. Ezzel egyidejűleg a rendőrség képes volt csökkenteni az aktív állományt és hatékonyabban felhasználni az emberi erőforrásokat.

Nyilvánvaló azonban, hogy a nagy adatokon alapuló előrejelzés ereje nem korlátozódik a bűnmegelőzés területére. A *Blue CRUSH* egy nemrégiben kifejlesztett mellékága, amelyet feltalálói megfelelően *CRASH-nek (Crash Reduction Analyzing Statistical History)* kereszteltek el, képes a forgalmi adatokból baleseti valószínűségeket kiszámítani és forgalmi dugókat előre jelezni. Az egészségpolitikában az orvosi statisztikákból és az orvosi nyilvántartásokból származó, összehasonlítható algoritmusok a lakosságtól és a korcsoporttól függően képesek azonosítani a konkrét egészségügyi kockázatokat. A listát a *végtelenségig* lehetne folytatni. Hatalomelméleti szempontból ezek a prognosztikai eszközök kiváló ellenőrzési eszközök az állami intézmények számára. Egy csapásra érthetővé és ezáltal jobban ellenőrizhetővé teszik a népesség fejlődését és viselkedésmintáit minden elképzelhető cselekvési területen. Foucault, az egyetemes ellenőrzés nagy teoretikusa (lásd az 1.2. fejezetet) sem tudta volna ezt jobban elképzelni. Ugyanakkor azonban felmerül a kérdés, hogy vajon minden, ami megvalósítható, erkölcsileg elfogadható vagy ésszerű.

Ezzel a valóban etikai és hatalmi-stratégiai problémával csak nagyon röviden tudunk foglalkozni; nem ez áll e könyv középpontjában, és különben is, még csak a kezdeteknél tartunk.

---

115 Vö. Figg, Erinn (2014): A Blue CRUSH öröksége, in: High Ground News 2014. március 19-től, [online] <http://www.highgroundnews.com/features/BlueCrush031214.aspx>, visszakeresve 2017.12.21-én.

a vonatkozó technológiai változások pontja.¹¹⁶ Végső soron az adathatalommal összefüggésben ezek a kérdések egy kulcsfontosságú pont körül forognak, függetlenül attól, hogy gazdasági vagy politikai kérdésekről beszélünk: valójában kié az adat, és milyen jogokat követelhet jogosan az adatok "tulajdonosa" másokkal szemben? A szélsőséges vélemények gyorsan felvázolhatók. A libertariánus álláspont szerint senki sem érvényesíthet kizárólagos rendelkezési jogot. Azok az adatok, amelyeket valaki egy újságcikk közösségi oldalakon való megosztásával, egy Maldív-szigeteki utazás lefoglalásával vagy egy internetképes eszközzel történő szívverésméréssel hoz létre, mindenkié - tehát senkié. Ezzel szemben a radikális ellenpozíció az egyéni jogokra összpontosít, és az egyént tekinti az egyedüli döntéshozónak abban, hogy mi történjen az adataival, ki használhatja fel ezeket az adatokat és mire. Gyorsan világossá válik, hogy mindkét álláspont eszménykép, nem megvalósítható, és így indokolatlan. Az első megközelítés rövidre zárja a magánélet eszméjét, és figyelmen kívül hagyja liberális jogállamunk jogi-morális elemét. A második megközelítés viszont a politikai-gazdasági cselekvőképesség megbénítását vonja maga után. Ez *de facto* minden egyes egyént szuverénnek nyilvánít, és így a politikai közösség eszméjét abszurd végletekig vezeti.

Az adathatalom felhasználásával kapcsolatos döntések különösen a társadalmak politikai hatalmi egyensúlyát tükrözik - ez tehát egy vitatott terület, amely a két véglet között helyezkedik el. Az adatok etikája, így a mi tömör következtetésünk, tehát politikai kérdés. A technológiai innovációk és a kulturális paradigmaváltások fényében kell létrehozni, megvalósítani, és folyamatosan újra kell vizsgálni és újra kell alakítani őket egy tárgyalási és döntéshozatali folyamat során. Fontos különbséget tenni a közzsféra és a gazdasági szektor között: az állami intézményeknek a lakossággal szemben védelmi feladatuk van (lásd a 2.5.3. szakaszt a hatalom eszközeiről), ami a vállalatokra nem vonatkozik. Mivel például a rendőrség és a hírszerző szervek kizárólagos feladata a terroristák, bűnözők és a közösség egyéb ellenségei által a lakosság ellen intézett támadások hatékony elhárítása, adathatalmuknak és az ezzel kapcsolatos jogi korlátozásoknak és követelményeknek is figyelembe kell vennünk ezeket a feladatokat.

Ezen a ponton szeretnénk lezárni a gazdasági hatalom újraforrásairól és az adatokra való összpontosításról szóló vitánkat, és foglalkozni a gazdasági szférának a többi területhez való viszonyával. Jelentős pozícióját már kiemeltük. Az áruk és szolgáltatások termelésének és elosztásának rendszere nélkül a többi terület és azok gyakorlatai nem tarthatók fenn. A huszadik század tapasztalatai - mindenekelőtt a szovjet kommunizmus kudarca - is azt sugallják, hogy a gazdasági

A villamosenergia-ágazat csak bizonyos fokú autonómia biztosítása és a piaci mechanizmus védelme mellett tudja teljes termelékenységét kifejteni. E különleges státuszából adódóan predestinált arra, hogy az "aduászok harcában" más területeken is beavatkozzon, és érvényesítse hatalmi logikájának elsőbbségét. Nem kell olyan messzire mennünk, hogy elfogadjuk az egyszerű "a pénz uralja a világot" sémát. Nem kell követnünk Marxot sem, és a politikát és a vallást csupán egy gazdasági "alstruktúra" ok-okozati szempontból irreleváns "felépítményének" tekinteni.¹¹⁷ Az ilyen tekintélyelvű nézetek alábecsülik a vallási és politikai mezők de-fenzibilitását a gazdasági kisajátítási stratégiákkal szemben. Mindazonáltal az ilyen stratégiák valóban alakítják a társadalmi világot.

A hatalom gazdasági logikájának a vallás szférájába való behatolására történelmi példa - természetesen - az engedménykereskedelem.¹¹⁸ A késő ókor óta létező bűnbocsánat eredeti eszméje aligha sértő. "A bűnök időbeli büntetésének az egyház által a bűnbánat szentségén kívül nyújtott, Isten előtt érvényes elengedését" jelenti; nem magának a bűnnek a bocsánatát teszi¹¹⁹ lehetővé, hanem a túlvilági büntetésükről való lemondást jócselekedetek, imák, zárandoklatok, alamizsnák stb. révén. Ezt a gyakorlatot csak akkor bírálták hevesen, amikor a reneszánsz pápák azzal az ötlettel álltak elő, hogy a büntetésről való isteni lemondással árucikként kereskedjenek, hogy a római kúria pénztárát megtömjék. Hirtelen a fizetőképes patríciusok, zsoldosok és nemesek megvásárolhatták üdvösségüket, és továbbra is gondtalanul vétkeztek, mert az egyház pénzért cserébe engedményt adott nekik. A probléma az volt, ahogyan a vallás nagy his- torikusa, Nikolaus Paulus megállapítja, "hogy az engedményt, amely elsősorban a lelkipásztorkodás lelki eszközének volt szánva, elsősorban bevételi forrásként használták":¹²⁰ Hatalom-stratégiai szempontból ez a körülmény

---

117 Poggi (2001): 58f. o.; kísérlet Marx elméletének megmentésére. Értelmezése szerint a Tőke szerzője a három központi hatalmi terület - vallás, gazdaság, politika - közötti szisztematikus egyenlőséget feltételezi. Ez az értelmezés azonban nem állja ki az eredeti források vizsgálatát és a részletesebb másodlagos olvasatot. Marx számára a társadalmi világ minden törvénye az öko- nomikus szféra törvényeiből ered; a politikai, vallási, kulturális és egyéb jelenségek csak az alapvetőbb gazdasági folyamatokból erednek.

118 A témával foglalkozó klasszikusok áttekintését lásd Paulus, Nikolaus ([1922] 2000): *Geschichte des Ablasses im Mittelalter. Vom Ursprunge bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. és Paulus, Nikolaus ([1923] 2000): *Geschichte des Ablasses am Ausgang des Mittelalters*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

legalább annyira drámai, mint amennyire érdekes. Az engedményekkel való kereskedés révén a gazdasági terület központi hatalmi erőforrása hirtelen a vallási területen belüli döntő hatalmi erőforrássá vált. Míg korábban a szereplőknek alá kellett vetniük magukat a valóban vallási szabályoknak és a klérus parancsainak, és őszintén (vagy legalábbis hihetően) meg kellett bánniuk a vétkeket, most a piac logikáját egy az egyben alkalmazhatták a vallási gyakorlatra. Ennek fényében aligha meglepő a reformáció ezen eseményeken fellángoló dühe és a Luther Márton körüli egyházi forradalmak nagy sikere. A tét végső soron nem volt több - és nem kevesebb -, mint a keresztény vallás mint önálló hatalmi mező autonómiája.

A gazdasági szférának a politika erőterébe való beavatkozása a politikai viták szokásos témája. Mindazonáltal itt jól tennénk, ha egy világos különbséget tennénk, amelyet a mindennapi politikában gyakran figyelmen kívül hagynak: különbséget tennénk egyrészt a gazdasági érdekek érvényesítése a politikai döntéshozatali folyamatban, másrészt a gazdaság hatalmi logikájának a politikába való exportálására tett kísérlet között. Az előbbi véleményünk szerint a politikai döntéshozatal legitim aspektusa (lásd a 2.4. fejezetet)¹²¹, az utóbbi a politikai hatalmi mező autonómiája elleni támadás. Ilyen támadásról beszélhetünk például akkor, amikor az emberek megpróbálják megvásárolni a politikai döntéseket és/vagy hivatalokat. A kulcsszó itt természetesen a korrupció. Ezen a ponton nem kívánunk részletes vitát folytatni a korrupció fogalmáról. Számunkra csak az a lényeges, hogy a korrupció során a politikai döntéseket kereskedelmi szolgáltatásként, a politikai hivatalokat pedig áruként kezelik. A fenti esethez hasonlóan ez is kísérlet arra, hogy a piac elveit és központi hatalmi erőforrásait egy nem gazdasági területen rögzítsék, és ezáltal marginalizálják a terület hatalmi logikáját és erőforrásait. Ez a jelenség nemcsak a politika és annak alapvető feladatai, hanem végső soron maga a gazdasági szféra számára is pusztító. Ezt mutatja a *Transparency International* által 1995 óta gyűjtött globális korrupciós index.¹²² A rossz gazdálkodás, a hatékonyság hiánya és a társadalmi nyomor olyan szoros összefüggésben áll a korrupcióval, hogy nem lehet véletlennek hinni.

---

121 Klemens Joos az uniós szintű érdekképviseletről szóló alapvető munkájában pontosan megállapítja, hogy a lobbizás összekapcsolja a politika és a gazdaság rendszereit azáltal, hogy közvetítői tevékenységén keresztül áthidalja a kommunikáció előtt álló akadályokat. Ideális esetben tehát a lobbizás fordítási mechanizmusként működik a két oldal között. Joos, Klemens (2016): *Convincing Political Stakeholders: Successful lobbying through process competence in the complex decision-making system of the European Union*, Weinheim: Wiley.

122 Lásd www.transparency.org.

2.3.3 A politikai erőtér

Térjünk át az utolsó nagy hatalmi területre, a politikára. Az, hogy mi különbözteti meg a politikát, és mi különbözteti meg a társadalom más szféráitól, közismerten nehéz kérdés.¹²³ Ahelyett, hogy hosszadalmas fogalmi harcokba bonyolódnánk, a következő meghatározást használjuk: a politika alapelve a kollektíven kötelező cselekvési normák felhatalmazása és érvényesítése. A politika tétje - lényegében - a társadalmi együttélés megszervezése olyan közösségi szabályok révén, amelyek szükség esetén a cselekvés, azaz a violencia erejével érvényesíthetők. Hogy ezeket a szabályokat a Polgári Törvénykönyv és a Büntető Törvénykönyv, a Kr. e. nyolcadik századból származó babiloni Hamurabi jogi kódexe vagy a szóban közölt tabuk formájában határozzák meg, az ebben a szakaszban lényegtelen. Ugyanilyen lényegtelen a mérvadó politikai hatalomnak a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalmi ágakra való szétválasztása. A döntő tényező az, hogy politikai hatalmi mezőről akkor és csak akkor beszélhetünk, ha a kormányzó, végrehajtó és felettes hatalom (bizonyos mértékig) intézményesült és elfogadott a tekintélyében (lásd az 1.2. fejezetet). Carl Schmitt és Byung-Chul Han szavaival élve, léteznie kell egy szuverénnek.¹²⁴ Ellenkező esetben nem politikával, hanem az ellenkezőjével, az anarchiával van dolgunk.¹²⁵

A politikai mező e vázlatát tekintve nyilvánvaló, hogyan nyilvánul meg a hatalom jelensége, illetve mit jelent a politikai hatalom birtoklása. A politikai hatalom birtoklása véleményünk szerint azt jelenti, hogy képesek vagyunk befolyásolni: először is a közös szabályok tartalmát és hatályát; másodsor a szabályok érvényesítését és a szabályszegések szankcionálását; harmadszor az új szabályok engedélyezésére és felülvizsgálatára vonatkozó eljárásokat.

123 Az azonban világos, hogy nem haladhatunk előre olyan általános mondatokkal, mint "Minden politikai!". Ha elfogadjuk Bourdieu és Poggi feltételezését, miszerint (viszonylag) autonóm hatalmi mezők sokasága verseng egymással, akkor ezeket a mezőket is világosan el kell határolni.

124 Vö. Schmitt, Carl (1934): *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*, Berlin: Duncker & Humblot.; lásd még Han (2005): 91ff. o.

125 Itt az anarchián a véletlenszerűség állapotát értjük. Ha a politikai természete elválaszthatatlanul összefügg a cselekvési normák megalkotásával és érvényesítésével, akkor az anarchia szükségszerűen a politikai ellentéte kell, hogy legyen. Ez az álláspont bizonyára nem vitathatatlan. A vita áttekintését lásd: Franks, Benjamin és Wilson, Matthew (szerk.) (2010): *Anarchism and Moral Philosophy*, Basingstoke: Palgrave.; a közgazdaságtan szempontjából érdekes nézőpontot kínál Skaperdas, Stergios (2008): Anarchy, in: Donald A. Wittman és Barry R. Weingast (szerk.), *The Oxford Handbook of Political Economy*, 881-898. o., magyarul: A

politikai gazdaságtan oxfordi kézikönyve.

vagy a meglévő szabályok eltörlése. Röviden, a politikai hatalom a kollektívan kötelező érvényű döntések formája és tartalma feletti hatalom. Az ezzel a hatalommal rendelkezők döntenek (vagy vesznek részt a döntésekben) arról, hogy kinek milyenek az adókulcsai, hogy a homo- és heteroszexuális élettársi kapcsolatok jogilag egyenlők-e, hogy a biztonsági hatóságok milyen hatáskörrel rendelkeznek, hogy milyen követelmények szükségesek a gyógyszerek jóváhagyásához stb. Minél intenzívebb és kiterjedtebb a szereplők befolyása a döntéshozatal ezen területén, annál szélesebb a politikai mező feletti ellenőrzésük, és annál jobb a pozíciójuk a mező hierarchikus gyakorlatában.

Már Arisztotelész is ezt az alapvető megállapítást használta a politikai rendszerek tipológiájának kiindulópontjaként.¹²⁶ Számára a politikai közösségek minden formája két kérdés alapján rendszerezhető. Először is, hány embernek van politikai hatalma - egynek, többnek vagy mindenkinek? Másodszor, jóra vagy rosszra használják ezt a hatalmat? Ez pedig hat alapformára való felosztást eredményez:

Ábra A politikai rendszerek tipológiája3. Arisztotelész szerint¹²⁷

		Ethical Status of Power	
		good	bad
Number of Rulers	One	Monarchy	Tyrannis
	Several	Aristocracy	Oligarchy
	All	Isonomy	Democracy

Azzal a kérdéssel, hogy ez a tipológia elég pontos-e ahhoz, hogy meggyőzően osztályozza a politikai szerveződés különböző formáit, vagy hogy a politikai hatalmi megoszlások és viszonyok sokféleségével számoljon, nem kell mélyebben foglalkoznunk. Mai szemszögből nézve továbbra is jelentős kétségek merülnek fel. Ráadásul a jó és rossz uralmi formákra való egyszerű felosztás rendkívül leegyszerűsítettnek tűnik. Meghatározó azonban egy egészen más szempont: már az attikai állam- elődök is

126 Arisztotelész (2017): Barker fordításában, Oxford: Oxford Uni- versity Press.

127 Valójában Arisztotelész eredetileg a "demokratia" kifejezést a politikai dekadencia egy formájára használja. Természetesen ez a korai hatás nem befolyásolta a kifejezés hosszú távú sikerét. Ez nem a megfelelő hely arra, hogy alaposan megvitassuk Arisztotelész demokráciafelfogását.

és az alkotmánytan egyértelműen felismerte, hogy az államszervezeti formák értékelésében és besorolásában döntő jelentőségű az a kérdés, hogy egy közösségben ki (és milyen mértékben) rendelkezik politikai hatalommal.

Mielőtt azzal a nehéz problémával foglalkoznánk, hogy mire épül a politikai hatalom, és milyen eszközökkel lehet megszerezni és kiterjeszteni, a politikai hatalom mezejének funkciójára kell összpontosítanunk, a fentebb tárgyalt vallási és öko- nomikai mezőkhöz hasonlóan. A vallási szféra jelentősége, mint mondtuk, az immateriális szükségletek kielégítéséből, a gazdaságé pedig az anyagi szükségletek kielégítéséből fakad. Mindkettő az emberiség szükségletességéből ered, és így elválaszthatatlanul összefügg a hatalom alapelveivel. De mi a helyzet a politikával? Itt a dolgok nem ilyen egyszerűek. Két egymással versengő magyarázó megközelítés létezik - nevezzük őket az egyszerűség kedvéért *Hobbes ak- ciójának* és *Rousseau beszámolójának*¹²⁸.

Hobbes elmélete a következőképpen hangzik: az emberek természetüknél fogva céltudatos-racionális egoisták, akik szükségleteik kielégítése érdekében hajlandók kihasználni másokat, és mások akarata ellenére érvényesíteni érdekeiket. Ezért a szükségletkielégítés maximalizálása érdekében az emberi lények hatalomra törekcsenek. Mivel minden ember osztozik ebben a hajlamban, szükségszerűen erőszakos rivalizálásba kezdenek a hatalomért. És mivel hasonló fizikai és szellemi adottságokkal rendelkeznek, a konfliktusnak nincs előrelátható vége. Ez a versengés végső soron a résztvevők teljes hátrányára válik, mert nemcsak az erőforrásokat emészti fel, hanem az embereket állandó halálfélelemben való létezésre is kényszeríti. Csak egyetlen döntő lépéssel lehet megfékezni: egy olyan politikai hatalommal rendelkező intézmény létrehozásával, amely képes kollektívan kötelező érvényű cselekvési szabályokat megállapítani (rablás, testi sértés, gyilkosság stb. tilalma), és az erőszak alkalmazásának monopóliumának köszönhetően drákói módon büntetni e szabályok be nem tartását. A politikai szféra célja az emberi erőszak megelőzése és a békés együttélés biztosítása. Elsősorban a pre

---

128 Elbeszéléseink természetesen a modern államelmélet két nagy klasszikusához nyúlnak vissza: Hobbes *Leviatánjához* ([1651] 2008) és Rousseau *Du Contrat Social* című művéhez, vö. Rousseau, Jean Jacques ([1762] 2012): *Of the Social Contract and Other Political Writing*, fordította Quintin Hoare, London/New York: Penguin. A politikai hatalom megalapozásának és igazolásának mindkét megközelítése - Hobbesé és Rousseau-é - bizonyos mértékig valóban szélsőségek, de megítélésünk szerint mégis informatív szélsőségeket tartalmaznak. A Hobbes táborába tartozók közül Locke ([1689] 1988), Nozick (1974) és Poggi (2001). Rousseau táborában Hegel ([1821] 2003), Rawls (1971) és Luhmann ([1975] 2003) mellett Konfuciusz (2005) és Lao-ce (2009) is találkozunk.

A politikai hatalom funkciója negatív vagy megelőző jellegű. Ennél többet követelni tőle merészség lenne.

Rousseau beszámolója ezzel szemben más. Az emberi lények természetüknél fogva függenek a másokkal való együttműködéstől, és hajlamosak is rá. Az egyének egyedül elpusztulnának. Ha azonban képességeiket másokkal összefogják, és közös célokat alakítanak ki, nemcsak saját túlélésüket tudják biztosítani, hanem mindenki boldogságát és jólétét is elősegíthetik. A kulcskérdés mindazonáltal az, hogy hogyan lehet elérni az egyéni kompetenciáknak ezt a szinergiáját, és hogyan lehet hatékonyan és eredményesen fellépni a közös cselekvés során. A logikus válasz egy olyan politikai intézmény létrehozása, amely minden személy számára kötelező érvényű cselekvési szabályokat állapít meg. Ezek a szabályok lehetővé teszik, hogy az egyének úgy alakítsák együttműködési kapcsolatukat, hogy közös céljaikat a legnagyobb sikerrel valósíthassák meg. Biztonságot teremtenek az elvárásokban és csökkentik a tranzakciós költségeket; a szabályok megszegése esetén alkalmazott szankciók révén pedig minden egyén számára ösztönzést nyújtanak arra, hogy ne akadályozza a közösségi érdekek érvényesítését. A politikai szféra célja, hogy elősegítse az interperszonális együttműködést és a közös célok elérését. Elsősorban a közjó előmozdításával foglalkozik. A politikai hatalom funkciója mindenekelőtt pozitív vagy konstruktív. Ha kevesebbet követelnénk tőle, az azt jelentené, hogy elvetnénk a benne rejlő lehetőségeket.¹²⁹

Ha legalább valamelyest ismeri a politikai elmélet klasszikusait, akkor bizonyára észrevette, hogy Hobbes és Rousseau álláspontjának központi elemeit kihagytuk. Nem tértünk ki az abszolutista monarchia védelmére a *Leviatánban*, vagy a *Contrat Social* utópisztikus, radikális-demokratikus megközelítésére. Ez nem hanyagság. A lényegünk csupán az, hogy megmutassuk, hogy a politikai hatalom két teljesen különböző módon igazolható: vagy kizárólag a köz- ségen belüli erőszak ellenőrzésével, vagy a közjó előmozdításával.

Nyilvánvaló, hogy mindkét megközelítés nagyon különböző elképzeléseknek felel meg a politikai hatalom intézményi konfigurációját és a politika és a többi hatalmi terület viszonyát illetően. A Hobbes-féle számvetés követője, akinek a politikai hatalom funkciója kimerül a békés együttélés biztosításában, általában a minimális államot választja. Egy ilyen rendszerben például a szociál-, oktatás- és kultúrpolitika legfeljebb alárendelt szerepet játszik, és a politika beavatkozása más területekre, például a

---

¹²⁹ Ezen a ponton szeretnénk röviden megelőzni egy esetleges félreértést. Természetesen a politikai hatalomnak Rousseau történetében is az a funkciója, hogy az interperszonális erőszakot kontrollálja. Rousseau álláspontjának támogatói elismerik, hogy az emberek azon képessége és motivációja, hogy másoknak kárt okozzanak, a

szocializáció elemi problémája. Ez a védő és megelőző funkció azonban végső soron nem más, mint a politikai hatalom tulajdonképpeni céljának, nevezetesen a közjó előmozdításának előfeltétele.

mint a gazdaság és a vallás, minimálisra csökken. Ezzel szemben Rousseau narratívájának követője, aki a közjó megvalósítását helyezi a politikai hatalom középpontjába, a politikai szféra beavatkozóbb modelljét kell, hogy támogassa. Ily módon automatikusan nagyobb feszültségek keletkeznek az autonómiára törekvő más hatalmi mezőkkel.

Természetesen mindkét álláspont idealizáció, de mind a mai napig a politikai hatalom funkciója és határai feletti tartós konfliktus ellentétes pólusai. Összességében azonban Rousseau megközelítése nagyrészt érvényesült. Társadalmunk társadalmi-kulturális és gazdasági összetettsége, valamint a hatalom legkülönbözőbb és egymással versengő szféráira való differenciálódása azt eredményezte, hogy a modernitásnak a közjó fogalma mentén kell gondolkodnia. A politikai uralomnak ettől az eszmétől való elszakadása a legitimitás drámai deficitjéhez vezetne, és így a rendszer összeomlását idézné elő. Ezekon a történelmi és hatalomelméleti megfontolásokon túl azonban koncepcionálisan és normatív szempontból is elégtelen lenne. A közjó iránti elkötelezettség modern, demokratikus alkotmányos államunk egyik központi eleme.

Ez azonban nem tisztázza sem azt, hogy mi áll a "közjó" kifejezés mögött, sem azt, hogy hogyan kapcsolódik a demokráciához. Következésképpen szükséges a közjó fogalmának elemzése és a politikai hatalom legitimitásának megvilágítása, különös tekintettel a demokratikus jogállamra. Ez az elemzés lehetővé teszi azt is, hogy megválasszunk egy olyan kérdést, amelyet eddig szándékosan elhalasztottunk; nevezetesen, hogy melyek a politikai mező sajátos hatalmi erőforrásai. Egy előzetes választ e fejezet elején érintettünk, utalva Bourdieu fő erőforrásaira a politikai hatalmi harcban: a presztízs, a hálózatépítés, a szabadidő és a műveltség. Mégis, ez az ad hoc gyűjtemény, minden Bourdieu iránti tisztelettem mellett, nem a politikai mező funkcionális elemzésén, sem pedig a legitimitás alapos tisztázásán alapul. Mindkettő nélkülözhetetlen ahhoz, hogy világos képet kapjunk arról, hogy mely képességek, eszközök és javak jöhetnek egyáltalán szóba a politikai hatalom erőforrásaként. Más szóval, az erőforrás-kérdés megválaszolásához először a funkció és a legitimitás kérdésre kell választ adni.

Az érvelés iránya tehát egyértelmű. A következőkben a politikai hatalom és a közjó legitimitációs kapcsolatát tárgyaljuk (2.4. szakasz). Erre építve aztán tárgyaljuk (2.5. fejezet) az e politikai terület szempontjából releváns hatalmi erőforrásokat, technikákat és eszközöket. A 2. fejezetben végzett vizsgálataink csúcspontja tehát a politikai hatalom politikailag legitim, hatékony és eredményes használata.

2.4 A KÖZJÓ

A politikai hatalom csak akkor legitim, ha a közjót szolgálja. Az uralom igazolásának ez a megközelítése végigvonul a világtörténelem politikai gondolkodásán - függetlenül attól, hogy a nyugati kultúrákat, Kínát, Indiát vagy a Keletet tekintjük.¹³⁰ Túlzás nélkül beszélhetünk egy olyan globális vezérgondolatról, amely mindig is hevesen vitatott volt (lásd a 2.3. fejezetet), de az ókori Görögország óta meghatározza a politikai diskurzust. A közösség jóléte gyakran konfliktusos, olykor dilemmás viszonyban áll a közösség egyes tagjainak önértékével.¹³¹ Hogy az egyéni érdekek és a közjó mennyire eltérhetnek egymástól, azt nemcsak a katonai konfliktusok mutatják, amelyekben a katonák (vagy civilek) halálát szándékosan kockáztatják a közbiztonság megőrzése érdekében. A konfliktus a mindennapi vitákban is virulenssé válik, például amikor vasúti síneket építenek lakott területeken keresztül, amikor hulladéklerakókat létesítenek, amikor jövedelmi osztályok megadóztatása, a káros fogyasztási cikkek szabályozása stb. során. Ezeknek a konfliktusoknak a kezelése a politika egyik legfontosabb és mindenekelőtt legnehezebb feladata. E néha tragikus problémakonstellációk ellenére, amelyeket gyakran nem lehet kielégítően rendezni, a közjó kiemelt szerepet kap a mai politikai diskurzusban. Jürg Steiner politológus felmérése szerint Németországban, Svájcban, az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban a plenáris vitákban elhangzott felszólalások mintegy harmada a közjóhoz kapcsolódik.¹³² A közjóhoz kapcsolódó szlogenek ugyanilyen mértékben

---

130 A kultúrák közötti perspektívát lásd többek között: Zaman, Muhammad Q. (2006): A kortárs iszlám ulamáit és a közjóról alkotott elképzeléseik, in: *The Ulama of Contemporary Islam and their Conceptions of the Common Good*: Armando Salvatore és Dale F. Eickelman (szerk.), *Public Islam and the Common Good*, Boston/Leiden: Brill, 129-155. o.; Hiriyanna, Mysore ([1949] 2005): *The Essentials of Indian Philosophy*, New Delhi: Shri Jainendra Press.; pp. 53-56; és Zhang, Ellen (2010): Community, the Common Good, and Public Healthcare, Confucianism and its Relevance to Contemporary China, *Public Health Ethics*, 3 (3), pp 259-266.

131 Vö. Blum, Christian (2010): Blum: Dilemmák az általános és a különös akarat között - hegelianus elemzés, in: Ignacia Falgueras, Juan A. García és Juan J. Padidal (szerk.), *Yo y tiempo: la antropología filosófica de G.W.F. Hegel*, Malaga: Contrastes, pp. 231-239.

132 Vö. Steiner, Jürg (2012): *A deliberatív demokrácia alapjai. Empirical Research and Normative Implications*, Cambridge: Cambridge University Press.; 96. o. Steiner egyenértékű terminológiát használ a közjó és a megosztott haszon fogalmával kapcsolatban.

népszerű a szakszervezetek, civil szervezetek, egyesületek és egyházak körében.¹³³ Steiner következtetése egyértelmű: politikai konfliktushelyzetekben "társadalmi norma, hogy a vitákat a közjó szempontjából fejezzük ki".¹³⁴ És siet hozzátenni, hogy ez a norma nemcsak a demokráciákra, hanem a diktatúrákra, autokráciákra, oligarchákra és más, a népszuverenitás elvét sértő rendszerekre is vonatkozik.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy a politikai szereplők valóban mindig a közérdeket tartják szem előtt, amikor a közjóra hivatkoznak. Ahogy Steiner találóan megállapítja: "[P]olitikusok és átlagpolgárok nem biztos, hogy mindig igazat mondanak, amikor a közjóra hivatkozva érvelnek álláspontjuk igazolására. Előfordulhat, hogy a közjó-érveket stratégiai módon saját érdekeik védelmében használják.¹³⁵ És van egy másik probléma is: még inkább, mint a hatalom kulcsfogalma esetében, a közjó meghatározása erősen ellentmondásos. A politikai döntéshozók minden lehetséges politikai területen (biztonsági, szociális, kulturális, környezetvédelmi, közlekedési stb.) használják a fogalmat, és gyakran ellentétes célok és aggodalmak igazolására használják. A politikai diskurzusban tapasztalható ennyi tartalmi önkény láttán nem meglepő, hogy az olyan szociológusok, mint Walter Hesselbach, a közjót pusztán "üres képletnek" minősítették.¹³⁶ Polemikusan fogalmazva, a "közjó" az, amire a politikusok hivatkoznak, amikor nem tudnak érdemi érvekre gondolni, de aggodalmaiknak a pártatlanság és az erkölcsi integritás érzetét akarják adni. A politikai etikával összefüggésben egy harmadik probléma is felmerül: a huszadik század és a modern totalitárius ideológiák megjelenése óta a közjóról felmerül a gyanú, hogy valójában egy mélységesen antiliberalis, kollektivistá és antidemokratikus eszme.¹³⁷ A közjó legitimitásának elve - így a kritika - egy olyan magasabb erkölcsi értékre való hivatkozást feltételez, amely az egyes polgárok (állítólágon) korlátozott érdekei felett áll, és amelyben

---

133 A közjó nevében hozott döntésekről lásd Blum, Christian (2015): Berlin: *Die Bestimmung des Gemeinwohls*, Berlin: De Gruyter.; pp. 7ff. Figyelemre méltó, hogy a közjóra való hivatkozás teljesen független a klasszikus jobboldali-baloldali politikai megosztottságtól. A közjóra hivatkoznak a környezetvédők, a jobboldali populisták és még az Antifa is.

134 Steiner (2012): p. 95.

135 Ibid.: 92f. o.

136 Vö. Hesselbach, Walter (1971): *Public Trade Union and Cooperative Enterprises in Germany*, London: Frank Cass.; 111. o.

137 Vö. többek között Schumpeter, Joseph A. ([1942] 2003): London: *Kapitalizmus, szocializmus és demokrácia*: Routledge.; and Berlin, Isaiah (1969): Oxford University Press.; és Mouffe, Chantal (1993): *Four Essays on Liberty (Négy esszé a*

szabadságról, Oxford University Press): *The Return of the Political*, London/New York: Verso.

a demokratikus eljárások megvalósítása csak akadály. Gyakorlatilag arra kényszerít, hogy szakértők vagy különleges "gondviseléssel" megáldott vezetők uralkodjanak.

Jól tesszük, ha nem söpörjük félre ezt a kritikát. Másrészt ugyanilyen veszélyes lenne, ha a közjót mint a politikai hatalom legitimációs feltételét egyszerűen félretennénk. Két kérdés merül fel ebben az összefüggésben. Először is, hogyan határozható meg a közjó? Másodsor, milyen a közjó viszonya a modern, alkotmányos demokráciához? Ezeket a kérdéseket a fent említett kritikai pontokat szem előtt tartva kell megvizsgálni: a közjó plauzibilis koncepciójának egyszerre kell koherensnek lennie tartalmilag (azaz nem csupán üres formula) és összeegyeztethetőnek a demokratikus népszuverenitással (nem pedig totalitáriusnak). A téma jobb fókuszba helyezése érdekében rövid körutazásra vállalkozunk az aktuális politikai, jogtudományi és filozófiai közérdekvitákban. Itt három gondolkodási iskola verseng egymással: a proceduralizmus, a szubsztantivizmus és az integra- tív elmélet.

A proceduralizmus a politikatudomány uralkodó paradigmája. Glendon Schubert jogelméletíróhoz és Ernst Fraenkel demokráciakutatóhoz nyúlunk vissza, és a következő definíciót adja:¹³⁸

Meghatározás: A közjó egy olyan politikai rendszer eredménye, amelynek eljárásai (1) minden egyén számára azonos lehetőséget biztosítanak érdekeik érvényesítésére a politikai döntéshozatali folyamatban, és (2) az érvényesített érdekeket tisztességesen, hatékonyan és eredményesen valósítják meg a politikai döntéseken keresztül.

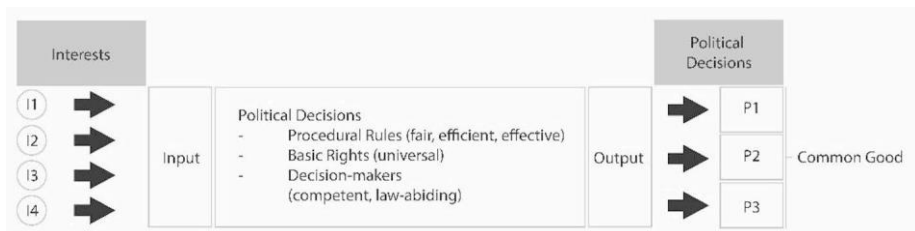
A proceduralizmus túlsúlya miatt ennek az alaptézisnek számtalan megfogalmazása található, amelyek közül a legismertebb Fraenkelé. Fraenkel szerint a közjó "az eltérő gazdasági, társadalmi és koncepcionális erők párhuzamosságának eredője" egy politikai rendszerben,¹³⁹ amelyben "a politikai verseny játékszabályait tisztességesen kezelik [és] a politikai döntéshozatali folyamatot szabályozó jogi szabályokat anélkül követik, hogy

---

138 Schubert, Glendon (1960): *The Public Interest: a Critique of the Theory of a Political Concept*, Glencoe: Fraenkel, Ernst (1991): *Free Press of Glencoe*; és Fraenkel, Ernst (1991): *A politikai politika politikája: a politikai politika*, Glencoe: Free Press of Glencoe: Frankfurt am Main: Suhrkamp. Fraenkel könyve a valaha megjelent legjobb német politikaelméleti művek közé tartozik. Lásd még: Mackie, Gerry (2003): *Democracy Defended*, Cambridge: Cambridge University Press; Benhabib, Seyla (1996): *Demokrácia, demokrácia*: Cambridge University Press: *Toward a deliberative model of democratic legitimacy*, in: Seyla Ben- habib (szerk.), *Democracy and difference: Contesting the boundaries of the political*, Princeton: Princeton University Press, pp. 67-94.

kudarcot vall."¹⁴⁰ Ezt a gondolatot nehéz túlbecsülni radikalizmusában. Nem állít mást, mint hogy a demokratikus eljárási szabályok (személyenként egy szavazat, a többségi elv, a hatalmi ágak szétválasztása stb.) következetes alkalmazása és a megfelelő jogok (szólás- és lelkiismereti szabadság, egyesülési szabadság stb.) megőrzése garantálja a közjó megvalósulását. Amy Gutman és Dennis Thomson szavaival élve: "Ha egyszer a megfelelő eljárások megvannak, bármi is születik belőlük, az helyes".¹⁴¹ Ez a közjó automatizmusa attól függetlenül érvényes, hogy milyen konkrét érdekek táplálják a politikai rendszert. Az elmélet tehát azt állítja, hogy a közjó minden érdemi konkretizálása nélkül is elegendő, például a javak vagy az értékek listája formájában. Csak az számít, hogy a rendszer megfeleljen a procedurális elméletek formális minőségi követelményeinek. Ezt a rendszerfelfogást a szociológiából ismert egyszerű input-out-put modellben szemléltethetjük. Az inputot a polgárok érdekei adják, amelyek különböző politikai csatornákon keresztül jutnak be a politikai döntéshozatali folyamatba. Ezeket a rendszer intézményei fogadják be, és politikai döntések formájában (egészségügyi törvények, környezetvédelmi előírások, adóreformok, költségvetési döntések stb.) hajtják végre, amelyek együttesen alkotják a rendszer kimenetét.

4. ábra: A közjó eljárási koncepciójának alapmodellje

Hogyan kell tekinteni ezt a közjó fogalmát? Első pillantásra az eljárási alapgondolat (a közjó az, amit mindig egy igazságos, hatékony és eredményes rendszer hoz létre politikai kimenetként) kissé erőltetettnek tűnhet. Hirtelen azonban hihetőbbé válik, ha két elvet alkalmazunk. Az *első elv* leginkább a "szuverenitás elveként" vagy "a demokratikus értelmezés elveként" írható le.¹⁴² Ez azt jelenti, hogy egy közösség tagjainak

140 Ibid.: p. 275.

141 Gutman, Amy és Thompson, Dennis (2004): *Miért a deliberatív demokrácia?*, Prince- ton/Oxford: Princeton University Press.; 24. o.

142 Vö. Furniss, Richard és Snyder, Edgar (1955): New York: *An Introduction to American Foreign Policy (Bevezetés az amerikai külpolitikába)*: Rhinehart.; 5. o.

a közösségük javának tekintendő dolgok értelmezésének hatáskörét. Más szóval, a közjó nem "odakint" van, és csak arra vár, hogy felfedezzék, hanem a polgárok maguk a kollektív jólét autonóm megteremtői. Ez az elv a lehető legkomolyabban veszi a polgárok *tényleges* érdekeit, mivel őket és nem a szakértők vagy egy technokrata elit megítélését tekinti a közjó konstitutív alapjának. Ha a közjó meghatározásának jogát az állam polgárainak tulajdonítjuk, automatikusan felmerül a kérdés, hogy hogyan kell ezt az értelmezési szuverenitást megvalósítani, mert sajnos (vagy szerencsére) nem mindig és nem mindenhol értünk egyet abban, hogy mi a közösség javát jelenti. A mélyreható nézeteltérések és érdekellentétek folyamatosan napirenden vannak. Itt jön a képbe a második elv, az "eljárási elv".¹⁴³ Ez kimondja, hogy a közösség tagjai a közjó meghatározásához való jogukat olyan tisztességes, hatékony és eredményes demokratikus folyamatok révén gyakorolják, amelyek minden polgárnak azonos lehetőséget biztosítanak a végső politika, a kimenet befolyásolására. Miért demokratikus eljárások, és miért ragaszkodunk a méltányossághoz, hatékonysághoz és eredményességhez? Erre messze a legmeggyőzőbb és legmeggyőzőbb magyarázattal Tom Christiano demokráciaelméletirő rendelkezik: "Ez az egyenlőség az érdekek fontosságából, valamint a személyek különállóságából ered. Senkinek sem fontosabb a javai, mint bárki másé. Senkinek az érdekei nem számítanak többet, mint bárki másé".¹⁴⁴ Mivel minden egyes polgár vagy ember egyenlő értékű, minden polgár érdekeit egyformán kell súlyozni. Ez az erkölcsi elv Christiano számára megkérdőjelezhetetlen. Végeredményben a demokratikus részvételhez való jogot eredményezi, amely minden személyt egyformán megillet. Ebből kiindulva a hatékonyság és eredményesség követelménye gyorsan megmagyarázható: nem elég, ha a politikai rendszer eljárásai minden személynek egyenlő esélyt biztosítanak érdekei érvényesítésére a politikai döntéshozatal során. Az érdekeket célorientáltan és sikeresen kell megvalósítaniuk, és az erőforrások anyagi és időbeli szűkössége esetén a célok és eszközök megfelelő viszonyának kell jellemeznie.

Foglaljuk össze: a közjó proceduralista megközelítésének támogatói egyrészt azzal érvelnek, hogy a közjót a polgárok *tényleges* érdekei, kívánságai, aggodalmi, értékei és meggyőződései alkotják; másrészt pedig azzal, hogy a polgárok ezeket az érdekeket egyenlő feltételek mellett és demokratikus részvétel révén tudják érvényesíteni. Ha mindkét elvet - vagyis az értelmező szuverenitást és az eljárási elvét - alkalmazzuk, akkor az eljárási alapgondolat rajzolódik ki: a tisztességes, hatékony és eredményes

---

143 Vö. Blum (2015): p. 55.

144 Vö. Christiano, Thomas (2004): The Authority of Democracy, *The Journal of Political Philosophy*, 12 (3), 266-290. o.; 269. o.

A hatékony és eredményes rendszer a közjót képviseli, mivel a polgárok demokratikusan érvényesített érdekei alkotják.

A közjónak ezzel az elméletével szemben azonban számos komoly ellenvetés van.¹⁴⁵ Itt csak két kritikai pontra összpontosítunk. Ezek az *alkalmatlansági kifogás* és a *tévedési kifogás*.

Az elégtelenségre vonatkozó kifogás Fraenkel legkifejezettebb és legigényesebb feltételére vonatkozik, miszerint a közjó egy olyan rendszer eredményében áll, amelyben "a politikai verseny játékszabályait tisztességesen kezelik [és] a politikai döntéshozatali folyamatot szabályozó jogi szabályokat feltétlenül betartják". A politika csak akkor valósíthatja meg a közjót, ha az érdekek demokratikus mérlegelésével és a döntéshozatalsal kapcsolatos valamennyi normát mindig teljes mértékben és szigorúan betartják. A probléma az, hogy ez a követelmény a valóságban és a napi politikában megvalósíthatatlan. Nem azt akarjuk mondani, hogy nyugati demokráciáink reménytelenül korruptak, vagy hogy csak egy kis, befolyásos elit érdekeit szolgálják. Ez fantáziadús szemrehányás lenne. De mégis, egyet kell értenünk Claus Offé politológussal "normális", azaz a tényleges politikai folyamatok úgy konstituálódnak, hogy soha nem eredményezik az értékek és érdekek *egységes figyelembevételét*".¹⁴⁶ Ennek számos oka van, például emberi hiba, idő- és forráshiány, manipuláció, az intézményi tervezés hibái és így tovább. A következmény dramatikus. A valódi politikai rendszerek soha nem tudják megvalósítani a közjót, egyrészt, mert a proceduralizmus formális követelményei szempontjából elégtelenek, másrészt, mert a proceduralizmus a közjót kizárólag az adekvát rendszerek eredményeként határozza meg. Természetesen, ha ezt az érvelést követjük, akkor a közjó a "regulatív eszmék" mennyországaiba kerül, Immanuel Kant kifejezésével élve. Akkor ez egyike lenne azoknak az elveknek, amelyeket szívesen használunk tájékozódásra, de amelyeket soha nem tudunk megvalósítani itt és most, mint például a világbéke vagy minden nép barátsága. Ez a következtetés azonban meglehetősen valószínűtlen, mert a jól (ha nem is tökéletesen) működő demokráciák valóban a közjót szolgálják - nem mindig, de legalábbis időnként.

Míg a nem megfelelőiségre vonatkozó kifogás a politikai eljárásokra összpontosít, addig a hibára vonatkozó kifogás a proceduralista modell bemeneti oldalával foglalkozik. Azt sugallja, hogy egy állam polgárai tévedhetnek abban, hogy mi szolgálja a közjót, és ezért érdekeik igazságos, hatékony és eredményes megvalósítása nem szükséges

---

145 Részletesebb áttekintésért lásd Blum (2015): 88. o.98.

146 Offe, Claus (2001): In: Wessen Wohl ist das Gemeinwohl? Lutz Wingert és Klaus Günther (szerk.), *Die Öffentlichkeit der Vernunft und die Vernunft der Öffentlichkeit. Festschrift für Jürgen Habermas*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, pp. 459-488.; p.

sarily worthwhile. A nagy etikus, James Griffin egyenesen összefoglalja ezt: "[N]otorously, we mistake our own interests. Lehangolóan gyakori, hogy még akkor sem járunk jobban, sőt rosszabbul, amikor a legerősebb és legközpontibb vágyaink közül néhányat teljesítünk".¹⁴⁷ Ennek okai sokrétűek: félretájékoztatás, információhiány, a helyes információkból levont téves következtetések stb. Mindezek a tényezők pusztítóak, és ez különösen igaz a politika reménytelenül bonyolult területére (pl. a fiskális politika vagy az egészségpolitika rendkívül technikai jellegű területére). Joseph A. Schumpeter osztrák politikai közgazdászt vádolhatjuk azzal, hogy rendkívül pesszimista emberképet alkotott, de a kapitalizmusról, szocializmusról és demokráciáról szóló klasszikus művének ítélete még mindig tartalmaz egy szikrányi igazságot: "A tipikus polgár tehát a szellemi teljesítmény alacsonyabb szintjére esik vissza, amint belép a politika területére. [...] Újra primitívvé válik. Gondolkozása asszociatívvá és affektívvá válik."¹⁴⁸ Ennek megfelelően a probléma az, hogy a politikai érdekek különböző hibák miatt tévútra kerülhetnek; a rendszerbe való belépés, amelynek a proceduralista olvasat szerint a közjó szempontjából konstitutívnek kellene lennie, hiányos lehet. Az informatikában ezt "garbage-in, garbage-out" problémának nevezzük: ha az, amit a rendszerbe táplálunk, eleve hibás, akkor az, ami végül kijön, nem lehet helyes.

Az eljáráselvűség tehát két mélyreható problémát tár fel: az értelmező szuverenitás elve (a közjót mindig a polgárok *de facto* vágyai, érdekei és ítéletei alkotják) a hiba ellenvetésének áldozatául esik. A procedurális elv (a polgárok érdekeiket a politikai döntéshozatal megfelelő, méltányos eljárásain keresztül érvényesítik) az elégtelenség-ellenvetés áldozatául esik.

Tekintsük e jőzőn időközi következtetés tükrében a szubsztantivista versenyelméletet. A szisztematikus érvelés logikai perspektívájából a szubsztantivizmus úgy olvasható, mint a proceduralizmus hiányosságaira adott válasz. Valójában régebbi, jóval több mint ezer évvel. A szubsztantivizmus Arisztotelész és Aquinói Tamás műveire nyúlik vissza.¹⁴⁹ Modern kori képviselői közé tartoznak John Dryzek, David Estlund és Ian O'Flynn politológusok, valamint az alkotmányjogászok.

---

147 Griffin, James (1986): Oxford/New York: *Well-Being, its Meaning, Measurement, and Moral Importance*, Oxford/New York: Oxford University Press; pp. 10f.

148 Schumpeter [1942] 2003: p. Még 263. Rousseau, az egyébként nagy filantróp és minden bizonnyal a politikai filozófia történetének egyik legjelentősebb optimistája is hasonlóan vélekedik; ő barátságosabban fejezi ki magát, azt állítva, hogy a nép "sohasem romlott, hanem gyakran félrevezetett". Vö. Rousseau ([1762] 2012): p. 30.

149 Vö. Arisztotelész (2017).

Ernst Forsthoff tudós.¹⁵⁰ A józan ész alapján alkotott felfogása a következőképpen foglalható össze:

Meghatározás: A közjó az objektíven értékes javak egyetemes listájából áll, amelyek (1) a közösség egésze számára relevánsak, (2) a polgárok preferenciáitól, ítéleteiktől és politikai döntéseitől függetlenül léteznek, és (3) kognitív erőfeszítéssel potenciálisan azonosíthatók.

A szubsztantivisták készséggel elismerik, hogy a társadalmakban mélyen gyökerező viták és viták lehetnek a közjóról.¹⁵¹ Azonban - és ez a pont döntő - ezek a különbségek végső soron csak a polgárok kognitív elégtelenségéből fakadnak. Ha mindannyian racionálisak és jól informáltak lennének, akkor a közjót az egyetemes javak listája formájában tudnánk megfogalmazni.¹⁵² Dryzek szerint legalább megközelíthetjük ezt a listát, ha figyelembe vesszük az úgynevezett "állami imperatívuszokat" - olyan funkciókat, amelyeket minden közösségnek teljesítenie kell a túléléshez és fejlődéshez. Dryzek számára ezek közé tartozik a belső és külső biztonság, a gazdasági növekedés és az ökológiai erőforrások megőrzése. Estlund ezzel szemben úgy dönt, hogy a közjót *ex negativo* követi, mégpedig az olyan "elsődleges rosszak" listája alapján, mint a háború, az éhínség, a politikai és gazdasági összeomlás, a járványok és a népirtás.¹⁵³ Estlund szerint a kormányok a közjót azáltal segítik elő, hogy megakadályozzák vagy megfékezik ezeket az alapvető rosszakat; elismeri azonban, hogy ez a kritérium a legjobb esetben is csak egy durva mutató.

Függetlenül attól, hogy Dryzek vagy Estlund konkrét megfontolásai plauzibilisek-e, a szubsztantivizmusnak mint olyanak elképesztő igazoló ereje van. A proceduralizmus elleni érv a szubsztantivizmus *mellett* szól. A logika a következő: ha a polgárok és a döntéshozók tévedhetnek abban, hogy melyik politika szolgálja a közjót, és melyik nem, akkor lennie kell valaminek, amiben tévedhetnek: az emberek meggyőződéseitől és preferenciáitól független javak listájának. Máskülönben

---

150 Vö. Forsthoff, Ernst (1984): *Der Staat der Industriegesellschaft. Dargestellt am Beispiel der Bundesrepublik Deutschland*, München: C.H. Beck: *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestation*, Oxford/New York: Oxford University Press.; Estlund, David (2008): Princeton: *Democratic Authority: a Philosophical Framework*, Princeton: Princeton University Press.; és O'Flynn, Ian (2010): *Deliberating About the Public Interest*, *Res Publica*, 16, pp. 299-315.

151 Vö. O'Flynn (2010): p. 304.

152 Az egyéni etika területén az ilyen megközelítéseket logikusan objektív listáknak is nevezik. Vö. Crisp, Roger (2013): Jólét, in: Edward N. Zalta (szerk.), *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, [online] <http://plato.stanford.edu/entries/well-being/>, újraközölve 2017.12.21-én.

elfogadni, hogy nincs olyan kollektíven engedélyezett politika - függetlenül attól, hogy milyen információhiányon vagy irracionális érzelmeken alapul -, amely valaha is árthatna a közjónak. Ez nyilvánvalóan abszurd engedmény lenne.

Ha egyszer elfogadtuk ezt a szubsztantivista logikát, a politika hirtelen egészen más megvilágításban jelenik meg. Itt a politikai döntéshozatal fő funkciója az, hogy a közjóról minél több igaz meggyőződést hozzon létre, és minél több hibát kerüljön el. Ez a politika mélyen elitista vagy antidemokratikus felfogásának hangzik, mert ilyen körülmények között szinte elengedhetetlennek tűnik, hogy a politikába csakis szakértőket vonjunk be, és másokat a lehető legteljesebb mértékben zárjunk ki a döntéshozatali folyamatokból. Valóban, ez a vád többször is elhangzott és elhangzik a szubsztantivizmussal szemben.¹⁵⁴ A szubsztantivisták azonban ezt az ellenvetést egy olyan, már Arisztotelész kora óta ismert, régi vágással hártják el, amelyet "a tömeg bölcsességének érveként" ismerünk. Arisztotelész a következőképpen érvel: "A sokak mellett szól a következő: lehet, hogy mindegyikük önmagában nem jó minőségű; de ha mindannyian összejönnek, lehetséges, hogy - együttesen és testületként, bár egyénileg nem - felülmúlják a néhány legjobb [akikkel Arisztotelész többek között politikai szakértőkre utal; a szerzők D. M. & C. B. megjegyzése] minőségét, hasonlóan ahhoz, ahogyan az olyan lakomák, amelyekhez sokan járulnak hozzá, felülmúlhatják az egy ember költségén adottakat." A sokaknak a sokak által adott lakomák is felülmúlhatják a sokak által adott lakomákat.¹⁵⁵ Az attikai filozófus ezt a feltételezést a következőképpen indokolja: "Mert ha sokan vannak, mindenkinek megvan a maga része a jósból és a gyakorlati bölcsességből; és ha mindannyian összegyűlnek, az emberek így olyanná válhatnak, mintha egyetlen ember lenne, akinek, ahogyan sok lába, sok keze és sok érzéke van, úgy a jellem és az értelem sok tulajdonsága is lehet [...] egyesek az egyik részét értékelik, mások a másikat, és mindannyian együtt értékelik az egészet".¹⁵⁶ Modern, technikai nyelvünkre lefordítva ez azt jelenti, hogy a demokráciák előnye az, hogy a részvételi politikán keresztül biztosítják az összes polgár kognitív kompetenciáinak szinergiáját, és ezért megbízhatóbban szolgálják a közjót, mint az elitista rendszerek.¹⁵⁷ Röviden, még ha a politikai rendszereknek tulajdonítjuk is a közjó helyes meghatározásának funkcióját, ahogyan azt a szubsztantivizmus teszi, akkor sem vagyunk

---

154 E kritika klasszikusa Arendt, Hannah (1961): *Múlt és múlt között*, New York: Arendt, Arendt: Arendt, Arendt: *Múlt és múlt között*, New York: Penguin.

155 Arisztotelész (2017): p. 108.

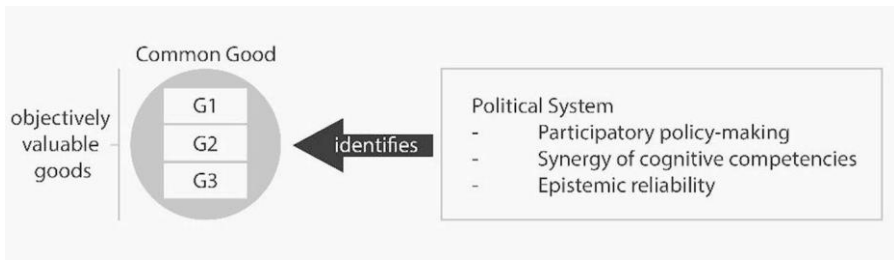
156 Ibid.

157 Ennek az arisztotelészi érvelésnek a modern változata a matematikus és felvilágosító Marie Jean de Condorcet *Essai sur l'application de l'analyse à la probabilité des décisions rendues à la pluralité des voix* című művében szereplő esküdtszéki tétel,

Vö. Condorcet, Marie J. (2011): *Ausgewählte Schriften zu Wahlen und Abstimmungen*, fordította Joachim Behnke, Carolin Stange és Reinhard Zintl (szerk.), Tübingen: Mohr Siebeck.

a közjó szakértőinek uralma mellett kötelezte el magát; a legmegfelelőbb rendszer mindig a demokrácia, még a közjó szubsztantivista koncepciója szerint is.

5. ábra: A közjó szubsztantivista koncepciójának alapmodellje

A közjó szubsztantivista modellje első pillantásra jobbnak tűnik a proceduráliszmusnál. Második pillantásra azonban megfelelő kételemek merülnek fel. Számos ellenvetés merül fel. Itt kettőre összpontosítunk: az öncélúság és a paternalizmus ellenvetésére.¹⁵⁸

Az öncélúság ellenvetése két lépcsőn alapul. Először is, figyelembe kell vennünk, hogy az arisztotelészi "sokak bölcsességének érve" semmiképpen sem magától értetődő vagy akár triviálisan igaz - sőt, ellentmondásos. A közgazdász Bryan Kaplan például azzal érvel, hogy a demokráciák közismerten rossz mérleggel rendelkeznek a közjó tekintetében, mert a polgárok túlnyomó többségének választási döntései irracionálisak.¹⁵⁹ Ezt az érvet meg kell támasztani vagy meg kell védeni. Ennek folyamata azonban nem túl vonzó a szubsztantivisták számára, mivel a közjót alkotó objektív lista teljes körű kibetűzését, majd az egymással versengő hipotézisek összehasonlító tesztelését igényli (melyik rendszer a jobb: a demokrácia vagy a szakértői demokrácia?). A probléma az, hogy ha már felállítottunk egy olyan listát, amellyel összehasonlíthatjuk a két rendszer közérdekű elszámolásait (optimista módon

---

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy ez a téma politológusok és filozófusok egész generációit táplálta. A legokosabb kortárs képviselői kétségkívül List, Christian és Goodin, Robert (2001): Episztemikus demokrácia: Gen- eralizing the Condorcet Jury Theorem, *Journal of Political Philosophy*, (93), pp. 277- 306.

158 Vö. Blum, Christian (2014): Blum: Why the Epistemic Justification of Deliberative Democracy Fails, in: Andre S. Campos és José G. André (szerk.), *Challenges to Democratic Participation: Antipolitics, Deliberative Democracy, and Pluralism*, Lanham: Lexington Books, pp. 47-65.

159 Vö. Caplan, Bryan (2007): *A racionális szavazó mítosza: Why Democracies Choose Bad Policies*, Princeton: Princeton University Press.

feltételezve, hogy ez az objektív törekvés egyáltalán lehetséges), a demokratikus döntéshozatal valójában feleslegessé válik. Az állampolgároknak már nem kell részt venniük a politikában, mert idő- és költségtakarékosabb a céllista közvetlen végrehajtása. Az érv önmagát győzi le. Végző soron azonban van egy nagyon egyszerű megfontolás: a polgároknak *eredendően* joguk van ahhoz, hogy részt vegyenek a közjó meghatározásában. Ezt a jogot pedig nem lehet pusztán hatékonysági érvekkel képviselni (például: akkor és csak akkor érjük el a legjobb eredményt, ha minden polgárt bevonunk a politikába).

Az önpusztító ellenvetéshez képest a paternalizmus ellenvetése nagyon egyszerű. Azt mondja, hogy a szubsztantivizmus nem veszi komolyan a közösség tagjainak vágyait, meggyőződéseit és értékeit, és patronálja az embereket.¹⁶⁰ Az a meggyőződés, hogy a közös jólét objektív jó és független a tényszerű politikai döntésektől, tagadja, hogy az állampolgárok érdekei bármilyen értelemben konstitutívak lennének a közjó szempontjából. Ennek az álláspontnak a radikalizmusa óriási: a szubsztantivista értelmezés szerint alapvetően lehetséges, hogy a politikai döntések akkor is a közjót szolgálják, ha azokat a lakosság hosszú távon kategorikusan és vehemensen elutasítja. Ez azonban aligha meggyőző. Mindannyian személyes tapasztalatból tudjuk, hogy szubjektív érdekeink meghatározóak jólétünk szempontjából. Elég csak arra gondolnunk, hogy milyen fájdalmas az életünkben a legfontosabb kívánságok és célok meghiúsulása, és ez milyen rossz hatással van a jólétünkre. Ez nem jelenti azt, hogy a közjót *kizárólag* a polgárok tényleges politikai preferenciái alkotják, ahogyan azt a proceduralizmus állítja. Mindazonáltal ezoterikusnak tűnik azt sugallni, hogy ezeknek egyáltalán nem kellene számítania. A szubsztantivisták azonban pontosan ezt képviselik, és elméletük ennek megfelelően valószínűtlen.

A proce- duralisták és a szubsztantivisták közötti elégtelen és elméleti pathhelyzet eredményeként különböző szerzők az utóbbi időben egy nyilvánvaló következtetésre jutottak: ha mindkét álláspont elégtelenül veszi figyelembe a politikai logika elemi elveit és a hatalmi-stratégiai elveket, akkor új irányt kell venni a közjó meghatározása felé. Fontos, hogy mindkét po- sitio előnyeit ötvözzük anélkül, hogy hátrányaikat elszenvednénk. Az ennek megfelelő kísérlet az *integratív megközelítés*.¹⁶¹ A következőkben ennek a megközelítésnek egy változatát tárgyaljuk részletesebben.

---

160 Az antipaternalista érvelési hagyományról kiváló áttekintést nyújt például Dorsey, Dale (2012): (3), 407-442. o.): Subjectivism without Desire, *Philosophical Review*, 121 (3), 407-442. o.

161 Ennek az általános elméletnek a képviselői többek között Anderheiden, Michael (2006): *Tübingen: Gemeinwohl in Republik und Union*, Tübingen: Mohr Siebeck.; Bohlken, Eike

Ez a beszámoló két egymást kiegészítő előfeltevésen alapul. Először is, "mindig és szükségszerűen tesztelik, hogy mi alkotja egy konkrét közösség jólétét".¹⁶² Az a szubsztantivista elképzelés, hogy minden polgár egyetértene a közjó egy és ugyanazon értelmezésében, ha csak jól tájékozottak, tárgyilagosak és racionálisak lennének, - szól az érvelés - távol áll a valóságtól. Tény, hogy társadalmainkat mély és stabil nézeteltérések jellemzik azzal kapcsolatban, hogy mi a legjobb a közösség számára.¹⁶³ És az a figyelemre méltó, hogy az ilyen nézeteltérésekben az ellentétes álláspontok általában racionálisan is megalapozottak. Nem csak egy megoldás létezik az olyan központi politikai kérdésekre, mint pl: Mi különbözteti meg az igazságos szociálpolitikát? Milyen segítséggel tartozunk a menekülteknek? Fontosabb-e a nemzeti szuverenitás az európai integrációnál? Inkább egyenrangú, de erősen vitatott megoldások spektruma létezik, amelyek plauzibilitása elválaszthatatlanul összefügg a személyes értékekkel és attitűdökkel.¹⁶⁴

Ezért félrevezető az is, ha a népnek a közjó feletti értelmező szuverenitásáról beszélünk, ahogyan azt a proceduralisták teszik. Nincs néptestület abban az értelemben, hogy homogén, egységes akarral rendelkező szereplőkről lenne szó. E rousseau-i fikció helyett a politikai közösségben számos egymással versengő érdek- formáció létezik, amelyek a közjó ellentétes értelmezéséhez vezetnek. És mivel ezt a versengést cezúrák jellemzik (választások, szavazások, népszavazások stb.), de soha nem ér véget, a közjóért folytatott küzdelem soha nem ér véget.

A politikai valóság ezen központi elemeinek komolyan vétele döntő következményekkel jár: a közjó, ahogyan az értelmezésével kapcsolatos társadalmi küzdelmekből fakad, nem csupán egy a lehetséges közjó-fogalmak közül, hanem mindig *előzetes és ideiglenes*. Mindig ki van téve az időbeliségnek és a későbbi felülvizsgálat lehetőségének.

A második premissza szerint ezek az értelmezési küzdelmek világos szabályozási keretet igényelnek, amelyen belül végbemehetnek. Ennek van egy formális és egy informális összetevője. Az elsőhöz tartozik a demokrácia elve, amely

---

(2011): *Die Verantwortung der Eliten: Eine Theorie der Gemeinwohlpflichten*, Frank- furt/New York: Campus.; Hartmann, Bernd J. (2012): Hartmann, Bernd J. (2012): *German Law Journal*, 13 (3), pp. 259-286.; Blum (2015); Meier, Dominik (2017a): Self-Interest and the Common Good in Elections and Referendum: Das Gemeinwohl: Ein Blick aus der politischen Praktik, *INDES Zeitschrift für Politik und Gesellschaft*, 4, pp. 153-159. Természetesen óriási különbségek vannak e szerzők között. Ezért az itt előadott álláspont csak az integratív megközelítés egyik változatát állítja magáról.

- 163 Vö. Vavova, Katia (2014): *Filozófiai perspektívák*, 28 (1), 302-333. o., Moral Disagreement and Moral Skepticism.
- 164 Vö. Stocker, Michael (1992): Oxford: *Plural and Conflicting Values*, Oxford: Clarendon Press.

biztosítja minden polgár számára az egyenlő részvételt a politikai döntéshozatalban, valamint a liberális jogállam alapelvét, amely minden polgár számára ugyanazokat az alapvető szabadságokat és jogokat biztosítja. A demokrácia és a jogállamiság tehát a játék formális szabályait határozza meg. Azért vannak, hogy biztosítsák, hogy az értelmezési harcok tisztességesek legyenek, és hogy egyetlen érdekcsoport se torzítsa a döntéshozatal eredményét a maga javára, vagy ne szerezzen monopóliumot a közjó felett.

E játékszabályok végrehajtása önmagában azonban nem garantálja a tisztességes versenyt. Böckenförde politológus sürgetően mutatott rá erre a problémára: "A liberális, szekularizált állam olyan feltételekkel él, amelyeket nem tud garantálni. Ez az a nagy vállalkozás, amelyet a szabadság kedvéért tesznek. Egyrészt a szabad állam csak akkor létezhet, ha a szabadságot, amelyet polgárainak biztosít, belülről, az egyén erkölcsi szubsztanciájából és a társadalom homogenitásából szabályozza. Másfelől nem lehet kísérletet tenni arra, hogy ezeket a belső szabályozó erőket az állam részéről, vagyis kényszer és tekintélyelvű parancs révén, biztonságba helyezték anélkül, hogy az állam ne adná fel a szabadságát".¹⁶⁵ Ez az idézet "Böckenförde-diktumként" került be a Jogtudományba, és fő üzenete egyértelmű. Éppen azért, mert a demokrácia jogállam megadja polgárainak a szabadságot, hogy a közjó mibenlétéről nyílt vitát folytassanak, a (vélt) közjó nevében ezt a szabadságot is korlátozhatják vagy megszüntethetik. Ha az állam a nép szuverenitásával szemben erőszakkal érvényesítené alkotmányos értékeit, akkor nem lenne más, mint diktatúra. Az abszurdításba vezetné önmagát. Böckenförde szerint ezt a paradoxont csak a lakosságban mélyen gyökerező demokrata kultúra képes megfékezni. A közjó koncepciójára és megszervezésére vonatkozó minden egyéb megfontoláson túl olyan alapvető politikai konszenzusra van szükség, amely elismeri, hogy egyrészt legitim vitatkozni a közjóról, másrészt pedig, hogy e versengés eredménye mindig ideiglenes.

Ez a konszenzus, ahogy Böckenförde állítja, valóban nem garantálható és nem is érvényesíthető. Ez azonban nem ok arra a fatalizmusra, amely néha a nagy alkotmányjogásban is visszaköszön. A politikai kultúra nem a véletlen műve, hanem a képzésé. A "többségi döntéssel" foglalkozó monográfiájában Flaig részletesen bemutatja, hogy Athénban és Rómában a kollektív döntéshozatal tiszteletét a közösségi rítusokon keresztül már gyermekkortól kezdve gyakorolták.¹⁶⁶ A demokratikus nevelés és a tanítás

---

165 Böckenförde, Ernst-Wolfgang (1967): Die Entstehung des Staates als Vorgang der Säkularisation. Säkularisation und Utopie, Ebracher Studien, Ernst Forsthoff zum 65. Geburtstag, Stuttgart / Berlin / Köln / Mainz, pp. 75-94.; 93. o.

166 Vö. Flaig, Egon (2013): *Die Mehrheitsentscheidung: Entstehung und kulturelle Dynamik*, Paderborn: Ferdinand Schöningh.

az olyan alapvető politikai értékek, mint a szabadság, az igazságosság és a tolerancia nem véletlenül képezik a jogállam iskolai tananyagának szilárd részét. Nyilvánvaló, hogy ezt az intézményesített képzést, ha sikeres akar lenni, olyan együttműködő civil társadalmi szervezeteknek kell kísérniük, mint az egyházak, sportklubok, szomszédsági egyesületek stb.¹⁶⁷ És még így is törekény marad az alapvető politikai konszenzus. Ezt nemcsak a huszadik század totalitárius ideológiáinak sikere mutatja, hanem a jobboldali populista mozgalmak újabb keletű növekedése is. Ez utóbbit illetően az Alternatíva Németorszáéért (AfD) párt bejutása a német parlamentbe az országos 2017 választásokon erős jelzés. Ez a párt tisztán bevándorlásellenes érzelmekkel kampányolt. Ebből következik, hogy a kommunikáció, a nyitottság tiszteletben tartása és fenntartása, valamint a politikai döntéshozatal felülvizsgálatának képessége a demokratikus állam alapvető feladatai közé tartozik.

A szabályozási keret második eleme a hivatalos jogi játékszabályokon kívül esik. Az egyszerűség kedvéért nevezzük őket a közjó *értelmezési horizontjainak*. Ez a gyűjtőfogalom magában foglalja az egymással versengő érdekcsoportok észlelési, értékelési és viselkedési mintáit, amelyek meghatározzák a közjóról alkotott felfogásukat. Ezek tehát megfelelnek a közjó szempontjából releváns társadalmi osztályok és csoportok habitusának (lásd a 2.3. fejezetet). Bár ezek a társadalmi, kulturális és gazdasági összefüggések nem kodifikáltak, mégis rendkívül erősek. Először is, meghatározzák, hogy a szereplők milyen mértékben és milyen politikai tartalommal tudnak összefogni a közjóért folytatott küzdelemben. Másodszor, meghatározzák, hogy mely területek nem képezik tárgyalás tárgyát. Az értelmezési horizontok éppoly változatosak, mint a társadalmi érdekek formációi. Utalnak például a haza hazafias eszméjére, az élet szentségének keresztény meggyőződésére, a "boldogságra való törekvés" amerikai eszméjére és az elosztási igazságosság szociáldemokrata elvére. És olyan közös rítusokban érvényesülnek, mint a nemzeti ünnepek, a felvonulások, a katonai parádék, a nagybőjt, a sportversenyek, a bikaviadalok vagy a Rajnai Karnevál. Mindezen értékek, rituálék, konvenciók és szimbólumok egyvalamiben közösek: alkotóelemei annak, ahogyan mi - mint valóban társadalmi lények - a közösséget és a közjót értelmezzük.

Bizonyos értelemben ezek az értelmezési horizontok még az értelmezési játék formális szabályainál is elemibbek. Nem tudunk elvonatkoztatni tőlük, mert mindig is részei voltak élettrajzi narratívánknak, önképünknek.

---

167 Így pl. Robert D. Putnam nagy hatású könyvében, a *Making Democracy Work* címűben kimutatja, hogy a demokratikus kultúra elválaszthatatlanul kapcsolódik a civil társadalmon belüli horizontális hálózatokhoz és kölcsönös bizalomhoz (az ún. társadalmi tőkéhez); vö. Putnam, Robert D. (1993): *Making Democracy Work: Civic*

Traditions in Modern Italy, Princeton: Princeton University Press.

és világnézet. Az egyéneknek a különböző habitusuktól való elválasztása egyszerűen újra elmozdítja az egyéniségüket - vagyis azt, ami őket alkotja (lásd az 1.3. fejezetet). A következmény a közjó kérdésére nézve a következőképpen foglalható össze: "A közjóért folytatott küzdelem soha nem *egyszerűen* a közjóért folytatott küzdelem, hanem mindig egy *konkrét* közösség közjójáért folytatott küzdelem"¹⁶⁸, a társadalmi habitusok és a hozzájuk tartozó gyakorlatok, szim- bolumok, értékek és rituálék sajátos konstellációjával.

Mint már említettük, mindkét összetevő - a formális politikai normák és a nem kodifikált értelmezési horizontok - jelölik ki a közjóért folytatott küzdelmek határait. A matematikából vett metaforával élve, együtt alkotják a *közjó integrálját*. Ez az integrál egy *gyakorlati heurisztika* a közjóért folytatott interpretív küzdelem bemutatására és kézzelfoghatóvá tételére. A formális jogi aspektusok és gyakorlati működésük megértéséhez elengedhetetlen a politikai tapasztalat és a hatalom logikájával és dinamikájával kapcsolatos sokéves tapasztalat a politikai területen. A közjó értelmezési horizontjai viszont a politikai praxeológia módszerével vezethetők le, amely a diskurzus és a gyakorlat eltéréseit és konvergenciáját elemzi (lásd a Bevezetést).¹⁶⁹ Az értelmezési horizontok kérdésére alkalmazva három központi kérdéssel konkretizálhatjuk a praxe- ológiai programot. Először is, *hol vannak eltérések a politikai szereplők kijelentései és tényleges viselkedésük között?* Másodsor, *hol van a politikai rítusok reprodukciója megzavarva, finoman átértelmezve vagy más jelentéssel feltöltve?* És harmadszor, *hol kap egy politikai szimbólum új tartalmat és konnotációt?*

Az ilyen ellentmondásokat (és párhuzamosságokat) dokumentálni kell, nyilvántartásba kell venni a sorozatokban, és össze kell hasonlítani. Ha ez lehetséges, akkor a közjó értelmezési horizontjai pontosan leírhatók és elemezhetők. Ez a folyamat azonban, akárcsak a közjóért folytatott küzdelem, soha nem fejeződik be. Mivel a különböző értelmezési horizontok a szereplők belső hatalmi viszonyait tükrözik (kinek mikor mennyi befolyása van egy érdekcsoport habitusára, értékeire és szimbólumaira?), ezek vitatottak és változékonyak. Emiatt a politikai praxeol- gia nem véglegesíthető. Folyamatos feladat és kihívás marad.

---

168 Meier (2017a): p. 158.

169 Lásd Giddens, Anthony (1984): *Gidsden: The Constitution of Society. A strukturáltság elméletének vázlatja*, Berkeley: University of California Press. Bár a szociológia mindkét mestere hatással volt a "politikai praxeológia" kifejezésre, ők maguk azonban ritkán használták azt. Kiemelkedő helyen található például Bracher, Karl-Dietrich (1991): Bracher, Karl-Dietrich (1991): *Betrachtungen zum Problem der Macht*, Opladen: Westdeutscher Verlag.; 25. o.

Foglaljuk össze röviden. Az integratív megközelítés itt bemutatott változata azon a belátáson alapul, hogy a közjő az értelmezési hatalomért folytatott folyamatos társadalmi küzdelmek tárgya, amelyre nincs egyetlen, állandó megoldás. Ezért is félrevezető a közjőről beszélni; sokkal inkább *egy olyan közjőről* van szó, ahogyan az - utólag és ideiglenesen - kialakul.

– az érdekképviseltek közötti versenyből. Ezt a versenyt tisztességes, demokratikus szabályozási keretek között és konkrét, szociokulturális értelmezési horizontok között kell lefolytatni. Ez utóbbit - következtetésünk szerint - a politikai praxeológia segítségével lehet leírni és elemezni.

Ennek az álláspontnak a nagy előnye a pragmatikus politikai realizmus. *Először is*, komolyan veszi a társadalomban meglévő politikai különbségeket, mivel a közjőt eredendően vitatott fogalomnak nyilvánítja, amelynek jelentését az eszmék, érdekek és értékek versenyében folyamatosan meg lehet és meg is kell kérdőjelezni. *Másodszor*, komolyan veszi a különböző közösségek közötti alapvető különbségeket azáltal, hogy elismeri a polgárok eltérő társadalmi habitusát, amely konstitutív a közjőről alkotott felfogásuk szempontjából. A közösség, az igazságosság és a jó élet jelentése nem érthető meg a polgárok gondolkodásának, észlelésének, értékelésének és cselekvésének konkrét módjaitól elszigetelten. Ezek pedig közösségenként különböznek.

A közjő e fogalmából három szükséges és együttesen elégséges *legitimációs feltétel* és egy központi eltérést tudunk kidolgozni a politikai hatalom számára:

(1) A demokratikus méltányosság és a jogállamiság tiszteletben tartása

A politikai hatalom csak akkor legitim, ha azt egy tisztességes, demokratikus döntéshozatali folyamat engedélyezi, amelyben minden polgárnak azonos részvételi lehetőségei vannak, és ha a liberális jogállam követelményeit betartja. Mivel a közjő feletti értelmezési szuverenitásért folytatott küzdelemben soha nem lehet csak egyetlen tartós megoldás, és mivel társadalmainkban stabil, indokolt viták vannak a közjő tartalmát és szervezését illetően, minden embernek ugyanolyan lehetőséget kell kapnia arra, hogy érdekeit, értékeit és meggyőződéseit beépítse a döntéshozatalba. A határokat itt csak úgy lehet kijelölni, hogy minden személy számára egyenlő alapvető szabadságokat és jogokat biztosítunk.¹⁷⁰ Minden ettől eltérő döntéshozatali eljárás azzal a kockázattal jár, hogy egyes érdekcsoportok a saját javukra torzítják vagy monopolizálják az értelmezési szuverenitásért folytatott küzdelmek eredményét.

---

170 Ezek közé tartozik például a vélemény- és lelkiismereti szabadság, a vallás- és vallásszabadság, a személy sérthetatlensége, a tisztességes, nyilvános tárgyaláshoz való jog és az önkényes letartóztatás elleni védelem; lásd Rawls (1971): 81. o..

(2) Az alapvető politikai konszenzus fenntartása

Másodsor, a politikai hatalom csak akkor legitim, ha fenntartja azt az alapvető politikai meggyőződést, hogy egyrészt mindig megengedett a közjóról vitatkozni, másrészt, hogy e verseny eredménye mindig ideiglenes. A legitimitásnak ez a feltétele Böckenförde-től származik, és nem a politikai hatalom játékanak formális, jogi szabályaira utal, mint az első feltétel, hanem a demokratikus kultúrára és a közösség "belső szabályozó erőire". Ezek, ellentétben a formális, jogi játékszabályokkal, nem érvényesíthetők államhatalommal. Ezeket a civil társadalomban és magukban a különböző érdekcsoportokban kell előállítani, reprodukálni és továbbadni. Mindazonáltal nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy a közjóért folytatott küzdelem folyamatos és tisztességes verseny legyen. Ezért a politikai hatalom illegitim, ha ezt az alapvető konszenzust támadja.

(3) A különböző érdekképviseltek értelmezési horizontjának felismerése

Harmadsor, a politikai hatalom csak akkor legitim, ha elismeri az egymással versengő érdekcsoportok sajátos értelmezési horizontját. Az érdekcsoportok értelmezési horizontjai, gondolkodási, észlelési, értékelési és cselekvési sémáik konstitutívak arra nézve, hogy tagjaik hogyan értelmezik a közösséget, a közjót és önmagukat mint társadalmi lényeket. Ezek alkotják azokat a kódolatlan feltételeket, amelyek meghatározzák, hogy az emberek milyen mértékben és milyen tartalomra hivatkozva állnak össze a közjóért folytatott küzdelemben. Az elismerés ebben az összefüggésben nem jelent kritikátlan elfogadást. Sokkal inkább azt jelenti, hogy a politikai hatalom gyakorlásának a polgárok (különböző) értékei, meggyőzései és életmódja felett igazolhatónak kell lennie.¹⁷¹ Olyan racionális okokra és érvekre kell támaszkodnia, amelyeket a hatalom alávetettjei is megértenek, ha nem is feltétlenül osztanak. Az a kérdés, hogy mi tesz egy érvet racionálissá, a politikaelméletben és a filozófiában rendkívül ellentmondásos.¹⁷² Három kritériumot azonban egyöntetűen elfogadnak minimumként. Először is, az érvek nem alapulhatnak tudatosan téves információkon, és nem vezethetik félre a címzetteket a lényeges tények kihagyásával. Másodsor, Harry G. Frankfurt filozófus kifejezésével élve, nem lehetnek "baromságok".¹⁷³ *A Bullshitről* című nagy hatású monográfiájában Frankfurt megkülönbözteti

---

171 Vö. Habermas, Jürgen (1984): *A kommunikatív cselekvés elmélete*, fordította I.: Habermas: *A kommunikatív cselekvés elmélete*.

A. McCarthy, Boston: Beacon Press.

172 Kiváló áttekintést nyújt Alvarez, Maria (2016): *Reasons for Action*: In: *Justification, Motivation, Explanation*. in: Edward N. Zalta (szerk.), *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, [online] <https://plato.stanford.edu/entries/reasons-just->

vs-expl/, újraközölve 2017.12.21-én.

173 Vö. Frankfurt, Harry G. (2005): Princeton: *On Bullshit*: Princeton University Press.

különbséget tesz a hazugság és a "bullshitting" között. Míg a hazugok szándékosan állítanak valótlanságokat, a bullshitter ügyesen használ retorikai kifejezéseket és szlogeneket, amelyek értelmetlenek; teljesen közömbös számára saját állításainak igazságértéke. Az ilyen ostoba mondatok célja mindenekelőtt az, hogy a hallgatóságot vagy az olvasókat tudással vagy eredetiséggel tévessze meg, vagy hogy összefüggéstelen kifejezések áradatával nyugtázza le őket. Ebben az értelemben ugyanolyan manipulatívak, mint a hazugságok. Végül a racionalitás harmadik kritériuma kimondja, hogy az érveket az azokat jóhiszeműen és legjobb tudásuk szerint előadóknak ellenőrizniük kell objektív hihetőségük és logikai következetességük szempontjából, és hogy a címzettek számára is ellenőrizhetőnek kell lenniük. Más szóval, a politikai hatalomgyakorlás érvelésbeli alátámasztása mindig a hatalommal rendelkezők kellő gondossággal és önkritikával, valamint a hamisítás lehetőségével van összekapcsolva.

A legitimitás harmadik feltételének központi gondolata tehát az, hogy a politikai hatalom gyakorlása az indokok kölcsönös adásának és elfogadásának gyakorlatába ágyazódik, amely érzékenységet mutat a versengő érdekcsoportok értelmezési horizontja iránt. Konkrétan ez azt jelenti, hogy kötelesek vagyunk cselekedeteinket még és különösen a politikai ellenfelekkel szemben is megindokolni, elismerve álláspontjukat, mint egy legitim társadalmi attitűd képviselőjét. Ennek a feltételnek azonban van egy határa: ha egy érdekcsoport értékei és meggyőződései ellentmondanak a fent említett három legitimitációs feltételnek - és így például alkotmányellenes, rasszista, nőgyűlölő vagy antidemokratikus -, akkor a politikai ellenfél ellenségévé válik.¹⁷⁴ A demokratikus jogállam és a liberális értékek ellenségei nem jogosultak a politikai hatalom elismerésére. Sőt, inkább a jogállamiság minden eszközével fel kell lépni ellenük. Ez a védekező demokrácia elve.

Jól tennénk, ha az ellenségeskedést a politikai élet alapvető tényének tekintenénk. Ha ezt nem tudják elfogadni, vagy nem akarják elfogadni a katonai beavatkozás és a konfrontáció kihívásait, akkor a demokratikus jogállam jövőjét játsszák el. Ugyanakkor az ellenségesség elvének központi dialektikus funkciója van a közösség számára. Egyfelől az ellenség radikálisan megkérdőjelezi

---

174 Az ellenfelek és ellenségek megkülönböztetése véleményünk szerint központi jelentőségű a politikai hatalom legitimitási feltételei szempontjából. Az ellenfelek olyan szereplők, akikkel nem osztjuk a közjó értelmezési horizontját (vagy legalábbis nem az összes értelmezési horizontot), de akikkel a kölcsönös elismerés (a fent tárgyalt értelemben) és a demokratikus jogállam közös elfogadása köt össze bennünket. Az ellenségek ezzel szemben olyan szereplők, akikkel nemcsak, hogy nincsenek közös értelmezési horizontjaink, hanem akik figyelmen kívül hagyják a demokratikus jogállamot és az elismerést, sőt aktívan küzdenek ellene. Az ellenség

fogalmáról a politikaelméletben és a jogelméletben lásd Schmitt, Carl ([1932] 1991): *Der Begriff des Politischen*, Berlin: *Der Begriff des Politischen*, Berlin: Duncker & Humblot.

a saját politikai identitásunkat - értékeinket, területünket, életmódunkat; másrészt ezek a dolgok csak e radikális megkérdőjelezés által konstituálódnak saját identitásunkká, megkülönböztető jegyeinkké és elhatárolási kritériumokká.¹⁷⁵ Végső soron a de- mocrácia csak a diktatúra és a zsarnokság kihívása és a velük való küzdelem révén válik demokráciává. Polgárai csak ezen az úton lesznek tudatában saját különlegességüknek és védelemre méltó voltuknak - és elsajátítják azt a belátást, hogy szükség esetén ezt az életformát akkor is meg kell védeni, ha a küzdelem nagy áldozatokat követel.

(4) Eltérés: A legitimitás három feltétele véleményünk szerint magas normatív értékkel bír. Együttesen legitimálják a politikai hatalmat. Ez azonban nem jelenti azt, hogy kategorikusan és kivétel nélkül érvényesülnek. A demokratikus jogállam szembesülhet olyan kivételes helyzetekkel, amelyek szükségessé teszik a részleges politikai döntéshozatal és a megfelelő alapjogok érvényességének korlátozását. Nyilvánvaló példák erre: háborúk, puccskísérletek, pusztító terrortámadások, természeti és technikai katasztrófák (például nukleáris leolvadás, világjárványok, árvizek stb.). Mindezen események közös jellemzője, hogy akut veszélyt jelenthetnek a közösség létére, és csak gyors és hatékony állami fellépéssel lehet őket megfékezni. Ez utóbbi azonban gyakran csak akkor lehetséges, ha a politikai döntéshozatali folyamatban felfüggesztik a közjóért folyó (idő- és erőforrásigényes) küzdelmet, így a politikai hatalom teljes mértékben a veszély elhárítására összpontosíthat. Ez a kivétel egyértelmű korlátozással jár: akkor és csak akkor érvényesül, ha a közösség és annak értékrendje egzisztenciálisan fenyegetve van. És azonnal megszűnik, ha a fenyegetés elhárult.

Ezzel lezárjuk a közjó fogalmának és a három legitimációs feltételnek a tárgyalását. A következő, utolsó részben a politikai hatalom újratorrásait vizsgáljuk meg, és részletesen tisztázzuk, hogy mitől függ a hatalom a politikai mezőben, és hogyan szerzik meg és gyakorolják azt.

---

175 Az ellenségesség elvének közösségkonstituáló funkcióját részletesen ismerteti Schmitt, Carl ([1963] 1992): *Theorie des Partisanen. Zwischenbemerkung zum Begriff des Politischen*, Berlin: Duncker & Humblot., pp. 87f. "Az ellenség nem olyasmi, amit valamilyen okból el kell távolítani, vagy el kell pusztítani, mert értéktelen. Az ellenség a lelki szintemen van. Ezért kell megküzdenem vele, hogy elnyerjem a saját mértékemet, a saját formámat". (Kiemelésünk.)

2.5 A POLITIKAI HATALOM VEKTORAI

Mi a politikai hatalom alapja? Pontosabban, mi az a képesség, amellyel a szereplők képesek érdekeiket érvényesíteni a politikai hatalmi mezőben mások potenciális ellenállásával szemben? Ez a kérdés az emberi történelem kezdete óta implicit módon foglalkoztatja a politikai szakembereket és elméletírókat. Viszonylag nemrégiben azonban először foglalkozott vele explicit módon a modern kor egyik legbefolyásosabb és legvitatottabb gondolkodója: Machiavelli.¹⁷⁶ Az olasz politikai teoretikus, aki nemcsak az akadémiai szférában, hanem mindenekelőtt firenzei kancellári pályafutása során szerzett jelentős ismereteket a politikai hatalomról, különbséget tesz a szereplők *belső* és *külső* erőforrásai között: egyfelől az ösztönök és a politikai bölcsesség, másfelől a hálózatok és a hírnév. Csak e tényezők ügyes kombinációjával lehet egy uralkodót, ahogy Thomas Schöderle írja a machiavellista érvelés reprízében, "a politika specialistájává, a hatalom kézművesévé" tenni.¹⁷⁷

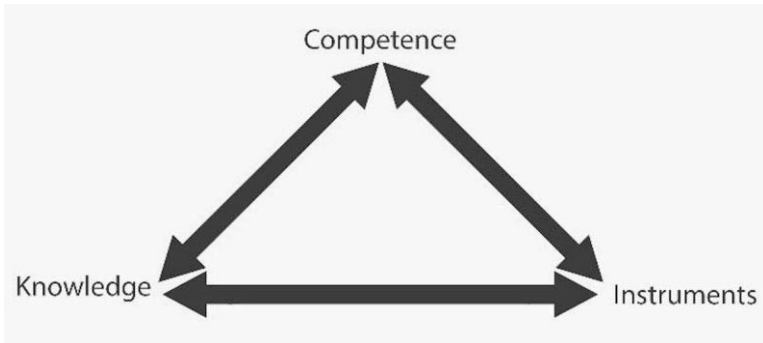
Nem áll szándékunkban Machiavelli rendszerét újránarrálni, de saját elemzésünk vezérfonalául szolgál. Eredeti tézisünk szerint a politikai hatalmi erőforrásoknak három típusa van: a *hatalmi kompetencia*, a *hatalmi tudás* és a *hatalmi eszközök*. A hatalmi kompetencia és a hatalmi tudás a hatalmi kapacitás szubjektív, belső oldalát alkotja. Ezek azok az erőforrások, amelyek elválaszthatatlanul kötődnek a szereplőhöz, és amelyeket az oktatás, képzés és em- hatalom révén szerzett meg. A hatalmi eszközöket a hatalmi kapacitás objektív, külső oldalaként írjuk le. Ezek közé tartoznak azok a hatalmi eszközök, amelyek a szereplők rendelkezésére állnak. E hármásra jellemző, hogy egyik erőforrástípus sem helyettesíthető mással, egyik sem elegendő önmagában a politikai hatalomhoz. Egy hozzáértő szereplőnek ugyanolyan kevés befolyása van politikai eszközök és gyakorlati kompetencia nélkül, mint annak, aki rendelkezik eszközökkel, de nincs tapasztalata vagy tudása ahhoz, hogy azokat hatékonyan és eredményesen használja. A három erőforrás csak együttesen alkotja a politikai hatalom alapját. Hogy ezt az egymásra utaltságot hangsúlyozzuk, hatalmi vektorokról beszélünk. A filozófiai logika nyelvén azt mondhatnánk, hogy mindhárom erőforrás szükséges és együttesen elegendő a politikai hatalomhoz.

---

176 A hatalom erőforrásaival kapcsolatos Machiavelli-véleményekről Schöderle, Thomas (2002) nyújt nagyszerű áttekintést: Berlin/Cambridge: *Das Prinzip der Macht*, Berlin/Cambridge: Galda + Wilch.; 70-120. o.

177 Ibid.: p. 94.

6. ábra: A három teljesítményvektor kölcsönös függése

Első lépésben fogalmilag meghatározzuk az alapkategóriákat - kompetencia, tudás és eszközök -, hogy megkülönböztessük őket egymástól. *Második lépésben* ezeket azután az intézményesített politikai hatalom szférája tekintetében konkretizáljuk,

azaz a Popitz által értelmezett szabály (lásd az 1.2. fejezetet). Ez a lépcsőzetes megközelítés lehetővé teszi egy pontos rendszer kialakítását, és megelőzi a fogalmi félreértéseket. A kompetencia és a tudás terminológiai párosa alapvetően nyelvi tartalékhelyzet. A görög ókorban, több mint kétezer évvel ezelőtt a klasszikus gondolkodók, mindenekelőtt Platón és Arisztotelész, egy sokkal elegánsabb rendszertant dolgoztak ki: *téchne* és *epistémé*.¹⁷⁸ *A téchne, amit mi kompetenciának fordítunk, egy tevékenység, egy mesterség, egy művészet gyakorlati elsajátítását jelenti. Aki például sokat focizott, az intuitíve tudja, mit kell tennie ahhoz, hogy átjusson az ellenfelén, löje a széleket és a labdát a hálóba nyomja. A focizás gyakorlata olyasvalami, amit ők testet öltöttek, hús-vér testet öltöttek. Amint a pályára lépnek, már feljegyezték az ellenfelek helyezkedését, azonosították a támadási pontokat, kiszúrták a gyenge- a védelemben - és ennek megfelelően cselekszenek.*

Ez nem jelenti azt, hogy az ilyen sportolóknak még csak nyomokban sincs erős, elméleti szaktudásuk arról, hogyan működik a sikeres focizás. Erre számtalan példa van. Amikor megkérdezték tőle, hogyan sikerült neki egy nehéz 1-0-ás német focibun- desliga meccsen számos védő ellen a 2015. fiatal sztár Leroy Sané klasszikus választ tartott készenlétben: "Nem gondolkodtam, és csak arra koncentráltam, hogy a labdát betegyem.

178 Vö. Parry, Richard (2014): Episteme and Techne, in: Edward N. Zalta (szerk.), *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, [online] <https://plato.stanford.edu/entries/episteme- techne/>, visszakérésve 21.12.2017.; és Fantl, Jeremy (2012): Knowledge How, in: Edward N. Zalta (szerk.), *Stanford*

Encyclopedia of Philosophy, [online] <https://plato.stanford.edu/entries/knowledge-how/>, visszakeresve 2017.12.21-én.

a hálón belül."¹⁷⁹ Ugyanez a megközelítés vonatkozik a baseball hazafutásra is. Ahogy a baseball-játékos David Ortiz mondta: "Nem gondolok a hazafutásra, csak egy jó lendületet akarok adni a labdának. Amikor hazafutásokat keresel, akkor leszállsz a lendítésedről. Szóval nem gondolsz a hazafutásokra, amikor felmész a palánkhöz". Az ilyen esetek banálisán hangzanak, de fontos felismerést tartalmaznak: valaki, aki hozzáértően végez egy bonyolult gyakorlatot (focizás, festés, zenélés stb.), nem automatikusan képes megvilágítani a megfelelő technikákat és stratégiákat egy laikusnak.

Ezek a kérdések inkább az *epistéméhez* tartoznak. Az epistémé-t általában *tudásnak* fordítják, de lényegében a kifejezés ennél is pontosabb. A személyekre, tényekre, folyamatokra, stratégiákra és törvényekre vonatkozó tényszerű ismereteket írja le. Az így értelmezett tudás nem gyakorlati know-how, hanem egy adott tárgykör reflektált és kommunikálható megértése. Aki például képzett *episztéméje* van a labdarúgásnak, az alapos ismeretekkel rendelkezik a győzelem és vereség szempontjából meghatározó tényezőkről (időjárás, hazai vagy idegenbeli játék, fizikai állapot, motiváció stb.), ismeri a konkrét edzés módszerek előnyeit és hátrányait, és tudja, mikor és melyik csapat ellen kell inkább támadó, mint de-fenzív játékot folytatni. Ezen a ponton világossá kell tenni, hogy a kiváló sportági *epistémé* egyáltalán nem jelenti azt, hogy jó *téchne* is van. Egy kiváló játékelemző és elméleti szakértő is lehet teljesen reménytelen a pályán.

Az *epistémé* és a *téchne*, a tudás és a kompetencia tehát két kategorikusan különböző érték. Jeremy Fantl filozófus ezt dióhéjban fogalmazza meg: "A hogyan-tudás és a hogyan-tudás különböző fajták; tudni, hogyan kell valamit csinálni, nem csupán azt jelenti, hogy ismerjük a megfelelő tényeket arról, hogyan kell csinálni, és a hogyan-tudás gyakorlásához nem kell először implicit vagy explicit módon figyelembe venni egy tényt arról, hogyan kell csinálni".¹⁸⁰ Mindkét vagyontárgyat különböző módon is megszerezjük: *téchne* gyakorlati cselekvéssel szerzünk, azaz cselekvéssorozatok folyamatos gyakorlása, szocializáció és képzés révén; az *epistémé* viszont a legtágabb értelemben vett könyvismeret, amelyet elméleti vagy tudományos erőfeszítéssel szerzünk.

A pragmatikusan gondolkodó olvasók itt megjegyyezhetik, hogy a két eszköz között egyértelmű hierarchia van: elsősorban a gyakorlati kompetencia számít. Aki megfelelő ösztönökkel vagy jó képzéssel rendelkezik, és így alulról sajátítja el a nehéz gyakorlatokat, annak nem kell aggódnia az elméleti aléptímeny miatt - az úgysem döntő a siker és a kudarc szempontjából. Példaértékű erre a hozzáállásra Siegfried Lowitz német színész híres mondata: "A kritikuskok olyanok, mint az eunuchok:

---

179 Bild (2015): Schalke feiert Torheld Sané, in: Bild szeptember 27-től [2015,online]

<http://www.bild.de/sport/fussball/leroy-sane/schalke-feiert-torheld-sane-42697996.bild.html>, lekérdezve 2018.01.26-án.

180 Fantl (2012): p. 1.

tudják, hogyan kell csinálni, de nem tudják megcsinálni." Más szóval, az a döntő, hogy *meg tudod-e csinálni*, és nem az, hogy *tudod-e, hogyan*. Lowitz minden szellemes meglátása ellenére azonban a kételyek helyénvalóak. Az olyan összetett hatalmi mezők, mint a politika, a szereplők, eljárási szabályok, folyamatok, érdekek és kérdések igen differenciált keveréke jellemzi. Ezt nem lehet kizárólag a fent említett értelemben vett gyakorlati kompetenciával elsajátítani. Aki nem tudja, hogy mely döntéshozóknak van beleszólása a jogalkotásba, milyen jogi korlátok korlátozzák egy intézmény mozgásterét, és hogy az egymással versengő érdekcsoportok értelmezési horizontja hogyan áll össze, az még politikai ösztönrel és jól képzett hatalomérzékkel sem jut messzire. Röviden, a szakértelem és a tudás egymást kiegészítő és nem helyettesíthető eszközök.

A tudás és a kompetencia fogalompárhoz képest az eszközök kulcsfogalmának jelentése gyorsan magyarázható. Ez magában foglalja a szereplők minden olyan anyagi és immateriális erőforrását, amely nélkülözhetetlen céljaik megvalósításához, de nem tartozik közvetlenül magukhoz a szereplőkhöz. Egy kézműves vagy katona esetében például ezek az eszközök konkrét anyagi tárgyak, mint a kalapács és a mérőpálca, vagy a fegyverek és a páncélzat, a tudásmunkások esetében pedig mindenekelőtt a hálózatok, az információforrások, a kapcsolatok és a más személyekkel való társas kapcsolatok. Az eszközök tehát a szereplők szubjektív eszközeinek objektív kiegészítői. Minőségük és hatókörük határozza meg, hogy mennyire sikeresen tudjuk gyakorlatban alkalmazni kompetenciánkat és tudásunkat.

Így megteremtődnek a hatalmi-stratégiai alapok a vektorok konkrét meghatározásához és felhasználásához a politika területén. Amivel a kompetencia, a tudás és az eszközök hármásával rendelkezünk, az nem más, mint a politikai hatalom eredendő logikájának egyetemes rendező- és magyarázó rendszere.

2.5.1 Teljesítmény kompetencia és képzés

Ebből kiindulva először nézzük meg a hatalmi kompetencia vektorát. Megközelítésünk historiográfiai-praxeológiai formában történik (lásd a Bevezetést), azt vizsgálva, hogy a hatalmi kompetencia mely történelmi szakaszokban léteztek prototipikus, kiemelkedő formái, és milyen tanulságokat vonhatunk le ezekből a modellekből. Ez a módszer nem csupán témánk szemléletes és alkalmazott megértését kínálja. A korábbi generációk tapasztalatainak felhasználásával fontos gyakorlati forrásokat is kiemel.

A megélt és hagyományos hatalom legimpozánsabb példája a Római Köztársaság, amely a Kr. e. negyedik századtól az első századig virágzott. A köztársasági Róma egyedülálló sajátossága, hogy az évszázadok során kevésbé

több mint két tucat szenátori család, akiknek hagyománya, neveltetése és önképe egyetlen célra összpontosult: az uralkodásra. Az olyan patriciuscsaládok, mint a Julia, Tullia, Claudia vagy Sestia nemcsak a köztársaság társadalmi piramisának csúcsán álltak nemzedékeken át. Hatalmukat a római közvélemény felé is gyakorolták azáltal, hogy politikai tisztségekbe választották magukat, és a nép szavazott a törvényjavaslataikról. Az arisztokrácia és a demokrácia e vegyes rendszerének rendkívüli összetettségét és versenykényszerét aligha lehet túlbecsülni. Ennek megfelelően a politikai verseny, ahogy Johannes Keller történész írja, "az élet elixírje" volt a szenátusi nemesek számára.¹⁸¹ Ugyanakkor a bíróságon védőként és vádlóként léptek fel, és ők vezették a római légiókat a hódító hadjáratokon. A szenátori osztály tagjai - egyszóval - a politikai hatalom mindenesei voltak.

A történészeket régóta foglalkoztatja a kérdés, hogy miként tudott egy politikuscsaládok kis csoportja generációkon át egy arisztokratikus-republikánus állam élén maradni, és ezzel Rómát nemcsak az ókor vitathatatlan vezető hatalmává tenni, hanem a belső stabilitást is fenntartani. Peter Scholz történész *Den Vätern folgen* ("Az atyák nyomában") című, igen olvasmányos könyvében olyan választ kínál, amely elvezet kutatási témánk lényegéhez: a szocializáció világosan szabályozott, funkcionálisan egymásra épülő szintjein keresztül a család minden (férfi) tagja kora gyermekkortól kezdve egy sajátosan szenátori gondolkodás- és cselekvésmódra tanult tapasztalat, készségek és hiedelmek révén, amelyek együttesen egy önálló habitust hoztak létre.¹⁸² És - teszi hozzá Scholz néhány oldallal később - néhány család domináns pozíciója abban rejlett, hogy több generáción keresztül a hatalom átvételét a család hagyományos feladataként értelmezték, és az ehhez kapcsolódó ethoszt és a közjó iránti elkötelezettséget továbbadták a következő generációnak.¹⁸³ A köztársasági elit sikerének titka röviden az volt, hogy a politikát a római közvéleménnyel szembeni etikai kötelezettségként és képzésként is értelmezte.

Figyelemre méltó azonban, hogy az uralkodói szerepbe való belenövésnek ez a gyakorlata egy magas rangú, írástudó kultúrában zajlott, de nem támogatta a könyvolvasás és az elméleti oktatás. Azt a szkepticizmust, amellyel a római elit az epistémé görög értelmét szemlélte, paradox módon az egyik legbeszédesebb

---

181 Keller, Johannes (2004): *Römische Interessengeschichte. Eine Studie zu Interessenvertretung, Interessenkonflikten und Konfliktlösung in der römischen Republik des 2. Jahrhunderts v. Chr.*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Grades eines Doktors der Philosophie, [online] [https://edoc.ub.uni-muenchen.de/5172/1/keller_johann es.pdf](https://edoc.ub.uni-muenchen.de/5172/1/keller_johann%20es.pdf), lekérdezve: 2017.12.21.; 48. o.

182 Scholz, Peter (2011): *Den Vätern folgen. Sozialisation und Erziehung der republikanischen Senatsaristokratie*, Berlin: Verlag Antike.; 13. o.

183 Ibid.; p. 31.

szerzők különösen jól. Így írja Cicero a *De re publica* című értekezésében: "Gondolj rám inkább úgy, mint egy olyan tógát viselő emberre, aki apja jóindulatú gondoskodásának köszönhetően bőkezű oktatásban részesült, és akit gyermekkorától kezdve a tanulás szeretete lángolt fel, de akit mindazonáltal sokkal inkább a tapasztalat és a családi mondókák, mint a könyvek neveltek.""¹⁸⁴ E nagy retor megértése szerint az uralkodás nem elvont elvek és információk alapján, hanem a megélt gyakorlaton keresztül tanuljuk meg megérteni. A politikának "második természetünké" kell válnia, szó szerint az ereinkben kell futnia. Cicero és a római elit számára a politikai hatalom kulcsa mindenekelőtt a gyakorlati kompetencia - *téchne* - volt.¹⁸⁵

Hogyan szerezték meg és adták tovább ezt a hatalmat? Ezen a ponton Scholz monográfiájának címe (*Den Vätern folgen*) méltatlanul dicsérhető zsenialitásáért: a római patriciusok utódai úgy szerezték meg a hatalmi hatalmat, hogy "követték az apákat" - mind átvitt, mind közvetlen értelemben. *Először is, a szenatori arisztokrácia minden tagja csak egy hosszú családi lánc apró láncszemeként értelmezte magát, amelynek ősei - a maiores - nemcsak a kultikus imádat tárgyát képezték, hanem állandó példaképként is működtek a politikai cselekvésben. A rangjához méltó életmód eléréséhez elegendő volt a család jelentős személyiségeinek, a *domesticae laudis exempla*-nak az emlékezés gyakorlása. A saját cselekedetekhez szükséges értékeket és normákat a család múltjából merítette az ember.¹⁸⁶ Az emlékezésnek ezt a kultúráját a híres uralkodók hóstetteinek rituális elbeszélésével ápolták az ősök házában arcképcsarnoka előtt. Minden elbeszélés a szenatori arisztokrácia kardinális erényei körül forgott, amelyek egyúttal hatalmi kompetenciájuk központi elemeit is képezték: önfegyelem, retorikai zsenialitás, katonás bátorság, versenyzői erő,*

184 Cicero, Marcus Tullius (1998): *A köztársaság. A törvények*, fordította Niall Rudd, Oxford/New York: Oxford University Press.; 18. o., kiemelésünk.

185 Persze nem szabad túl messzire mennünk: abszurd lenne azt állítani, hogy a római kultúra figyelmen kívül hagyta a hatalmi tudást (az epistémé értelmében) mint hatalmi tényezőt. De figyelemre méltó, hogy a szenatori családok milyen nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy fiaikat olyan politikai szakemberekké neveljék, akik teljesen megszokott módon tudtak döntéseket hozni; vö. még Schlinkert, Dirk (1996): *Ordo Senatoris und Nobilitas. Die Konstitution des Senats in der Spätantike*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

186 Schlinkert, Dirk (1996): pp. 140f. Figyelemre méltó, hogy ez a fajta ősök kultusza nemcsak a Római Köztársaságban, hanem az ókori Kínában is nagy jelentőségűnek bizonyul a hatalmi kompetencia tanításában; lásd Scheidel, Walter (szerk.) (2015) kötetét: *State Power in Ancient China & Rome*, Oxford/New York: Oxford University Press.

a hagyományok és a hivatalos méltóság tudatosítása. Ezek utánzása volt a *vita honesta* - minden római patricius tiszteletreméltó élete - vezérlő elve.

Másodszor azonban ez az utánzás nemcsak a túlvilágra költözött legendás ősökre összpontosított, hanem a mai atyákra is: a patricius dinasztiák uralkodó *patres familiára*. Hétéves koruktól tizenhat éves korukig a szenátori utódok mindenhová elkísérték apjukat. A patriciusok fiai jelen voltak, amikor a családi tanács fogadta híveiket, az úgynevezett *clienteseket*, és jogi tanácsokat, politikai tanácsokat vagy anyagi támogatást nyújtottak nekik. Elkísérték apjukat a színházba, a fórumra, a befolyásos barátokkal tartott bankettekre, a fürdőkbe, sőt még a hadjáratokra is. Így, gyakorlati tanácsokkal, anekdotákkal, útmutatásokkal és kisebb megbízásokkal gazdagodva, megismerték a Római Köztársaság teljes politikai kozmoszát. A tanulás ezen éve alatt az atyák nevelési feladata nem az volt, hogy elvont értékeket és elveket adjanak át a fiatalabb nemzedéknek elszigetelt egyéni erényekként, hanem hogy tudatosítják bennük azt a szerepet, amelyet a jövőben be kellett tölteniük, és így "beültessék" beléjük az ethoszt és a sajátos uralkodási mintákat.¹⁸⁷ Manapság a hatalmi kompetenciák ilyen jellegű átadását valószínűleg "munkahelyi képzésnek" neveznénk.

Tizenhat éves korában hivatalosan is megkezdődött a hivatalos politikai tanonckodás, a *tirocinium fori*. Ebben a szakaszban a fiatal patricius egy rangidős, esetleg befolyásos rokonra bízta a *quaestor*, a *ensor* vagy akár a *konzul* tisztségét. Az ő felügyelete alatt az ifjú belekezdett a napi ügyekbe. Feladatai közé tartozott többek között: a nép és a szenátus előtti beszédek megírása és közös próbái, jogi normák és precedensek keresése a bírósági eljárásokhoz, törvényjavaslatok megfogalmazása, választási kampányok előkészítése, a politikai közhangulatról való folyamatos beszámolás, valamint a követők mozgósítása érdekében helyi ünnepek szervezése.¹⁸⁸ Mindezen tevékenységek során barátságok szövődtek, kapcsolatokat ápoltak, hálózatokat alakítottak ki, és mindenekelőtt egy dolgot tanultak meg: a politikai hatalom hozzáértő gyakorlását, védelmét és felhalmozását egy olyan rendszerben, amelyet a politikai befolyásért és az előkelő tisztségekért folytatott munkaigényes verseny jellemez. Ezzel a polgári politikai képzéssel párhuzamosan zajlott a mentor katonai állományában, a *tirocinium militiae-ben* való próbaidőzés. Amikor a mentor hadba vonult az ellenséges államok vagy barbár törzsek ellen, magával vitte védencét, és nem csak azért, hogy segítsen az adminisztrációs vagy stratégiai feladatokban. Magától értetődő volt, hogy a fiatal patriciusoknak bizonyítaniuk kellett.

187 Scholz (2011): p. 96.

188 A Római Köztársaság választási kampányaiba és annak rendkívül modern technikáiba és taktikáiba lenyűgöző betekintést nyújt Cicero, Quintus Tullius (2009): *Commentariolum petitionis*, fordította Günter Laser (szerk.), Darmstadt: Wissen-

schafliche Buchgesellschaft.

Róma ellenségei elleni közelharcban, csapatokat vezényeljenek, és ha szükséges, életüket adják a Köztársaságért; a szenátusban gyanakodva néztek egy olyan politikusra, akinek nem volt sebhely a mellkasán.

E gyakorlat mögött az a szilárd meggyőződés állt, amelyet a római társadalom minden rétege osztott, hogy a hatalmi kompetenciához mind a politikai, mind a katonai vezetésben próbaidőre van szükség. Akiről az atyák és a választók úgy látták, hogy e vezetői feladatok valamelyikében kudarcot vallott, azt érzelmek nélkül kizárták a további közhivatali karrierből - a *cursus honorum*.¹⁸⁹ A nepotizmus nagyrészt idegen volt a Római Köztársaságban. Ez a szigorú kiképzés az embereknek egy rendkívül speciális típusát hozta létre, akinek egész létezése egyetlen funkcióra volt szabva. Scholz, aki minden tudományos távolságtartás ellenére sem tagadhatja le a római patríciusok iránti nagy és ragályos lelkesedését, azt sugallja, hogy "a szenátusi arisztokrácia "alapvető feladata [...] - szociológiai értelemben - politikai tevékenységükben a válságok kezelésében állt a közvélemény nevében. [...] Politikai tevékenységükbe állandóan új, előre nem látható nehézségeket és eseményeket kellett beépíteniük, nehéz volt számukra a konfliktusok rendezésekor ismételten bevált intézkedésekhez vagy rutinokhoz folyamodni, gyakran inkább arra kényszerültek, hogy valami újat és kockázatos dolgot kockáztassanak - és ez, úgy tűnik, második természetükké vált".¹⁹⁰

Érdemes megállni egy pillanatra, és elgondolkodni az elhangzottakon. A kritikus olvasók felvethetik, hogy eddig nem adtunk definíciót a hatalmi kompetenciára, hanem csak a fejlődésének és hagyományának egy konkrét történelmi szakaszát elemeztük. Ez az ellenvetés érthető. De elhibázza a lényegyet azzal, hogy feltételezi, hogy egy absztrakt definíció egyáltalán lehetséges. Amint azt kezdetben megállapítottuk, a kompetencia vagy *téchne* nem enciklopédikus tényismeret, hanem egy mesterség vagy művészet megszokott elsajátítása. Hatalmi kompetencia tehát akkor áll fenn, ha a politikai hatalom elvei és mechanizmusai a szereplők számára második természetükké váltak, ha - ahogy Scholz találóan írja - képesek a befolyás körüli konfliktusokat "bevált intézkedésekhez vagy rutinokhoz" való folyamodás nélkül eloszlatni vagy rendezni. Éppen azért, mert a hatalmi kompetencia nem pusztán működési rutin, hanem a kreatív és tapasztalati képesség is, hogy a politikai hatalom területén sikeresen merjünk "új és kockázatos dolgokat", itt nem lehet sematikus útmutatást vagy általános definíciót adni. Ehelyett csak felvázolhatjuk azt a szociokulturális keretet, amelyben a hatalmi kompetencia megszerzése és átadása történik. A Római Köztársaság itt nem csupán prototípus; mivel olyan céltudatosan (és elfogultan) összpontosított erre a hatalmi vektorra, a politikai *téchne* világtörténelmi zenitjét képviseli.

---

189 Az ókori római karrierút elemzését lásd Veyne (1992): 339f. o. 190 Scholz (2011): 24. o.

Természetesen ez a *téchne* nem vészett el visszavonhatatlanul a Római Birodalom hanyatlásával a késő ókorban. Helyesebb lenne azt mondani, hogy átvészeli és különböző társadalmi-kulturális kontextusokhoz igazodó különböző konfigurációkban újraalkotja magát - anélkül azonban, hogy alapvető logikáját valaha is elveszítené.¹⁹¹ Ennek megfelelően a nyugati világ későbbi hatalmi hagyományai a római modell kontextualizációjaként értelmezhetők. Brigitte Kasten a Merovingok és Karolingok birodalmában a dinasztikus örökösödés idevágó történetírásában a szenátori-patriarchális hagyomány me- diális visszhangját adja: "A "jó" fiú és utód alapvetően az volt, akiben az apa tovább élt".¹⁹²

Ezen az alapvető attitűdön kívül, amely szerint a hatalmi kompetenciát lényegében az apai modell gyakorlati mimetikus utánzása révén sajátítják el, a politikai felelősség egymást követő átadásában is vannak párhuzamok. Számos európai uralkodó a lehető leghamarabb bevonta leszármazottait az uralkodásba, egyrészt még életükben átadva nekik saját területeket, másrészt önálló hadjáratok vezetésével bízva meg őket. Ezeket a fejlődési szakaszokat és hagyományokat néha még a római modellel analóg módon el is nevezték. Természetesen még csak meg sem közelítették azt a rendezett, ritualizált formát, amelyet a Római Birodalomból ismerünk.

A római szokások és gyakorlatok tudatos átvétele, amelyet főként a királyi család szellemi tanácsadói támogattak, szintén ellentétben állt a középkori udvari uralmi szféra "extraor- dinárisan veszélyes létezésével".¹⁹³ A hatalmi kompetencia megváltozott paramétereinek kézzelfogható gyakorlati következményei voltak. Míg a római köztársaságban a hatalmi ösztön vagy a lassú észlelésképeség hiánya gyakran vezetett a hivatalok és méltóságok elvesztéséhez, addig a középkorban ezek gyakran élet és testi épség elvesztését is jelenthették. Kasten éles érzékkel, izgalommal és drámaisággal jellemzi a monarchikus hatalmi kozmoszt, mint olyan környezetet, amelyben a hataloméhes nagybácsik mérgekkel próbálták megakadályozni, hogy unokaöccseik királyokká váljanak...

---

191 Arra a nyilvánvaló kérdésre, hogy milyen történelmi körülmények biztosították a hatalmi kompetencia átadását, nincs egyetlen válasz. De úgy tűnik, hogy a katolikus egyház döntő, korszakokon átívelő kapcsolatot biztosított az ókor, a középkor és az újkor között; ld. Vö. Pecknold, Chad C. (2010): *Christianity and Politics: A Brief Guide to the History*, Eugene: Cascade Books.

192 Szó szerint a királyi tanácsadó Alcuin híres levelében, amelyet Nagy Károlyhoz intézett: "Az apa a fiúban él tovább, [...] ha az utódban megvan a méltóság és a nemes bölcsesség", lásd Kasten, Brigitte (1997): *Königssöhne und Königsherrschaft. Untersuchungen zur Teilhabe am Reich in der Merowinger- und Karolingerzeit*, Hannover: Hahnsche Buchhandlung.; p. 7.

193 Kasten (1997): p. 33.

és törökkel, frissen házasodott királyi asszonyok saját gyermekeik trónra juttatására törekedtek, és az egymással szemben álló táborok nemesei a királyi család megdöntését tervezték. A hatalmi kompetencia gyakran kevésbé a csiszolt retorikában vagy a kiváló kapcsolatépítésben mutatkozott meg, hanem inkább abban, hogy hidegvérrel megválasztották a megfelelő pillanatot arra, hogy pengét rántsanak egy rokonra. A középkorban a Scholz által dicsért "új és kockázatos" merészkedés kreatív képessége gyakran a cselekvési hatalom hatékony használatában öltött testet (lásd a 2.1. fejezetet).

Ezek a feltételek, ahogyan a nagyhatalmi pragmatikus Machiavelli lenyűgözően leírta, még az európai modern időkben is fennállnak. Mindazonáltal a középkor és a reneszánsz közötti átmenetben a római ókorhoz képest a hatalmi kompetencia fejlődésében egy döntő újítás is történt: a stratégiai gondolkodás játékos közvetítése a sakk révén.¹⁹⁴ Az iszlám világgal való kereskedelmi kapcsolatok elmélyülésének köszönhetően az indiai történelmi gyökerekkel rendelkező "királyok játéka" fokozatosan az európai udvari kultúra részévé vált. A fiatal nemeseket már a XII. században módszeresen bevezették a nyitógambitok és a mattlépések művészetébe; a befolyásos polihisztor és királyi személyi orvos, Petrus Alphonsi még a sakk elsajátítását is a hét alapvető készség közé sorolta, amely a jó lovagot teszi.¹⁹⁵ Az okok nyilvánvalóak: a sakk egyetlen más játékhoz hasonlóan nem edzi a stratégiai és taktikai gondolkodást, a kreatív megoldásokat, a stressztűrést és az ellenféllel való együttérzés képességét annak érdekében, hogy felismerjük erősségeiket, gyengeségeiket és céljaikat; végső soron a politikai hatalmi verseny minden lényeges elemét megtestesíti (lásd még a 3.1. fejezetet). A játék tanulása nemcsak az udvar veszélyes mikrokozmoszára készítette fel a fiatal nemeseket, hanem politikai döntéshozói és hadvezéri feladataikra is. A sakk azóta nemcsak mint képzési eszköz és hatalmi hagyomány maradt fenn, hanem egyúttal globális, minden társadalmi és kulturális téren átívelő elterjedtségnek örvendett. Kétségtelenül a középkori hatalmi kompetenciakultúra egyik legfontosabb öröksége.

Mielőtt a római hatalmi eszme továbbfejlesztéséről beszélénk napjainkban, merjünk egy részletes pillantást vetni a nyugati kultúra horizontján túlra - a modernitás előtti Japánba.¹⁹⁶ Ez a kitérő nemcsak fontos

---

194 Vö. Vale, Malcom (2001): Oxford/New York: *The Princely Court*, Oxford/New York: Oxford University Press.; 170-179. o.; történeti áttekintésért lásd még Eales, Richard (2002): *Chess: The History of a Game*, London: Hardinge Simpole.

195 Vö. Vale (2001): p. 171.

196 Tudatosan beszélünk "premodern" Japánról, mert az ókor, a középkor és az újkor klasszikus nyugati korszakolása nem alkalmazható hitelesen Ázsiára. A japán kulturális térben az alapvető felfordulások sorozata helyett sokkal nagyobb szerepet játszik a történelmi folytonosság. Ez csak 1853-ban ért véget,

a nyugati elfogultság elkerülésének eszközeként. Azt is szemlélteti, hogy miközben a hatalmi kompetencia vektora úgymond univerzális logikának engedelmeskedik, elkerülhetetlenül nagyon is specifikus kulturális adaptációs folyamatokon megy keresztül. A tizenkettedik és a tizenkilencedik század közötti időszakot gyakran belső konfliktusok, külső fenyegetések és dinasztikus változások jellemezték a Honshut, Hokkaidót, Shukikót és Kjúsut magában foglaló japán szigetvilág mentén. Ugyanakkor azonban egy nyelvi történelmi állandó jellemezte: a *bushi* harcos elit - általunk jobban ismert samurájok - vitathatatlan politikai és kulturális dominanciája.¹⁹⁷ Jeffrey P. Mass, a japán történelem egyik legfontosabb nyugati szaktekintélye a politikai rend szerkezetét "harcos kormányzásként" írja le.¹⁹⁸ Marius Jansen 2008-ban megjelent, idevágó kötetében a *Warrior Rule in Japan (Harcos uralom Japánban) című tanulmányt* egészíti ki: "Japánt az évezred nagyobbik felében harcosok uralták. A XII. századtól a XIX. századig politikai történelmét a harcosok egymással versengő ligáinak küzdelme uralta".¹⁹⁹

A samurájok felsőbbrendűsége a modern kor előtti Japánban a szigorúan hierarchikusan rendezett és áthatolhatatlan társadalmi struktúrában tükröződött. Ennek élén a harcos nemesség tagjai álltak, élükön a *shōgunnal*, akinek a címe főparancsnoknak vagy generalísimuszna fordítható. Őket rangban követték a parasztok és kézművesek, mint a társadalom termelő rétegei. A legalacsonyabb rangot a kereskedők foglalták el, akik a konfuciánus tanítás szerint piszkos pénzügyleteket kötöttek. E hierarchián kívül helyezkedett el a *tennō* császári háza, amely legfeljebb reprezentatív szerepet töltött be. A samuráj Japán mindenekelőtt katonai rendszer volt.

Ezen a ponton jól tesszük, ha félretesszük a nyugati szemüveg romantizálását, és nem korlátozzuk a *bushi-t* a kardmesterek vagy akár a japán "lovagok" szerepére. Ahogy Wolfgang Schwentker társadalomtörténész bemutatja, ennél sokkal többről volt szó. A sógunátusban a rendfenntartó erők, az adószedők, a közigazgatás és a sintó államvallás szertartásmesterei feladatát is ők látták el. Röviden, a samurájok több mint évezredek óta a politikai hatalom minden csomópontját elfoglalták; ők voltak a közösség egyetlen olyan tagjai is, akiknek még a

---

amikor az amerikai haditengerészet hírhedt "fekete hajói" erőszakkal fenyegetve véget vetettek az ország önmaga által elrendelt elszigeteltségének és a Nyugattól való elszakadásának; a témával kapcsolatos további részleteket lásd Walworth, Arthur (1946): *Black Ships Off Japan: The Story of Commodore Perry's Expedition*, New York: Knopf.

197 A témába ajánlott bevezetést nyújt Schwentker, Wolfgang (2008): München: *Die Samurai*: Beck.

198 Vö. Mass, Jeffrey P. (1975): Mass Mass, Mass: *Warrior Government in Early*

Mediaeval Japan: Study of the Kamakura Bakufu, Shugo and Jito, New Haven/London: Yale University Press.

199 Jansen, Marius (szerk.) (2008): Cambridge: *Warrior Rule in Japan*: Cambridge University Press.; p. vii.

családnevet és fegyvert viselni. A funkciók és kiváltságok e kombinációja révén a társadalom minden alsóbb szintje számára megtestesítették a japán állam eszméjét. Ez a felfogás a híres tizenhetedik századi filozófus és katonai stratégia, Yamaga Soko *Shido* írásában van kodifikálva: "A samurájok az üzletet a földművesekre, kézművesekre és kereskedőkre hagyják, és arra szorítkoznak, hogy az útnak megfelelően éljenek. Ha valaki, aki a három népi kaszt valamelyikéből származik, erkölcsi vétséget követ el, akkor a samurájok megbüntetik, és így fenntartják az ország erkölcsi elveit."²⁰⁰ A samurájok tehát nemcsak harcosok voltak, hanem művelt nevelők és etikai hivatkozási pontok is.

E hatalmi monopólium kivételesen hosszú és sikeres fenntartása minden releváns hatalmi szférában a hatalom egy sajátos formájának köszönhető, amelynek alapelveit Schwentker tömören összefoglalja: "Uralkodni és szolgálni - mindkét feladat egybeesik az ideális samurájban".²⁰¹ A római köztársaságot megkülönböztető versenyelemnek nem volt helye a japán harcos nobilitás felfogásában. Itt a habitus nem azon a késztetésen alapult, hogy a politikai arénában vagy a csatatéren nevet szerezzen magának, hanem a hűség és a konformitás alapvető erényein. Az egyéni boldogságról való tudatos lemondásuknak és az úr szolgálatára való feltétlen hajlandóságuknak köszönhetően a samurájok arra voltak predesztinálva, hogy uralkodó osztállyá váljanak.²⁰² Olyan erősen együttműködő hatalmi formációt alkottak, amely képes volt az összehangolt cselekvésre - legyen szó akár közigazgatási normák végrehajtásáról, akár egy pu- nitív katonai expedícióról.

A lojalitás fogalma és a hozzá kapcsolódó aszkézis a zen buddhizmusban gyökerezik, és hasonló elemeket találunk a kínai politikai filozófiában is (lásd az 1.1. fejezetet). Érdemes azonban megjegyezni, hogy a zen elvei milyen alaposággal épülnek be a *bushidōba*, a samurájok magatartási kódexébe. A *junshi*, amelyben a samurájok a halálba is követték urukat, ha a csatatéren nem volt esélyük a győzelemre, a vazallus urához való hűség legradikálisabb kifejeződése.²⁰³ De a rituális öngyilkosságon túl a hatalmi elit iránti feltétel nélküli szolidaritás, minden saját érdek félretétele mellett, a samurájok hatalmi logikájának központi elemét képezte. A zen buddhizmusra való hivatkozás azonban egy másik okból is rendkívül fontos számunkra. A *Zen and the Way of the Sword: Arming the Samurai Psyche* című könyvében Winston L. King teológus rámutat, hogy e vallásfilozófiai irányzat japán recepciója par

---

200 Idézte Brockers, Wolfgang (2014) után: *Karate - Essays*, Norderstedt: *Karate - Essays*, Norderstedt: BOD.; p. 119.

201 Schwentker (2008): p. a 92, fordításban.

202 Ibid.: p. 93.

203 Ibid.: p. 80.

különösen jellemző, hogy az intuíciót helyezi előtérbe a reflektív értelemmel szemben.²⁰⁴ A zen tanítványai ahelyett, hogy problematizálták volna az embernek a természeti és társadalmi világhoz való viszonyát, vagy felhalmozták volna az erről a kapcsolatról szóló tudást, arra törekedtek, hogy eggyé váljanak a kozmossszal. A szamurájok meggyőződése szerint csak azok tudtak önzetlenül és igazságosan uralkodni, és a harcmezőn egy pillanatnyi gondolkodás nélkül sikeresek lenni, akik ezt az egységet az öncélú gondolkodás elhagyásával, valamint a szubjektum és objektum közötti ellentét leküzdésével érték el. Első pillantásra ezt az anti-intellektuális lendületet úgy lehetne értelmezni, mint a *téchne* egyértelmű elsőbbségét az *epistémével* szemben.²⁰⁵ Némileg közelebről szemügyre véve azonban a zen differenciált képe rajzolódik ki: a két vektor közötti határok feloldódása, a szigorú dichotómiából kibújó egymásba olvadás. Más szóval, az intuíció - amelyet a szamurájok meditációval és aszkézissel élesítettek - túlsúlyos szerepe révén az *epistémé a téchne-hez* társul, vagy abban tükröződik. Ez magyarázza azt is, hogy a könyvek olvasása vagy az elméleti tartalmak tanulmányozása miért volt nagyon fontos a harcos nobilitás életében, különösen a XVI. századtól kezdve. Az *epistémé* nem játszott kiemelt szerepet az önrítélézésükben, de mégis asszociált szerepet játszott.

A szamurájok központi erényei és a hozzájuk kapcsolódó szokásrendek ("uralkodj és szolgálj") a harcos nemességen belül generációról generációra öröklődtek. Schwentker számára a mester és a tanítvány közötti szoros kapcsolat áll az előtérben, amely mind a zen buddhizmusban, mind a konfucianizmusban kiemelkedő jelentőséggel bír.²⁰⁶ A harcos nemesek hároméves koruktól kezdve ismerkedtek a harci technikákkal és taktikákkal, először a családi házban, majd valamivel később egy idősebb szamuráj égisze alatt, aki mindig csak egy tanítványt tanított. A katonai próba gyakorlat volt - akár a mongol inváziók elleni védekezésben, akár a parasztlázadások leverésében. Ezzel párhuzamosan azonban irodalmi és államférfiúi, teológiai és filozófiai oktatás is folyt. E tanterv mögött az a felfogás húzódott meg, hogy "a hadművészet elsajátítása mellett a magas szintű műveltség alapvetően hozzátartozott a harcos osztály kompetenciáihoz".²⁰⁷

---

204 Vö. King, Winston L. (1993): *A szamurájok pszichéjének felfegyverzése*, New York: *Zen és a kard útja*: Oxford University Press.; 188f. o.

205 A zen antiintellektualizmusáról lásd Perez, Louis G. (1998): Westport/London: *The History of Ja-pan*: Greenwood Press; 34. o.

206 Vö. Schwentker (2008): p. 46.

207 Így "nincs szégyenteljesebb dolog, mint analfabétának lenni" - kommentálja Niehaus a kora újkori Japánban a harcos nemesek műveltségét, lásd Niehaus, Andreas (2013):

Ez az erőforrásigényes és időigényes képzés egy feltételtől függött: a társadalom "termelő" birtokainak, a földműveseknek és a kézműveseknek hajlandónak kellett lenniük arra, hogy adókon keresztül társfinanszírozzák az elit oktatását. Hosszú távon ez csak akkor lehetett sikeres, ha a *bushi* naponta gyakorlati tettekkel bizonyította a tisztesség, a műveltség és a katonai befolyás céljait.

A magasan specializált, gyakorlatorientált képzési rendszerhez való kiváltságos hozzáférés már kora gyermekkorban a hatalmi kompetencia vezérmotívumának bizonyul, amellyel már a köztársasági Rómában is találkozunk, bár egészen más kulturális előzmények között. A szenátori családok és a *bushi*-k közös vonása nem egy sajátos értékrend volt, hanem a politikai hatalom átadásának és monopolizálásának rendkívül hatékony technikája, amelyhez a közösséggel való feltétlen azonosulás és a példaképként való életgyakorlat párosult. A hatalom gyakorlaton keresztül történő reprodukálása ebben az összefüggésben a hatalmi kompetencia központi képletének tekinthető. Kétségtelen, hogy a szamurájok hatalmának *téchne* de-szolgál egy önálló monográfiát, de itt befejezzük a premodern Japánba tett kitérőnket, és visszatérünk eredeti narratívánkhoz: a hatalmi kompetencia római modelljének folytatásához és átalakulásához a történelem során.

A politikai hatalmi kompetencia római eszményének talán legjelentősebb modernizációja az Egyesült Államokban található, a tizenhetedik századtól a küldés előtti napig. Stephen Hess *Amerika politikai dinasztiái* című genealógiai standardművében azonosított egy központi közös vonást: a dinasztikus impulzust.²⁰⁸ Az Egyesült Államokban, a világ egyik legversenyképesebb politikai rendszerében, a választási

---

"So gibt es nichts schändlicheres als illiterat zu sein" - zur Literalität der Kriegerklasse im frühmodernen Japan, in: Gesine Boesken és Uta Schaffers (szerk.), *Lektüren 'bilden': Lesen - Bildung - Vermittlung*, Münster: *Lesen - Bildung - Vermittlung*: Lit Verlag, pp. 199-216.

208 Vö. Hess, Stephen (2016): *Hess: Amerika politikai dinasztiái: Adams-től Clintonig*, Washington: Brookings Institution Press.; 2. o. Ez persze nem jelenti azt, hogy a sikeres politikai dinasztiák az USA egyedi jellemzői lennének - John H. Fiva és Daniel Smith részletesen rámutat arra, hogy a politikai hatalom dinasztikus hagyománya olyan országokban is gyakori, mint Németország, Írország, Kanada és Norvégia. Vö. Fiva, John H. és Smith, Daniel M. (2016): *Political Dynasties and the Incumbency Advantage in Party-Centered Environment*, *CESifo Working Paper Series*, 5757, pp. 1-46. Mindazonáltal az USA az az ország, ahol a modern választási

arisztokrácia elve per- fektálódott, lásd még Dal Bó, Ernesto, Dal Bó, Pedro és Snyder, Jason (2009): Politikai dinasztiák, *Review of Economic Studies*, 76 (1), pp. 115-142.

arisztokrácia, amelyet Stewart Alsop rovatvezető egyszer "a nép hercegeinek" nevezett.²⁰⁹ A számok magukért beszélnek: "Negyvennégy amerikai családban legalább négy azonos nevű tagot választottak szövetségi hivatalba, és hetenöt családban három azonos nevű tag töltött be országos tisztséget".²¹⁰ Az olyan politikuscsaládok, mint a Kennedy-, a Bush- és a Clinton-klán, valamint a múltbeli dinasztiák, mint a Rooseveltek és az Adamsek, a képviselőházi és a szenátusi pozíciókat, sőt az elnökséget is átadták és át fogják adni gyermekeiknek - a választók kifejezett jóváhagyásával.

Ennek a rendkívüli folytonosságnak a magyarázata ma már ismerős számunkra: a hatalmi kompetencia tanítása gyermekkortól kezdve egy erősen specializált és elitista tanulási környezetbe ágyazva. Aki amerikai-amerikai politikuscsaládba születik, az már egészen kicsi korától részt vesz a július 4-i ünnepi felvonulásokon, elkíséri szüleit adománygyűjtő rendezvényekre, és ajtók százait csörgetik meg velük, mozgósítva a választókat. Ahogy idősebbek lesznek, az utódok beszédeket mondanak a választási kampányokban, vitákat folytatnak a tekintélyes egyetemek termeiben, hogy apjukat vagy anyjukat - és középtávon saját magukat - népszerűsítsék. Ez a szocializáció nemcsak a politikai szimbolizmus és a közös rítusok fontosságának példátlan megértését biztosítja (lásd a 2.1. fejezetet). Kedvez a választók igényei iránti empátia és a feltétlen kapcsolatépítési képesség kialakulásának is. Végül, de nem utolsósorban lehetővé teszi, hogy ezek az egyének magabiztosan mozogjanak a különböző társadalmi és kulturális kontextusokban. Metaforikusan szólva megnyitja a saját szociotípján túli hóri- zonyt.

Az amerikai politikai elit szocializációjáról szóló elemző tanulmány hiányában egy vignettához folyamodunk. Hess a Clinton-dinasztia hatalmi konszolidációjának bemutatásában Bill és Hillary Clinton lányának, Chelseának a politikai neveléséhez jut el; és érdemes a krónikást hosszan idézni: "[A]z a politikai különlegesség gyakorlatilag születésétől fogva olyan tapasztalatok sorát hozza létre, amelyek a kivételesből hétköznapivá tehetik. Mikor tudod meg, hogy melyik osztálytársad az igazi barátod, és melyik az, aki csak a kormányzói kúriában akar lógni? Milyen ajándékok megfelelőek, és melyek túlzóak? Van-e olyan nyilvános viselkedés, amit a híres szülőkkel nem rendelkező gyerekeknek nem kell megtanulniuk, de a Chelsea-hez hasonlók számára a legjobb, ha fiatalon tanulják meg?"²¹¹ Ezek a leckék a hatalmi stratégia know-how-jából, amelyeket Clintonék lánya úgymond a

---

209 Miller, Zeke (2013): In: Politikai dinasztiák visszatérése: Time 2013. március 5-től, [online] <http://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,2148168-3,00.html>, visszakeresve 2017.12.21-én.

210 Hess (2016): p. 3.

211 Ibid.: p. 590.

a politikai kommunikáció szigorú, de játékos képzésével egészítették ki. Hilary Clinton az *Élő történelem* című önéletrajzi könyvében emlékezik vissza: "Bill és én megpróbáltuk felkészíteni Chelsea-t arra, hogy mit hallhat az apjáról vagy éppen az anyjáról. A kormányzói manézsban a vacsoraasztalunk körül ültünk, szerepjátékokat játszottunk vele, és úgy tettünk, mintha vitában lennénk, ahol egyikünk politikai ellenfélként viselkedett, aki kritizálta Billt, amiért nem jó kormányzó".²¹² Magától értetődik, hogy az, hogy két kiváló és kivételes politikus vezette be a hatalom mesterségébe, rendkívüli versenyelőnyt jelent azokkal a versenytársakkal szemben, akik nem részesültek ilyen képzésben. Röviden, akik a tehetség és a gyakorlati tapasztalat kombinációjával szereznek hatalmi kompetenciát, azoknak kiváló esélyük van arra, hogy ezt továbbadják a családjuknak. Természetesen a Clinton-vignetta nem elszigetelt eset; prototipikusan áll a politikai életrajzok tucatjaira vagy százaira. Az Ernesto Dal Bó közgazdász körüli kutatócsoport számára, akik intenzíven foglalkoztak a dinasztikus uralom témájával a demokráciákban, ezek a megállapítások egy egyszerű szlogenben foglalhatók össze: "A politikában tehát a hatalom hatalmat szül".²¹³

2.5.2 Hatalmi tudás és stratégia

Ezzel le is zárjuk a hatalmi kompetenciáról szóló vitánkat, és rátérünk a második hatalmi vektorra, a tudás vektorára. A kifejezést Max Scheler szociológusnak köszönhetjük, aki a *terminus technicus-t* a *Die Wissensformen und die Gesellschaft*, szó szerint "A tudás és a társadalom formái" című monográfiájában vezette be.²¹⁴ Scheler megkülönbözteti a hatalmi tudást (amit "gyakorlati tudásnak" és "hatást kiváltó tudásnak" is fordítanak) a kulturális tudástól (vagy erudíciótól) és az üdvösségi tudástól. Míg a kulturális tudás az egyéni személyiség formálására és művelésére, az üdvösségtudás pedig az értelem és a koherens világkép megteremtésére irányul (lásd még a 2.3. fejezetet), addig a hatalmi tudás az élő és élettelen természet, valamint az embertársak gyakorlati elsajátítására irányul. A Scheler utáni időszakban a fogalom normatív szűkítésen ment keresztül, és sajnos a politikai információknak egy állítólag titokban működő elit általi monopolizálására redukálódott. Mi viszont a következő értekezésben a lehető legszorosabban akarjuk venni a fogalmat - vagyis mint egy

---

212 Clinton, Hilary (2003): New York: *Élő történelem*, New York: Simon & Schuster.; p. 97.

213 Dal Bó, Dal Bó & Snyder (2009): p. 1.

214 Vö. Scheler, Max (1980): Frings fordításában, London: *A tudás szociológiájának problémái*, London: Manfred S. Frings: Routledge.

a politikai hatalom gyakorlásához nélkülözhetetlen tudás vagy *epistémés gyűjtőfogalma*.²¹⁵

Az, hogy a tudás a hatalom fontos forrása, természetesen nem Scheler egyik felismerése. Háromszáz évvel korábban Francis Bacon a *Novum Organum Scientiarum* című tudományos esszéjében világossá tette a tudás és a hatalom közötti döntő kapcsolatot: "az emberi tudás és az emberi hatalom egybeforr".²¹⁶ A tudós és filozófus Bacon az emberi tudásra összpontosít a (élettelen) természetről és annak irányítására. De Bacon diktuma könnyen alkalmazható a társadalmi világra, különösen a politikai uralom szférájára: a hatalom egyetemes elveinek (1.2. fejezet), formáinak (2.1. fejezet), a legitimitáció feltételeinek (2.4.) és a politikai szféra mechanizmusainak, stratégiáinak, taktikáinak és kérdéseinek felsőbbrendű ismerete egyértelmű versenyelőnyt jelent a közjóért folytatott értelmezési háborúban. Ez a tudás a hatalom tudása.

Az így értelmezett hatalmi tudás a tudás három formájára osztható: *igazolási tudás*, *vezetői tudás* és *adminisztratív tudás*. A tudás első formája a hatalom gyakorlását legitimálja egy közös politikai narratíva folyamatos igazolása, védelme és továbbfejlesztése révén. A második forma a döntéshozók formális tudása arról, hogyan lehet a politikai célokat a konkurens érdek- formációk ellenállásával szemben érvényesíteni, és hogyan lehet a hatalmi eszközöket - a Popitz utáni uralom pozicionális szövetét - hatékonyan és eredményesen ellenőrizni. A harmadik típus a bürokratikus szakértői tudás, és konkrét eljárásokra és konkrét irányelvekre vonatkozik.

A tudás mindhárom formája egymástól függő komplexumot alkot. Az igazolási tudás egy igazolási struktúrát biztosít arra vonatkozóan, hogy miért a közjó a legjobb az adott konkrét politikai rendszerben érvényesülni, és miért kell a polgároknak ezért a rendért küzdeniük - de ezt szükségszerűen ki kell egészíteni a vezetési és igazgatási tudással, ha tartósan sikeres akar lenni. A vezetői tudás viszont csak akkor válhat politikai hatalommá, ha normatív szinten megfelel egy plauzibilis narratívának, végrehajtási oldalon pedig a témák és folyamatok megfelelő megértésének, azaz ha a közigazgatás elismeri a döntéshozók gyakran kiváló vezetői képességeit. De a döntéshozóknak meg kell tanulniuk azt is, hogy az irodától származó tudást megszerezzék és felhasználják. A közigazgatási tudás csak akkor gyakorolható politikai befolyásként, ha a döntéshozók képesek azt szakszerűen kiválasztani és stratégiaileg felhasználni. Ellenkező esetben, meglehetősen nyersen fogalmazva, megreked a felfelé vezető úton.

215 Az ezzel a megközelítéssel kapcsolatos további információért lásd Hamilton, Peter (2015): *Tudás és társadalmi struktúra*, London/New York: Routledge.

216 Bacon, Francis ([1620] 1902): New York: *Novum Organon*: Collier.; 11. o.

E kölcsönös függőség mellett a hatalmi tudás mindhárom formája abban is egységes, hogy van egy közös alapvető jellemzőjük: aktívan jelen kell lenniük, azaz a szereplők számára bármikor elérhetőnek kell lenniük. Ennek van egy nyilvánvaló oka: a hatalom az idő és az anyag szükségességének feltételei között működik. A késedelmek, a koordinációs problémák, a lekérdezések és a kutatás nemcsak pénzbe kerülnek.

- energiába kerülnek.

A három tudásformátum (indoklás - vezetés - adminisztráció) és azok kölcsönös kapcsolatai és hasonlóságai vázlatos bemutatása után ezeket a formátumokat külön-külön kívánjuk tárgyalni, kezdve az indoklás fogalmával. Elengedhetlensége abból a tényből fakad, hogy a hatalom folyamatos, explicit és implicit legitimációs igénynek van kitéve, és folyamatosan érvényesítésre, azaz normatív igazolásra törekszik. Ez az elv a kormányzás minden formájára érvényes - függetlenül attól, hogy az észak-koreai sztálinista rezsimről, a kínai egypártállamról, az orosz autokratikus elnöki rendszerről vagy a német reprezentatív demokráciáról van szó. Ennek oka egy egyetemes hatalmi elvben rejlik, amelyet már az 1.2. fejezetben tárgyaltunk: a hatalom céltudatos előállításában. Mivel a hatalmi viszonyok nem nomológiaiailag szükségszerűek, azaz nem a természet törvényei által meghatározottak, hanem az emberek által megváltoztathatók, ezért a megváltoztatás állandó fenntartásának vannak kitéve. Az igazolási tudás röviden a választ adja arra, hogy miért lehetnének a hatalmi viszonyok mások, de miért nem lehetnek azok. Az igazolási tudással rendelkezők normatív válaszokat tudnak adni a következő kérdésekre: Miért én uralkodom (és nem egy másik)? Miért van a politikai rendszernek ilyen (és nem olyan) alkotmánya? Miért ezt (és nem azt) a politikát alkalmazom? Miért engem (és nem egy másik jelöltet) válasszanak a polgárok? És így tovább. Azok a hatalmi rendszerek, amelyek döntéshozói nem vagy csak nem kielégítő válaszokat tudnak adni ezekre a kérdésekre, tartósan instabilak. Csak az igazolási tudásnak van olyan motiváló ereje, amely hosszú távon köti a közösség tagjait a kialakult rendhez (lásd a normatív igazolásról és az értelemre való törekvésről szóló értekezésünket az 1.3. fejezetben).

Azonban - és ez a pont kulcsfontosságú - az igazolási tudás nem a politikai filozófia tudományos szakértői tudása. Nem az a fontos, hogy szigorúan és racionálisan, absztrakt, etikai és logikai elvek alapján következtessünk a fennálló politikai rend legitimitására. Az igazolási tudás inkább annak ismerete, hogy hogyan lehet egy átfogó *politikai narratívát* kialakítani és értelmezni.²¹⁷ Természetesen egy ilyen

---

217 Vö. Mayer, Frederick W. (2014): *Narratív politika*: Oxford: *Történetek és kollektív cselekvés*: Oxford University Press. A narratíva fontossága a hatalom legitimációja szempontjából nemcsak a politikai elmélet visszatérő témája, hanem a

kampányvezetők és kampánystratégák mantrája is. Így például Stan Greenberg, az amerikai demokraták egyik politikai guruja a következő szlogent követi: "A narratíva a legfontosabb minden"; hasonlóképpen James

az elbeszélés nem egy önkényes mese, rövid távú divat vagy politikai alapokon nyugvó legenda. Sokkal inkább a társadalmi világ közösségi megértése és a közösség lo- kalizációja ebben a világban, amely közös történelmen, közös értékeken és közös szimbólumokon alapul - "a világ értelmének közös eszköze [...], amely feltételezéseken, ítéleteken, vitákon, diszpozíciókon és képességeken alapul".²¹⁸ Ezt az elvet találóan fejezi ki Alasdair MacIntyre filozófus *Is Patriotism a Virtue?*²¹⁹ MacIntyre szerint a sikeres politikai narratívák olyan közösségeket írnak le, mint önmagukban értékes, több generációs projekteket, amelyek identitását "különleges tulajdonságok, érdemek és eredmények rögzítik, amelyek viszont megkülönböztető politikai, kulturális és vallási normákban és gyakorlatokban tükröződnek".²²⁰ Ebben az összefüggésben három tényezőt kell kiemelni. *Először is*, ez a narratíva áthatja a *politikai cselekvés minden szintjét*, és (közvetlenül vagy közvetve) a közösség minden tagját érinti. Szinkron és diakron egységet teremt a politikai intézmények és tevékenységek sokféleségében azáltal, hogy azokat az átfogó történelem és állameszme kontextusában helyezi el. Egy ilyen narratíva, annak átjárhatósága és az egységet biztosító módja különösen erőteljes példája a francia *grande nation*, a szabadság, egyenlőség és testvériség köztársasági értékeinek őrzője. Ez az eszme, amely a forradalom évére, 1789-re nyúlik vissza, azóta a francia történelem egyetlen fix pontjává vált, amelyhez képest minden más esemény és politikai döntés elrendeződik. Így ez az eszme nemcsak azt teszi lehetővé, hogy Napo- leon katonai terjeszkedését a modern liberalizmus diadalmas előretöréseként írjuk le, és hogy a forradalom utáni Franciaország szekularizmusát a felvilágosodás alapjára helyezzük; hanem azt is lehetővé teszi, hogy a Vichy-kollaborációs rendszert egy fékezhetetlen, szabadságszerető nép egyszerű "botlásának" tekintsük. Ugyanakkor ez az állameszme legitimálja az V. Köztársaságot, és az alkotmányban vezérelvként szerepel. A szabadság, egyenlőség és testvériség hármasa minden francia városháza homlokzatán, zászlókon, érméken és bélyegeken megtalálható. Ennek megfelelően az általa megtestesített jelszó és narratíva a francia politikai elit számára a normatív alapot jelenti, amelyre a politikai elit építheti és építenie kell programját - a narratíva megőrzésével és továbbfejlesztésével. Ezért logikus, hogy a jelmondatot a jobboldali *Front National*, a francia szocialisták és az *En Marche* mozgalom is használja.

Carville: Polletta, Francesca (2011) szerint idézve: "Megválaszthatnánk valakit a Hollywood Hillsről, ha lenne egy narratívája, amit elmondhatna az embereknek arról, hogy mi az ország és hol látja azt": *Contexts*, 7 (4), 26-31. o. (magyarul).

218 Dryzek (2000): p. 18.

219 Vö. MacIntyre, Alasdair (1984): *A hazafiság erény?*, Kansas: University of Kansas Press.

220 MacIntyre (1984): p. 85.

a májusban megválasztott Emanuel Macron elnök A hatalmi szereplők közötti 2017.vita tehát nem azon alapul, hogy a *grande nation* három alapértéke a francia narratíva vezérlő elve-e, hanem azon, hogy mit jelentenek a polgárok politikai jelene szempontjából, milyen politikákon keresztül lehet őket a legjobban megvalósítani, és melyik szereplő tudja a leghihetőbb értelmezését adni a nagy nemzeti narratívának.²²¹ Aki ezt a narratívát (vagy más államok hasonló narratíváját) megragadni tudja, az így képes minden politikai eseményt érthetően és hozzáférhetően normatív keretbe rendezni, és így a politikai uralom holisztikus igazolását bemutatni.

Másodszor, a közösség MacIntyre által leírt *projektjellege* a politikai narratívában valósul meg, és a tagok között az összetartozás érzését kelti - beleértve az előző generációkkal és a régen elhunyt elődökkel való azonosulást is.²²² A közös narratíva nem csupán a közösség keletkezésének, teloszának és fejlődésének beszámolója; ez egy interaktív történet, amelyben minden tagnak részt kell vennie. Ily módon figyelembe veszi azt az emberi igényt, hogy egy nagyobb egész részévé váljon, amelynek értelme túlmutat az egyéni létezésen. Ez magyarázza a nagy politikai narratívák hatalmas motiváló erejét és az igazolás fontosságát a politikai stabilitás garanciájaként. A konkrét részvétel és elkötelezettség kérdése nyilvánvalóan az elbeszélés jellegétől, dramaturgiájától és felépítésétől függ. A skála az átlagpolgárok pusztá törvény- és hatalomkövetésétől a hazafiak hazájáért való feltétlen áldozatvállalásáig terjed.

A német nép politikai narratívája jelentősen eltér Európa más nemzeti narratíváitól. A történelmi törések és az ominózus

---

221 Hasonló a helyzet például az amerikai narratíva vezérelveivel: az "amerikai álommal" és a "nyilvánvaló végzettel". Ezeket az elveket a szabad személyes fejlődés és előrehaladás posztulátumaként értelmezik egy olyan közösségben, amelyet a történelmi küldetésstudat és az úttörő szellem jellemez. A hatalom szereplői között ismét kizárólag az a kérdés, hogy ezeket az elveket hogyan kell politikailag értelmezni, és milyen gyakorlati következményeik vannak a politikaformálásra. Míg például a demokratikus liberálisok a társadalmi újraelosztást az önmegvalósítás feltételének minősítik, addig a libertárius republikánusok ezt az egyén autonómiájába való helytelen állami beavatkozásnak tekintik; lásd Hochschild, Jennifer L. (1996): *Facing up to the American Dream. Race, Class, and the Soul of the Nation*, Princeton: Princeton University Press.

222 Ezen a ponton helyénvaló megemlékezni a római patriciusok öskultuszáról (lásd a 2.5.1. fejezetet): a maiorokra mint a köztársasági hatalomgyakorlás töretlen hagyományának őseire való hivatkozás olyan referenciakeretet teremt, amelyből a következő generációk legitimitást meríthetnek.

Az emberiség elleni náci bűnök árnyékában ez a kortárs elbeszélés mindenekelőtt a saját múlt kritikai vizsgálatának a jegyében zajlik (lásd a 2.1. fejezetben a hatalomról, a szimbolizmusról és a múlttal való megküzdésről szóló megjegyzéseinket). A poszt-nemzetiszocialista narratíva szerint a "Soha többé!" jelszó motiválja a polgárokat, hogy elkötelezzék magukat egy rendszer mellett. Ez azt sugallja, hogy a németországi politikai rend elsősorban a rasszizmus és a nacionalizmus zászlaja alatt elkövetett újabb emberiség elleni bűncselekmények megelőzésének köszönheti legitimitását. Meg kell azonban kérdőjelezni, hogy ez a kizárólag a bűnös múlttal való tudatos szakításból táplálkozó igazolási séma elegendő-e a pozitív létezéshez, a szolidaritáshoz és az állampolgári elkötelezettséghez. A német kultúr nemzet hagyományára, a felvilágosodás nagy gondolkodóira, mint Kant és Leibniz, valamint Goethe és Schiller irodalmi zsenialitására való kiegészítő hivatkozás nélkül egy ilyen narratíva nem képes sem más nemzeti narratívák motiváló erejét kibontakoztatni, sem pedig egyesítő funkcióját betölteni. Ebből következik, hogy a jobboldali populista tendenciák jelenlegi erősödése a Német Szövetségi Köztársaságban - legalábbis bizonyos mértékig - a német nemzeti narratíva pozitív tartalmának megoldatlan hiányában gyökerezik.

Végül a *harmadik pont az, hogy a narratívát folyamatosan igazolni, védekezni, ápolni, továbbfejleszteni és szimbolikusan (vagy akár vallásilag) feltölteni kell az érintetteknek. Az* uralkodó szereplők ellenfelei és ellenségei folyamatosan megkérdőjelezzik azt, saját narratívájuk vagy értelmezésük elmondásával, és kétségbe vonják a másik fél logikáját. A közelmúltba pillantva a hidegháború propagandacsatái jutnak eszünkbe, amelyben nemcsak a gazdasági rendszerek, a titkosszolgálatok és a hadsereg, hanem mindenekelőtt a nagy politikai elbeszélők és jelentésalkotók küzdöttek a világ uralmáért. Ezeknek az összecsapásoknak jelentős manicheista vonása is volt, a narratíva mögött meghúzódó kérdésekből egyszerű jó-rossz sémát kreálva - kapitalizmus vagy tervgazdaság? Demokrácia vagy kommunizmus? Verseny vagy szocialista teljesítményelv? A makro-narratívák hasonlóan leegyszerűsített konfrontációs képét kínálja ma a Nyugat és a Kelet, a kereszténység és az iszlám ismételt idézett összecsapása, amelyet mindkét oldal szélsőségei arra használnak, hogy kétségbe vonják a mérsékelt, nem konfrontatív hatalmak legitimitását.

A hatalom legitimitásának folyamatos megkérdőjelezése az ellen-narratívák által a politikai narratívák megalapozását a politikai befolyási szféra egyik legfontosabb vezetői feladatává teszi. Vessünk tehát egy pillantást azokra a forrásokra, amelyekből minden politikai narratíva táplálkozik. Ennek során négy alapot azonosíthatunk, amelyek különböző mértékben meghatározzák egymást. *Az első forrás legfeljebb három generáció politikai tapasztalatait* kompenzálja. E generációs kohorszok közös tapasztalati és emlékezési horizontját olyan kulcsfontosságú események vagy körülmények határozzák meg, amelyeket vagy közvetlenül megtapasztaltak, vagy jelenvalóvá tettek.

a szemtanúk szóbeli közvetítésével. A "politikai tapasztalat" fogalmát szándékosan tágra kívánjuk meghatározni: nemcsak a formális politikai folyamatokra, hanem a szimbolikusan releváns eseményekre is vonatkozik. A német jelenre vonatkoztatva például nemcsak az 1950-es és 1960-as évek "gazdasági csodáját", a berlini fal novemberi leomlását és 1989 a 2015-ös menekültválságot foglalja magában, hanem a "berni futballcsodát" és 1954 Sigmund Jähn (keletnémet) űrhajós 1978-as repülését is. Mindezek az események - amennyiben folyamatosan jelen vannak a közösség tagjai számára, és kiemelkedő diszkurzív szerepet játszanak - a narratíva központi forrásai. A hatalom szereplői hivatkozhatnak és hivatkozniuk kell rájuk, ha narratívákat a politikai mindennapokban és a polgárok gyakorlati valóságában akarják lehorgonyozni. Azok a narratívák, amelyek kizárólag a távoli múltból származó motívumokat használnak, azt kockáztatják, hogy elavultnak és idejémtúlnak tűnnek; elveszítik kötőerejüket, mert nem keltik azt a benyomást, hogy bármi köztük lenne a jelenünkhöz.

Másrészt az a politikai narratíva, amely nem emlékszik a történelemre, nem tudja garantálni a folytonosságot és a narratív kohéziót, amelyek a nagy narratívák központi elemei. Ez elvezet bennünket a *második forráshoz*, a *kollektív emlékezethez és az egész politikai közösség újramembranozásának kultúrájához*. Még ha vannak is átfedések a már említett generációs kohorszok közvetlen tapasztalati horizontjával, a kollektív emlékezet fókuszában a közösség múltja áll, amelyet élő tagjai nem éltek át közvetlenül. A politikai közösségek történelmének nagy része csak az irodalom, a művészet és az építészet, valamint kisebb mértékben a fényképezés, a hangfelvételek és a filmek révén válik jelenvalóvá tagjaik számára. Mindazonáltal ezeknek az eseményeknek az "emlékezése" - nem a saját szubjektív élmények mentális felidézéseként, hanem a múlt inter-pretív tanúságtételeinek exegéziseként (lásd a 2.1. fejezetet) - meghatározó jelentőségű. MacIntyre szavaival élve ez teszi lehetővé, hogy a közösséget nemzedékeket és évszázadokat egyesítő projektként fogjuk fel, amelynek lényege és értéke nem merül ki a jelenben vagy egyszerűen élő tagjainak összegében. A kollektív emlékezetet a múlt tanúságtételeinek folyamatos értelmezése tartja életben, és ez teszi lehetővé a kulturális hagyományokról, az ősökkel szembeni erkölcsi kötelezettségekről, a történelmi bűnösségről és a történelmi teljesítményről való beszédet. Ahogy azonban Aleida Assmann kultúrákutató megjegyzi, az így értelmezett múlt nem pusztán háttér, amelyre a jelen (hatalmi) érdekeit vetítik, és nem is a jelentől elszakadt autonóm szféra: "A múlt olyan tükör, amelyben a pillanaton túl érzékeljük önmagunkat, és amelyben újból és újból összerakjuk azt, amit énnek nevezünk. Ez a tükör heroizálhat és visszavetítheti kétszeres méretben az ember képét, de kiemelhet negatív és szégyenletes vonásokat is. Bár a múlt nem rendelkezik autonóm ontológiai státusszal, és az iránta való odaadásunkra támaszkodik, mégis sokkal több, mint függő változó

az igényeinket és a hajlamainkat. Túlmutat az egyéni és a kollektív hozzáféréseken; nem lehet sem monopolizálni, sem végérvényesen értékelni."²²³

Ez a körülmény - az a tény, hogy a múltat nem lehet monopolizálni, és folyamatosan újra kell értékelni és meg kell kérdőjelezni - nem von le a kollektív emlékezet hatalmas hatalmi potenciáljából. A történelmi emlékezet robbanékony erejét jól mutatja a koszovói síkságon zajló amselfeldi csata, a szerbek nemzeti-történelmi mítoszának példája. Júniusban I. Murat oszmán szultán 28,1389,serege a Balkánon Pristina közelében előrenyomulva találkozott Lázár szerb herceg ortodox keresztény védőivel. Hosszú csata után, amelyben mindkét parancsnok életét vesztette, a seregek kiirtották egymást. Ez a katonai pathhelyzet nem változtatott azon a tényen, hogy az oszmánok a következő években képesek voltak leigázni a Balkánt. Ezek a meddő tények. Aztán, még a tizenegyedik században elkezdődött a legenda. Az elesett szerb harcosokat a csata után fekete madárrá változtatták - a kereszténység védelmében bekövetkezett áldozatos haláluk tanúságául. Így született meg az a politikai narratíva, amely Szerbiáról mint olyan közösségről szól, amely a Nyugat védelmezőjeként állt ki a Kelettel szemben, olyan védőként, akit a túlerőben lévő ellenséggel szembeni küzdeni akarás jellemez. Ennek a nagy narratívának a színtere azóta is Koszovó, a szerb nép deklarált "szívszorgója". Ezt a narratívát több mint 600 évvel később Slobodan Milošević, a Szerbiai Jugoszláv Köztársaság elnöke vette át, egyrészt azért, hogy alátámassza Szerbia, mint a Titói Államszövetség által elnyomott független nemzet különleges státuszát, másrészt pedig azért, hogy megalapozza a Koszovó feletti hatalmi igényét. Mi- lošević stratégiája középtávon rendkívül sikeresnek bizonyult. Honfitársai lelkesen fogadták a nacionalista narratívát és annak reálpolitikai következményeit. Megadták a kezdőjelet Jugoszlávia felbomlásához és Szerbia délkelet-európai fennhatóságra való törekvéséhez. A hosszú távú következmények jól ismertek: a köztársaságok közötti katonai eszkaláció végül azzal ért véget, hogy a NATO kikényszerítette Szerbia kapitulációját és Koszovó függetlenségét. Hiba lenne az Amselfeld-mítoszt a jugoszláv háború okok láncolatának elejére állítani; egy ilyen olvasat nem illik ebbe a több okból eredő konfliktushelyzetbe. Mindazonáltal az epizód világossá teszi, hogy a kollektív emlékezet milyen hatékony és pusztító katalizátor lehet, ha ügyesen politikai célokra használják.

A közvetlen tapasztalatokon és a kollektív emlékezeten keresztül továbbadott politikai tapasztalatokon túl a *harmadik forrás* a tudományos és akadémiai bizonyítékok elemzése a narratíva igazolására. Ide tartoznak egyfelől a Theodor Mommsen, Oswald Mommsen és más szerzők által végzett nagy történelmi kutatások.

---

223 Assmann, Aleida (2007): *Geschichte im Gedächtnis. Von der individuellen Erfahrung zur öffentlichen Inszenierung*, München: C.H. Beck.; p. 10. (A mi

fordításunk)

Spengler és Ernest Gellner, akik történelmi módszerekkel követik nyomon a közösségek keletkezését és fejlődését; másrészt az államelmélet kiemelkedő munkássága, amely alkotmányokban, jogrendszerekben és értékrendekben fejeződött ki. Annak érdekében, hogy az igazolási ismeretek és a politikai narratívák tárgyalása során elkerüljük a történettudomány túlságosan nagy hangsúlyt kapjon, most az utóbbiakra fogunk összpontosítani. Aki eddig azt hitte, hogy az államelmélet és a politikai filozófia pusztán akadémiai törekvés, amely nincs hatással a reálpolitikára és a történelem nagy nemzeti narratíváira, annak ajánljuk, hogy tegyen egy sétát a párizsi Pantheonban. Ott, a kriptában, olyan irodalmi nagyságok társaságában, mint Voltaire és Victor Hugo, nyugszik Rousseau - és ha jól megnézzük, észrevehetünk egy stilizált kezecskét, amely egy meggyújtott fátklyát szorongat, és láthatóan lassan félrelöki a koporsó fedelét. E szimbolikus színpadra állítás képi világa félreérthetetlen: Franciaország emlékeztetésében a svájci filozófus, aki életében mindig betegeskedett, olyan életerős, mint valaha, készen arra, hogy utat törjön a jövő nemzedékeknek, vagy hogy újra lángra lobbantsa a forradalom tüzét. Rousseau *Contrat Social* című műve nélkül a francia forradalom mint a *grande nation* narratívájának megszületése éppúgy elképzelhetetlen, mint például az amerikai narratíva Alexander Hamilton, John Jay és James Madison *Federalist Papers* című művei nélkül.²²⁴ Mindkettő a francia és az amerikai nemzet belső és külső felfogásának szellemi alapidokumentumának tekinthető. Míg Rousseau a köztársasági egység, az általános akarat és az abszolút népuralom mellett kampányolt, addig az amerikai alapító atyák a föderalizmus, a képviselői demokrácia és a hatalmi ágak szétválasztása mellett érveltek. Mindkét érvelési irányzat nemcsak a közösségek szellemi vitáit alakította, sőt uralta, hanem intézményes szervezeteiket is. Ezek azok az államelméleti próbakövek, amelyekkel a jelen politikai elitjei ma is foglalkoznak.

Aki hasonló szellemi alapot keres a német elbeszéléshez, amely úgy, ahogy van, törésekkel és ellentmondásokkal tarkított, nagy valószínűséggel Hegel jogfilozófiájában találja meg, amit keres.²²⁵ Bármilyen viták is vannak történelmi jelentőségéről, a stuttgarti gondolkodót par excellence porosz politikai filozófusnak lehet minősíteni. Politikai írásai

---

224 Lásd Rousseau ([1762] 2012) és Madison, James, Hamilton, Alexander és Jay, John (2002): Beeman (szerk.), New York: *The Federalist Papers*, Richard Beeman (szerk.), New York: Penguin. Természetesen e politikai gondolkodók hatása korántsem csak Franciaországra vagy az Egyesült Államokra korlátozódott. Mint Sylvain Fort megjegyzi, Rousseau életművét már a XVIII. században intenzív és ellentmondásos fogadtatásban részesítették a német felvilágosodás szakértői; lásd Fort, Sylvain (2002): *Les Lumières francaises en Allemagne. Le cas Schiller*, Párizs: Presses Universitaires de France.

225 Vö. Hegel ([1821] 2003).

mindannyian a szabad akarat elvének és a politikai rend szükségességének összeegyeztetése körül forognak, de a kettő elválaszthatatlanul összefonódik. Mindez a monarchikus adminisztratív és korporatív államban, mint a német nép történelmi telosának végső megvalósulásában kumulálódik. Figyelemre méltó Hegel antiforradalmi irányultsága, amely nem a fennálló viszonyok megváltoztatására törekszik egy ideális hosszú távú cél érdekében, hanem az adott rend elismerésére szólít fel. Az emberi tökéletességre való törekvés - sugallhatja Hegel olvasata - semmiképpen sem valósítható meg a politika hatalmi mezején: túl nagy a kompromisszumkényszer, túl intenzív az érdekcsoportok közötti verseny, és túl kiszámíthatatlan a külső világtörténelem. A tökéletesség inkább a belső szférában, a művészetben, a vallásban és végül a filozófiában váltható be könnyebben. Igaz, ez a meghökkenően pragmatikus gondolkodásmód, amelyet Hegel után jogászok, közigazgatási szakemberek, politikusok és akadémikusok százazrei vettek intenzíven át, Németországban sem maradt megkérdőjelezhetetlen. A német államelméleti szakemberek, mindenekelőtt a marxisták és a Frankfurter Iskola későbbi írásait minden bizonnyal heves cáfolási kísérletként olvashatjuk. Éppen ez a körülmény azonban inkább alátámasztja a hegeli műnek mint a német politikai narratíva szellemi alapdokumentumának a státuszát, amellyel a következő nemzedékek folyamatosan viaskodtak.

Szeretnénk elhagyni a tudományos és akadémiai forrás tárgyalását, és rátérni a negyedik és utolsó forrásra: a *vallási-szagrális elemre*. Nyilvánvaló, hogy a vallások minden - vagy majdnem minden - közösségben kulcsszerepet játszanak a politikai narratívák megalapozásában. Ahogy Böckenförde a politikai elméletről és a politikai teológiáról szóló esszéjében megállapítja, ezt a funkciót - az emberiség körében páratlanul - évezredek óta betöltik.²²⁶ Ennek három központi oka van. Először is, történeti szempontból nézve, az alkotmányos gondolkodás a vallás területéről származik,²²⁷ hiszen a modern kor (és valójában a premodern kor) legmarkánsabb fogalmai valóban szekularizált teológiai fogalmak.²²⁸ Más szóval, mivel a legitimitáció szemlélete történelmileg mindig is keveredett a vallási és különösen a teológiai gondolkodással, a szagrális sémák messze nem elhanyagolható, ha nem is mindenféleképpen tekintett lényegét képezik az igazolási tudásnak. Ez nem jelenti azt, hogy minden

226 Erről a kölcsönös kapcsolatról lásd Böckenförde, Wolfgang (1983): Politische Theorie und politische Theologie. Bemerkungen zu ihrem wechselseitigen Verhältnis, in: Jacob Taubes (szerk.), *Der Fürst dieser Welt. Carl Schmitt und die Folgen*, Religions- theorie und politische Theorie Vol. 1, München: Wilhelm Fink Verlag, pp. 16-25; p. 16.

227 Ibid.: p. 18.

228 Schmitt (1934): p. 49.

a politikai hatalom narratív igazolásai explicit vagy implicit módon mindig egy istenség feltételezésére utalnak, de ez azt jelenti, hogy fogalmaik és mindenekelőtt logikai formáik mindig szakrális származással rendelkeznek.

Másodszer, amint azt a hatalom vallási mezejéről szóló értekezésünkben (lásd a 2.3. fejezetet) megállapítottuk, a vallások koherens világméretű és önképet, valamint etikai irányvonalat kínálnak az uralkodók és az uraltak számára egyaránt.²²⁹ Egy túlvilági, szent rendbe vetett hitet feltételezve, nyilvánvalóan nincs jobb igazolása a világi, profán rendnek, mint az egyszerű szlogen: "Deus vult" - "Isten akarja". A történelem folyamán az Isten akaratának politikai rendszerekben való megtestesülésének gondolata többször is megjelenik az uralmi rendszerek megalapítását alátámasztó logikákban: az asszír papkirályoktól a kínai istencsászárokon át az európai, abszolutista uralkodókra át Isten kegyelméből az Iszlám Állam terrorista szervezet önjelölt kalifájáig, Abu Bakr al-Bagdadiig. Természetesen nem minden vallási alapú, politikai narratíva csúcsosodik ki teokratikus uralomban. Még a demokratikus felhatalmazással rendelkező uralkodók is vallási motívumok használatához folyamodnak, amikor legitímálják hatalmukat és narratív értelmezési keretet teremtenek - legyen szó nemzetük Isten adta kivételességére és missziós tudatára való hivatkozásról, mint a George amerikai elnök vezette neokonzervatív kormányzat, amely George W. Bush, vagy a közös keresztény értékeket az európai nemzetek közötti összekötő kapocsként deklarálva, mint Nicolas Sarkozy volt francia elnök. A közös meggyőződések tehát ugyanolyan erős kohéziót és mi-érzést teremtenek az emberek között, mint a közös történelem, és ezek ennek megfelelően a politikai narratíva történelmi forrásait a történelmen túli normákkal és jelentésekkel szegélyezik.

Harmadszer, nem szabad elfelejtenünk, hogy a vallások - a politikai elbeszélésekhez hasonlóan - nagy, folyamatos történetek jellegét hordozzák. Rendszerint nem statikusak, hanem eszkatológusok. Egy üdvtörténetet és a világ történetét mesélik el, világosan meghatározott kiindulóponttal (a teremtés) és végponttal (az utolsó ítélet).²³⁰ A muszlim *umma*, a hívők politikai közösségének megalapítása Mósi próféta vezetésével, a mohamedán *umma* megalapítása.

---

229 Ezt Böckenförde (1983: 19. o.) a keresztény hit kapcsán megfelelően felismerte, amikor azt állítja, hogy a keresztény vallás nem csupán Isten kultusz formájában történő imádata, hanem tanulságait az élet szinte minden területére kiterjeszti, és értelmezi az emberi élet környező valóságát. Ez óhatatlanul olyan kijelentésekhez/tanokhoz vezet, amelyek a politikai együttélés rendjeire, azok státuszára, feladataira és illetékességi területeire, valamint legitimitására vonatkoznak.

230 Figyelemre méltó, hogy eszkatológiai elemek nemcsak a mózesi-monoteista

vallásokban (judaizmus, kereszténység, iszlám), hanem pl. a buddhizmusban, hinduizmusban, zoro-asztrianizmusban és az ószláv vallásban is megtalálhatók; áttekintést lásd Walls, Jerry L. (szerk.) (2008), *The Oxford Handbook of Eschatology*, Oxford/New York: Oxford University Press.

hamed, a világ közelgő ítéletének égisze alatt állt, amely a jámborakat megjutalmazza, a bűnösöket pedig megbünteti. Ennek megfelelő motívumok és politikai próféciaák már az ókori Egyiptomban is megtalálhatók a Kr. e. második évezredben. A közösségek teológiailag és stratégiaileg is értelmezhető történelmi idővonalon való lokalizálása lehetővé teszi, hogy minden politikai eseményt a következő helyekre helyezzünk

– háborúk más államokkal, belső zavargások, de gazdasági, tudományos és kulturális sikerek is - a magyarázat vallási kontextusában. Ily módon az állami válságok isteni próbatételként értelmezhetők, a katonai konfliktusok a pogányok és hitehagyottak elleni előre elrendelt védelmi harcokként, a dinasztikus uralom vagy a politikai elit fennmaradása pedig egy nagy isteni terv beteljesedéseként magyarázható.

A kritikus olvasók talán azzal érvelnek, hogy nem minden nagy politikai narratíva tartalmazza ezt a szakrális, eszkatologikus komponenst - sőt, a *nagy nemzet* ateista-szekuláris narratívájára már többször utaltunk.²³¹ Ez a komponens (vagy legalábbis annak logikája és motívumai) azonban valóban sokkal szélesebb körben elterjedt lehet, mint ahogy az elsőre látszik. Ez a huszadik századi szocialista-kommunista államok politikai narratíváiban is megmutatkozik: e narratíva ideológiai magja, a marxizmus-leninizmus, a munkások és a kapitalisták közötti történelmi küzdelem végén létrejövő osztály nélküli társadalom megjósolásával (vagy prófécijával) egy klasszikus üdvtörténet minden jellemzőjét hordozza. Ez nem meglepő, tekintve, hogy Marx felfogása a történelemről mint teleologikus folyamatról, amelynek történelmi korszakok szükségszerű sorozatán kell keresztülmennie, közvetlenül Hegeltől származik. És ismét szilárdan a kereszténység talaján állt.

A politikai narratíva valamennyi forrását és egyúttal az igazolási ismeretek legfontosabb alapjait is azonosították. Arra a nyilvánvaló kérdésre, hogy az egyes szereplők hogyan tudják ezeket a forrásokat konkrétan felhasználni annak érdekében, hogy legitimálják hatalmi pozíciójukat egy adott közösségben, természetesen még nem született válasz. Mivel azonban ez annyira kontextus-specifikus, és csak az adott közösségek narratív erőforrásainak hátterében válaszolható meg, itt nem adható univerzális válasz. Ezen kívül, mint már többször említettük, ez a pont a politikai vezetés és a stratégia kérdései körébe is beletartozik.

---

231 A francia forradalmárok azonban nem akarták teljesen elhagyni a vallást: az erőltetett de-keresztényesítéssel párhuzamosan Robespierre bevezette a *Culte de l'Être suprême* ("A legfelsőbb lény kultusza"), amelynek középpontjában a rea- son allegóriájának imádata állt. A felvilágosodás pátoszának és a kvázi-szakrális színpadra állításnak a liturgikus hibridjére tett kísérlet azonban a lakosság

érdeklődésének hiánya miatt kudarcot vallott, és a jakobinus uralom végeztével hamarosan félretették; lásd Culoma, Michael (2010): *La religion civile de Rousseau à Robespierre*, Párizs: L'Harmattan.

és nem lehet tőlük külön tárgyalni; ami most elvezet minket a hatalmi tudás második nagy formájához: a *vezetéshez*.

Az első és legnyilvánvalóbb, a vezetés alapkoncepciójához kapcsolódó kulcsfontosságú szempont a *politikai stratégia*.²³² A stratégia fogalma egy definíció "per-ennial". Meghatározása ugyanolyan ellentmondásos a szakértők között, mint a hatalom, a po- litika és a közjó meghatározása. Mindazonáltal a stratégia fogalmát úgy közelíthetjük meg, hogy elhatároljuk a *taktika* rokon fogalmától. Mind a taktika, mind a stratégia olyan mentális konstrukciók vagy utasítások, amelyeket a játékosok tudatosan alkalmaznak céljaik elérése érdekében versenyhelyzetekben - legyen szó sakkról, csataterőről, marketingről vagy politikai szinterről. A különbség az, hogy a taktika mindig a helyzethez vagy az aktuális időponthoz igazodik. Meghatározzák, hogy a szereplők hogyan viselkednek és hogyan reagálnak egy adott helyzetben (például egy ellenséges vonalak mögötti csatában vagy egy heves politikai vitában kritikus vitapartnerekkel). A stratégia mindig szituációkon átívelő. Nem irányítja a szereplők viselkedését egy konkrét cselekvési kontextusban, de például meghatározhatja, *hogy a szereplők milyen helyzeteket teremtenek, milyen ellenfelekkel keresnek vitát és melyekkel nem, és milyen szövetségeseket próbálnak megnyerni céljaik hatékony és eredményes megvalósítása érdekében*. Az előre nem látott, a szereplő érdekeivel ellentétes események bekövetkezése a stratégiai kudarc jele, de nem a rossz taktika jele. Ezt a megkülönböztetést egy katonai példán keresztül még világosabbá tehetjük. Az, hogy helyes volt-e a központi hatalmaknak az első világháború alatt az 1917. októberi tizenkettedik isonzói csatában az antant ellentámadására vonatkozó döntése, taktikai kérdés.²³³ Hogy célszerű volt-e az a döntésük, hogy egyáltalán kiépítsék az Isonzo-frontot, és ezzel megkockáztassanak egy pozícióháborút Olaszországgal szemben, az stratégiai kérdés.²³⁴ Az első kérdés egy helyi, helyzeti cél elérésére vonatkozik: egy csata megnyerésére. A második kérdés, másrészt

---

232 Vö. Raschke, Joachim és Tils, Ralf (2008): *Politische Strategie, Forschungsjournal NSB*, (211), 11-24. o.; valamint Raschke, Joachim és Tils, Ralf (2011): *Politik braucht Strategie - Taktik hat sie genug*, Frankfurt am Main/New York: Campus.

233 A válasz igen. Az osztrák és német seregek ellentámadása az olasz védők összeomlásához vezetett. Ez azonban semmit sem változtatott a háború menetén és a Központi Hatalmak fenyegető vereségén.

234 A válasz nem. Az összesen tizenkét isonzói csata a mai Szlovénia területén drámai tanúbizonysága a legfelsőbb katonai parancsnokok stratégiai kudarcának. Nemcsak jelentős csapatkontingenseket kötöttek le anélkül, hogy jelentős területi nyereséget

érték volna el, hanem számtalan emberéletet is követeltek, és növekvő háborús fáradtsághoz vezettek.

egy globális, helyzeteken átívelő cél eléréséről szól: az első világháború megnyeréséről.²³⁵

E megkülönböztetés alapján, valamint Joachim Raschke és Ralf Tils munkájára támaszkodva a stratégiák mindegyike összefoglalható "sikerorientált konstrukcióként, amely szituációkon átívelő, cél-közeg-környezet számításokon alapul".²³⁶ Ez a meghatározás univerzálisan alkalmazható, függetlenül attól, hogy a sport, a gazdaság, a hadviselés vagy a politika területén járunk-e el. Az azonban, hogy mi a sikeres politikai stratégia, és milyen összetevőkből áll, már más kérdés. Raschke és Tils már fontos alapokat fektetett le ebben a témában²³⁷, amelyeket kiindulópontnak tekintünk, és egy önálló, gyakorlati és elméleti meglátásokkal gazdagított rendszerre fejlesztünk. Központi tézisünk szerint a sikeres politikai stratégiának négy összetevője van: *stratégiai alapok*, *stratégiai képesség*, *stratégiafejlesztés* és *stratégiai irányítás*.

7. ábra: A sikeres politikai stratégia összetevői

235 Természetesen nem mindig könnyű eldönteni, hogy egy adott cselekvési konstrukciót taktikának vagy stratégiának kell-e minősíteni. Ennek azonban semmi köze fogalmaink homályosságához, hanem a különböző konnotációkhoz és használati kontextusokhoz. Konkrétan arról van szó, hogy egy döntési keretet szinguláris helyzetként vagy szituációkon átívelő eseménysorozatként fogunk fel, és ennek megfelelően cselekszünk. Ez elsősorban nem elméleti, hanem valóban gyakorlati kérdés, mert az alkalmazandó mérce végső soron mindig a siker és a kudarc. A témával kapcsolatban lásd még: Strachen, Hew (2005): A stratégia elveszett értelme, *Survival*, 47 (3), pp. 33-54.

236 Raschke & Tils (2008): p. 12.

237 Ibid., valamint Raschke, Joachim és Tils, Ralf (2007): *Politische Strategie. Eine Grundlegung*, Wiesbaden: VS Verlag.

A politikai stratégia *alapjai* a társadalmi világ egy speciális szemléletének elsajátításában rejlenek, amelyet Foucault találóan "kormányzásnak" nevez - ez a neologizmus a "kormányzás" és a "mentalitás" fogalmakat egyesíti.²³⁸ Azok, akik elsajátítják a kormányzati mentalitást, egyrészt szisztematikusan elsajátították a hatalom jelenségét annak különböző elveiben, formáiban, területeiben és legitimációs feltételeiben (lásd az 1.2-2.4. fejezeteket) - akár politikai tapasztalat, akár elméleti reflexió, vagy ideális esetben a kettő kombinációja révén. Másfelől, de- vuláltak egy erőteljes politikai orientációs sémát. Ez utóbbi, ahogy Raschke & Tilssel megvilágítható, egy "empirikusan megalapozott modell, amelyet a stratégiai szereplők orientációs paramétereiből kiindulva fejlesztettek tovább és rendszereztek".²³⁹ Ahogy a "modell" kifejezés is utal rá, ez az orientációs séma nem a politikai valóság pontos leképezése, hanem inkább egy absztrakció. Összegyűjti a politika központi paramétereit: a politikai döntések és folyamatok időhorizontját, a politikákat, a témákat, a szervezeteket, a személyeket, a szimbólumokat és a nyilvánosságot.²⁴⁰ A hatalmi penetráció és az orientációs séma kombinációjával a stratégiai szereplők raszterizálhatják a társadalmi valóságot, elkülöníthetik a fontosat a lényegtelenről, és áttekintést nyerhetnek a döntéshozatali környezetről. Ezen a ponton szeretnénk megelőzni egy esetleges félreértést: a kormányzatiasság nem egy cogni- tív *déformation professionnelle*, amely miatt a szereplők csak a sikerorientált cél-eszköz kapcsolatok kontextusában érzékelnék környezetüket, más személyeket, intézményeket és témákat. Ehelyett egy sajátos gondolkodásmód, amelyet mindenki elsajátíthat és céltudatosan használhat a politikai készségek és tudásterületek művelése révén - Foucault is "az én technikáiról" beszél.²⁴¹ A kormányzatiság strate- gikus rendszerezését és irányultságát a következő összehasonlítás szemlélteti a legjobban. Ha egy botanikai laikus egy erdőben barangol egy doktorált erdészmérnökkel, az előbbi mindenekelőtt egy dolgot lát: sok fát; az utóbbi nemcsak lucfenyőt, fenyőt és kőrist, hanem ökológiai problémákat, gazdálkodási lehetőségeket és tájfejlesztéseket is. Az érzékszervi adatok mindkét személy számára azonosak, de az ezekből levont következtetések drámaian különböznek. Analóg módon a politikai-stratégiai laikus a politikai erőterben elsősorban politikusok, pártok és talk show-k zavaros keveredését érzékeli. Azok azonban, akik kifinomult

238 Vö. Lemke, Thomas (2001): A biopolitika születése: Michael Foucault előadásai a Collège de France-ban a neoliberais kormányzásról, *Gazdaság és társadalom*, 30 (2), pp. 190-207.

239 Ibid.: p. 15.

240 Raschke & Tils (2007): p. 162.

241 Vö. Foucault, Michel (1984 [1990]): *The Use of Pleasure*, *The History of Sexuality*, 2. kötet, fordította Robert Hurley (szerk.), New York: Random House; 11. o.

A kormányzati rendszerek a döntéshozók, az érdekeltek, az intézmények és a témák közötti formális és informális kapcsolatokból álló, differenciált, többszintű rendszert látnak, amelynek működése a hatalom legitimációja, allokációja és gyakorlása körül forog. A gyakorlott szem felismeri a versengő és szövetséges szereplők hatalmát, azonosítja a lehetőségeket és a kockázatokat. Valójában ez a szemlélet teszi lehetővé a sikeres stratégiaalkotást és végrehajtást.

A második összetevő a stratégiai *képesség*. Ez a hatalmi szereplő azon képességét írja le, hogy a stratégiai döntéseket hatékonyan és eredményesen hajtsa végre - a politikai verseny valós körülményei között, amelyben a többi szereplő ellentétes politikai stratégiákat követ. Ez a képesség hét tényezőn vagy, ahogy alább fogjuk mondani, stratégiai képességen alapul. Ökölszabályként kijelenthetjük, hogy minél nagyobb a szereplő stratégiai képessége, annál nagyobb a stratégiai képessége, és ezáltal a stratégia sikeres végrehajtásának esélye.

A döntő tényező itt mindenekelőtt a *szervezeti képesség* mértéke, azaz a világos stratégiai célok kitűzésének és az ezeknek megfelelő döntések meghozatalának képessége. Ez egyrészt feltételezi egy olyan döntési hierarchia intézményi létrehozását, amelyben a belső hatáskörök, irányítási feladatok, felelőségek és ellenőrzési funkciók meghatározottak és konkrét szerepekhez vagy hivatalokhoz kapcsolódnak. Másrészt ez a politikai irány előzetes tisztázását igényli, vagy ahogy Raschke és Tils találóan összefoglalja, az érdekképviselő tartalmát meghatározó folyosó kialakítását - témákon, pozíciókon és szimbólumokon keresztül.²⁴² Ez teremti meg a politika közös értelmezését és a belső koherenciát. Ezeknek az egymással összefüggő szempontoknak a relevanciája azonnal nyilvánvaló: politikai vezetés nélkül a stratégiai szereplő képtelen cselekedni; világos politikai irányvonal nélkül céltalan.

Míg a szervezeti képesség a szereplő belső stratégiai képességét jelenti, addig a második tényező, a *mozgósítási képesség* a szereplőnek a stratégiai környezetéhez való viszonyára utal. A politikai mobilizáció a kommunikáció és a cselekvés olyan formája, amely lehetővé teszi a politikai hatalmi mező szervezetei, például pártok, egyesületek, vállalatok, nem kormányzati szervezetek, szakszervezetek és egyházak számára, hogy aktivizálják az emberek sokszínű csoportját (választók, tagok, ügyfelek, hívők, betegek stb.) saját stratégiai érdekeik érvényesítése érdekében. Így társadalmi katalizátorként működik, amelyben a mozgósítottak a szervezet számára elérhetővé teszik hangjukat és arcukat, és aktívan részt vesznek a szervezet céljaiért való munkában.²⁴³ A politikai mozgósítás egyik legfontosabb eszköze a kampány. Tekintettel arra, hogy a kampányokat nagyon különböző szereplők kezdeményezik, akiknek mindegyike a saját politikai céljaival rendelkezik, és az instru

---

- 242 Raschke & Tils (2008): p. 18.
- 243 Speth, Rudolf (2013): Verbände und Grassroots-Campaigning, in: Rudolf Speth (szerk.), *Grassroots-Campaigning*, Wiesbaden: VS Verlag, pp. 43-59.; p. 43.

Mivel a reklámban és a politikai kommunikációban egyaránt használják, nagyon pontosan meg kell határozni a kampány funkcióját. A kampányok célja egy elnök vagy kancellár (újra)választása, termékek vagy vállalatok bojkottja, törvények és rendeletek elfogadása vagy visszavonása, infrastrukturális projektek támogatása vagy elutasítása stb. Ulrike Röttger egy mára már klasszikusnak számító, jó eligazodást nyújtó definíciót kínál. A kampányok "dramaturgiailag megtervezett, tematikusan korlátozott, időben korlátozott kommunikációs stratégiák a közfigyelem felkeltésére [...], különböző kommunikációs eszközök és technikák - promóciós eszközök, marketing-specifikus eszközök és klasszikus PR-intézkedések - összességére támaszkodnak. A figyelemfelkeltés a minimális célja mindenfajta kampánynak. A cél ezen túlmenően a szervezet hitelességébe vetett bizalom és a saját szándékok, illetve az utólagos cselekvések jóváhagyása".²⁴⁴ Ez a sűrű leírás világossá teszi, hogy a kampányok konvenciója vagy a mozgósítási képesség nemcsak egy hihető és magával ragadó politikai diskurzust foglal magában - kiindulóponttal, csúc- és végponttal és folyamatos feszültséggel -, hanem egy sor módszert is, amelyeket a média és az újságírás táplál. Ezeket az eszközöket egy olyan erőforrás szegélyezi, amelyet a 2.3. fejezetben ismertettünk és tárgyaltunk: az adathatalom. Mivel a sikeres kampányolás ma már elképzelhetetlen az adott célcsoport és érdekeik részletes ismerete nélkül, a politikai mozgósítás nem utolsósorban az olyan eszközök hatékony használatával áll és bukik, mint az adatbányászat és az adatcélzás. Az algoritmus-alapú adatelemzés nemcsak a célcsoport preferenciáinak pontos meghatározását teszi lehetővé, hanem a személyre szabott megközelítés és motiváció kialakítását is: egyrészt a platformokon, a közösségi hálózatokon és az e-maileken keresztül történő célzott dia- logikus kommunikációval, másrészt pedig a klasszikus analóg eszközökkel, mint a személyre szabott levelek vagy látogatások. A mozgósítási képesség stratégiai ereje tehát a dramaturgiai szellemesség, a kommunikációs készségek, a technológiai know-how és a feszes kampánymenedzsment kombinációján alapul. Ez utóbbi jelentőségét a siker szempontjából aligha lehet túlbecsülni. Ez különösen jól látszik az Egyesült Államokban, ahol a választási kampányok irányítása szinte katonai szervezeti felépítésű. Az amerikai kampányolók által tökéletesített nagy művészet az, hogy egy teljesen felülről lefelé szervezett kampányt fejlesszenek ki, amelyet a polgárok mégis egy motiváló, alulról jövő mozgalomként érzékelnek.

A stratégiai potenciál harmadik tényezője, a *hálózati képesség*, szintén a hatalmi szereplő és a környezet közötti kapcsolatra utal. Ez azonban kifejezetten a más szervezetekkel és érdekeltségekkel való szövetségkötés képességére vonatkozik.

---

244 Röttger, Ulrike (2009): in: Ulrike Röttger (szerk.), *PR- Kampagnen. Über die Inszenierung von Öffentlichkeit*, 4. átdolgozott és bővített kiadás, Wiesbaden: VS

Verlag, 9-26. o.; 9. o. 9. o.

formációkat, hogy növeljék a szereplő saját érdekeinek hatókörét, vagy hogy nagyobb hitelességet érjenek el. Az ilyen típusú politikai hálózatok csak akkor jöhetnek létre, ha a potenciális szövetségesek között elegendő átjárás van. Például az olyan környezetvédelmi szervezetek, mint a National Wildlife Federation (NWF), a NatureServe és a Worldwide Fund for Nature (WWF) közötti szövetségeket sokkal könnyebb létrehozni, mint az autóiipar és a Szövetség a kerékpározásért és a gyaloglásért között.

Nemcsak a közös témák és célok, hanem a közös habitus és gyakorlatok, valamint a közjó közös értelmezési horizontja (lásd a 2.4. fejezetet) is döntő fontosságú a hatékony és tartós szövetségek kialakításához.²⁴⁵ Erre példa a katolikus egyház és a szakszervezetek kapcsolatának fejlődése a XIX. század végétől a XXI. századig. A "munkáspápa", XII. Leó idején, aki 1891-ben a *Rerum Novarummal* megírta a recens történelem legnagyobb hatású politikai enciklikáját, a katolikus egyház és a szervezett munkásság meglepően gyakran értett egyet az alapvető politikai kérdésekben.²⁴⁶ Leó pártoskodása olyan kérdésekben, mint az egyenlő bérezés és a munkavállalók védelme, nagy tetszést aratott a munkásvezetők körében; ők pedig nem hagytak kétséget afelől, hogy támogatják a pápa teológiai és erkölcsi programját. Ahogy azonban a szakszervezetek az ateista szocializmus felé fordultak, a katolikus egyház pedig kivonult a "világi ügyekből", ez a szövetség gyorsan erodálódott. Ez a körülmény még figyelemreméltóbbnak tűnik, ha figyelembe vesszük, hogy a katolikus társadalmi tanítás olyan központi kérdései, mint a társadalom hátrányos helyzetű rétegeivel való szolidaritás vagy a szubszidiaritás elve, még mindig jól összeegyeztethetők a szakszervezeti diskurzusokkal. Világossá teszi azonban, hogy a tematikus konvergencia nem elegendő a szövetségkötéshez, ha a különböző hatalmi szereplők között (legalább) az alapértékek tekintetében lehetetlenné válik a konszenzus.

A politikai szövetségek - pártok, vállalatok, nem kormányzati szervezetek, egyházak vagy más szervezetek között - a politikai stratégia rendkívül hatékony eszközei. Ennek ellenére, a szövetségeknek ténylegesen a stratégiai cél felé kell irányulniuk, vagy annak kell megfelelniük. Ehhez az értékelés két dimenziója döntő fontosságú: a minőség és a mennyiség. Ha egy erősen koncentrált, a nyilvánosság figyelmét kevésbé felkeltő célt kell elérni a döntéshozók és érdekelttek szűk, speciális körével - mint például egy gyógyszerirányelv módosítása -, akkor előnyösebb néhány, nagy szakértelemmel rendelkező partnerrel való szövetségkötés. Itt az információcsere, a szakértelem és a szakmai hírnév összefogása kerül előtérbe. Más a helyzet a következő esetekben

---

245 Vö. még Beamish, Thomas D. és Luebbers, Amy J. (2009): *Alliance-Building Across Social Movements: Bridging Difference in a Peace and Justice Coalition*, *Social Problems*, 56 (4), pp. 647-676.

246 Vö. XIII. (1891): Leó XIII. szentatyánk, az isteni gondviselés pápája által kiadott körlevél a munkáskérdésről. Rerum Novarum, München: Herder.

széleskörű stratégiai cél, mivel nemcsak számos hatalmi területet és érdekcsoportot érint, hanem óriási nyilvános mozgósítási potenciált is rejt magában - mint például az EU és az USA közötti transzatlanti kereskedelmi és beruházási partnerség (TTIP) megkötése. A megállapodás jelentős mértékben azért bukott meg, mert a támogatók nem hoztak létre egy olyan széles körű szövetséget, amely integrálta a társadalom különböző szervezeteit és rétegeit, ami aláhúzta a közvélemény érdeklődését az ügy iránt. Ehelyett az európai közvélemény különböző rétegeiben az a benyomás alakult ki, hogy a politikai döntéshozók egy pajzsba zárt, exkluzív és elitista klikket alkotnak, amelynek döntései ellentétesek a (vélt) népakarattal. Ezzel szemben a TTIP ellenzői képesek voltak arra, hogy a globalizáció ellenzőiből, környezetvédőkből és állatvédőkből, de jobb- és baloldali populistákból is uniós szintű koalíciót kovacsoljanak, és olyan egyszerű szlogenekkel, mint a "TTIP gyilkol" vagy a "Tangó a TTIP ellen", hatalmas méretű tiltakozási hullámot indítsanak el.²⁴⁷ A hangok pusztja száma és a téma érzelmessé válása gyakorlatilag használhatatlanná tette a tartalmi szakértelemre és a szakértők hírnevére való hivatkozást; a hitelességi csapda elkerülhetetlen volt.

A tárgyalt esetek két dolgot tesznek nyilvánvalóvá. Először is, minden különbség ellenére a gyakorlatban a mozgósítási és a hálózati képességek potenciálja gyakran szorosan összefonódik; másodsor, a szövetségkötés nyilvános tényezője mindig stratégiai kockázat vagy lehetőség, amely megfontolást és értékelést igényel. Bizonyos, hogy az itt említett esetek - egyrészt egy egységes irányelv módosítása, másrészt egy szabadkereskedelmi megállapodás megkötése - bizonyos szempontból szélsőséges példái a politikai és stratégiai céloknak. A legtöbb esetben valójában sem a mennyiség, sem a minőség nem tekinthető önmagában döntőnek egy célorientált hálózat kialakításában, hanem inkább a két dimenzió közötti egyensúly. Ezért kijelenthetjük, hogy a hálózati képesség potensége nemcsak a csomópontok vagy kapcsolódási pontok létrehozásának képességén alapul (témák, gyakorlatok, habitusok tekintetében), hanem olyan megítélésen is, amely lehetővé teszi, hogy a tervezett szövetség minőségi és mennyiségi szempontból kiegyensúlyozott legyen.

Mindazonáltal a legjobb szövetség is stratégiai szempontból hatástalan, ha tagjai nem képesek hitelesen és tartósan közvetíteni a kulcsfontosságú üzeneteket a címzettek felé. Ez a kihívás elvezet minket a negyedik stratégiai képességhez: a *közvetítési képességhez*. Ez az a képesség, hogy a célok stratégiai elérése szempontjából releváns aggodalmakat, érdekeket és véleményeket más személyek és intézmények felé közvetítsük. Jól tesszük, ha a "közvetítés" szót szó szerint vesszük: ez nem csak a következőkre vonatkozik

---

247 Jó áttekintést nyújt Bauer, Matthias (2016): A félelemkeltés politikai ereje: a németországi TTIP-ellenes kampánymozgalom ragyogó példája, *European View*, 15 (2), 193-212. o. (angol nyelven).

az üzenet érthetővé tétele, azaz a címzett nyelvére való lefordítása, de a meggyőzés is hozzátartozik. Aki sikeresen közvetít például egy kérést, az racionális és empatikus kapcsolatot teremt a párbeszédben - megbízható kommunikációs partnernek ismerik el, akire érdemes odafigyelni. Itt két, első pillantásra ellentmondásosnak tűnő kulcstényező van: az őszinteség és a retorikai kifinomultság.

Az igazmondás nem jelenti azt, hogy az állításainknak minden kétséget kizáróan és mindig igaznak kell lenniük. Egy ilyen követelmény ismeretelméleti szempontból túlságosan kifinomult, mert a metatudás végtelen kaszkádját feltételezi, és irreálisan magas önvizsgálati követelményeket támaszt az üzenetet közlő személyekkel szemben. Az igazságosság inkább azt jelenti, hogy a kijelentések és a gyakorlati cselekvések egybeesnek, azaz a diskurzus és a gyakorlat összhangban van egymással. Azokat a hatalmi szereplőket, akiknél a diskurzus és a gyakorlat semmiképpen sem egyezik, a címzettek vagy kiszámíthatatlannak, vagy bigottnak érzékelik. Hiteltelenek. És még ha az érveik meggyőzőek is, általában ellenkeznek velük.²⁴⁸

Hogy a mondás és a tettek közötti eltérés mennyire pusztító lehet a stratégiai célok elérése szempontjából, azt például David Cameron volt brit miniszterelnök sikertelen "Maradj" kampánya mutatja, amelynek célja Nagy-Britannia további EU-tagságának biztosítása volt.²⁴⁹ Cameron politikai felemelkedését nemcsak a brüsszeli intézmények és a szomszédos uniós országokból érkező vendégmunkások elleni heves agitációnak köszönhette, hanem annak is, hogy bejelentette: a britek az Európai Unióból való kilépésről fognak szavazni. Amikor a népszavazást kitűzték, a miniszterelnök mégis az ország EU-ban maradását szorgalmazta - a közismert eredménnyel. A lényeg az, hogy egy olyan politikus, aki mindent megtett azért, hogy ellenszenvet keltsen választói körében az EU ellen, nem tudja hitelesen támogatni a benne maradást. Az ilyen közvetítés nem őszinte, és ezért aligha ígérhet sikert. Az amerikai elnökjelölt Hillary Clinton választási kampánya hasonló képet nyújt. A demokrata politikus, aki évtizedek óta szoros kapcsolatokat ápolt az amerikai pénzügyi szektorral, és több mint 20 dollárnyi pénzt gyűjtött össze.

---

248 Ezen a ponton szoros kapcsolat áll fenn a közvetítés stratégiai ereje és a hatalmi tudás első formája, az igazolási tudás között: így, mint alább megmutatjuk, az igazságtartalom a politikai rendszerben a hatalom igazolási struktúrájának szükséges feltétele.

249 A téma lebilincselő és informatív feldolgozását lásd: McTague, Tom, Spence, Alex és Dove, Edward-Isaac (2016): How Cameron Blew It, in: Politico június 25-től [2016,online] <http://www.politico.eu/article/how-david-cameron-lost-brexiteu-referendum-prime-minister-campaign-megtartja-boris-craig-oliver-jim-mes-sina-obama/>, lekérdezve: 21.12.2.017.

millió eurós adományt kapott fedezeti alapoktól, bankoktól és biztosítótársaságoktól, hogy megpróbáljon²⁵⁰ a párton belüli ellenfele, Bernie Sanders kapitalizmuskritikus narratívájára építeni. Viharra szólított fel a Wall Street ellen. A diskurzus és a gyakorlat közötti túlságosan nyilvánvaló eltérés eredményeként Clinton elvesztette mind a baloldali fiatal szavazókat, mind az üzletbarát szavazókat - és végül a választást is.

Politikai cinikusok azzal érvelhetnek, hogy az igazságtartalom csak akkor döntő tényező a közvetítő képességben, ha a hatalom szereplői nem képesek megfelelően leplezni a kijelentéseik és a tetteik közötti eltérést. Ezt az ellenvetést komolyan kell venni. Erre két dolgot kell mondani. *Először is, természetesen az* elrejtés és a titkolózás minden politikai stratégia része. Ez a tény már a tudás és a hatalom kezdeti belső kapcsolatában is nyilvánvaló. A hatalmi tudásbeli előny egyértelmű hatalmi előnnyel jár, ez pedig jelentősen növeli a stratégiai siker esélyeit. Ezért az információk visszatartása a riválisok, kritikusok és potenciális ellenfelek előtt, így nem hagyva őket tisztában a saját képességeinkkel és céljainkkal, stratégiai imperatívusz. *Másodszor* azonban az elrejtés képességének gyakorlati korlátai vannak, függetlenül attól, hogy egy hatalmi szereplő mennyire tökéletesítette azt: minél nagyobb az eltérés a diskurzus és a gyakorlat között, annál könnyebb azonosítani és annál nehezebb leplezni. Ezen túlmenően egy másik okból is óvatosságra van szükség: napjaink globális, digitálisan hálózatba kapcsolt kommunikációs terei nagyobb vizsgálati potenciált kínálnak, mint valaha a világtörténelemben. Ezen az álhírekről szóló jelenlegi viták sem változtatnak. Mivel exponenciálisan megnövekedett a kockázata annak, hogy lelepleződnek, mint kiszámíthatatlan vagy bigott, egyszóval nem igazmondó, az ilyen elrejtési taktika lehet, hogy nem lesz sikeres, legalábbis hosszú távon.

A közvetítés második tényezője, a retorika, ütközni látszik az igazságosság elvével. Az a benyomás azonban, hogy ez a kettő ütközik, egy fogalmi szűkítésnek köszönhető - egyrészt a közvetítés fogalmának, másrészt a retorikának. Jelentős kritikusok, köztük olyan szellemtörténeti személyiségek, mint Platon, Goethe és Bismarck, a retorikát előszeretettel jellemzik úgy, mint az ügyes meggyőzés, de nem a meggyőzés technikáját, és a demagógok és csicskások eszközeként kárhoztatják. A felvilágosult Kant még "csalóka művészetéről" is beszélt²⁵¹. Mi azonban ezt a megsemmisítő ítéletet a politikai retorika nagy hagyományának elferdítéseként látjuk, amely - ha felelősen és jól érthetően használják - a következők körül forog

250 Vö. Rubin, Jennifer (2016): Hillary Clinton, blind to her own greed, makes another blunder, in: Washington Post február 4-től [2016,online] https://www.washingtonpost.com/blogs/right-turn/wp/2016/02/04/hillary-clinton-blind-to-her-own-greed-makes-another-blunder/?utm_term=.2605df8f25ad, lekérdezve 2018.01.22-én.

251 Kant, Immanuel ([1790] 2002): London: *Az ítélőképesség kritikája*: Cambridge

University Press, 205. o.

három fő vezérelv: logosz, pátosz és éthosz.²⁵² Az igazi retorika a hallgatóság szenvedélyeit, valamint értelmét és ítélőképességét szólítja meg, és tükrözi a beszélő valóságát és feddhetetlenségét, amint azt fentebb tárgyaltuk. E hármas mögött egy ugyancsak egyszerű és hihető antropológiai feltevés áll: az emberiség mint politikai lény, mint zoon politikon, soha nem pusztán racionális vagy érzelgős, és nem kizárólag önző vagy altruista okok motiválják. Sokkal inkább úgy tűnik, hogy az ember olyan teremtmény, akit különböző késztetések és motívumok járnak át. A politikai közvetítésnek, ha sikeres akar lenni, mindezzel foglalkoznia kell.

Ez az értékelés a politikai közvetítés túlzó intellektuális és elitista képzelet ellen is szól, ahogyan azt a frankfurti iskolából, különösen a habermasi diskurzusetikából ismerjük.²⁵³ Ennek a gondolatmenetnek a hívei azt sugallják, hogy a politikai tartalmak közvetítésének szigorúan racionálisnak és szenvedélymentesnek kell lennie, mert minden más eljárás manipulatív és káros az igazságra nézve. Most már vitatható, hogy a politikát valóban egy egyetemi szemináriumhoz vagy egy bírósági eljáráshoz hasonlónak kell-e tekinteni, és elsősorban az igazság feltárására irányulónak kell-e minősíteni (erről bővebben lásd a 2.4. fejezetet). Jelentős kételyek tűnnek helyénvalónak. De mindez végül is lényegtelen. Habermas diskurzusetikai modellje a politikai közvetítésről alkalmatlan a gyakorlatra, és így legfeljebb elméleti gondolatgyakorlatként érdekes. Ne feledjük, hogy a közvetítői képesség potenciálja egy politikai-stratégiai komplexum része, és így olyan helyzetben lép működésbe, amelyben a stratégiai szereplők versengenek a hatalomért. Egy ilyen forgatókönyvben a retorikának a szigorúan racionális és szenttelen érvelési stílus javára történő újbóli lemondása példátlan versenyhátrányt jelent. Röviden: mivel a retorika a hallgatók meggyőzésének és lelkesítésének művészete egyaránt, és mivel minden olyan hatalmi szereplő, aki nem használja ezt az eszközt, politikai befolyást veszít, a diskurzusetika modellje hatalomelméleti szempontból egyszerűen irracionális.²⁵⁴ Ennek megfelelően az általunk javasolt, az igazságtartalmat és a retorikát ötvöző megközelítés nemcsak az olyan gondolkodók, mint Arisztotelész és Cicero történelmileg bizonyított hagyományán alapul, hanem a pragmatizmuson is.

252 Vö. Arisztotelész (1959) *Ars Rhetorica*, W. D. Ross (szerk.), Oxford: Cicero, Marcus Tullius (1986): Cicero: *De oratore*, David Mankin (szerk.), New York: Cambridge University Press.

253 Vö. Habermas (1984).

254 Jelentős, hogy ez a megállapítás a demokrácia újabb deliberatív elméletében is tükröződik, amely sokkal nyitottabb és konstruktívabb viszonyt alakított ki a politikai retorikával, lásd pl. Dryzek (2000); és Mansbridge, Jane et al. (2012): A Systemic Approach to Deliberative Democracy, in: John Parkinson és Jane

Mansbridge (szerk.), *Deliberative Systems*, Cambridge: Cambridge University Press,
pp. 1-26.

A közvetítői képességet kiegészíti egy másik, szintén a nyilvánossághoz szorosan kapcsolódó erő: a *hírnév*. Azok, akik híresek, a nyilvánosság figyelmének egy sajátos formáját élvezik, amely megkülönbözteti őket a többi szereplőtől, és lehetővé teszi számukra, hogy hírnevük révén stratégiaileg befolyásolják a politikai erőteret. Szavaiknak súlya van, tetteik inspirálják az embereket, nevük mindenki ajkán van. Nos, a hírnév - és különösen a politikai dicsőség - nem azonos a *sui generis* figyelemmel.²⁵⁵ A közösségi médiaszemélyiségek, a YouTuberek és a popsztárok több millió követővel rendelkezhetnek a digitális platformokon, és jelentős gazdasági befolyást élvezhetnek, például termékajánlások révén. Ők - a marketing szaknyelvben szólván - rendkívül hatékony befolyásolók. Ez a befolyás mégsem fordítható át stratégiai politikai potenciálra. Ennek az az oka, hogy még a követőik sem szoktak politikai képességeket tulajdonítani ezeknek az embereknek, hanem például művészi zsenialitást vagy kiemelkedő divat- és trendérzéklet. Megítélésünk szerint itt van a *differ- entia specifica*: a hírnév a közfigyelem eléréséből áll, amelyhez a hatalmi kompetencia, a hatalmi tudás és maga a hatalom tulajdonítása társul. Nem ok nélkül gondolunk a "hírnév" szóra elsősorban olyan személyiségek kapcsán, mint Nagy Sándor, Caesar, Napóleon vagy Winston Churchill. Ők mindannyian világtörténelmi hírnévre tettek szert, miközben kiemelkedő hatalmi stratégiaként szolgáltak.²⁵⁶ Ugyanakkor ez a lista világhossza teszi, hogy a hírnév nem feltétlenül kapcsolódik a jó hírnévhez vagy a kölcsönös megbecsüléshez. Az olyan autokratákat, mint Vlagyimir Putyin, talán sokkal inkább félnék, mint értékelnék, különösen a nyugati világban. Ez azonban nem von le a hírnevükből. Még a Kreml legnagyobb kritikusa sem habozna egy pillanatig sem, hogy az orosz elnököt kivételes politikai személyiségnek és olyan személynek minősítse, akinek szavai és tettei vonzzák a világ tekintetét.

Nos, egy dolog a hírnevet stratégiai erősségként definiálni, és egészen más dolog meghatározni, hogy milyen alapokon nyugszik, és hogyan lehet megszerezni. Nincs

---

255 Lásd még Franck, Georg (1998): *Chen: Ökonomie der Aufmerksamkeit: Ein Entwurf*, Mün- chen: Hanser. Franck a hírnevet a presztízs, a prominencia és a hírnév mellett a figyelem önálló formájaként sorolja be. Egy tömör angol nyelvű összefoglalóért lásd Franck, Georg (undated): *The Economy Of Attention*, [online] <http://www.t0.or.at/franck/gfeconom.htm>, lekérdezve 2017.12.21-én.

256 Élénk példa egy olyan döntéshozóra, aki nagy politikai figyelmet kapott, de akinek nem sikerült politikai képességeket tulajdonítani, Francois Hollande volt francia elnök. Magánéleti kalandozásainak, ügyetlen politikai taktikáinak és sikertelen reformáinak köszönhetően Hollande egész hivatali ideje alatt a címlapokon szerepelt, de csak mint az államférfi "dicstelen" példája. Ez a körülmény Hollande alacsony hatalmi stratégiai potenciáljában is tükröződött.

általános útmutató a hírnévhez - túl nagyok a történelmi, szociológiai és kulturális különbségek a politikai közösségek között, és túlságosan meghatározó tényezők, mint a personalitás és az esprit, amelyeket nem lehet befolyásolni. Elégséges feltételek helyett tehát csak egy sor kedvező feltételre lehet hivatkozni: születés, pénz, teljesítmény és szimbolikus ügyesség.

Aki egy gazdag országban nő fel a felső vagy középosztály tagjaként, annak sokkal nagyobb esélye van arra, hogy hatalmi kompetenciáját és hatalmi tudását a reflektorfénybe hozza, mint bárkinek Nairobi vagy Kalkutta nyomornegyedeiből. Kijózanító, de jelentős tény, hogy a történelem dicső hatalmi szereplőinek nagy többsége mindig is az erőforrásokban gazdag államokból és osztályokból került ki. A pénzforrások, akárcsak a megfelelő születési hely, nem jelentenek garanciát a hírnévre, de a figyelemért folytatott társadalmi küzdelemben döntő fontosságúak. Georg Franck és Jörg Bernardy médiatudósok hangsúlyozzák azt a felismerést, hogy a figyelem - különösen a modern médiavállalkozásokban - egy nagyon keresett és rendkívül szűkös komoditás, amelyért egyre több szereplő verseng egyre nagyobb tőke-ráfördítással.²⁵⁷ A fogyasztók folyamatosan ingadoznak a számtalan kiadvány, hírműsor, weboldal, hírfolyam, hírlevél stb. között. Aki tartósan érvényesülni akar ebben a küzdelemben, annak be kell fektetnie a nyilvános és médiajelenlétebe, különben hirtelen elveszíti közönsége figyelmét. A teljesítmény szempontja ebben az összefüggésben meghatározó: ez táplálja a hírnév narratíváját. Csak akkor van politikai tartalma az önszínrevitelüknek, ha a hatalom szereplői valóban politikai érdemeket szereztek - akár egy háború megnyerésével, akár egy állam megreformálásával, a nemzetgazdaság fellendítésével vagy a háborúban álló etnikai csoportok kibékítésével. Kétségtelen, hogy a történelem során a sarlatánok és a hengegők többször is hírnévre tettek szert. De a dicsőség tartalom nélkül törékeny. Napjaink fent említett, digitálisan hálózatba kapcsolt kommunikációs terében állandó a veszélye annak, hogy hazugként lelepleződnek. Az utolsó és talán legfontosabb követelmény a szimbolikus ügyesség. Ahhoz, hogy a figyelem hírnévvé váljon, szimbolikával kell feltölteni. Gesztusokkal, metaforákkal és jelekkel lehet irányítani azokat a feltételeket, amelyek között a nyilvánosság egy személyre tekint. Gondolhatunk Willy Brandt spontán térdre ereszkedésére a varsói gettó halottainak emlékműve előtt 1984-ben, vagy 1970, Helmut Kohl és Francois Mitterrand 1984-es verduni kézfogására. A szimbolikus színpadra állítás egyik nagy történelmi mestere azonban kétségtelenül Bonaparte Napóleon volt. A korzikai stratégia, aki a köztársasági Franciaországban hatalmi pozícióját igyekezett kiterjeszteni, a korzikai stratégia

---

257 Vö. Franck (1998): S. 49f. és Bernardy, Jörg (2011): Attention as Bounded Resource and Medium in Cultural Memory: A Phenomenological or Economic Approach?,"

Em- pedoklész: European Journal for the Philosophy of Communication, 2 (2), pp. 241-. 254.

1798-ban kezdeményezte Egyiptom lerohanását.²⁵⁸ Tisztán katonai szempontból az expedíció sikertelen volt, de ez a körülmény a közvélemény megítélésében egyáltalán nem játszott szerepet: Napóleon, akit számos krónikás kísért végig, nemcsak megalapította a Kairói Egyiptomi Intézetet és lerakta az ókor modern kutatásának alapjait, hanem megreformálta az egyiptomi közigazgatást, feltérképeztette az országot, felszámolta a bubópestist és bevezette a könyvnyomtatást. Röviden, Napóleon a katonai expedíciót színpadként használta arra, hogy a művészetek és a tudományok előmozdítójaként, reformátorként és nemzetépítőként mutakozzon be a helyi közönség és a világ előtt. Párizsba való visszatérésekor hatalmas tömegek fogadták lelkesen. Öt évvel később császár lett.

A stratégiai képesség hatodik tényezője, amelyet tárgyalni szeretnénk, a pénzügyi potenciál. Ezt a tényezőt már említettük a többi erősség tárgyalása során. Ezért rövidre foghatjuk a tárgyalást. Nyilvánvaló, hogy a hatalmi szereplők képessége a stratégiai döntések hatékony és eredményes végrehajtására végső soron a pénzügyi erőforrásaiktól is függ. Az összes korábbi tényező - szervezeti képesség, mobilizációs képesség, hálózati képesség, közvetítési képesség, sőt még a hírnév is - már feltételezi a pénzforrások meglétét. Jó és megbízható személyzetet kell fizetni, kampányokat kell finanszírozni, és természetesen ugyanez vonatkozik a technológiai és kommunikációs eszközökre, valamint a szükséges infrastruktúrára is.

A pénzügyi erősség szükséges a stratégiai képességhez. Ez azonban nem jelenti azt, hogy elegendő, vagy hogy minden hatalmi szereplőnek azonos erőforrásokra van szüksége stratégiai céljai eléréséhez. Az első pont nyilvánvaló. Ha egy szereplő tartós reputációs károkat szenvedett, ezt a stratégiai hátrányt gyakran a legrágább kampányokkal sem lehet kompenzálni. Szemléletes példát szolgáltat erre a német autóipar globális kipufogógáz-botránya és 2016-2017, amelyben az autógyárak illegális eszközökkel eltitkolták dízelautóik kibocsátási értékeit. Ennek a folyamatnak a leleplezése a mai napig ható dízelágazati válsághoz vezetett, amelyet még a több milliárd dolláros világcégek sem tudnak már kordában tartani.²⁵⁹

A második pont némi magyarázatra szorul: a politikai erőtér azon szereplőit, akiknek stratégiai céljait a széles közvélemény nagymértékben altruista jellegűnek tartja, mint például a környezetvédők, az emberi jogi aktivisták

---

258 Vö. Cole, Juan R. (2008): *Napóleon Egyiptomra: Invading the Middle East*, New York: Palgrave Macmillan; és Burleigh, Nina (2007): *Mirage: Napóleon tudósai és Egyiptom leleplezése*, New York: Harper Collins.

259 Vö. Bowers, Luc (2016): *Midwest Studies in Philosophy*, 40 (1), pp. 262-283.

vagy a fejlesztésben dolgozók rendelkeznek egy olyan stratégiai erőforrással, amelyet erkölcsi tőkének nevezhetünk.

– Bourdieu alapján (lásd még a 2.3. fejezetet). Céljaik összeegyeztethetők a széles társadalmi rétegek etikai meggyőződésével. Az erkölcsi tőke stratégiai versenyelőnyt biztosít azokkal a szereplőkkel szemben, akiknek céljait nem tekintik ugyanolyan önzetlennek - és ami még fontosabb, bizonyos mértékig kompenzálja a pénzügyi tőkét. Könnyebb és ezért kevésbé költséges például olyan ügyhöz vonzani az embereket, amellyel kifejezetten vagy hallgatólagosan, etikai meggyőződésből egyetértenek, mint olyanhoz, amelyről először meg kell őket győzni. Egyszerűen fogalmazva, az emberi jogok jobban eladhatóak, mint az atomenergia. Sőt, azon szereplők számára, akiknek stratégiai céljai nem kapcsolódnak szorosan az erkölcsi narratívához, a jelentős pénzügyi források egyes esetekben akár tehernek is bizonyulhatnak, mivel a felsőbbrendűség vagy a bosszúvágy benyomását kelthetik. Mindezek ellenére azonban továbbra is érvényes az az elv, hogy a pénzügyi hatalommal nem rendelkező hatalmi szereplők a fent említett okok miatt nem tudják kihasználni a többi stratégiai hatalmat. Itt tehát nem az a kérdés, hogy van-e, hanem az, hogy mennyire. A pénzügyi hatalom továbbra is a stratégiai képesség *conditio sine qua nonja*.

A hetedik és egyben utolsó stratégiai erősség az áldozathozatalra való hajlandóság. Ez az első látásra talán harciasnak tűnő kifejezés egyszerűen a hatalom szereplőinek és támogatóinak arra az akaratára utal, hogy a stratégiai cél érdekében vállalják a nélkülözéseket, és kockázatot vállaljanak (saját jólétüket illetően is). Egy politikai stratégia kidolgozása, megvalósítása és irányítása soha nem kockázatmentes vagy szerencsétlen projekt. A stratégiák időbe, pénzbe, idegekbe és mindenekelőtt erőbe kerülnek. A hatalmi erőtér kiszámíthatatlansága elkerülhetetlenül kudarckokat okoz. Ezek együtt járhatnak pénz, presztízs, barátságok, sőt a fennálló rendet megkérdőjelező stratégiák (mint például a forradalmak vagy a diktatúrák elleni szervezett polgári engedetlenség) esetében akár élet és testi épség elvesztésével is. Azok a szereplők, akik nem eléggé motiváltak arra, hogy vállalják és viseljék is ezeket a kockázatokat, egyértelműen alulmaradnak az áldozatvállalásra hajlandó szereplőkkel szemben. Ennek a pontnak az alátámasztására nem kell felidézniünk olyan történelmi kivételes alakokat, mint az indiai államférfi, Mahatma Ghandi, aki kész volt feláldozni saját teste épségét a Brit Birodalom elleni pacifista lázadás stratégiájáért.²⁶⁰ A hosszú és rendkívül kimerítő mindennapi munka

---

260 Egyébként szándékosan beszélünk Gandhi pacifista stratégiájáról, és nem filozofikus hozzáállásról. Az indiai forradalmár tudatosan használta az erőszakmentes ellenállást stratégiai eszközként a gyarmati csapatokkal szemben, hogy világosan megmutassa a világnak a megszállók "bar- barizmusát". A

Pakisztánnal való későbbi konfliktusban Gandhi egyértelműen a katonai opciót részesítette előnyben; lásd Tønnesson, Øyvind (1999): Mahatma Gandhi, the Missing Lau- reate, [online] https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/themes/peace/gandhi/in.

egy politikai vezető - különösen a választási kampányok idején - elégséges példa arra, hogy megmutassa, mit jelenthet az áldozatkészség a politikai stratégiák szempontjából.

Ezen a ponton szeretnénk lezárni a stratégiai képességek tárgyalását, és rátérni a politikai stratégia harmadik összetevőjére: a *stratégiafejlesztésre*. A sikeres stratégiaalkotás - ahogy Raschke és Tils egy érdekes matematikai analógiával kifejezi - a helyes számításokon alapul.²⁶¹ A legtágabb értelemben ezek a számítások haszonértékelések. Ezek alapján a szereplők a rendelkezésre álló erőforrások, illetve saját hatalmi eszközeik, a rendszerfeltételek és a politikai ellenfelek hatalmi erőforrásainak összefüggésében határozzák meg helyzetközi céljaikat, és így vezetnek le cselekvési tervüket. Röviden, a szereplők végigjártsszák a különböző oksági utakat, amelyek a céljukhoz vezethetnek, és kiválasztják azt, amelyet a siker valószínűsége és a várható erőfeszítés közötti optimális viszony jellemez. Az ideális cél a maximális hatékonysággal és eredményességgel, azaz a lehető legnagyobb sikerélményt biztosító út azonosítása a lehető legkisebb erőforrás-felhasználás mellett. Ezen a ponton azonban Raschke és Tils matematikai analógiája eléri a határait, mivel az univerzális axiómákon alapuló aritmetikai műveletekkel ellentétben a stratégiai számítások nem logikai következtetések, hanem empirikus ismereteken alapuló valószínűségi műveletek.²⁶² Általános formájuk a következő: abból az empirikusan megalapozott feltételezésből, hogy r erőforrást tudok mozgósítani, a politikai környezet d fejlődési pályát követ, és a politikai ellenfél a akciót hajt végre, $x\%$ -os valószínűséggel tudom elérni a célokat. Az ilyen számításokat, mivel jövőbeli cselekvéseket és eseményeket vetítenek előre, a kiszámíthatatlanság kockázata jellemzi. Ez a stratégia időhorizontjával, valamint a változók és konstansok számával növekszik.

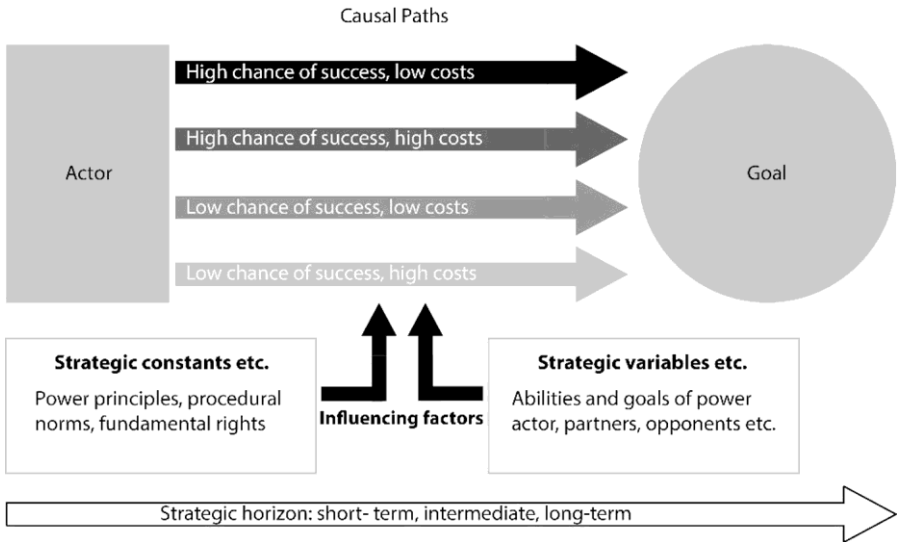
---

dex.html, lekérdezve: 2017.12.21.; és Freedman, Lawrence (2013): *Stratégia*: Oxford/New York: *A History*, Oxford/New York: Oxford University Press.; 247. o.

261 Vö. Rasche, Joachim és Tils, Ralf (2011): 113. o.

262 Pontosabban, a matematikai számítások a prioriak; nem empirikus tudáson alapulnak, hanem - ha Kantot követjük - a tiszta értelemben. A stratégiai számítások a posterioriak, a világról való tudásunkban van az alapjuk és az igazolásuk.

8. ábra: Stratégiai számítások

Másképp fogalmazva, aki stratégiai számítást végez, egyensúlyt teremt.

(a) a stratégiai céljuk és a rendelkezésre álló hatalmi eszközök között; előrejelzi (b) a politikai ellenfelek és szövetségesek jövőbeli viselkedését, valamint a politikailag releváns események és politikai fejlemények bekövetkeztét; (c) felidézi a politikai hatalmi mezővel, annak szereplőivel, folyamataival és korlátaival kapcsolatos múltbeli tapasztalatait, hogy (d) azonosítani tudja a cél felé vezető ideális oksági utat. Ez az erősen sűrített összefoglalás könnyen világossá teszi, hogy a stratégia-alkotás igen összetett folyamat.

Bár a stratégia kialakulását befolyásoló tényezők rendkívül sokfélék lehetnek, és minden egyes esetben nehéz felmérni őket, néhány kategória felhasználásával mégis rendszerezhetők és így kezelhetővé tehetők. Első lépésként a teljes spektrumot két alapvető kategóriára oszthatjuk: *stratégiai állandókra* és *stratégiai változókra*.

Az *állandókkal* mindazokra a tényezőkre utalunk, amelyek rendkívül nehezen változtathatók - akár azért, mert stabil, kultúrákon átívelő elvekről, akár az adott közösségek megszokott, szilárdan rögzült cselekvési mintáiról van szó.²⁶³ Ezek közé tartoznak az alapvető gazdasági törvényszerűségek, például olyan elvek, amelyek kimondják, hogy pl. a nagy kereslet a

263 A stratégiai állandók koncepcióját a longue durée történetírói alapfogalma ihlette, amelyet Ferdinand Braudel, az Annales-iskola egyik legfontosabb képviselőjeként vezetett be a történettudományba. Vö. Lee, Richard E. (2013): *The longue duree and World-Systems Analysis*, New York: State University of New York Press.

az alacsony kínálat áremelkedéshez vezet, de magában foglalja a hatalom egyetemes elveit és antropológiai állandó tényezőket is, mint például az emberiség sebezhetőségét.

Továbbá ez a kategória magában foglalhatja annak a közösségnek az alkotmányos és eljárási normáit is, amelyben a stratégiát végre kell hajtani. Ide tartoznak többek között a politikai és polgári jogok, a választási rendszerek, a hatalmi ágak horizontális és vertikális szétválasztásának formái, valamint a nemzetek feletti intézményekben, például az EU-ban vagy a Nemzetközösségben való részvétel. Ezek a normák leírják a politikai hatalomért folytatott verseny formális játékszabályait, és kijelölik a stratégiai hatalmi erőforrások legális és legitim felhasználásának határait. Természetesen helyénvaló a fenntartás, mert ezek a szabályok nem univerzálisak, hanem történelmileg kon- tingensek, és valóban megváltoztathatók vagy eltörölhetők az emberek által. Ugyanakkor - és ez a legfontosabb - rendkívül szigorú eljárási akadályok (például kétharmados többségi záradékok az Egyesült Államok mindkét kongresszusi házában és mindkét német kamarában) és az adott politikai gyakorlat mélyen gyökerező elemei védik őket. Ezért a stratégiák ritkán célozzák az alkotmányos és eljárási normákat (vagy azok módosítását), hanem e normák keretein belül működnek.

Ez a megállapítás általánosítható: a stratégia kialakításának konstanciái hosszú élettartamuk és minimális változékonyságuk miatt befolyásoló tényezők, és a számítások során figyelembe kell venni őket - de általában nem ezek a stratégia tárgya vagy célja. Ennek az állításnak a gyakorlati következménye először is az, hogy a hatalom szereplőinek tudniuk kell, hogy mely konstansok relevánsak a stratégiai céljuk szempontjából, és melyek nem. Másodsor, fel kell tudniuk mérni, hogy az állandók hogyan befolyásolják az ideális oksági pályát, és milyen kölcsönhatások vannak közöttük. Harmadszor, a stratégia végrehajtása és ellenőrzése során gyakorlatilag nincs szükség az állandók megfigyelésére és értékelésére. Ennek oka a várható stabilitásuk. Miután azonosította a stratégia összes állandóságát, és bevonta őket a cél-közeg-környezet számításba, a hátralévő időben a stratégiai változóknak szentelheti magát.

A stratégiai *változók* kategóriájába tartozik minden olyan tényező, amely határozottan megváltoztatható - legyen szó szándékos cselekvésről, természeti eseményekről vagy a koordinálatlan kollektív viselkedés nem szándékos következményéről.²⁶⁴

Először is megkülönböztethetjük a közvetlenül maguknak a stratégiaalkotó szereplőknek tulajdonítható stratégiai változókat: a stratégiai képességüket és a stratégiai céljukat.

---

264 A természeti események (eső, árvíz, aszály, földrengés, vulkánkitörés stb.) által megváltoztatható változók klasszikus példái a termés vagy a látogatók száma a

turisztikai célpontokban. A nem koordinált kollektív viselkedés eredményeként változó változók például a forgalom áramlása vagy a spekulációs tárgyak árai.

Nyilvánvaló, hogy a szereplőknek a stratégia kialakításakor figyelembe kell venniük saját erőiket, reálisan értékelve azokat, és szükség esetén ki kell egészíteniük. Ha erős kapcsolati hálóval és közvetítői képességekkel rendelkezik, de sem hírnévvel, sem nagy anyagi erővel nem rendelkezik, akkor jól teszi, ha vagy megfelelő szövetségest keres, vagy maga növeli ezeket a képességeket. Magát a stratégiai célt változónak minősíteni azt jelenti, hogy a stratégia kialakításában részt vevő szereplőknek el kell gondolkodniuk azon, hogy céljaik reálisak-e saját képességeik és erőforrásaik szempontjából, vagy pedig módosítani kell őket, esetleg el kell hagyni. Klasszikus kérdések itt a következők: Követhetem-e egyáltalán a célt anélkül, hogy feladnám közvetítői képességemet, vagyis anélkül, hogy hiteltelenné tenném magam? Van-e elegendő szervezőkészségem egy hosszú időhorizontú, összetett cél megvalósításához, vagy inkább egy egyszerűbb, rövidebb távú célra kell koncentrálnom? A céлом megvalósítása előnyös vagy hátrányos a meglévő szövetségek fenntartása szempontjából? Ellentétben áll-e az x céloom az y céloommal, és ha igen, melyiknek van elsőbbsége? A lista természetesen folytatódik, ahogy ez a rövid vázlat is mutatja.

Másodszor, összefoglalhatjuk azokat a tényezőket, amelyek befolyásolják a politikai szövetségesek birodalmát. Ezek a következők: a partnerek száma, stratégiai készségei és céljai. Nyilvánvaló, hogy a stratégiaképző szereplő mindezeket a változókat csak közvetve tudja befolyásolni, de a saját célkialakítás és az ennek megfelelő eszközválasztás szempontjából közvetlenül relevánsak. Amint azt már a hálózati képességek tárgyalásánál jeleztük, a politikai szövetség mennyisége és minősége közötti kapcsolat a stratégiai számítás szempontjából alapvető fontosságú. Mindazonáltal a partnerek céljai és preferenciái is meghatározóak. Erre példa a közelmúlt német történelmének egyik legvitatottabb építési projektje: az UNESCO által védett drezdai Elba-völgyön átívelő híd építése. A szász tartományi kormány, amely határozottan támogatta és elősegítette az építkezést, szembefordult a radikális környezetvédők és a mérsékelt polgári kezdeményezések szövetségével. E szövetség mindkét partnere egyetértett a híd elutasításában. Míg azonban a két környezetvédelmi csoport helyi képviselői kategorikusan elutasították az Elba átkelésének minden formáját, addig a polgári kezdeményezések a híd megépítésének alternatívájaként egy Elba-alagútban állapodtak meg. Ez a belső nézeteltérés a hídelles tábor olyan masszív meggyengüléséhez vezetett, hogy az államkormány meg tudta valósítani a projektjét, és elnyerte a drezdai lakosság nagy részének támogatását.

A stratégiai változók *harmadik* csoportjába a *politikai ellenfelek száma, stratégiai képességei és céljai* tartoznak. Mindezek a változók nagymértékben befolyásolják a stratégiai számításokat, mind a célok meghatározása, mind a stratégiai és szövetségi partnerek kiválasztása szempontjából. Ha olyan politikai ellenfelekkel kell megküzdenie, akiknek a stratégiai céljai szöges ellentétben

állnak az Ön céljaival, és akik magas szintű stratégiai képességekkel rendelkeznek, akkor kétség esetén jól teszi, ha módosítja céljait, és egyes ellenfeleit szövetségessé alakítja át.

A számítás e formájának legendás példáját Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord francia államférfi és püspök szolgáltatta, aki öt rendszerváltáson 1780-ától 1838. időszakban játszott fontos szerepet a francia politikában.²⁶⁵ Pályafutását a királpárti francia egyház általános ügynökéként és a főrendiház (klérus, nemesség, harmadik rend) képviselőjeként kezdte. A hányattatások 1789. idején Talleyrand szakított a klérus monarchista irányzatával, amelynek az *ancien régime* hanyatlása miatt nem volt esélye a sikerre. Ehelyett szövetséget keresett a mérsékelt forradalmárokkal, mint Mirabeau, és a kor szellemét követve az egyházi tulajdon államosítása mellett szólalt fel. Mindazonáltal hű maradt a liberális klérus alapvető érdekeihez, és támogatta az egyház fennmaradását a francia polgári alkotmány keretein belül. Talleyrand képessége, hogy stratégiai szövetségeket kovácsoljon és a hatalom változását saját számításaiba beépítse, elég volt ahhoz, hogy még a Dantonhoz hasonló jakobinusokat is a támogatójává tegye. Ez a képesség vezetett oda is, hogy az államférfi a jakobinus terror megszűnése után az öttagú direktórium, majd a császárság, végül a napoleon utáni Franciaországban szolgált. Talleyrand rugalmassága miatt a kortársak körében a sasszeműség hírére keltette, és maga Napóleon is "selyemharisnyás szarnak" titulálta.²⁶⁶ Mindazonáltal ez az értékelés nem változtat azon a tényen, hogy munkássága gyakorlatilag a maximális hatékonysággal és eredményességgel történő, a politikai ellenfelek hatalmi képességeihez igazodó, a stratégiai célokat rugalmas egységként teljes mértékben felfogó stratégiaépítés prototípusa.

A változók *negyedik* és egyben utolsó osztályába mindazok a változtatható tényezők tartoznak, amelyek a *stratégia kidolgozásának és végrehajtásának* kibővített kontextusát alkotják, és így nem sorolhatók az előző három osztályba. A továbbiakban tehát *kontextuális változókról* beszélünk.²⁶⁷ Ebben a csoportban olyan szempontok tartoznak, mint a közvélemény, a nemzeti és nemzetközi makrogazdasági fejlemények (háborúk, forradalmak, békeszerződések), természeti jelenségek és technikai katasztrófák (árvizek, aszályok, nukleáris katasztrófák), a koordinálatlan kollektív viselkedés fent említett következményei (ingatlan-összeomlások, recessziók, depressziók, tömegpánik) és technológiai újítások (nyomdagép, puska, internet). Mindezek

265 Schell, Eric (2010): Párizs: Horay.

266 Vö. Scurr, Ruth (2006): He quipped while Napoleon quaked, in: Telegraph 2006. december 17-től, [online] <https://www.telegraph.co.uk/culture/books/3657043/He-quipped-while-Napoleon-quaked.html>, visszakérésre 2017.12.21-én.

267 Ezeket a változókat a prognosztikai kutatók jokereknek is nevezik. Vö. Steinmüller, Angela és Steinmüller, Karlheinz (2004): *Wild Cards. Wenn das Unwahrscheinliche eintritt*, az "Ungezügelmte Zukunft" bővített és frissített kiadása, Hamburg: Murmann.

A tényezők pozitív és negatív hatással egyaránt lehetnek a stratégiai sikerre, de ezek - a közvélemény korlátozott kivételével - általában nehezen kiszámíthatóak és nehezen befolyásolhatóak. A fukusimai reaktor 2011-es leolvadása például stratégiai fordulópontnak bizonyult az atomellenes mozgalom sikere szempontjából. A súlyos baleset hatására Németországban az atomenergiát támogatók amúgy is alacsony aránya néhány hét alatt 34%-ról 26%-ra csökkent, míg az atomerőmű-ellenesek aránya 64%-ról 72%-ra nőtt.²⁶⁸ A politikai kontextus úgy változott, hogy az atomerőműből való kilépés és az energiaátállítás stratégiai célja a lehető legnagyobb társadalmi támogatottsággal valósulhatott meg.

Tekintettel a kontextusváltozók alacsony kiszámíthatóságára és befolyásolásuk nehézségére, valamint nagy hatásuk mértékére, két stratégiai számítási alapelvet lehet meghatározni: *kihasználás* és *fegyverkezés*. Egyrészt a sikeres számításoknak elég rugalmasnak kell lenniük ahhoz, hogy az előre nem látható kontextuális változókat (mint például a fent említett fukusimai olvadás) stratégiai lehetőségként azonosítsák és kihasználják. Másrészt pedig eléggé előrejelzőnek és robusztusnak kell lenniük ahhoz, hogy a kontextuális változókból eredő kockázatokat elhárítsák, vagy legalábbis mérsékeljék.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a hatalmi szereplőknek figyelembe kell venniük a politikai kon- tantívákat (hatalmi elvek, gazdasági törvények, eljárási normák stb.), valamint a változók négy osztályát (saját céljaik és potenciáik, a szövetségesek és ellenfelek céljai és potenciái, kontextuális változók stb.). Tekintettel erre a komplexitásra, nem meglepő, hogy Raschke és Tils a stratégia kialakítását "nagy kognitív és kreatív kihívásnak" minősíti.²⁶⁹ Jól tennénk, ha világosan különbséget tennénk e kihívás két aspektusa, a kognitív és a kreatív között. Egyrészt a célorientált és hatékony stratégia kialakítása óriási információs erőfeszítéssel jár, és azzal is, hogy az összegyűjtött információkat rendszerezni kell, és a változók esetében naprakészen kell tartani. Másrészt fel kell ismernünk, hogy ezeknek az információknak a cél-eszköz-környezet számítások formájában történő felhasználása olyan folyamat, amely nemcsak az indukcióról és a reflexióról szól, hanem az intuíciónak is. A stratégiák kidolgozásában azok, akik mindig a múltban sikeres cselekvési tervek szerint navigálnak, és szigorúan ragaszkodnak azokhoz, középtávon ugyanúgy hajótörést fognak szenvedni, mint azok, akik a politikai erőter túlágosan intellektualista szemléletét feltételezik. A sikeres számítások mindig zsigeri megérzés, hatalmi kompetencia, a

---

268 WIN-Gallup International (2011): Japán földrengés hatása a nukleáris energiáról alkotott nézetekre, [online] <http://www.gallup.com.pk/JapanSurvey2011/PressRelease-Japan.pdf>, lekérdezve: 2017.12.21.

politikai *téchne* (lásd a 2.5.1. fejezetet). A politikai hatalommal való intuitív kapcsolatból táplálkozó, sokat dicsért "új és kockázatos" merészség nélkül a politikai stratégia kiszámítható, ötletelen és végül sikertelen marad. Így a politikai stratégia egyik központi elemében az *épistémé* és a *téchne* átfedik egymást. Egyrészt a szereplők tudatosan visszalépnek a konkrét cselekvési kontextustól, hogy hatalmi tudásuk alapján reflektáljanak a célokra, eszközökre és a siker feltételeire. Másrészt a végső stratégiai döntés meghozatalához mégis a hatalmi kompetenciának kell táplálnia, amely így kreatív impulzusként életet lehel a stratégiai gondolkodásba.

Most térjünk rá a politikai stratégia negyedik és egyben utolsó összetevőjére: a stratégiai irányításra. Vezérelvként kijelenthetjük, hogy a stratégiák nem biztos sikerek; megvalósításuk csak célzott gyakorlati megvalósítással érhető el, amely dinamikusan alkalmazkodik az adott cselekvési kontextus követelményeihez.²⁷⁰ Bár a stratégiák helyzeteken átívelő konstrukciók, szükségszerűen olyan cselekvéssorozatokon keresztül valósulnak meg, amelyek vagy a tervek szerint haladnak, vagy előre nem látható események, illetve a politikai mező más szereplőinek (szövetségeseik, ellenfelek, semleges szereplők) cselekvései befolyásolják őket.

Ez a körülmény két következményt von maga után: Először is, a stratégiai irányításnak mindig van taktikai összetevője, amennyiben "a helyzet sajátosságainak használatorientált megközelítését igényli, amely átesik a stratégiai orientáció - durvább - rácsán".²⁷¹ Röviden, mivel egy stratégia megvalósítása soha nem tervezhető a legapróbb részletekig, a szereplőnek nemcsak a terület stratégiai megértésére van szüksége, hanem az egyes helyzetek sajátos követelményeinek taktikai érzékére és arra a képességre is, hogy ezeket rövid távon figyelembe vegye. Ez a taktikai érzék végső soron szintén része a stratégiáról szóló vitánk elején bemutatott kormányzóságnak. Ez - a stratégia megértéséhez hasonlóan - a politikai hatalmi mező és elveinek behatolásából, valamint a politikai hatalmi mező gyakorlataira, habitusára és értelmezési horizontjára való reflektálásból fakad.

Másodszor, a stratégiai irányítás megköveteli a stratégiai terv és a tényleges helyzet közötti kapcsolat folyamatos felülvizsgálatát. Azok, akik vakon hajtják végre a stratégiákat, nem csak kiszámíthatóak, de nem is képesek megfelelően reagálni az új

---

270 Raschke & Tils (2011: 190. o.) a stratégiai irányítást "dinamikus navigációnak" nevezi. Ez a tengeri metafora igen találó: egyrészt megeremti a hivatkozást a cselekvést irányító tervre vagy egy stratégiai térképre. Másrészt világossá teszi, hogy a navigátornak alkalmazkodnia kell a változó, változékony terepviszonyokhoz, és szükség esetén módosítania kell a tervezett útvonalat.

stratégiai kihívások, mint például a kontextuális változók drámai változása, egy állítólag hűséges szövetséges elhagyása vagy saját erőforrásaik hirtelen visszaesése. Az, hogy mi jellemzi a megfelelő választ, a stratégiai kihívás súlyosságától függ. Raschke és Tils például úgy találja, hogy mérsékelt stratégiamódosításokra van szükség, ha a valós fejlemények felismerhetően eltérnek a kidolgozott tervkoncepciótól, amely felismerhetően eltér a valós politikai környezet fejleményeitől; a meglepő beavatkozások és a megváltozott kon- stellációk megkövetelhetik a stratégia szereplőitől a stratégia *módosítását* anélkül, hogy "újat" alkotnának.²⁷² Ha a stratégia végrehajtása során a stratégiai változók úgy változtak meg, hogy a kitűzött célokat már nem lehet hatékonyan és eredményesen elérni, akkor a stratégia pusztá módosítása nem elegendő. Ezen a ponton Raschke és Tils a stratégia felülvizsgálatát látja szükségesnek, azaz a stratégiai koncepció központi elemeinek "korrekcióját",²⁷³ beleértve a célok és eszközök átolvasását és a hatalmi mezőn belüli újrapozicionálását. Meglepő módon ebből a felsorolásból kimarad egy harmadik lehetőség, amelyet azonban érdemes megvitatni: a stratégia feladása. Ha a gyakorlati megvalósítás során kiderül, hogy a stratégia alapvetően rossz, akár azért, mert a koncepciója nem vette figyelembe a hatalmi erőforrásokat vagy a politikai ellenfelek céljait, akár azért, mert a megvalósítás kontextusa kiszámíthatatlanul megváltozott, a stratégiai pro- jekt feladása racionális opció lehet. Az okok nyilvánvalóak: egy elvesztett csata nemcsak a hatalmi szereplő pénzügyi erejét csökkenti szükségtelenül, hanem más eszközöket is csorbít, mint például a hírnév, a közvetítési képesség és a kapcsolatépítési képesség. Azok, akik jobb belátásuk ellenére ragaszkodnak egy kudarcra ítélt stratégiához, nemcsak szövetségeseik bizalmát veszítik el, hanem hitelességüket is a jövőbeni közvetítés során. Igaz, a stratégiai kudarc elismerése megköveteli, hogy a hatalmi szereplők reflektáljanak saját hibáikra, és jelentős bátorságot igényel.²⁷⁴ Ez azonban lehetőséget teremt arra, hogy alapvetően javuljon a saját a stratégiai készségek és a kormányzóképeség ápolásában.

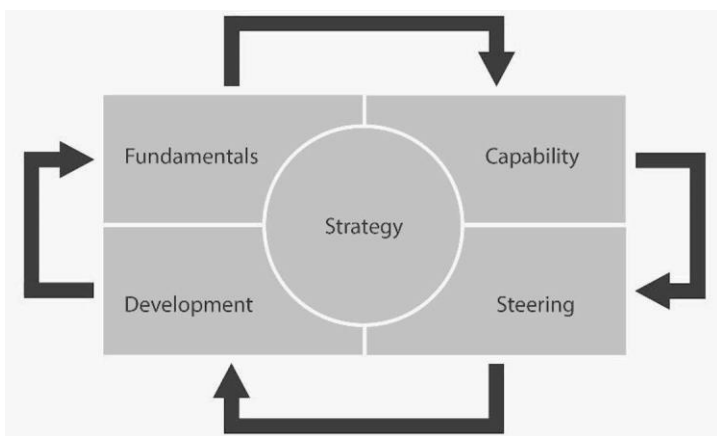
272 Ibid.: p. a mi 194, hangsúlyozásunk.

273 Ibid.

274 Samuel Beckett *Worstward Ho* című regényéből (1984, New York: Grove Press) származik a sokat idézett mondat: "Ever tried. Ever failed. Nem számít. Próbáld újra. Fail again. Sikerüljön jobban." Ez az idézet a vállalati és politikai vezetésről szóló viták új irányzatának mantrájává vált, amely a kudarc pozitív oldalára, mint az innováció, a növekedés és a stratégiai változás katalizátorára összpontosít. Kiváló bevezetést nyújt Danner, John és Coopersmith, Mark (2015): *The Other 'F' Word. How Smart Leaders, Teams, and Entrepreneurs Put Failure to Work*, Hoboken: Wiley.

Mindazonáltal, még ha egy stratégia sikeresen végrehajtásra is kerül anélkül, hogy adaptív módosításokat vagy alapvető változásokat igényelne, a stratégiai irányítás utolsó eleme még hátravan: az elkészült stratégia visszamenőleges értékelése - Mit sikerült elérni? Milyen erőfeszítéssel? Mi működött és mi nem? stb. Ez arra szolgál, hogy a szövetségesek és a saját érdekcsoport számára is hangsúlyozzák az elért sikert. Mindenekelőtt azonban a stratégiai alapokat is meg kell erősítenie, a stratégiai képességeket javítania kell, és lehetőséget kell adnia az esetleges hiányosságok felülvizsgálatára és az előnyök fejlesztésére, végül a jövőbeli stratégiafejlesztés tökéletesítésére. A retrospektív értékelés így a stratégiai fejlesztések kaszkádját indítja el, amely a sikeres politikai stratégia minden aspektusát áthatja, és az egyes összetevők kölcsönös optimalizálását indítja el. Mostanra világossá kell válnia, hogy az általunk megkülönböztetett négy komponens - stratégiai alapok, stratégiai képességek, stratégia-fejlesztés és stratégiai irányítás - nem tekinthetők szigorúan különállóknak, hanem egy holisztikus, átfogó komplexum dinamikus aspektusait alkotják. A politikai stratégia, mint a hatalmi tudás központi aspektusának megértése tehát azt is jelenti, hogy az összes komponens egyidejűleg szem előtt kell tartani, és figyelembe kell venni azok kölcsönös függőségét.

9. ábra: A politikai stratégia összetevőinek kölcsönös függése

A politikai stratégia óriási jelentősége kétségtelenül indokolja azt a hosszas vitát, amelyet ennek a területnek szenteltünk. Ezen a ponton azonban szeretnénk lezárni ezt a témát. A vezetés nem merül ki a stratégiai ismeretekben. Ha a politikai döntéshozók sikeresen akarják megtervezni és végrehajtani a politikákat, akkor a hatalmi struktúrán belül motivált, lojális és hozzáértő munkatársakra vagy beosztottakra kell támaszkodniuk. A motiváció és a lojalitás meghatározása, és ennek alapján a pozíciók és a kompetenciák elosztása elég nehéz, de tapasztalattal még kezelhető és

józan ész. Az igazi probléma első pillantásra az érdemi szakértelem. Ezt a problémát nevezzük a *szakértők paradoxonának*.²⁷⁵ Ez a paradoxon két részből áll. *Először is*, a politikai vezetők a konkrét véleményalkotás és döntéshozatal során szakértők (egészségügyi, pénzügyi, katonai, infrastrukturális, oktatási stb.) ajánlásaira támaszkodnak, mert maguk nem rendelkeznek megfelelő szakértelemmel, vagy mert az ilyen tudás megszerzése túlságosan időigényes. *Másodszor*, mivel a vezetés nem rendelkezik a szükséges szakértői ismeretekkel, *eo ipso* nem képes megbízhatóan különbséget tenni a valódi szakértők és a svindlerok vagy a részismeretekkel rendelkező emberek között. Röviden, az érdemi szakértelem hiánya miatt a tényleges szakértőkhöz kell fordulni, de ahhoz, hogy az ex perzekútorokat felismerjük, magunknak is szakértőnek kell lennünk.²⁷⁶ Ha ez a paradoxon igaz lenne, az a vezetői tudás "katasztrófáját" jelentené. A kérdés tehát az, hogy létezik-e meta-szakértelem, és ha igen, miből áll? Ha létezik meta-szakértelem, akkor az a vezetői tudás második pillére a stratégiai tudás mellett.

A *szakértők* okos, gyakorlatias esszéjében: Alvin Goldman epizodológus felveszi a harcot a szakértők paradoxonának problémájával.²⁷⁷ Megállapításai közvetlenül érintik a mi vitánkat. Goldman tézise az, hogy még a laikusok is képesek jól tájékozottan választani a feltételezett szakértők között, ha számos heurisztikát és kognitív kritériumot figyelembe vesznek. Az első intézkedés az állítólagos szakértők között fennálló potenciális érdekellentétek vagy elfogultságok (előítéletek és ellenérzések, saját napirend, bizonyos politikai döntésekből származó előnyök stb.) azonosítása; ez különösen akkor érvényes, ha több személy is azt állítja magáról, hogy szakértelemmel rendelkezik, és ellentétes értékelést ad egy helyzetről. Goldman pragmatikusan foglalja össze az elvet: "Ha két ember egymásnak ellentmondó jelentéseket ad, és pontosan

---

275 Vö. Hardwig, John (1985), Epistemic dependence, *Journal of Philosophy*, 693. old88., 708.

276 Természetesen ezzel a paradoxonnal már Weber ([1921] 1978) is foglalkozik. Weber ragaszkodik ahhoz, hogy a modern közigazgatási állam mindenekelőtt a magasan specializált köztisztviselőinek tudáselőnyéből profitál; de készséggel elismeri, hogy kiválasztásuk rendkívül igényes és hibakényes folyamat.

277 Vö. Goldman, Alvin (2001): Szakértők: *Filozófia és fenomenológiai kutatás*, 85-111. o63.,, *Filozófia és fenomenológiai kutatás*. Goldman eredményeinek politikai elméletre való alkalmazásához lásd Blum, Christian és Zuber, Christina I. (2016): Liquid Democracy: Lehetőségek, problémák és perspektívák, *Journal of Political Philosophy*, 24 (2), pp. 162-182.

egyiküknek jó oka van hazudni, az előbbi relatív hitelessége komolyan veszélybe kerül."²⁷⁸ A *második* kritérium a támogatott szakértők előéletére vonatkozik. Ez a megközelítés végső soron egy induktív következtetés: minél jobbak a feltételezett szakértő korábbi megállapításai (legyenek azok sikeres konzultációk a múltbeli szakpolitikai fejleményekről, tömör és általánosan elismert jelentések vagy pontos predikciók), annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy az illető továbbra is megfelelő tanácsot és útmutatást fog adni. A *harmadik* kritérium talán a legnyilvánvalóbb. Ez azon alapul, hogy más olyan szakértők megalapozott véleményét kérje ki, akikben megbízik, vagy azért, mert már sikeresen dolgozott velük, vagy azért, mert megfelelnek a fenti első két kritériumnak.

E heurisztikák egyike sem garantálja a sikert, de betartásuk biztosítja, hogy a döntéshozók meta-szakértelemre tegyenek szert anélkül, hogy maguk is szakértőkké válnának. Itt is döntő fontosságú egy másik tényező, amelyet nehéz pontosan meghatározni, de a legjobban az emberi természetbe való betekintés kulcsfogalmával írható le. A politikai hatalmi játékban jártas, tapasztalt döntéshozók gyakran képesek megbízhatóan felismerni a frankfurti értelemben vett bullshittinget (lásd a 2.4. fejezetet), mert hosszú pályafutásuk során elég gyakran tapasztalták azt. Az biztos, hogy ez a képesség nem episztemikus, hanem inkább intuitív, megszokott képesség. Ennek megfelelően elsősorban az első hatalmi vektor, a kompetencia területére esik.

A (bürokratikus) szakértői tudás fogalmát már többször említettük a metaszakértelemről szóló vitánk során. Most azonban közvetlenül a hatalmi tudásnak erre a központi formájára szeretnénk rátérni. A legfontosabb szerző itt egy régi ismerős olvasóink számára: Max Weber. Érdemes itt részletesebben idézni Weber *Gazdaság és társadalom* című klasszikusát, hogy a szakértői tudás mint hatalmi tényező fontosságát hangsúlyozzuk: "A bürokratikus igazgatás a tudáson keresztül történő fun- damentális uralmat jelenti. Ez az a tulajdonsága, ami kifejezetten racionálissá teszi. Ez egyrészt a technikai tudásból áll, amely önmagában elegendő ahhoz, hogy rendkívüli hatalmi pozíciót biztosítson számára. De ezen túlmenően a bürokratikus szervezeteknek, illetve a hatalom birtokosainak, akik ezt kihasználják, megvan az a tendenciája, hogy a szolgálatban szerzett tapasztalatokból kinövő tudás révén még tovább növeljék hatalmukat. A hivatali tevékenység révén ugyanis különleges tényismeretre tesznek szert, és rendelkezésükre áll a számukra sajátos iratanyag raktára. A "hivatali titkok" fogalma, bár nem jellemző a bürokratikus szervezetekre, de mindenképpen jellemző rájuk[...] A hatalomra való törekvés terméke."²⁷⁹

---

278 Goldman (2001): p. 104.

279 Weber ([1921] 1978): p. 225.

Ha ezt a sűrű leírást szeretnénk dekomprimálni, akkor érdemes a vezetés és a szakértői tudás közötti implicit megkülönböztetéssel kezdeni. Míg a vezetés, ahogyan azt részletesen tárgyaltuk, a hogyan-tudás egy formája (*Hogyan lehet a legjobban elérni egy stratégiai célt? Hogyan lehet a legjobban kiválasztani az embereket a stratégiailag releváns feladatokra?*), a bürokratikus szakértelem a mit-tudás, azaz Weber szóhasználatában a "technikai tudás". Aki a hatalmi apparátus közigazgatási karának tagjaként ilyen szakértelemmel rendelkezik, az részletesen tudja, *hogyan miből* áll egy dohánysszabályozásra vonatkozó törvénymódosítás tartalma, *milyen* konkrét szabályozások vonatkoznak a tengeri vizek melletti vasúti alagutakra, milyen költségvetési hatása van az alacsonyabb jövedelműek 5%-os adókedvezményének stb. Ez határozottan érdemi tudás a politika egy adott részterületét illetően. Ahogy Weber rámutat, ennek a tudásnak a hatalmi potenciálja elsősorban abból fakad, hogy "teljesen nélkülözhetetlen".²⁸⁰ A kormányzati uralom csak akkor maradhat fenn (emlékezzünk itt Popitzra), ha a politikai munkamegosztás és szakosodás folyamatán keresztül intézményesül (lásd az 1.2. fejezetet).²⁸¹ Ez azt jelenti, hogy az államhatalom létrejötte magával hozza a politikai szakemberek egy olyan típusának kialakulását, aki egy szűkre szabott ismeretkörben szinte páratlan szakértővé válik. Mivel szaktudásuk elengedhetetlen a politikai hatalom gyakorlásához, és mivel csak ők rendelkeznek ilyen szakértelemmel, valóban nélkülözhetetlenek. Más szóval, a vezetői tudással rendelkező politikai generalistáknak - Weber kissé elavult kifejezésével élve a politika "mestereinek" - szükségük van a politikai szakemberekre; nemcsak a stratégiák megtervezéséhez és végrehajtásához, hanem magának a hatalmi apparátusnak a működéséhez is.

A politikai szakembereknek is szükségük van a generalistákra? A lényeg itt van. Politikai vagy makroperspektívából nézve a vezetés és a szakértelem nyilvánvalóan egymástól függ, hogy a politikai uralmat a közjó érdekében alakítsák. De ha a politikai vezetőket és a bürokratikus szakembereket potenciálisan versengő hatalmi és érdek- formációikként értelmezzük, amelyek mindegyike saját habitusával, gyakorlatával és értelmezési horizontjával rendelkezik, akkor más a helyzet. Ebben az esetben a bürokratikus szakértelem az instrumentális hatalom erőforrásának bizonyul (lásd a 2.1. fejezetet), amelyet a bürokrácia célzottan felhasználhat a politikai vezetéssel szemben. Emlékezzünk: az instrumentális hatalom az a képesség, hogy hiteles fenyegetésekkel vagy ígéretekkel - ebben az esetben a nélkülözhetetlen szaktudás visszatartásával - irányítani tudjuk mások viselkedését. Weber, akinek lelkesedése a hatékonyság és eredményesség iránti

---

280 Ibid.: p. 223.

281 Vö. a közigazgatás-tudományos perspektívát illetően lásd Derlien, Hans-Ulrich,

Böhme, Doris és Heindl, Markus (2011): *Bürokratietheorie. Einführung in eine Theorie der Verwaltung*, Wiesbaden: VS Verlag.; 88. o.

bürokratikus apparátus minden sorában megfigyelhető, mégis a legélesebb kritikuskai közé tartozik. Következtetése függetlenségi tézisként került be a szakirodalomba. Dióhéjban azt állítja, hogy a szakosodott, hatalmi bázisukat a szakértelemben, illetve a vezetői tudásban bízó politikusok szerepének alapvető különbségei miatt a kettő eltávolodik egymástól, egészen a nyílt antagonizmusig és hatalmi harcig.²⁸²

Ezt a konstellációt súlyosbítja a független közigazgatási apparátus vagy bürokrácia azon képessége (amelyre a fenti Weber-idézet is utal), hogy az alapvető ismereteket "szakszolgálati tudásnak" minősítse, és szükség esetén titoktartás alá helyezze, azaz a "szolgálati titok" fogalma alá vonja. Hans-Ulrich Derlien, Doris Böhme és Markus Heindl a bürokráciaelméletéről szóló stand-ard munkájukban pontosan rámutatnak erre a diagnózisra, és ezt a speciális szolgálati tudást úgy írják le, mint a bürokrácia egyik- másik lehetőségét arra, hogy kivonja magát a politikai ellenőrzés alól, és ezáltal növelje autonómiáját.²⁸³ A tudásnak ettől a titoktartáson keresztüli védelmétől függetlenül létezik egy másik módszer is a bürokratikus szakértelem monopolizálására és hatalmi erőforrásként való biztosítására: egy *titkos nyelv* kialakítása. A Hatalom és szimbolizmus című fejezetben (lásd a 2.1. fejezetet) nyomom követtük a szimbolikus formák és kommunikációs módok ellenőrzésében rejlő potenciális hatalmat - a katolikus egyház által a középkorban az írás monopolizálásán vagy bizonyos írott nyelvek betiltásán keresztül az etnikai kisebbségek elnyomása érdekében. A bürokratikus terminológia ennek a hatalmi technikának egy változata, mivel a döntési szempontból releváns információkhoz való hozzáférést egy rendkívül technikai szókincs és - a jogtudomány esetében - egy sajátos szintaxis elsajátításához köti. Egyetlen pillantás az adóhivatal memorandumára vagy egy miniszteri törvényjavaslatra felfedi az ilyen nómenklatúra kizáró hatását. Az olyan törvényjavaslatok címei, mint például az "Outer Continental Shelf Transboundary Hydro- carbon Agreements Authorization Act" (Törvény a külső kontinentális talapzatra vonatkozó, határokon átnyúló vízszenmegállapodások engedélyezéséről) a téma szakértői számára érthetőek, de a laikusok - ebben az esetben nemcsak az egyszerű polgárok, hanem a vezető beosztásúak is - nehezen értik meg a tartalmat.

Weber természetesen foglalkozott azzal a kérdéssel is, hogy milyen intézkedésekkel lehet fellépni a bürokrácia autonómiája, valamint a vezetés és az adminisztráció közötti romboló ellentét ellen, öt konkrét megközelítést nevezve meg.²⁸⁴ Az *első* intézkedés a kollegiális elv bevezetése, azaz a döntéshozatalt egy kollegiális csoport és nem a monokratikus közigazgatási szervek végzik. Azáltal, hogy a hatalmat egyenlő tagokból álló teljes testületre osztják szét, a kölcsönös ellenőrzés rendszere

---

282 Vö. Derlien, Böhme & Heindl (2011): 86. o. -89.

283 Ibid.: p. 92.

284 Vö. Derlien, Böhme & Heindl (2011): 93. o.; és Stachura, Mateusz (2010): Politische Führung: Max Weber heute, *Politik und Zeitgeschichte*, 2-3, pp. 22-27.

kialakult, amelyben a szereplők ideális esetben egymást tartják kordában. A *második lehetőség* a nem szakemberek általi igazgatás, akiknek definíció szerint nincs tudásbeli előnyük a vezetői elittel szemben, és így nincs megfelelő hatalmi eszközük sem. Az ellenőrzés *harmadik* eszközeként Weber az adminisztratív személyzet kinevezésének korlátozását írja elő - konkrétan a rövid hivatali idő, az állandó elbocsátás lehetősége vagy a sorsolás útján történő kinevezés.²⁸⁵ Ez a három intézkedés azonban célkonfliktusba kerül, mivel korlátozzák a hatalmat, ugyanakkor növelik a hatékonyság jelentős csökkenésének kockázatát - például a közigazgatás blokkolása vagy az inkompetencia elterjedése révén. A *negyedik* kézenfekvő ellenőrzési eszköz a hatalmi ágak szigorú szétválasztása egy független igazságszolgáltatással, különösen egy közigazgatási bírósággal, amely felülvizsgálhatja és megsemmisítheti a közszolgálat által hozott döntéseket. Weber számára azonban az ötödik és döntő tényező maga a szuverén és felelős politikai vezetés. Számára a siker itt nemcsak a karizmából és az inspiráció adományából áll, hanem ugyanúgy a személyes felelősségvállalás eszméjéből és a helyesnek vélt, potenciálisan népszerűtlen álláspontok őszinte képviseléséből.

Az a vezetői figura, aki egyesíti Weber híres személyiségvonás-hármasát - "Szenvedély - Felelősség - Ítéloképesség" -, nemcsak a bürokratikus hatalmi apparátuson belül kelt lojalitást, hanem elnyeri a potenciális ellenfelek tiszteletét és a nép támogatását is. Ez persze már nem a hatalmi tudás, hanem a hatalmi kompetencia kérdése.²⁸⁶ Ezen a ponton tehát a kölcsönös függés a teljesítményvektorainkról még egyszer megmutatjuk.

Összefoglalva megállapítható, hogy a szakértői tudás egyszerre meghatározó hatalmi erőforrás és a hatalmi tudás fontos formája. Egyfelől a stabil hatalom nélkülözhetetlen alapját képezi a hatalommal megerősített társadalmi pozíciók erősen specializált struktúrájában; másfelől szerepet játszik a politikai vezetés és a közigazgatás közötti versengő küzdelemben, amelyet kontrollmechanizmusok és vezetői kvalitások révén kell megfékezni és csatornázni.

2.5.3 A hatalom és a szervezés eszközei

Most a *harmadik és egyben utolsó* vektorra térve, a hatalom eszközeivel foglalkozunk. Mint a fejezet elején említettük, 2.5.a hatalmi eszközök a politikai hatalom objektív, külső oldalát alkotják, míg a hatalmi kompetencia és a hatalom

285 Érdekes módon a politikai elmélet jelenlegi vitájában a lottójátékok újra érdeklődésnek örvendenek, lásd Alexander Guerrero (2014) nagy hatású írását, Alexander (2014): *The Lottocracy*, [online] <https://aeon.co/essays/forget-voting-it-s-time-to-start-choosing-our-leaders-by-lottery>, visszakérve 2017.12.21-én.

286 Idézi Stachura (2010): p. 26.

az ismeretek alkotják a szubjektív, belső oldalt. Ennek megfelelően a hatalom eszközei a hatalom gyakorlásának, kiterjesztésének és megszilárdításának olyan eszközei, amelyek a szereplők rendelkezésére állhatnak, de amelyek nem kötődnek szorosan a szereplőkhöz. Ezeknek az eszközöknek a minősége és terjedelme azonban döntő jelentőségű abban, hogy a szereplők egyáltalán mennyire sikeresen tudják használni a szaktudásukat és tudásukat. E meghatározás alapján az eszközök két kategóriáját különböztethetjük meg: az *artefaktumok*, azaz az ember által készített tárgyak, és a *társadalmi szervezetek*.²⁸⁷

A történelem kezdete óta a hatalom érvényesítésére használt műtárgyak legalapvetőbb formája a fegyver. A bronzkori lándzsáktól és szekerektől kezdve a modern támadó fegyverekig, nukleáris robbanófejekig és rosszindulatú szoftverekig a fegyverek mindig is a cselekvés erejét és az instrumentális hatalmat ötvözték (lásd a 2.1. fejezetet). Azáltal, hogy exponenciálisan növelik az ember képességét az élőlények - legyenek azok más emberek vagy haszonállatok - és az infrastruktúra károsítására vagy elpusztítására, fenyegetést jelentenek a belső és külső ellenségek számára is. Az erőszak monopóliumát gyakorló állam szuverenitása nem érvényesíthető fegyverek nélkül.²⁸⁸ A pacifista utópia elképzelését egyrészt az a felismerés teszi irreálissá, hogy egy közösség nem minden tagját motiválja eredendően a jogi normák betartása, másrészt pedig a Hans Morgenthau által összefoglalt felismerés, miszerint "[a] nemzetközi politika, mint minden politika, a hatalomért folytatott harc. Bármilyen legyen is a nemzetközi politika végső célja, a hatalom mindig a közvetlen cél".²⁸⁹ Mindaddig, amíg nem minden polgár válik szentté

---

287 A politikai hatalom instrumentális alapjainak a mi megközelítésünkkel átfedő áttekintését lásd Warren, T. Camber (2014): Not by the Sword Alone: *International Organization*, 68 (1), pp. 111-141.; pp. 113-117. Egy alternatív, de igen olvasmányos áttekintést találhatunk Worley, D. Robert (2015): A hatalom és a hatalom közötti hatalom (angolul: Power of the Power): *Orchestrating the Instruments of Power: A Critical Examination of the U.S. National Security System*, Lincoln: University of Nebraska Press.; pp. 227-241.

288 Ezt a felismerést világosan kifejti a jól ismert Mao-idézet (1938): Mao Ce-Tung (1983): "Minden kommunistának meg kell értenie ezt az igazságot: a politikai hatalom a fegyver csövéből nő ki": *Mao Ce-tung válogatott művei: Vol. II*, [online] <https://www.marxists.org/reference/archive/mao/selected-works/volume-2/>, letöltve a Marxista Internet Archívumból 2018. április 16-án.

289 Morgenthau, Hans ([1948] 1978): *Menthau: Politika a nemzetek között*: New York:
The Struggle for Power and Peace: Knopf.; 29. o.

és a rivális államok többpólusú világa nem fejlődik világgkötársasággá, a fegyverek továbbra is a hatalom sarokkövei maradnak.²⁹⁰

Ennek az elvnek a gyakorlati következménye az, hogy az uralkodóknak - akár demokratikusan választott kormányok, akár uralkodók, akár oligarchikus kormányzó testületek formájában - *de facto* ellenőrzést kell gyakorolniuk a közösség (rendőri és katonai) fegyvereinek használata felett.²⁹¹ Ellenkező esetben mind belső erőszakmonopóliumuk, mind külső tekintélyük érvénytelen. Ez az elv lenyűgözően világosan megmutatkozik Törökország közelmúltbeli történetében: összesen négy alkalommal - 1960-ban, 1971-ben, 1980-ban és 1997-ben - az államalapító Kemal Attatürk támogatására felesküdt katonaság feloszlatta a Török Köztársaság demokratikusan megválasztott kormányait. A tábornokok minden alkalommal kijelentették, hogy Attatürk világi ideológiáját védik, és a politikai iszlám orientációjú kormányok minden alkalommal tehetetlenek voltak a fegyveres beavatkozással szemben. Ez 2016 júliusában változott meg, amikor magas rangú tisztek ismét megpróbálták megdönteni a kormányt - ezúttal az AKP-elnök Erdoğan alatt. Ebben az esetben a politikai vezetőknek sikerült visszaverniük az államcsínyt, és a következő hónapokban döntően meggyengítették a hadsereget. A 2016-os események történelmileg még messze nem értek véget, de a török puccsok több mint 50 éves történetének két tanulsága van. Először is, tévedés lenne azt feltételezni, hogy Erdoğan előtt valaha is demokratikus kormány volt hatalmon Törökországban. A hatalmat, az ország fegyverei feletti ellenőrzés értelmében, a hadsereg gyakorolta. Másodszor, az AKP arra a történelmi teljesítményre vállalkozott, hogy a hadseregtől elragadta a fegyverek tényleges ellenőrzésének hatalmi eszközét.

---

290 Susan Wolf filozófus "Erkölcsi szentek" című esszéjében azt a provokatív, de alaposan olvasható tézist is felveti, hogy az erkölcsi szentek társadalma nemcsak irreális, hanem nem is kívánatos, mert ütközik a sikeres életről alkotott központi elképzeléseinkkel; lásd. Wolf, Susan (1982): *The Journal of Philosophy*, 79 (8), 419. old.

439. A világgkötársaság eszméjéről lásd Kant, Immanuel ([1795] 2003): A perpetuális békéhez: A Philosophical Sketch, fordította Ted Humphrey, Indianapolis: Hackett Publishing.

291 A vitát a rendőrségi és katonai fegyverek ellenőrzésére korlátozzuk, mivel számos állam - mint például az USA, Svájc, Kanada és Németország - nyilvánvalóan olyan helyzetben van, hogy engedélyezheti a magánfegyverek birtoklását, és ennek ellenére fenntartja az erőszak monopóliumát. A kulcs a különösen erős fegyverek (teljesen automata fegyverek, rakéták és gránátvetők stb.) és fegyverrendszerek (tankok, vadászpilóták és helikopterek stb.) korlátozásában rejlik. Németországban például ezt többek között a hadifegyverek ellenőrzéséről szóló törvény

(Kriegswaffenkontrollgesetz KrWaffKontrG) szabályozza. Az Egyesült Államokban a 22 U.S.C. 39. fejezetének 2751. §-a, az Arms Export Control Act (AECA).

a népképviselőket szükséges - bár nyilvánvalóan elégtelen - feltételét teremtette meg.²⁹² Röviden, az AKP-kormány nemcsak felismerte e hatalmi eszköz nélkülözhetetlen jelentőségét, hanem sikeresen meg is ragadta a lehetőséget, hogy kihasználja azt.

Most persze felmerül a kérdés, hogy a "Ha uralkodni akarsz, akkor irányítsd a fegyvereket" ökölszabályon túl van-e más gyakorlati elv a hatalmi ereklyék ezen osztályára vonatkozóan. A Morgenthau körüli úgynevezett politikai realisták iskolája (fentebb idézett) az egyszerű elvet választja: minél több, annál jobb. A javaslat szerint az uralkodók mindig jól teszik, ha felfegyverzik szolgálataikat, és folyamatosan fejlesztik a fegyverek minden típusának innovációját, hogy optimális helyzetben legyenek a globális hatalmi harcban és -sietünk hozzátenni - a saját államuk belső ellenségei elleni küzdelemben is. Ezt a maximát, amely a huszadik század elejétől a közepéig élte fénykorát, a következő években gyakran bírálták, és nem alaptalanul.²⁹³ Az állam belső és külső felfegyverzése nem feltétlenül teremt jobb hatalmi pozíciót és nagyobb biztonságot, és mindenekelőtt kölcsönös bizalmatlanságot, és ezáltal az erőszakos eszkalációk veszélyét kelti. E kritika fényében a fegyverkezés egyetemes maximájának (minél több, annál jobb!) gondolata nem meggyőző. Ehelyett a kérdésnek mindig szövegfüggőnek kell lennie - azaz a külső és belső fenyegetettségi szint és az érintett szereplő egyéb hatalmi képességei (például tekintélyi hatalom és technikai hatalom, lásd a 2.1. fejezetet) figyelembevételével.

A második hatalmi műtárgy a *kommunikációs eszközök*. A hatalom ezen eszközeinek jelentőségét már részletesen tárgyaltuk a Hatalom és szimbolizmus című fejezetben (2.2. fejezet). Ezért rövidek leszünk, és alapvetően a már elmondottak összefoglalására szorítkozunk. Alapvetően a más emberekkel való komplex politikai cselekvés, amely jelentős időtartamra és nagyobb távolságokra kiterjedő együttműködésben valósul meg, távoli kommunikációt és megfelelő eszközöket igényel a parancsok és információk továbbítására. Ellenkező esetben a hatalom gyakorlása időben és térben korlátozott. Ezen túlmenően a hatalom speciális struktúrája

---

292 A népi képviselői uralom szükséges, de nem elégséges feltételéről beszélünk, mert a fegyverek polgári és politikai ellenőrzését további kritériumoknak kell kiegészíteniük, mint például a tisztességes politikai verseny és a sajtószabadság. Törökországban jelenleg mindkét feltétel nem teljesül kellőképpen; lásd Freedom House (2016): Törökország, [online] <https://freedomhouse.org/report/freedompress/2016/turkey>, 2017.12.21-i visszahívás; és Gül, Ayla (2017): Az "új" Törökország paradoxonai: Islam, Illiberal Democracy and Republicanism, *International Affairs*, 93 (4), pp. 957-966.

293 Lásd még March, James G. és Olsen, Johan P. (1989): *Az intézmények*

újralfedezése: *The Organizational Basis of Politics*, London/New York: The Free Press.

a politikai szakemberek és a generalisták között felosztott összetett felelősségi körrel, folyamatos kommunikációra van szükség ahhoz, hogy egyáltalán működni tudjon. Ennek megfelelően a sumérok kora óta a távolsági kommunikáció eszközei a politikai hatalom egyik szükséges alapját képezik.

Ezeknek a kommunikációs eszközöknek három központi, részben egymásnak ellentmondó minőségi követelménynek kell megfelelniük: a sebességnek, a tartalom differenciálásának és a biztonságának. A sebesség követelménye gyorsan megmagyarázható. A nagy területeken belüli koherens és rugalmas hatalomgyakorlás érdekében a földrajzilag egymástól távol eső műsorszolgáltatók és a címzettek közötti kommunikációs eszközöknek a lehető leggyorsabb kommunikációt kell biztosítaniuk. Pheidippidész legendás futása, aki gyalog száguldott Marathónból Athénba, hogy a perzsák felett aratott attikai győzelem üzenetét elvigye, és az e-mailen vagy azonnali üzenetküldésen keresztül történő nanoszekundumos üzenetküldés között két és fél ezer év technológiai innováció - és a kommunikációs eszközök mint hatalmi eszközök jelentőségének exponenciális növekedése - van. A tartalmi differenciáltság második kritériuma nem jelent mást, mint hogy a kommunikációs eszköz a lehető legmegfelelőbb módon képes közvetíteni a szándékolt üzenet információs tartalmát. A füst- és tűzjelek például a távíró feltalálása előtt a sebesség és a távolság áthidalása szempontjából hatalmas érdemekkel rendelkezettek - korai tökéletességük már a Nagy Fal építésénél, a Kr. e. V. században is megmutatkozott -, ²⁹⁴de nyilvánvalóan drasztikusan korlátozták az üzenetek lehetséges tartalmát. Bár a digitális kommunikáció korában a sebesség és a tartalom differenciáltsága közötti konfliktus nagyrészt feloldódott, ez az újító lendület a biztonság harmadik kritériumát drámaian fontosabbá és mindenekelőtt nagyobb kihívássá tette. Amint azt az adatteljesítményről szóló fejezetben bemutattuk (lásd a 2.3. fejezetet), az internet korában soha nem látott lehetőségek állnak rendelkezésre a rendkívül nagy mennyiségű adat rendkívül gyors továbbítására. Ugyanakkor az ellenséges hatalmak technikai lehetőségei és adatszerzési kapacitásai is nagyobbak, mint valaha. A kommunikációs eszközökre nehezítő biztonsági nyomás gyakorlati paradoxont eredményez: a létfontosságú információk hatékony védelme - például blokkláncok, hermetikus intranetek vagy lehallgatásbiztos "kriptotelefonok" révén - gyakran a sebesség rovására megy. ²⁹⁵ A digitális inno- váció által biztosított kommunikációs sebességnövekedést ezek a kockázatok közvetlenül megkérdőjelezzik. Ismétlem, nincs általános érvényű elv a

294 Vö. Turnbull, Stephen (2007): *The Great Wall of China. 221 BC-AD 1644*, London: Osprey Publishing.; p. 14.

295 A "blokklánc" kifejezés az adatok tárolására és mentésére utal egy decentralizált, számtalan felhasználóval rendelkező peer-to-peer hálózaton keresztül. Ennek a

decentralizált biztonsági mentési mechanizmusnak az a célja, hogy az adatok ideális védelmet élvezzenek a hackelés, a manipuláció és az illetéktelen másolatok ellen; ld. Kiyaias, Aggelos és Panagiotakos, Giorgos (2016): Speed-

a sebesség és a biztonság egyensúlyának megteremtése szempontjából. A konkrét döntés továbbra is politikai megítélés kérdése marad, és így a hatalmi kompetencia és a hatalmi tudás területére esik.

Az előzőek fényében nem meglepő, hogy a harmadik hatalmi artefaktum a megfigyelési technológia, amelyet úgy értelmezünk, mint kifelé és befelé irányuló módszereket és eszközöket az egyénekről és szervezetekről szóló, hatalom szempontjából fontos információk gyűjtésére, rendszerezésére és értékelésére.²⁹⁶ Külső hatalmakkal - például egymással versengő államokkal, államszövetségekkel, globális vállalatokkal vagy nemzetközi terrorcsoportokkal - kapcsolatban ezeket az eszközöket arra használják, hogy betekintést nyerjenek a stratégiai célokba, a hatalmi kapacitásokba és a technológiailag érzékeny információkba (kulcsszó: ipari kémkedés), és többek között a kockázati előrejelzések és nemzetközi konfliktusforgatókönyvek elkészítését szolgálják. Amint azt a fejezetben tárgyaltuk, a külföldi^{2.3} hírszerző szolgálatok egyre inkább a big data lehetőségeire támaszkodnak. Ennek az úgynevezett "adatmegfigyelésnek" az alapja a világszerte elérhető digitalizált adatok (IP-címek, e-mailek, keresési sorok, hitelkártya- terhelések, tweetek stb.) tárolása és algoritmusalapú elemzése. A téma máshol történő részletes tárgyalása miatt itt nem térünk ki a külső megfigyelés technológiai perspektíváira.

A belpolitika területén a megfigyelési technológia - James B. Rule szociológus szavaival élve - "eszközként szolgál ahhoz, hogy tudjuk, mikor tartják be a szabályokat, mikor szegik meg őket, és ami a legfontosabb, ki miért felelős [...] A megfigyelés második, szintén nélkülözhetetlen eleme az a képesség, hogy felkutassuk és azonosítsuk azokat, akik valamilyen vétségért felelősek".²⁹⁷ A megfigyelési technológia azonban nem egyszerűen a szabályok megszegésének ellenőrzésére és szankcionálására szolgál, például az autópályákon elhelyezett sebességmérő kamerák vagy a metrókban elhelyezett biztonsági kamerák révén, a hatalmi struktúra és a normák stabilizálása érdekében. Ez egyúttal, ahogyan Michel Foucault rámutatott a *Fegyelem és büntetés* című klasszikus művében, egy rendkívül hatékony

---

Security Tradeoffs in Blockchain Protocols, Working Paper, [online] <https://eprint.iacr.org/2015/1019.pdf>, visszakeresve: 2017.12.21.

296 Fontos szem előtt tartani a módszereket - azaz bizonyos társadalmi technikákat és szervezési mintákat - és a technológiai eszközöket. Mindkettő együttesen alkotja a hatalom megfelelő eszközét. Lásd Mohanan, Torin (szerk.) (2006) kötetét: *Surveillance and Security. Technológiai politika és hatalom a mindennapi életben*, New York: Routledge.; Dandeker, Christopher (1990): "A társadalom és a technológia társadalmi, a technológia és a társadalom biztonsága, New York: Routledge; *Surveillance, Power and Modernity*, Cambridge: Polity Press.; és Rule,

James B. (1973): *Private Lives and Public Surveillance*, London: Allen Lane.
297 Rule, James (1973): 21f. o.

a fegyelmezés eszközei.²⁹⁸ A fegyelem Foucault néha elvont megfogalmazásában "egy olyan hatalom sajátos technikája, amely az egyént egyszerre tekinti tárgynak és gyakorlásának eszközének".²⁹⁹ Ez konkrétan azt jelenti, hogy a fegyelem egyrészt megtanítja egy közösség tagjait arra, hogy önként elfogadjanak egy társadalmi-politikai rendet, másrészt arra motiválja őket, hogy egymás felett kontrollt gyakoroljanak. Ugyanakkor "A fegyelem gyakorlása olyan mechanizmust feltételez, amely a *megfigyelés révén kényszerít*; egy olyan apparátust, amelyben a technikák, amelyek lehetővé teszik, hogy lássuk, a hatalom hatásait idézik elő, és amelyben, fordítva, a kényszerítő eszközök világosan láthatóvá teszik azokat, akikre alkalmazzák őket. [...] A távcső, a lencse és a fénysugár fő technológiája mellett, amelyek az új fizika és kozmológia szerves részét képezték, ott voltak a többszörös és szelektáló megfigyelések kisebb technikái, a szemeké, amelyeknek látniuk kell anélkül, hogy látnák őket, az alávetés technikáit és a kizsákmányolás módszereit alkalmazva."³⁰⁰ A fegyelem és a megfigyelési technológia közötti kapcsolat így válik nyilvánvalóvá: a folyamatos - akár gépek, akár embertársak által végzett - megfigyelésben való részvétel révén egyfelől felmerül az egyéni igény, hogy bizonyítsuk, nincs semmi rejtegetnivalónk, másfelől pedig az a késztetés, hogy a szabályszegőket jelentse, hogy ak-tívan bizonyítsa saját megfelelését. Foucault ezeket a mechanizmusokat a modern börtöntáborok példáján tanulmányozta. Hangsúlyozza azonban ennek az elvnek a tükröződését "a városfejlesztésben és a munkáslakótelepek, kórházak, elmegyógyintézetek, börtönök, iskolák építésében"³⁰¹, egyszóval a modern társadalomban mindenütt. Azonban 1975- a *Fegyelem és büntetés* francia nyelvű változatának eredeti megjelenési évében - még a hatalom e nagy teoretikusa sem tudta volna elképzelni, hogy a "többszörös és egymást keresztező megfigyelési technikák" milyen mértékben fognak elterjedni. Több mint 40 évvel később a tömeges megfigyelés a hatalom eszközeinek egyik standard repertoárja, még a liberális demokráciákban is. Nagy-Britannia az élen jár, a brit biztonsági iparhatóság becslése szerint 2013-ban 5,9 millió megfigyelő kamerával; ez egy tizenegy emberre jutó egy kamera aránynak felel meg.³⁰² A nyomozati hatalomról szóló törvényjavaslat bevezetése óta ezt az 2016, arzenált átfogó digitális

---

298 Vö. Foucault (1995).

299 Ibid.: 170. o.

300 Ibid.: p. a mi 171, hangsúlyozásunk.

301 Ibid.

302 Vö. Vincent, James (2016): Az Egyesült Királyság példátlan megfigyelési jogkörökkel rendelkezik.

- itt van, hogy mit jelent, in: The Verge november 29-től [2016, online]

<https://www.theverge.com/2016/11/23/13718768/uk-surveillance-laws-explained-in-vestigatory-powers-bill>, visszakeresve 2017.12.21-én.

megfigyelés, amely magában foglalja a brit állampolgárok által meglátogatott valamennyi weboldal központi archívumban történő tárolását.³⁰³ A magánélethez fűződő jogokba való komoly beavatkozás ellenére ez a törvény eddig kevés ellenállásba ütközött; a szakértők inkább más liberális demokráciák hasonló fejleményeinek előhírnökét látják benne.³⁰⁴

A negyedik és egyben utolsó műtárgy, amelyről beszélni szeretnénk, a *tömegmédia*.³⁰⁵ A politikai hatalom és a tömegmédia fogalmak összekapcsolásakor néhány olvasónak azonnal a totalitárius rezsimek és propagandagépezeteik jutnak eszébe; a hírhedt KpdSU, a Pravda és a nemzetiszocialista Volksempfänger jut eszébe. De a tömegmédia - függetlenül attól, hogy újságok, rádióállomások, televíziós csatornák vagy a közösségi média - ugyanolyan központi hatalmi eszköz egy liberális jogállamban, mint egy diktatúrában. Ennek oka a tömegmédiának a hatalom egy lényeges formájával való összeolvadásában rejlik, ahogyan Popitz tárgyalja, amire már a 2.1. fejezetben utaltunk: a tekintélyelvű hatalom. Emlékeztetőül: ellentétben például a cselekvési hatalommal vagy az instrumentális hatalommal, a tekintélyelvű hatalmat nem erőszakkal vagy a címzett meglévő preferenciáinak kontextusában pozitív és negatív ösztönzők beállításával gyakorolják. Inkább az emberek belső attitűdjeinek és meggyőződésének befolyásolásával hat. Így a "tudatos és beletörődő követési hajlandóságból" a tekintélyhez kötöttek meghajolnak a másik kívánságai előtt, és a másikra mint példaképre "fixálódnak". A tekintélyelvű hatalom tehát nem kényszerből vagy anyagi fölényből, hanem a közvetítői képesség és a hírnév stratégiai potenciáiból ered (lásd a 2.5.2. fejezetet). Éppen ebben játszik kulcsszerepet a tömegmédián keresztül politikai kommunikáció, ahogyan T. Camber Warren írja *Not By the Sword Alone* című esszéjében: "az állami lojalitásra való felhívások legitimitását olyan képek, narratívák és egyéb szimbólumok alapján kell megszólaltatni, amelyeket a lakosság legalább egy része hajlandó elfogadni mint megélt valóságuk érvényes értelmezését. A politikai kommunikáció ezen "alkímián" keresztül hozza létre, tartja fenn és alakítja át a politikai rendszerről és a politikai közösségről alkotott uralkodó elképzeléseket."³⁰⁶ Warren következtetése szillogizmusként fogalmazható meg: mert

---

303 Ibid.

304 Vö. Bernal, Paul (2016): Adatgyűjtés, megfigyelés és emberi jogok: *Journal of Cyber Policy*, 1 (2), pp. 243-264.

305 Vö. többek között Warren (2014); Street, John (2011): *Tömegmédia, politika és demokrácia*, 2. kiadás, Basingstoke: Palgrave Macmillan.; Sarcinelli, Ulrich (2010): *Politische Kommunikation in Deutschland: Medien und Politikvermittlung im demokratischen System*, Wiesbaden: VS Verlag.; valamint Herman, Edward S. és Chomsky, Noam (2002): *Manufacturing Consent. The Political Economy of the*

Mass Media, New York: Pantheon Books.

306 Warren (2014): 116f. o.

a tekintélyelvű hatalom központi szerepet játszik az uralom fenntartásában, és mivel ez csak a közösség lehető legnagyobb közönségének közvetítésével teremthető meg, a tömegmédiát a hatalom nélkülözhetetlen eszköze.

A tömegmédiát politikai jelentősége a nyomdagép feltalálása óta azonnal világossá válik a negatív kontraszton keresztül: "[A] legalapvetőbb politikai hatás a politikai üzenetek és szimbólumok pusztán reprodukálhatóságára vonatkozik. Tömegmédiát-infrastruktúra hiányában a politikai vezetőknek és a leendő vezetőknek fizikailag számos kis létszámú helyszínre kell elutazniuk, hogy politikai üzeneteiket terjesszék. Ezzel szemben a hátszágban villódzó képernyők ezreivel, vagy a városok sarkán megjelenő újságok ezreivel az állami hatalomgyakorlás minden egyes megnyilvánulása azonnal és könnyedén reprodukálható több ezer polgár számára."³⁰⁷ Míg a médiamultiplikátorok nélkül a politikai hatalom rituális és szimbolikus színrevitele választások, felvonulások vagy beszédek formájában helyi szinten marad, a tömegmédiát korában potenciálisan globális közönséghez jut el. A szimbolikus hatalom erőforrását, amelyet már hangsúlyoztunk, a médiakatalizátorok exponenciálisan erősítik.

Bár a tekintélyelvű hatalom és a tömegmédiát összeolvadása mögött meghúzódó hatalmi logika egyetemes, a liberális jogállamok - amelyek az alábbiakban tárgyalásunk középpontjában állnak - drámaian különböznek a tekintélyelvű rezsimektől és a diktatúráktól az ellenőrzés és a kommunikációs katalizátorok konkrét felhasználása tekintetében. Az utóbbiak esetében a tömegmédiát elsősorban a vezető elit propagandájának központilag irányított szócsöveként szolgál,³⁰⁸ az előbbieket viszont a közvéleményért folytatott verseny színtereként.³⁰⁹ Peter Köppl a *Re-shaping Public Affairs* című esszéjében, amely az érdekek közvetítésével foglalkozik az úgynevezett "hangulatdemokráciában", arra a következtetésre jut, hogy: "A kemény

---

307 Ibid.: p. 119.

308 Figyelemre méltó, hogy a totalitárius propaganda és a tömegbefolyásolás nagymestere, Joseph Goebbels nem volt az állandó propagandaáradat híve. A média kooptációja során a náci igazgatóknak 1933-ban panaszkodott a műsorszolgáltatás "túlságosan nagymértékű politizálása" miatt, és "a műsorok fellazítását" sürgette, amelynek alapelve, hogy ne legyenek unalmasak vagy unalmasak, és ne mutassák be túlságosan nyilvánvalóan az alapvető meggyőződéseket (idézi Frei, Norbert és Schmitz, Johannes (1988): *Reich*, München: *Journal-ismus im Dritten Reich*: C.H. Beck.; 86. o.). E megközelítés mögött az a belátás állt, hogy a totalitárius uralomnak mindig kombinálnia kell az indoktrináció és a szórakoztatás elemeit.

309 Vö. Peters, Hans P. (1994): A tömegmédiát mint információs csatorna és nyilvános színtér, *RISK: Health, Safety & Environment*, 5(3), pp. 241-250.; p. 245.

a médiafigyelemért folytatott mindennapi versenyben egyre több szereplő küzd egymás ellen egyre bonyolultabb módszerekkel".³¹⁰ A csata metaforája a figyelem és az érdeklődés szűkös árucikkeiért folytatott folyamatos küzdelmet jelöli (lásd még a 2.5.2. fejezetet), amelyek a képviseleti demokráciákban a hatalom (ideiglenes) megszerzésének központi erőforrásai. A digitális forradalom nyomán és a média új, folyamatosan frissülő formáinak (online hírportálok, tweetek, közösségi hálózatok stb.) megjelenésével ez a küzdelem nemcsak felgyorsult, hanem összetettebbé is vált. A figyelem megszerzése és az üzenetek hatékony elhelyezése így egyre igényesebbé, ugyanakkor egyre nagyobb presztízsűvé válik. Ennek fényében Frank Marcinkowski érvelése igen meggyőző: "Mivel a közfigyelem vezető társadalmi értékévé és általánosan alkalmazható erőforrássá válik, a követelések és álláspontok médianyilvánosságát és újságírói visszhangját legitimitásuk érvényes mutatójaként kezelik."³¹¹ Mindazonáltal a médiajelenlét és a politikai legitimitás egyenlővé tétele tévedés: a legitímált befolyás és a politikai hírnév, amint azt a hatalmi tudásról szóló fejezetben megjegyeztük, nem a *sui generis* figyelem elérésében áll, hanem a hatalmi kompetencia és a hatalmi tudás elismerésével párosuló figyelemben. A médiafigyelemnek katasztrofális kimenetele is lehet. E tekintetben Németországban Rudolf Scharping szövetségi védelmi miniszter hírhedt, úszómedencés fotói jutnak eszünkbe, amelyek a *Bunte* című bulvárlapban jelentek meg, közvetlenül Németország katonai bevetése előtt Mace-doniában az Egyesült2001. Államokban példaként említhetjük a 2016-os Hilary Clinton-kampány során a Twitteren üldözött, rosszul rangsorolt Rosa Parks és Kwanzaa tiszteletét, vagy Mitt Romney választási kampányának sajtótájékoztatóján2012, amikor a republikánus elnökjelöltet meginterjúvolni próbáló riportereket meghiúsították. Ráadásul a Trump-korszak sem szűkölködik példákban e tekintetben.

A figyelem, akárcsak a tömegmédia hatalmi eszköze, kétélű kard, és kezelése szimbolikus ügyességet, hatalmi ösztönöket és - természetesen - médiakompetenciát igényel.

A tömegtájékoztatásnak a médiafigyelemért folyó verseny színtereként való besorolása magában rejt egy olyan félreértés kockázatát, amelyet határozottan ki akarunk zárni. A kifejezés az értelmezési harc semleges színtérének benyomását keltheti, de ez természetesen távol állna a valóságtól. Az újságkiadók, a közösségi média

---

310 Köppl, Peter (2017): Köpp Köpp: *Advanced Power Lobbying. Erfolgreiche Public Affairs in Zeiten der Digitalisierung*, Wien: Linde Verlag., 247. o.

311 Marcinkowski, Frank (2015): "Die Medialisierung" der Politik. Veränderte Bedingungen politischer Interessenvermittlung, in: Rudolf Speth és Anette Zimmer (szerk.), *Lobby Work. Interessenvertretung als Politikgestaltung*, Wiesbaden: VS

Verlag, pp. 71-95.; 89. o.

portáloknak és televízióknak saját politikai és gazdasági céljaik vannak. Ennek megfelelően befolyásolják a politikai mezőt mind a tudósítások és a nyomozás révén, mind pedig azért, hogy bizonyos üzeneteknek, személyeknek és intézményeknek kiemelkedő fórumot biztosítsanak, míg másoknak megtagadják a hozzáférést. Ulrich Sarcinelli, a német kommunikációtudomány doyenje találoán írta le ezt a kölcsönös kapcsolatot, amikor megjegyezte, hogy a politikának és a médiának szüksége van egymásra. A tömegmédiát nem alkotmányos hatalom (mint a végrehajtó, a törvényhozó és a bírói hatalom) önmagában. Inkább szimbiózisban állnak a politikai apparátussal. A politikának szüksége van a nyilvánosságra - saját kommunikációs eszközökkel nagyrészt nem rendelkezik, és a tömegmédiát használja platformként. A különböző médiumok a maguk részéről keresik a politika közelségét, mert a kirekesztő és folyamatosan áramló információkban érdekeltek.³¹² Ennek a szimbiózisnak a saját érdekek szolgálatába állítása még mindig az egyik legigényesebb stratégiai vezetői feladat. Ezzel a közbelső konklúzióval szeretnénk lezárni a hatalmi artefaktumok tárgyalását, és a társadalmi szervezetek területére térni.

Azonnal nyilvánvaló, hogy a társadalmi szervezetek a műtárgyakhoz hasonlóan a hatalom és az uralom központi eszközei. A szervezetek egyesítik a tudást, a készségeket és az erőforrásokat, szinergiákat hoznak létre, és mindenekelőtt megkönnyítik több ezer - nagy fegyveres erők vagy hatóságok esetében több százezer - ember összehangolt cselekvését.

– az emberek politikai célok elérése érdekében. Képzett hatalmi szereplők kezében, a hatalmi műtárgyakkal analóg módon, az érdekérvényesítés rendkívül hatékony eszközeiként használhatók. A társadalmi szervezetekről mint hatalmi eszközökről elmondható sok minden már tükröződik a hatalmi artefaktumokról szóló vitánkban. A következőkben néhány kiemelkedő elemre összpontosítunk.³¹³ Egy fontos kategorizálás azonban újra szükséges: a *formális* és *informális* szervezeti formák megkülönböztetése. Az előbbieket hivatalos, kodifikált szabálystruktúra és világos felelősségi hierarchia jellemzi, a szerepek és feladatok megfelelő elosztásával, míg az utóbbiakat az érintettek közötti nem hivatalos megállapodások és implicit normák alkotják.³¹⁴ Mindkettő egyformán releváns hatalmi eszköz; mi a hivatalos szervezeti formák tárgyalását kívánjuk kezdeni.

A fent tárgyalt fegyverek hatalmi artefaktumának megfelelően a hangsúly először is az erőt alkalmazó két poláris szervezeti típusra, a *katonai* és a

---

312 Sarcinelli (2010): p. 302.

313 Sarcinelli (2010): p. 302.

314 Ezért inkább a hatalom azon társadalmi eszközeire fogunk összpontosítani, amelyek alapvetőek az uralom minden formája számára, nem pedig azokra, amelyek konkrét politikai rendszerekhez kapcsolódnak.

rendőrség.³¹⁵ Bár mindkettőre jellemző a fegyveres fellépés hatalmának alapvető jellemzője, funkcionális megkülönböztetésük a belső és a külső biztonság közötti különbségen alapul. A rendőri szervek, amelyek történelmileg jóval fiatalabbak a katonai szervezeteknél,³¹⁶ a legtágabb értelemben vett bűnüldözésért, belső biztonságért és bűnmegelőzésért felelősek. A hadsereg az ellenséges agresszió és a hadviselés megakadályozásáért felelős. E feladatmegosztás szerint a két szervezet a potenciális cselekvési és fegyverkezési lehetőségek tekintetében különbözik: a rendőrség számára a halálos cselekvési erő alkalmazása az *ultima ratio*, ha a cselekvési erő minden más formája elégtelen; a katonaság számára viszont ez a *sola ratio*, az egyetlen eszköz. Természetesen a hatalom szereplői a történelem során a rendőrség és a katonaság, a belső és a külső közötti egyértelmű különbséget elmosódtak vagy eltörölték. Ennek okaként általában a belső és külső biztonsági érdekek (feltételezett) keveredését és a felelősségi területek átfedését szokták megjelölni. A rendőrség és a katonaság megfelelő hibrid formája a *félkatonai szervezet*, amelyet olyan magasan felfegyverzett szervezetként értelmeznek, amelyet mind a hadviselésre, mind a bűnözés elleni küzdelemre kiképeznek és használnak. Történelmi példa erre a Vlagyimir Lenin által 1917-ben alapított *Cseka* (rövidítve: Rendkívüli Összoroszági Bizottság az ellenforradalom, a spekuláció és a szabotázs elleni küzdelemre), valamint az Adolf Hitler által 1925-ben alapított *Schutzstaffel* (SS), amely Németországban és a németek által megszállt Európában az elnyomás és a terror ügynökségeként működött, a fronton pedig harci egységként harcolt.

Nyilvánvaló okokból a rendőrség és a hadsereg (és a félkatonai erők) a hatalom alapvető eszközei: azáltal, hogy megtestesítik és megvalósítják az állam erőhasználati monopóliumát, megszilárdítják a politikai hatalmat mind belsőleg, mind külsőleg. Amint azt már fentebb említettük, a szervezett cselekvési hatalom hatalmas visszaélési lehetőségeket rejt magában, az önkényes rendőri intézkedéstől a katonailag szervezett népirtásig. Az elemzésre való leíró jellegű összpontosításunk (lásd a bevezetést) miatt azonban nem fogjuk ezt a

---

315 Vö. Geser, Hans (1996): Internationale Polizeiaktionen: Ein neues evolutionäres Entwicklungsstadium militärischer Organisationen, in: Georg-Maria Meyer (szerk.), *Friedensengel im Kampfanzug? Zur Theorie und Praktik militärischer UN-Einsätze*, Op-laden: Westdeutscher Verlag, pp. 45-74.; 45. o.

316 Amint azt a hatalmi kompetenciáról szóló értekezésünkben (lásd a 2.5.1. fejezetet) kifejtettük, sem az Imperium Romanumban, sem a középkor politikai rendjében nem volt külön rendőrség. A rendőri hatóságok, ahogyan mi ismerjük őket, csak a tizenharmadik és tizenkilencedik században jelennek meg; lásd pl. Spencer, Elaine

G. (1985): *Journal of Social History*, 19 (2), 305-317. o., 3. o. (2): Police-Military Relations in Preussia, 1848-1914.

valóban etikai kérdés; a béke- és konfliktuskutatás, valamint az alkalmazott katonai és rendészeti etika átfogó eligazítást nyújt.³¹⁷

Gyakorlati szempontból a rendőrség és a hadsereg szervezett cselekvési ereje potenciális dilemmát jelent a hatalom szereplői számára: egyrészt a hatalom megszilárdítása szempontjából indiszponálhatatlan, ezért érdekükben állna, hogy ezeket a szervezeteket minél átfogóbban megerősítsék. Másrészt a történelem arra tanít bennünket, hogy a fegyveres szervezetek emberi és anyagi kapacitásainak megerősítése gyakran ösztönzi politikai függetlenségüket és "állam az államban"-ként való fejlődésüket.³¹⁸ A politikai vezetés számára ezért nemcsak a szervezett akcióerők szigorú és következetes korlátozása tűnik racionálisnak, hanem az is, hogy a nagy ambíciójú egyéneket távol tartsák a vezetői pozícióktól - gondoljunk csak a többször említett Napóleonra. Akármelyik dilemma szarvát választjuk is, negatív hatásai vannak: vagy a katonai és rendőri puccsok fokozott veszélye, vagy az adott szervezetek befolyásának csökkenése.³¹⁹ Természetesen ennek a célkonfliktusnak nem kell a leírt mértékben megnyilvánulnia. A kimondott hatalmi kompetencia és hatalmi tudás kétségtelenül fa- vor a tartós lojalitás kialakulását egy ország fegyveres erői között, és ugyanez vonatkozik az erkölcsi kódexekre is. Mindazonáltal a leírt dilemma továbbra is strukturális politikai kockázatot és így állandó stratégiai kihívást jelent.

A megfigyelési technológiák és a kommunikációs csatornák hatalmi artefaktumainak megfelelően a második szerveződési forma, amelyet tárgyalunk, a külföldi és belföldi hírszerzésé. E hatalmi eszközök történelmi gyökerei majdnem olyan régiek, mint a hadseregé. A Közél- és Közél-Kelet korai birodalmai - Egyiptom, Babilónia, Asszíria és mindeneelőtt Perzsia - politikai hatalmukat a

---

317 Vö. a kiváló monográfiát McMahan, Jeff (2011): Oxford: *Killing in War*: Oxford University Press.

318 Vö. Singh, Naunihal (2014): *A katonai puccsok stratégiai logikája*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

319 Például 1937-től kezdve Sztálin a Vörös Hadsereg vitathatatlan hatalma miatt érzett aggodalma miatt a Szovjetunióban brutális tisztogatási hullámnak vetette alá a hadsereg vezető elitjét. Egyik első áldozata a tehetséges stratégia, Mihail Nyikolajevics Tuhacsevszkij volt, akit "vörös Napóleonként" emlegettek. Sztálin tisztogatásai kétélű kardnak bizonyultak: egyrészt sikerült megfékeznie a hadsereget, másrészt a véráldozat jelentősen csökkentette a Vörös Hadsereg hatékonyságát a németek elleni háborúban. Vö. Bullock, Alan (1992): *Hitler és Sztálin: Párhuzamos életek*, 1. amerikai kiadás, New York: Knopf; és Reese, Roger R. (2000): *The Soviet Military Experience: A History of the Soviet Army 1917-1991*, Warfare and History, London/New York : Routledge.

a hírszerző szolgálatokról; különösen a terepszemlérlől, a titkos futárokról és a meghódított tartományokban központilag irányított kémhálózatokról.³²⁰ Wolfgang Krieger történész a titkosszolgálatok történetéről szóló monográfiájában kimutatja, hogy feladataik az ókor óta nagyjából állandóak maradtak: ³²¹információszerzés az ellenfelekről (de a partnerekről és szövetségesekről is); az idegen hatalmak és a saját lakosság titkos befolyásolása (kulcsszó: álhírek, lásd a 2.3. fejezetet); a saját hatalmi apparátus védelme a titkosszolgálati támadásokkal szemben; és behatolás az ellenfél titkosszolgálatába (azaz kémelhárítás).

Ahogy Harry H. Ransom politológus megjegyzi, a feladatok és funkciók e körének hatalmi-stratégiai jelentősége nyilvánvaló: "322Bárki, aki egy erős hírszerző apparátust irányít, kizárólagos hozzáféréssel rendelkezik a külföldi és belföldi ellenfelekről szóló hatékony (politikai, gazdasági, katonai, de akár személyes) információkhoz, és így stratégiai előnyre tesz szert azokkal szemben, akik nem rendelkeznek ugyanilyen információval. Ugyanakkor a titkosszolgálatok titkos műveletei miatt olyan hatalmi eszközökkel rendelkeznek, amelyek "kevésbé láthatóak, mint a rendőrség és a hadsereg".³²³ Mindazonáltal a titkosszolgálatok alkalmazása hasonló dilemmát teremt, mint a szervezett cselekvési hatalommal összefüggésben: "A titkosszolgálatok egyszerre jelentenek erőforrást és terhet a nagyállamok számára. Létfonosságú szolgáltatásokat nyújtanak a társadalom és polgárai védelmében, de óhatatlanul nagy, bebetonozott és titokzatos állami bürokráciákká válnak".³²⁴ Mivel a "titkolózás", az átláthatóság hiánya és a külsővel szembeni védekezés

---

320 Michael Andregg szuggesztív kikacsintással beszél a második legrégebbi szakmáról. Vö. Andregg, Michael (2007): Hírszerzési etika: A második legrégebbi szakma megalapozása, in: Loch K. Johnson (szerk.): *Handbook of Intelligence Studies*, New York: *A hírszerzés tudományának kézikönyve*: Routledge, pp. 52-66.

321 Vö. Krieger, Wolfgang (2009): München: *Geschichte der Geheimdienste: von den Pharaonen zur CIA*: Beck.; pp. 13f. Hasonlóképpen még: Johnson, Loch K. (1998): *Secret Agencies*: New Haven: Yale University Press; 3f. o.; Ransom, Harry H. (1980): *US Intelligence in a Hostile World: American Political Science Review*, 74 (1), pp. 141-148.; és Crowdy, Terry (2011): *Being Intelligent about Secret Intelligence: The Enemy Within - A History of Spies, Spymasters and Espionage*, Oxford: Osprey Publishing.

322 Ransom (1980): p. 147.

323 Krieger (2009): p. 9.

324 Joffe, Alexander H. (1999): 325-346. o.; 325. o.; kiemelésünk.

befolyások a titkosszolgálatok mindennapi tevékenységének részét képezik, ellenőrzésük és megfigyelésük különös problémát jelent.³²⁵

A legtöbb demokratikus jogállam e célból külön felügyeleti és szankcionálási mechanizmusokat hozott létre. Ezek közé tartoznak a hírszerzési felügyelőségek, amelyek a polgári törvényhozó és igazságszolgáltatási szervek és a szolgálatok közötti kapcsolódási pontként működnek, és ellenőrzik, hogy a kormányzati döntéseket megfelelően hajtják-e végre, valamint a különleges hatáskörrel rendelkező parlamenti intézmények, mint például a német Bundestag parlamenti ellenőrző bizottsága (PKGr) vagy az Egyesült Államok képviselőházának hírszerzési állandó bizottsága (HPSCI).

A totalitárius és tekintélyelvű rendszerek gyakran más utat választanak, amelyet leginkább a hírszerzés fékek és ellensúlyok rendszereként lehet leírni. Ez magában foglalja a versengő és ellenőrző párhuzamos struktúrák létrehozását. Szaddám Huszein alatt például Irakban tucatnyi titkosszolgálat és titkosrendőrség működött, amelyek a potentát kegyeit keresték és egymást próbálták lejáratni; hasonló a helyzet a mai napig Szíriában vagy a palesztin autonóm régiókban.

Természetesen az ellenőrzésnek ára van - mindkét esetben. A párhuzamos struktúrák létrehozása és az ebből eredő kölcsönös kémkedés és bizalmatlanság légköre nem hatékony; az eljárás megbénítja az apparátust. A civil politikai végrehajtó szervek létrehozása és a (legalábbis szelektív) átláthatóság kikényszerítése potenciális biztonsági réseket teremt, és növeli a "kiszivárgás" kockázatát. A hatalom eszközeivel összefüggésben elsődleges szempont, hogy tisztában legyünk az ezen ellentétes célok által támasztott folyamatos kihívással. Egy univerzális megoldás valószínűtlennek tűnik, tekintve, hogy a kompromisszumos folyamat szempontjából számos stratégiai változó lehet releváns.

Egy másik kihívást Ransom idézi a hidegháború kései szakaszában írt, szórakoztató és szó szerint "hírszerző" esszéjében, a *Being Intelligent about Secret Intelligence* című írásában: "A hírszerző rendszerek hajlamosak azt jelenteni, amit a politikai vezetés szerintük hallani akar".³²⁶ Az amerikai biztonsági szakértőként szerzett több évtizedes tapasztalatán kívül a szerző nem szolgált empirikus bizonyítékot erre a provokatív tézisre. De a

---

325 Ez különösen igaz a liberális demokráciákra, ahogy Leigh (2007: 67. o.) találóan fogalmaz: "az alapvető probléma könnyen megfogalmazható: hogyan lehet biztosítani a demokratikus ellenőrzést egy olyan kormányzati funkció és intézmények felett, amelyek nélkülözhetetlenek az állam túléléséhez és virágzásához, de amelyeknek bizonyos mértékig indokolt titoktartás mellett kell működniük". Vö. Leigh, Ian (2007): *The Accountability of Security and Intelligence Agencies*. in: Loch K. Johnson (szerk.): *Handbook of Intelligence Studies*, New

York: Routledge, pp. 67-81.; p. 67.
326 Ransom (1980): p. 147.

a nyugati hírszerző ügynökségek kirívó képtelensége arra, hogy megjósolják a keleti blokk összeomlását az 1980-as években, legalább anekdotikus bizonyítékként szolgálhat. A kockázat mindenesetre rávilágít a vezetői tudás egy sajátos formájának fontosságára, amelyet a 2.5.2. fejezetben tárgyaltunk: a metaszakértelemre. Az intelligencia hatalmi eszközeinek hatékony vezetése megköveteli, hogy olyan személyzetet válasszanak ki és irányítsanak, akik nemcsak lojálisak és megbízhatóak, hanem hajlandóak kritikusan megkérdőjelezni és megkérdőjelezni a kialakult politikai narratívákat - a hidegháború esetében például a két stabil ideológiai blokk közötti küzdelem folyamatosságát.

A hatalom szempontjából releváns harmadik szervezeti forma a *bürokrácia*, amelyet itt nem az államigazgatási apparátus gyűjtőfogalmaként értelmezünk. Ezt a témát a bürokratikus szakértői tudás fogalma alatt már részletesen tárgyaltuk (lásd a 2.5.2. fejezetet). A hatalom eszközeivel összefüggésben azonban hangsúlyozhatjuk, hogy a hatalom és a közigazgatás közötti kapcsolat már a "bürokrácia" szó etimológiájában is benne rejlik, amely a francia *bureau*, amely átvitt értelemben az igazgatási tevékenységet jelenti, és a görög *kratein* ige sajátos és (eredetileg pejoratív) összetétele, amely "uralkodni" vagy "hatalomként" értelmezhető. A bürokrácia a hatalomnak a közigazgatás eszközeivel történő gyakorlására utal.

Ez a kombináció azonnal nyilvánvaló, amennyiben a közigazgatás alapvető feladata a kormányzati struktúra és a munkamegosztás megszervezése, valamint a politikai vezetés által meghatározott irányelvek és célkitűzések (törvények, rendeletek, költségvetési döntések, kereskedelmi megállapodások stb.) végrehajtása, alátámasztása és alkalmazása. Értelemszerűen Renate Mayntz társadalomtudós megállapítja, hogy "a közigazgatási szerv minden típusú uralomban a politikai uralom védelmét és céljait érvényesítésének biztosítását szolgálja".³²⁷ Mayntz-et, a bürokrácia mint hatalmi eszköz egyetemességére való hivatkozásával, szaván kell érteni. A központosított területi uralom általános fejlődése - ismét Popitzra visszautalva - elképzelhetetlen pénzügyi és adóhatóságok, kereskedelmi felügyelőségek, útépitési hivatalok, népszámlálási nyilvántartások stb. nélkül. Ez az elv minden időben érvényes, akár a Római Köztársaságban, akár az Oszmán Birodalomban, akár egy modern nemzetállamban.

A hatalom fenntartása és kiterjesztése szempontjából az ad- ministratív apparátus jelentőségének, de egyben kritikus jellegének lenyűgöző példája az iszlám kalifátus korai szakasza az Abbászida-dinasztia alatt a nyolcadik és a második világháború között.

327 Mayntz, Renate (1985): Heidelberg: *Soziologie der öffentlichen Verwaltung*, 3. átdolgozott kiadás: Müller: C.F. Müller.; 42. o.

kilencedik század.³²⁸ A Mo- hammed próféta és utódai alatti robbanásszerű, katonai terjeszkedés után a muszlim birodalom Észak-Afrikától a mai Afganisztánig terjedt. Az arab hódítók vitathatatlan zsenialitása a harctéren azonban szembeszökő ellentétben állt azzal, hogy politikailag képtelenek voltak irányítani és igazgatni újonnan megszerzett birodalmukat. A pragmatikus kalifák azonban tudták, hogyan kell eljárni: minden adminisztratív feladatot a perzsa bürokratikus elite bízta, akiket korábban katonailag leigáztak és megtérítettek, és akiknek vezetői "vizírként" vonultak be a történelembe.³²⁹ Ezek a vizírek egy jól átgondolt, perzsa típusú közigazgatási rendszert vezettek be, amelyben a hadsereg, a pénzügyek és az adók, a posta és a tartományok számára külön tanácsok (di- vánok) működtek; az állami bevételeket pontosan szabályozták és elszámoltatták.³³⁰ Ezenkívül létrehozták az Abbászida Birodalom kommunikációs rendszerét. Ezt egészítette ki a postagalambposta, valamint az ör- és jelzőtoronyok rendszere, amelyek - mint Bertold Spuler orientalista megjegyzi - a központi kormányzat hírszerző és felügyeleti szerveiként is szolgáltak.³³¹ Az arab politikai vezetés függősége a perzsa közigazgatási szakemberektől olyannyira elhatalmasodott, hogy a legendás Harun ar-Rasid kalifa szükségét érezte, hogy kétségbeesetten nyilatkozzon: "A perzsák egy évezreden át uralkodtak anélkül, hogy egy napig is szükségük lett volna ránk [az arabokra], és mi most évszázadok óta uralkodunk anélkül, hogy egy órára is nélkülözni tudnánk őket".³³² Valójában a perzsa bürokratákhoz való visszautalás kétélű kardnak bizonyult. Egyrészt az Abbászida Birodalom példátlan gazdasági, tudományos és kulturális virágkorát élte, amelyet a szakértők az iszlám aranykorának minősítenek.³³³ Másrészt az adminisztrátorok politikai nélkülözhetetlenségüket arra használták fel, hogy fokozatosan megerősödjének-

328 Vö. Spuler, Bertold (1959): *Die Chalifenzeit. Entstehung und Zerfall des islamischen Weltreichs*, Leiden: Brill.

329 Vö. Farazmand, Ali (2001): A perzsa Akhaimenida Birodalom közigazgatása, in: Tanulás az ókori Perzsiától: A perzsa Akhaimenida Birodalom közigazgatása: Ali Farazmand (szerk.), *Handbook of Comparative and Development Public Administration*, New York/Basel: Marcel Dekker, pp. 33-60.

330 Spuler (1959): p. 55.

331 Ibid.

332 Spuler (1959: 55. o.) fordítása. Ez a beszámoló korabeli szemszögből nézve aligha túlzó, ahogy Ali Farazmand megjegyzi: "A Perzsa Birodalom Kr. u. 651-ben bekövetkezett bukása az iszlám arabok kezére nem a perzsa közigazgatási kiválóság megszűnését eredményezte. [...] A perzsa bürokrácia folytatta hosszú hagyományait, saját nyelvvel és kultúrával [...]. Ez különösen az Abbász kalifátus idején történt, amely teljesen perzsává vált és perzsa ellenőrzés alatt állt." Farazmand (2001): 55. o.

333 Vö. például Lombard, Maurice (1975): *Az iszlám aranykora*, New York: American

Elsevier.

a bagdadi udvarban elfoglalt pozíciójukat - egészen a tényleges hatalomátvételig, amely után a kalifák végül csak a birodalom szimbolikus vezetőiként léptek fel.

Az Abbászida Birodalom bukása történelmi tanulság Max Weber szociológus függetlenségi tézise számára, amelyet már tárgyaltunk. Dióhéjban azt állítja, hogy a közigazgatási szakemberek szaktudásukat és a megfelelő szervezeti struktúrákat hatalmi erőforrásként használhatják arra, hogy a közigazgatási apparátust függetlenítsék a politikai vezetés ellenőrzésétől. Ennek a szétválasztásnak nem kell, mint a kalifátus esetében, nyílt bitorláshoz vezetnie. Vezetet (éppen) a hatalmi struktúrákon belüli feszültséghez is a célt kítűző, politikai hatalmi for- máció és a végrehajtó, adminisztratív hatalmi formáció között - és így a politikai rendszer mozgásképtelenségéhez. Az e tendenciák elleni védekezés intézményi mechanizmusait, ahogyan azt a fejezetben felvázoltuk, itt 2.5.2,nem szükséges megismételni. Weber és a bürokrácia más szakértői számára a döntő tényező továbbra is a szuverén és felelős politikai vezetés marad.

Az utolsó formálisan szervezett, társadalmi hatalmi eszköz, amelyet ezen a ponton meg kívánunk említeni, egyben a legnyilvánvalóbb is: a párt. A politika története kezdettől fogva a hatalomra való nyílt törekvést kinyilvánító szervezetek története is - nem csupán a hatalom támogatása, mint a hadsereg, a rendőrség, a hírszerzés és a közigazgatás esetében, hanem a legitimitás és a szakértelem igénye, valamint a más szervezetekkel való versengés.

Az ilyen típusú szerveződés korai megnyilvánulása, amelyet a 2.5.1. fejezetben tárgyaltunk, a római köztársaság patríciuscsaládjában látható. A *pater familiashoz* hierarchikusan igazodó szervezeti felépítésük, a hatalom megszerzésére irányuló szigorú képzési rendszerük, politikai ethoszuk és a *bonum commune* iránti elkötelezettségük révén ezek a dinasztíák már megtestesítik a hatalom ezen eszközének meghatározó jellemzőit. Genezisük és sikerük a politikai mező egyik alapvető logikájának köszönhető: a legitimált uralomra való nyílt törekvés csak hasonló gondolkodású, lojális, specializált szakemberek - ma már hivatásos politikusokról beszélünk - hálózatában valósulhat meg. A magányos harcosok, valamint a szervezetlen tömegek elkerülhetetlenül nem érik el céljukat. Ennek a típusnak későbbi megnyilvánulásait is tárgyaltuk: például az európai középkor nemesi családjait vagy a japán harcos kasztot, a *bushi-katasztát*. Mindegyikük közös jellemzője egy strukturált és magasan professzionális elitosztály, amelynek egyetlen célja, hogy politikai céljainak megfelelően közvetlenül meghatározza a kormányzat tevékenységét.

A politikai párt a mi felfogásunk szerint tehát végső soron csak egy történelmileg sokkal régebbi típusú szervezet modern (demokratikus) megtestesülése. Mégis a további elemzésünk középpontjában azért áll, mert hatalmi eszközként alakítja a kortárs közösségek politikai struktúráját és kultúráját. Történelmileg a

A párt fogalma csak a XVIII. századi Angliában alakult ki, amely egyfajta különleges eset volt az alkotmányos monarchiával és független parlamenttel rendelkező európai nemzetek között.³³⁴ Ennek megfelelően a legkorábbi meghatározások Edmund Burke angol filozófus tollából származnak: "A párt olyan emberek testülete, akik azért egyesülnek, hogy közös erőfeszítéseikkel előmozdítsák a *nemzeti érdekeket* valamilyen *meghatározott elv* alapján, amelyben mindannyian egyetértenek".³³⁵ Jasmin Siri szociológus pontosan azonosítja a még mindig érvényes fogalomban rejlő belső feszültséget, azt sugallva, hogy a párt "egyrészt a partikuláris érdekek érvényesítésének eszköze, másrészt [...] felelős a közjőért".³³⁶ Ezzel meg is fogalmazza e szervezeti forma központi kihívását. Miközben a képviseleti demokráciában az ideiglenes uralomért - a parlamenti többségért - küzd, a pártnak szavazatokért kell kampányolnia, figyelembe véve mind a saját érdekképviselőt, mind a közvéleménynek a sajátos aggályait. A "párt" szó etimológiai gyökerét felidézve, *pars pro toto-ként* kell működnie. E kihívásnak való megfelelés érdekében a politikai pártok az elmúlt évek 300 során fokozatosan magasan professzionális hatalmi apparátussá fejlődtek. Szervezetük számos olyan alapfunkciót lát el, amelyek a hatalom megszerzésének céljához elengedhetetlenek: toborzás, indoktrinálás, szakosodás, szelekció - uralkodás. Konkrétan ez azt jelenti, hogy a pártok folyamatosan toboroznak (például ifjúsági szervezeteken keresztül), képzéssel ideológiailag megszilárdítják újoncaikat, és ismeretekkel látják el őket, hogy kiválasztják azokat, akiket kompetenciájuk, tudásuk, akaratuk és áldozatvállalási hajlandóságuk alkalmassá tesz politikai vezetőnek. A pártoknak állandó feszültséget kell elviselniük a lojalitás és a verseny között. Egyfelől csak akkor lehetnek erős jelöltek a demokratikusan legitimált uralomra, ha képesek egy egyetértésben a közjó sajátos értékrendjét, érdekeit és értelmezési horizontját embebezni, és céljaik megvalósítása érdekében koherens, konfliktusmentes politikát folytatni. Másrészt a politikai eszmék versenyében csak akkor maradhatnak talpon, ha a lehető legjobb vezetői személyzettel rendelkeznek; ez pedig csak belső versenykényszerrel és az érdemelv figyelembevételével érhető el.

Természetesen a politikai párt mint hatalmi eszköz nem egyedi jellemzője a demokratikus rendszereknek, és nem is feltétlenül kapcsolódik a döntéshozatali mechanizmushoz.

---

334 Vö. Siri, Jasmin (2012): *Felek. Zur Soziologie einer politischen Form*, Wiesbaden: Springer VS.; 33. o.

335 Burke, Edmund ([1770] 2002): Burke, Burke, Burke: Gondolatok a jelenlegi elégedetlenség okáról, in: Susan E. Scarrow (szerk.), *Perspectives on Political Parties*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 37-43. o.; 39. o.; a mi kiemelésünk.

336 Siri (2012): p. 33.

a szabad választások vagy a parlamentarizmus. A pártszervezetek például a fasiszta és szocialista diktatúrákban is központi szerepet játszottak és játszanak, mint például a KBSZU a Szovjetunióban vagy a náci párt a Harmadik Birodalomban. Figyelemre méltó, hogy még a nem demokratikus rendszerekben is e hatalmi eszköz funkcionális logikája meglehetősen analóg a demokratikus pártokéval. Ezt lenyűgözően bizonyítja Leninnek a kommunista pártokról szóló elmélete, amelyet a *Mi a teendő?* című művében foglalt össze: "Állítom: (1) hogy egyetlen forradalmi mozgalom sem maradhat fenn a folytonosságot fenntartó vezetők stabil szervezete nélkül; (2) hogy minél szélesebb a harcba spontán bevonuló, a mozgalom alapját képező és abban részt vevő néptömeg, annál sürgetőbb szükség van egy ilyen szervezetre, és annál szilárdabbnak kell lennie ennek a szervezetnek (mert sokkal könnyebb mindenféle demagógok számára a tömegek elmaradottabb rétegeit félvezetni); (3) hogy egy ilyen szervezetnek főként a forradalmi tevékenységet hivatásszerűen végző emberekből kell állnia; (4) hogy egy autokratikus államban minél inkább olyan emberekre korlátozzuk egy ilyen szervezet tagságát, akik hivatásszerűen foglalkoznak forradalmi tevékenységgel, és akiket hivatásszerűen kiképeztek a politikai rendőrség elleni harc művészetére, annál nehezebb lesz a szervezet felderítése; és (5) annál nagyobb lesz azoknak az embereknek a száma a munkásosztályból és a többi társadalmi osztályból, akik képesek lesznek csatlakozni a mozgalomhoz és aktív munkát végezni benne."³³⁷ Figyelemre méltó, hogy itt milyen tömörséggel ötvöződnek a politikai profeszionalizáció és az elitizmus szempontjai a toborzás, a képzés és a kiválasztás funkcióival. E mögött Leninnek az a demokratikus államokra is átvihető felismerése áll, hogy a hatalom megszerzése és gyakorlása a több millió lakosú modern területi államokban csak akkor lehet sikeres, ha azt egy szakosodott, hivatásos politikusok által irányított pártapparátus végzi, amely az új elitet folyamatos toborzása révén reprodukálja magát.

Az olyan formális szervezetek mellett, mint a pártok, a rendőrség, a hadsereg vagy a közigazgatás, az *informális hálózatok* alkotják a társadalmi hatalmi eszközök második fő pillérét. Az informális társadalmi hálózatok fogalma a személyes kapcsolatok rendkívül széles skáláját fedi le.³³⁸ A pusztán ismeretiségektől, amelyek alkalmanként felfrissülnek, a szilárd és bensőséges barátságokig terjed; és egyaránt magában foglalja a legkisebb embercsoportokat és a nagy, nem hivatalos társulásokat. E heterogenitás ellenére ezek a csoportok két közös tulajdonsággal rendelkeznek, amelyek miatt fontosak, mint

---

337 Lenin, Vlagyimir I.: ([1902] 1989): *Mi a teendő?*, Tim Delaney átírata, Chris Russell által a Marxists Internet Archive számára készített nyomtatható kiadás, 7- 87. o.; 87.

a hatalom eszközei, ami miatt Bourdieu (lásd a 2.3. fejezetet) a *társadalmi tőkéhez* sorolja őket.

Először is, létrehozzák és reprodukálják az úgynevezett *általános kölcsönösségi normákat*.³³⁹ Ez azt jelenti, hogy a csoporttagok anélkül nyújtanak egymásnak szolgáltatásokat, hogy azt várnák, hogy azonnal kapnak valamit cserébe, de azzal a jogos feltételezéssel, hogy a jövőben a hálózat más tagjaitól egyenértékű előnyökre számíthatnak. Az együttműködésnek ezek a rugalmas feltételei, amelyek nem merülnek ki egy egyszerű *quid pro quo* viszonyban, nélkülözhetetlenek a politikai hatalom gyakorlásához, megszilárdításához és kiterjesztéséhez, legyen szó információgyűjtésről, bürokráciamentes politikai stratégiák megvalósításáról, politikai többségi erő létrehozásáról a döntő szavazások előtt, szövetségek vagy *ad hoc* szövetségek kialakításáról stb. Más szóval, az általános kölcsönösségi normák jelentősége abból a tényből fakad, hogy a politikai hatalom gyakorlása reménytelenül hatástalan lenne, ha minden szereplőnek a szigorú "work-to-rule" elv szerint kellene együttműködnie, vagy ha az együttműködési hajlandóságuk kizárólag a közvetlen előnyöktől függne.

Az informális hálózatok második lényeges jellemzője, hogy a személyes kapcsolatok intenzitásától függően *társadalmi bizalmat* teremtenek.³⁴⁰ A tagok ennek megfelelően nem (vagy csak kevés) erőfeszítést tesznek arra, hogy ellenőrizzék vagy ellenőrizzék más tagok valóságát vagy együttműködési hajlandóságát. Ily módon az összehangolt cselekvések nagymértékben leegyszerűsödnek, és a közgazdasági elmélet nyelvén szólva kevésbé költségesek. Természetesen a társadalmi bizalom nem feltétlenül jelenti azt, hogy a hálózat tagjai vakon számíthatnak egymásra. Elegendő, ha bizonyos fokú bizonyosság van a többiek érdekeiről és indítékairól, és az a bizonyosság, hogy az együttműködő partnerek állják a szavukat.

Az informális hálózatok tehát a "cement", amely összetartja a hatalom pozicionális fabrikációját. Még egy hatékonyan felépített, magas fokú vezetői tudással, szakértelemmel és igazolással felszerelt hatalmi apparátus is megbicsaklik, ha tagjai között nincs társadalmi bizalom, és nem érvényesülnek az általános kölcsönösség normái. Ezek ápolása kevésbé az *épisteme* és a racionális stratégiai tervezés, mint inkább a *téchne*, az intuitív tekintély és a politikai megérzés kérdése. Aki a társadalmi hálózatokat a hatalom eszközeiként akarja bővíteni és használni, annak, mint fentebb említettük, természetes hajlamot kell kifejlesztenie a politika iránt, annak személyes habitusának szerves részeként kell az ereiben áramolnia.

---

339 Vö. Putnam (1993).

340 Vö. Levi, Margaret (1996): *Politics & Society*, 24 (1), 45-55. o. (2): Margaret Levi:
Social and Unsocial Capital: a Review Essay of Robert Putnam's Making
Democracy Work, *Politics & Society*, 24 (1), pp. 45-55.

2.5.4 A teljesítményvektorok elsajátítása: *Homo Consultandus* és a *Homo Consultants*

Most, hogy az erővektorok utolsó építőköve is megvan, már készen állnak előttünk. A madártávlatból két kulcsfontosságú felismerést tesz lehetővé. *Először is*, a három újforrás - a hatalmi kompetencia, a hatalmi tudás és a hatalmi eszközök - valójában kiegészítik egymást, és csak együttesen jelentenek elegendő alapot a politikai hatalomhoz. A politikai *epistémé* és a politikai *techné egymást* kiegészítik az absztrakt stratégia kidolgozásától a hatalmi eszközök, például a hírszerző szolgálatok vagy a közigazgatás konkrét irányításáig. Csak ha a politika intuitív elsajátítása egyesül a vezetői tudással, a szakértői tudással és az igazolási tudással az ar-tifaktumok és szervezetek által reifikált hatalmi architektúrában, akkor lehet az érdekeket céltudatosan megvalósítani, akár mások ellenállásával szemben is. A három nagy erőforrás sokat tárgyalt többszörös kölcsönös függősége megerősíti a hatalom vektorainak minősítő eredeti hipotézisünket.

Másodszor, világossá kellett volna válnia, hogy a hatalmi vektorok elsajátítása, azaz a hatalmi politika és a politikai hatalom alapvető erőforrásainak célzott fejlesztése és bevetése *rendkívül igényes és összetett kihívás*. A megszokott politikai kompetenciát időigényes, gyakorlatias tanulási folyamat során kell elsajátítani - ideális esetben már korán és a hatalom értő mindenesei irányításával. A *tirocinium fori*, amelyet részletesen ismertetünk a fejezetben

2.5.1 mint a fiatal római szenátusi elit politikai gyakorlata, az ókor óta talán páratlan maradt, de még mindig a hatalmi kompetencia megszerzésének prémium mércéjét jelenti. A hatalmi tudás viszont - még ha egyleg csak a stratégiai vezetői tudásra összpontosítunk is - nemcsak a cél szempontjából releváns politikai állandókra és változókra vonatkozó mérhetetlen mennyiségű információt igényel, hanem azt a képességet is, hogy ezeket kreatív módon cselekvési mintává szintetizáljuk. A társadalmi hatalmi eszközök, például a hadsereg és a rendőrség, valamint az ezekhez kapcsolódó technológiák sikeres alkalmazása végső soron a szervezeti befolyás és a politikai ellenőrzés közötti egyensúly erős érzékét igényli. A vektorok kombinálása tehát egyenesen herculesi feladatnak tűnik.

Természetesen e hármas kihívás felismerése nem teljesen újdonság. Már az ókorban implicit módon feljegyezték, amint arra Peter Sloterdijk filozófus rámutat.³⁴¹ A kis létszámú, de rendkívül versengő athéni politikai kozmoszban a

---

341 Vö. Sloterdijk, Peter (2017): Konsultanten sind die Künstler der Enthemmung, in: Neue Zürcher Zeitung 2017. február 18-tól, [online] <https://www.nzz.ch/feuille>.

Periklész korában világosan megértették a hatalom szereplői által tapasztalt hatalmas "teljesítmény-előnyöket" - és így azt is, hogy "kiegészítésre van szükségük".³⁴² Sloterdijk megállapítja, hogy ez az ókori városi kultúra felismerte, hogy egyetlen városi csúcsteljesítményt nyújtó személy sem képes egyedül és tanácsok nélkül működni a saját területén. "Amint egy differenciált kultúrában valaki kilép a tömegeből, és egy kulcsfontosságú teljesítményfunkcióba kezd, elkerülhetetlenül szüksége van valakire maga mellett, aki tanácsadó, moderáló és motiváló módon támogatja tevékenységét".³⁴³ Egyszerűbben fogalmazva: a teljesítményvektorok elsajátítása összetett és időigényes, és a poliszban elismert, hogy a szakosodott szolgáltatók tanácsadásától függ. És ez a lépés azonnal megmutatkozik a politikai struktúrákban, amelyeket egyre inkább a munkamegosztás jellemez. Ahelyett, hogy egyedül vállalták volna a politikai hatalom kihívásait, az attikai politikusok olyan személyektől kértek tanácsot és tudást, akiknek nem voltak saját (*prima facie*) hatalmi ambícióik - a tanácsadók.

Ez két történelmi archetípus születését jelzi, amelyek kölcsönös kapcsolata ezentúl a történelemben is megfigyelhető: a homo consultandus (a tanácsot kapó személy) és a homo consultans (a tanácsot adó személy).³⁴⁴ Azáltal, hogy felismeri, hogy a politikai hatalom gyakorlása kihívást jelent, és ennek megfelelően törekszik a tudásbeli hiányosságok pótlására vagy a készségbeli hiányosságok csökkentésére - vagyis felismeri a tanácsadás szükségességét -, a politikai szereplő homo consultandusszá válik. Ez mintegy rést teremt a politikai kozmoszban, amelyet a megfelelő know-how-t szolgáltatásként nyújtó szereplő, a homo consultans foglal el. Ezt a funkciót az ókori poliszban először egy olyan szakmai csoport töltötte be, amely Platón dialógusainak köszönhetően különösen rossz hírnévre tett szert: a *szofisták* (magyarul: a bölcsek).³⁴⁵ A szofisták riválisai, a filozófusok (angolul: the wisdom lovers) a logosz és a gyakorlat feltárását akadémiai al- kalmazásként folytatták.

---

ton/sloterdijk-konsultanten-sind-die-kuenstler-der-enthemmung-ld.146325, letöltve: 2017.12.21.

342 Ibid.

343 Ibid.

344 Sloterdijk (2017) ezt a váltakozást a "teljesítményszerepek bipolarizmusának" nevezi, magasra emelve a két archetípus egymásra utaltságát: a homo consultandusnak szüksége van a tanácsadó szaktudására a hatalom vektoraiban; a homo consultansnak szüksége van a hatalmi szereplőre mint munkaadóra.

345 Ahhoz, hogy megértsük, mennyire csúnyán becsmérelték a szofistákat a Nyugatban, elég csak azokra a szavakra gondolni, amelyekkel Heinrich Faust Mephistót támadja: "Te mindig is szofista és hazug voltál". A gyors eszű ördög természetesen így válaszol: "Valóban, tetteleg. Ha egy kicsit előretéknünk, a holnapra, mit látunk".

Goethe, Johann

a szofisták Sloterdijk szerint tudatosan alkalmazták a hatékony és pragmatikus érvelést. Konkrétan ez azt jelenti, hogy retorikai, didaktikai és logikai képességeiket "egy harcias városi klientúra szolgálatába állították", amely a poliszban hataloméért és befolyásért küzdött. A szofisták után a homo consultantsnak voltak más történelmi megtestesülései is, például a nagy középkori királyi ad- visorok, mint például Alcuin Nagy Károly udvarában, vagy az újkor titkos tanácsosai. Sloterdijk számára azonban a homo con- sultans tökéletes megtestesítője a jól ismert Machiavelli, akinek a politikai hatalom alapjairól szóló megfontolásait a 2.5. fejezet elején tárgyaltuk, és amelyek a mi hatalmi vektoraink rendszerének egyik kor- nerstone- jat képezik. Figyelemre méltó Machiavelli írásaiban Sloterdijk szempontjából az elméleti elmélkedés és az alkalmazott politikai tanácsok összeolvadása. Ennek megfelelően megállapítja, hogy a nagy firenzei írásai a tanácsadó ész professzionalizálódásának példamutató tanulmányát nyújtják".³⁴⁶

Machiavelli óta a hatalmi tanácsadás professzionalizálódása folyamatosan fejlődik. Modern közösségeinket a különböző szolgáltatók tanácsadói kozmosza jellemzi, akik tanácsot adnak a politikai élet szereplőinek.

- kormányok, vállalatok, egyesületek, nem kormányzati szervezetek, politikai pártok, egyházak, egyesületek stb. - hogyan játsszák a politikai hataloméért folyó zérőösszegű játékot. Mindazonáltal a konzultáció alapelvei, így tézisünk, egyetemesek, és az ókor óta ugyanazok maradtak. Ez azért van így, mert a nagyhatalmi vektorokból indulnak ki, amelyek úgymond univerzálisak és globálisan egységesek. Ennek megfelelően ezek az elvek magukban foglalják, *először is*, a hatalmi kompetencia képessé tételét a képzés és a gyakorlati tanulás révén; *másodszor*, a releváns információk kinyerését, rendszerezését és konszolidálását a hatalmi tudás fejlesztése érdekében; és *harmadszor*, a politikai mező alakítására vonatkozó utasításokat a hatalom különböző eszközeivel. E kategorikus logika konkretizálása során azonban figyelembe kell venni az adott közösségek szociokulturális kontextusát és törvényeit. A célzott konzultáció mindig egyrészt a politikai hatalom egyetemes vezérlő elveiből merít, másrészt pedig kontextus-érzékeny a hatalom gyakorlásának sajátos körülményeire. A harmadik és egyben utolsó fejezetben konkrétan kidolgozzuk ezeket az irányadó elveket, és így a hatalom gyakorlati elméletét egy alkalmazás-orientált iránymutatássá alakítjuk.

W. ([1808] 1992): Fordította Martin Greenberg, New Haven: Yale University Press.; 97. o.

3. A hatalom gyakorlata

Az előző fejezetben a hatalom formáit, területeit, legitimációs feltételeit és erőforrásait tárgyaltuk, különös figyelmet fordítva a politikai területre, amely a közös cselekvési normákon keresztül hatással van az összes többi hatalmi területre. Ebben a szférában a hatalom erőforrásai egymástól függő feltételek hármását alkotják. Ezért beszélünk a politika hatalmi vektorairól is: hatalmi kompetencia, hatalmi tudás és hatalmi eszközök. Ezeknek az erőforrásoknak a megszerzése és használata elengedhetetlen a politikai mező szereplői számára ahhoz, hogy versenyképesek legyenek a hatalomért folyó zéróösszegű játékban. Ez minden időben és minden szereplőre igaz - a csúcspolitikusokra éppúgy, mint a vállalatvezetőkre, a szakszervezeti és egyesületi elnökökre, az egyházi vezetőkre és a civil társadalom vezetőire. A kihívás természetesen az, hogy a politikai hatalom vektorait is meg kell masszírozni. Ez a feladat rendkívül összetett, szellemileg és fizikailag kimerítő és megterhelő. Szinte lehetetlen, hogy egy hatalmi szereplő - akár egyén, akár szervezet - egyedül megbirkózzon vele.

A hatalmi logika értékelésének ezen a pontján a politikai mező két archetípusa jelenik meg a színen: a *homo consultandus* és a *homo consultans*, a tanácsadást igénylő hatalom birtokosa és a tanácsadást nyújtó hatalmi szakértő. A *homo consultans* támogatja a hatalom megszerzését és használatát anélkül, hogy közvetlenül törekedne rá. Ő politikai tanácsadó, kampányfőnök, kommunikációs szakértő, érdekérvényesítő, főszervező és bizalmas. Könyvünk harmadik és egyben utolsó fejezetét ennek a figurának szenteljük. Megvitatjuk és leírjuk, hogyan működik a politikai tanácsadás a gyakorlatban, mind a hatalomnak az előző fejezetekben felvázolt egyetemes törvényszerűségei, mind pedig az egyes közösségek konkrét, szociokulturális és politikai sajátosságai szempontjából. A jó tanácsadás ötvözi az *egyetemességet* és az *esetlegességet*. A tárgya strukturális-globális egységének belátásán alapul, és érzékeny az ügyfél konkrét érdekeire és politikai környezetére.

Következésképpen ez a vizsgálat konkrétabb és gyakorlatiasabb, mint az előző fejezetek. Mivel a politikai hatalomért folytatott mindennapi küzdelemben a tanácsadás gyakorlatára összpontosítunk, nemcsak a napi politika konkrét

kérdéseit vesszük figyelembe,

hanem a politika számos alterületét (pénzügyi, belpolitikai, infrastrukturális politika stb.), azok sajátos belső logikájával, valamint az érintett szereplők különböző csoportjait (pártok, média, szakszervezetek, szövetségek, vállalatok, nem kormányzati szervezetek stb.). Ugyanakkor ez a magasabb szintű megalapozottság szűkebb fókusszal jár együtt: kizárólag a *XXI. századi képviseleti demokráciára* összpontosítunk. Két fő oka van annak, hogy egy adott korszakban egy típusú rendszerre összpontosítunk. Először is, természetesen politikai tanácsadói megközelítést lehetne kidolgozni az egypárti államokra vagy a modern teokráciákra is, de ezek a rendszerek nemcsak kulturális miliőnk és szociokulturális kiindulópontunk, hanem saját politikai ethoszunk és a demokratikus közjó iránti elkötelezettségünk tekintetében is távol állnak tőlünk (lásd a 2.4. fejezetet). Röviden, nem vagyunk sem kijelölt hatalmi szakértői ezeknek a rendszereknek, sem pedig osztjuk etikai-politikai elveiket. Másodsor, a politikai hatalom megszerzésének, gyakorlásának, legitimitásának és megőrzésének irányelveit az idők során olyan politikai gyakorlati szakemberek állították fel, mint az ókorban a szofista Thra- symachus és Konfucius tanító, a középkorban a királyi tanácsadók, Alcuin és Loyolai Ignác, végül a reneszánsz nagy politikai doyenjei, Nicolo Machiavelli és Thomas More.¹ E politikai és ideológiai megközelítések politikai és ideológiai szempontból történő feltárása érdemi feladat lenne. A fejezetben azonban nem áll szándékunkban történelmi perspektívát nyújtani a tanácsadás gyakorlatáról és a homo consultans kialakulásáról és átalakulásáról, hanem az itt és most politikai formálására összpontosítunk. Ezért, mint korábban, most is hivatkozni fogunk a politikai gondolkodás történetének meglátásaira - de csak a jelenünkre vonatkozó jelentőségük szempontjából.

A tanácsadói gyakorlat bemutatása egy egzisztenciális feltételezésből indul ki, amelyet *antropológiai-politikai realizmusnak* kívánunk nevezni. Az biztos, hogy az ember *zoon politikon* és technikus, azaz szociális és kreatív lény, aki innováció és együttműködés révén autónóm módon képes alakítani politikai és természeti környezetét - amelybe hirtelen belekerül - (lásd az 1.3. és 2.1. fejezetet). De ahogy Joseph Schumpeter politológus állítja, átlagosan nem rendelkeznek sem magas politikai műveltséggel, sem pedig a hatalom természetes ösztönével.

---

1 A homo consultans fejlődésének és átalakulásának rekonstruálása a világtörténelem különböző korszakaiban kétségtelenül rendkívül vonzó és fontos feladat, de ezt itt nem tudjuk folytatni. Tudomásunk szerint egyetlen szerző sem foglalkozott még ezzel a témával. Sloterdijk (2017) egy inspiráló esszét kínál a témában, lásd még fejezetünket Arról 2.5.4. az értékelésről, hogy a Platón Politeiájában említett Thraszimakhosz az első hivatásos politikai tanácsadó a nyugati történelemben, lásd Abramson, Jeffrey B. (2009): *The Owl of Minerva*, Cambridge/London: Harvard

Uni- versity Press.; pp. 28f.

vagy a közjót jelző iránytű. Emlékezzünk Schumpeter híres kijelentésére, amelyet a 2.4. fejezetben idéztünk: "A tipikus polgár tehát a szellemi teljesítmény alacsonyabb szintjére esik vissza, amint belép a politikai pályára. [...] Újra primitívvé válik. Gondolkozása asszociatívvá és affektívvá válik".² Schumpeter és más szerzők, például Jason Brennan teoretikus, nem hibáztatják az embert ezért.³ Hasonlóképpen mi sem akarunk ítékezni vagy elmarasztalni, hanem inkább a politikai valóság leírására összpontosítunk. Az az elképzelés, hogy a közösség minden tagjának minden szabad percét a polgári kompetenciák ápolására kell fordítania, és naprakésznek kell lennie minden politikai fejleményről, drámaian túlbecsüli a politika jelentőségét a teljes és virágzó élet szempontjából. Alábecsüli az élet egyéb projektjeinek és feladatainak értékét is, és aránytalanul nagy terhet ró az emberekre. A politika a hatalom és a társadalom rendkívül összetett területe, amely más területekhez hasonlóan a munkamegosztás és a specializáció elvének van alávetve.

A homo consultans magasan képzett facilitátorként és mediátorként működik ezen a területen, és célja a bonyolultság csökkentése, az összefüggések tisztázása, gyakorlati útmutatások adása és a politikai tartalmak érthetővé tétele, különösen a laikusok számára. A homo consultans funkcionális spektrumának központi része tehát, amint azt a de- tailben látni fogjuk, a politikai és más hatalmi mezők közötti fordítói szerep betöltése. Csak ha az antropológiai realizmus alapfeltevése tükröződik a homo consultan önképében, akkor tud megfelelni a hatalmi *tanácsadó*, a kliens igényeihez és előfeltételeihez igazodó szolgáltató szerepének. E fejezet programja és célkitűzései tehát világosak. A

következőkben, a homo consultans *tantervét* szeretnénk felvázolni a huszonegyedik század képviselői demokráciája számára. Ez a tanterv két évtizedes politikai tanácsadói tapasztalat és a hatalom alapjairól, stratégiáiról és technikáiról való folyamatos elmélkedés eredménye, amelyet a klasszikus és kortárs politikatudományi irodalom olvasása gazdagít. Célja, hogy gyakorlati útmutatóként szolgáljon a kezdő tanácsadók számára, valamint javaslatokat adjon a tapasztalt, a homo consultan páncélját már jól ismerő hatalmi szakértő számára. Ezt a tananyagot *hatalmi vezetésnek* nevezzük. A demokratikus politikaformálás minden területére - a kormányoktól és állami intézményektől a politikai pártokig és a civil társadalmi érdekérvényesítésig - kiterjed a hatalmi tanácsadás egyetemes alapelveire. Természetesen a tanácsadás konkrét fókusza aszerint változik, hogy a homo consultans politikai tisztviselőket, man- date-tulajdonosokat vagy lobbistákat támogat. Ennek megfelelően a hatalmi vezetés két speciális szakterületet foglal magában: a *politikai vezetést* és a *lobbivezetést*. Gyakran fogunk hivatkozni a

---

2 Schumpeter ([1942] 2003): p. 416.

- 3 Vö. Brennan, Jason (2016): Princeton: Brennan, Brennan: *A demokrácia ellen*, Princeton: Princeton University Press.; 3-6. o.

ezt a megkülönböztetést észrevételeinkben, de nem erre fogunk összpontosítani; inkább arra törekszünk, hogy a politikai hatalmi tanácsadás minden alkalmazási területét megalapozzuk a következő tantervvel. E fejezet kulcskérdésünk tehát a következő: Mi teszi a hatalmi tanácsadók sikerét a politikai jelenben - és melyek a tudásalapjaik, feladataik, eszközeik és felelőségeik, valamint a képzési útvonalaik?

Bölcsen tennénk, ha komolyan vennénk a jelenlegi kihívásokat, amelyekkel a hatalmi vezetés tanterve szembesül. Egy globalizált világban, amelyet a nemzetközi hálózatosodás (ENSZ- és WTO-megállapodások, befektetési partnerségek, globális digitális hír- és információs rendszerek stb.), valamint a nemzetek feletti jogalkotás és joghatóság (uniós irányelvek, Európai Bíróság ítéletei stb.) jellemez, a hatalmi szereplők érdekei már nem egyetlen közösséghez kötődnek. A sikeres befolyásgyakorlás egyre inkább megköveteli a szereplő stratégiai pozicionálását egy olyan globális szervezeti kontextusban, amelyet a növekvő szabályozási komplexitás jellemez. Ezért a homo consultansnak figyelembe kell vennie a különböző közösségek politikai rendszereit és kultúráit, valamint függőségi viszonyait. A tanácsadó tehát egyrészt a hatalomért versengő fővárosok, másrészt a nemzetek feletti vagy nemzetközi intézmények, mint például az Európai Bizottság vagy a Nemzetközi Valutaalap közötti feszültségtérben mozog. A homo consultans eszménye tehát a hatalom egyetemes logikáját és a globális befolyási mezőt ismerő generalista és a konkrét politikák, politikai alterületek és szereplőcsoportok belső logikáját ismerő specialista szintézise.

3.1 A HATALMI SAKK MODELL

Ezt az ideált egy analógián keresztül szeretnénk élettellel megtölteni. Az 1. fejezetben a (politikai) hatalomért folytatott küzdelmet zéróösszegű játékként jellemeztük, azaz állandó összegű versenyjátékként, ahol az egyik játékos minden győzelme mindig egy másik játékos veszteségével jár. Ezt a játékanalógiát egy modellel tovább konkretizálhatjuk. A politikai verseny lényegében *hatalmi sakk* - és a homo consultans feladata az, hogy ügyesen vezesse az ügyfelet, a homo consultandus-t a játékban a győzelemhez. A politikához hasonlóan a sakk is egy konfliktus, amelynek középpontjában a különböző súlyú és képességű szereplők (gyalogok, bábuk, huszárok stb.) ügyes pozicionálásával, valamint az ellenfél lépéseinek előrejelzésével elért dominancia áll. A sakk egyetlen más játékhoz hasonlóan a stratégiai és taktikai elemeket integrálja. A győzelem és a vereség a saját és az ellenfél lépései előtt végzett számítások mélységén, valamint az előre nem látható hibák kihasználásán múlik. A kapcsolat...

A politika és a sakk közötti kapcsolat olyan messzire nyúlik vissza, hogy már a középkorban is a "királyok játékát" oktatták a nemességnek, hogy csiszolják kormányzási képességüket (lásd a 2.5.1. fejezetet). Azóta a sakk a különböző társadalmi és kulturális terekben a hatalom hagyományos gyakorlóeszközeként honosodott meg.⁴ E párhuzamok miatt a sikeres sakkjátszma és a politika központi előfeltételei és kihívásai analógok,⁵ amint azt a következőkben megvilágítjuk.

(1) Az igazgatótanács megértése

A játéktábla megértésének fejlesztése *először is* a formális szabálykánon és a játék mechanizmusainak elsajátítását jelenti: cél, kezdő felállítás, a bábuk mozgása, standard manőverek (villa, tű, sánc). Röviden: aki érti a táblát, az ismeri az összes lehetséges és lehetetlen akció spektrumát; ismeri a terepet és a csapatokat. Így teljesülnek a szükséges előfeltételek ahhoz, hogy egyáltalán részt vehessünk a játékban.

A hatalmi sakk modelljét tekintve a szabályok és mechanizmusok megértése először is a politikai szintér intézményi struktúrájának áttekintését, valamint a hatáskörök és a felelőségek intézmények közötti megoszlását foglalja magában. Németországban például ez a szövetségi alkotmány a kétkamarással, a hatalmi ágak horizontális és vertikális szétválasztásával és a többpártrendszerrel. Itt az érdekegyeztetés nagyrészt korporatista, azaz a tudás, az álláspontok és a problémamegoldó megközelítések összehangolt cseréje révén zajlik a hatóságok, az érdekeltek és a politikusok között. Ez a korporatista struktúra szöges ellentétben áll

---

4 Közgazdászok és katonák, valamint pszichológusok és pedagógusok a mai napig dicsérik a sakkot, mint a tervezési képesség, a vezetői képesség, az áldozatvállalás, a stresszállóság, az empátia és a kreativitás erősítésének ideális eszközét. Lásd Smith, Roger (2010): *The Long History of Gaming in Military Training, Simulation and Gaming*, 41 (1), pp. 6-19.; Dixit, Avinash K. és Nalebuff, Barry J. (1993): *Thinking Strategically. The Competitive Edge in Business, Politics, and Everyday Life*, New York: W. W. Norton & Company.; 41-45. o.; valamint Hunt, Samuel J. és Cangemi, Joseph (2014): *Want to Improve Your Leadership Skills? Play Chess!*, *Education*, 134 (3), pp. 359- 368.; 361. o. A sakkról mint a stratégiatanulás eszközeiről, valamint annak a történelem során változó értelmezéseiről és társadalmi funkcióiról felvilágosító vizsgálatot találunk Clark (2019): 122-130. o.: Clark (2019): 122-130. o..

5 Ez persze nem jelenti azt, hogy minden kiváló sakkozóból kiváló politikai tanácsadó válik - vagy fordítva. A hatalmi sakk és a "királyok játéka" közötti strukturális hasonlóság nem jelent érdemi egyenértékűséget. Nem célunk tehát a hatalmi vezetési tananyagot a sakkjátékból levezetni, csupán egy megfelelő modellt szeretnénk

nyújtani.

például az Egyesült Államok politikai rendszeréhez, amelyet rendkívül versengő és pluralista érdekellentétek jellemeznek.

Másodsor, a testület megértése magában foglalja a rendszer különböző szintjein a törvényhozás, a végrehajtó hatalom, az igazságszolgáltatás és a közigazgatás konkrét döntéshozatali szabályainak és folyamatainak internalizálását. Európai példa erre a Bizottság, az EU Tanácsa és az Európai Parlament közötti háromoldalú párbeszédet magában foglaló leg- islatív eljárás, valamint a komitológia, azaz az uniós jogszabályok végrehajtása az igazgatási és szakértői bizottságok finomhangolt rendszerén keresztül.

A *harmadik* pont a konkrét törvényeket és rendeleteket foglalja magában, amelyek meghatározzák az érdekérvényesítés és a hatalomgyakorlás korlátait és lehetőségeit. Ez a jogi normák széles skáláját vázolja fel, az olyan alapelvektől kezdve, mint a véleménynyilvánítás és az egyesülési szabadság, egészen az olyan nagyon konkrét szabályokig, mint a Bundestagban a lobbistákra vonatkozó személyi igazolványrendszer.

A *negyedik* és egyben utolsó tényező a politikai kultúra és a nyelv, mind a hatalmi harc ethosza, mind a politikai narratíva, valamint a diskurzus íratlan szabályai és vo- kabuláréja. A politikai nyelvnek a politikai szféra minden szereplője számára érthetőnek kell lennie, és el kell nyernie a szükséges jogi, szakmai legitimitást.

Ideális esetben ennek a négy szempontnak minden hatalmi sakkozó számára második természetűvé kell válnia; a hatalmi kompetenciájuk részévé kell válniuk. Mindezen tényezők közös jellemzője, hogy nagyrészt rögzítettek. Ezek tehát a 2.5.2. fejezetben bemutatott stratégiai állandók. Ahogy a királyok játékában a bábuk mozgatásának és elhelyezésének, valamint a standard manővereknek a szabályai, ezek határozzák meg, hogy a hatalmi sakkban milyen akciók lehetségesek, és ki milyen körülmények között hajthatja végre őket. Természetesen ez nem mond semmit arról, hogy egy szereplőnek milyen lépéseket kell alkalmaznia, legyen az egy hatóság, egy vállalat, egy egyesület, egy civil szervezet, vagy - másfelől - egy miniszter, egy vezérigazgató, egy vezérigazgató vagy egy civil szervezet vezetője.

(2) A pozíciók olvasása

A sakk a pozíciók játéka. A győzelem és a vereség kizárólag azon múlik, hogy a gyalogok biztosítják-e a királyt, fedezik-e a királynőt, vagy egy gyalog akadálytalanul eljut-e a nyolcadik sorba az előléptetéshez. A kezdők a táblán lévő figurák keveredését zavaros összevisszaságnak érzékelik; tudnak információt adni arról, hogy melyik figura hova léphet, de egy összetett állás stratégiai és taktikai lehetőségei és a táblán lévő erőviszonyok zárt könyv maradnak számukra. A profik ezzel szemben képesek pontosan felmérni a pozíciók bármilyen konfigurációjából eredő veszélyeket vagy lehetőségeket - beleértve az olyan stratégiai kijelentéseket is, mint "sakk-matt tíz lépés múlva!".

Ehhez hasonlóan, aki sikeresen akar hatalmi sakkot játszani, annak képesnek kell lennie a pozíciókat olvasni, azaz értelmezni és értékelni a politikai pozíciókat. Ez nemcsak azt jelenti, hogy tudni kell, hogy a saját politikai céljai (egy szolgáltatási ágazat szabályozása, egy törvénymódosítás, egy építési projekt megvalósítása stb.) szempontjából mely más hatalmi szereplők relevánsak, hanem azt is, hogy milyen napirendjük és indítékaik vannak, kik a (potenciális) ellenfelek és szövetségeseik, és - mindenekelőtt - milyen viszonyok vannak a szereplők között. Ezekre az információkra szükség van a politikai ügyek erőviszonyainak megfejtéséhez, valamint a fejlődési irányok és tendenciák azonosításához. Ennek megfelelően a pozíciók olvasásának képessége átfogó és igen speciális ismeretek spektrumát igényli, például azt, hogy egy állami kormány szoros kapcsolatokat ápol-e az állami lottótársaságokkal, és ezért motivált-e arra, hogy mindenáron fenntartsa a nyereményjátékok állami ellenőrzését; hogy egy belügyminiszterre nagy nyomás nehezedik-e párton belülről az illegális bevándorlás visszaszorítása érdekében, még akkor is, ha ez nem felel meg személyes értékrendjének; hogy egy környezetvédelmi szervezet támogatja-e a fogyasztóvédelem szigorítását, hogy a támogatói kedvében járjon, stb.

Ezekben a pozíciós tényezőkben közös, hogy nem rögzítettek; nem tartoznak a 2.5.2. fejezetben bemutatott stratégiai változók kategóriájába. Itt nem a hatalmi sakk kereteivel foglalkozunk, hanem egy konkrét játszma akcióinak eredményével. Analóg módon beszélhetünk itt sakk-kompozíciókról, azaz bizonyos kialakult állásokról, amelyekkel a játékos szembesül, és amelyekre megoldást kell találni. Az ilyen állások célorientált elemzése és értékelése a sikeres stratégia kialakításának előfeltétele.

(3) A mérkőzés irányítása

A sakk nem az elméleti elmélkedés és elmélkedés játéka. Ez a támadás és a védekezés játéka, amelynek lényege a pálya uralása. A játék mély megértése és a kiváló pozícióelemzés ezért haszontalan, ha nem vezetnek győzelemhez, vagy - legalábbis - patthelyzet kialakításához. A mérkőzés irányítása azt jelenti, hogy megelőzzük az ellenfél lépéseit, támadással reakcióra kényszerítjük, megzavarjuk és megsemmisítjük az ellenfél stratégiáját és taktikáját. Mindez csak akkor lehetséges, ha a játékos nemcsak mély számításokra képes és jól ismeri a játékot, hanem erős idegzetet, kreativitást, bátorságot és áldozatkészséget is tanúsít; aki túl sokáig habozik, az elveszíti az in-tiatívát és végül a játszmat.

Ezek a jellemzők a hatalmi sakkban is megtalálhatók. Előfeltételei annak, hogy a befolyásért folytatott küzdelemben a saját érdekeket más szereplők ellenállásával szemben érvényesítsük, és a közjó feletti értelmező hatalmat gyakoroljuk. Ez az elv minden szereplőre vonatkozik, legyenek azok politikai intézmények, magánszektorbeli szereplők vagy civil társadalmi szervezetek. A

képviselői demokrácia hatalmi sakkjában,

A mérkőzés irányításának átvétele konkrét intézkedések alkalmazását jelenti a kollektív döntéshozatali és akaratformálási folyamat hosszú távú sikeres befolyásolása érdekében, például: többségi szavazások megszervezése; egy törvényhozási vagy állandó bizottság napirendjének meghatározása; egy cikk megfelelő időben történő elhelyezése egy kulcsfontosságú politikai médiumban; egy befolyásos szakértői testület összetételének ellenőrzése; egy adott téma érdekében részcsoportok mozgósítása célzott kampányok révén; és stabil szövetségek kialakítása erőforrásban gazdag szövetségekkel. Mindezek az eszközök, amelyek közel sem fedik le a politikai befolyás teljes spektrumát, a hatalmi sakk sajátos jellemzői. A játék irányításának sikeres átvételéhez nemcsak ezen eszközök elsajátítása szükséges, hanem annak ismerete is, hogy az átfogó stratégia melyik fázisához (sakterminológiával: megnyitás, középjáték vagy végjáték) melyik eszköz illik, és hogyan kell ezeket az eszközöket összehangolni a játékcél elérése érdekében. Ez az a pont, ahol a játék megértésének és az álláselemzésnek egy kreatív folyamatban kell összefolynia; az a pont, ahol a hatalmi politika ténylegesen megvalósul.

A politikai tanácsadó feladatai közvetlenül a hatalmi sakkmodell három kihívásából - a tábla megértése, a pozíciók olvasása, a parti irányítása - következnek, amelyek így a hatalmi vezetési tanterv három vezérelvét és szempontját adják: felhatalmazás, sűrítés és befolyásolás. Először is, a homo consultansnak fel kell hatalmaznia az ügyfelet, a homo consultandus-t, hogy megértse a hatalmi sakk tábláját, és hatalmi tudásként internalizálja annak szabályait és mechanizmusait. Másodszor, a homo consultansnak az ügyfél konkrét játszmájára (vagy játszmáira) vonatkozó összes releváns információt pozícióelemzésbe kell sűrítenie, hogy megalapozza a hatalmi tudás által támogatott ígéretes stratégiát. Harmadszor pedig a homo consultansnak az ügyféllel együtt aktívan befolyásolnia kell a politikai teret, és megfelelő politikai eszközöket kell használnia, hogy átvegye az irányítást a hatalmi sakkjátszma felett. A hatalmi vezetés megközelítésének ez az összefoglalása a tanácsadó három fő feladatát és a hatalmi sakk megfelelő kihívásait (vagy a 2.5. fejezetben bemutatott hatalmi vektorokat) szigorúan és egyértelműen elkülönülve mutatja be. Természetesen a politikai valóságban a mindennapi tanácsadói gyakorlatban a felosztás nem ilyen éles. A felhatalmazás, a sűrítés és a befolyásolás hármasa - akárcsak a megfelelőik - egy teljességet alkot: a befolyásoló politika tapasztalatai hatással vannak a pozícióelemzésekre és a rendszer internalizálására. Nem ok nélkül beszélünk egy három szempontú tanácsadói megközelítésről. Ezt az egymásra utaltságot kell szem előtt tartani, amikor a hatalmi vezetés három vezérelvének megvalósításáról beszélünk. A következőkben konkrétan szeretnénk kifejteni, hogy mit jelent a politikai hatalomért folytatott versenyben a felhatalmazás, a sűrítés és a befolyásolás.

3.2 EMPOWER MODELL

A felhatalmazás a politikai hatalomért folytatott verseny és a politikai érdekek érvényesítésének sarokköve a többi érdekelt fél ellenállásával szemben. A hangsúly a *politikai logika*, a *politikai nyelvezet* és a *politikai etosz* hatalmi szereplő általi elsajátítására és megértésére helyeződik, ahol a hatalmi szereplő kifejezés magában foglalja mind az egyént, mind a szervezetet (lásd a 3.1. fejezetet). A homo consultans számára a felhatalmazás magában foglalja az emberek és intézmények felkészítését a hatalmi sakkjátszmára, a játék megértését, amely magában foglalja a szabályokat, de túlmutat a formális törvények és normák pusztá bemagolásán. A felhatalmazás végső célja egy politikailag stratégiai gondolkodásmód és az ennek megfelelő cselekvésmód kialakítása (lásd a 2.5.2. fejezeteket, 2.3 valamint 2.5.1 a kormányzósággal kapcsolatos megjegyzéseinket a 2.5.2. fejezetben). E felelősségteljes feladatokhoz a tanácsadónak nem csak eszközök és technikák sokszínűségére van szüksége, hanem valódi empátiát is kell tanúsítania az ügyfél iránt, és reálisan kell értékelnie annak képességeit. A következőkben először felvázoljuk a felhatalmazás kulcsfogalmához kapcsolódó témák és feladatok körét, majd a hozzá kapcsolódó konkrét eszközöket és technikákat vesszük szemügyre.

3.2.1 Politikai logika

A "politikai logika" fogalma egyes olvasók számára elvontnak és száraznak tűnhet, és a matematikai következtetésre, a formális modellezésre vagy a szillogizmusokra emlékeztethet. Mi azonban, mint korábban is, a logika kifejezést eredeti, tág értelemben használjuk, mint egy adott tárgykör - itt: a politika a huszonegyedik századi képviseleti demokráciában - alapvető mechanizmusainak, törvényszerűségeinek és funkcióinak gyűjtőfogalmát. A politikai logika négy építőelemre osztható: rendszermerleg, döntési logika, szervezési logika és kommunikációs logika.

A rendszerlogika választ ad egy egyszerű és alapvető kérdésre: *hogyan működik valójában egy állam vagy államközösség politikai rendszere? Ennek megfelelően magában foglalja először is az alkotmányos vagy nemzetközi szerződéseket, mint például a német alaptörvény, az amerikai alkotmány vagy az EU Lisszaboni Szerződése; az intézményi rendet (kormányok, parlamentek, bíróságok, közigazgatás stb.) nemzeti, nemzetek feletti, regionális és helyi szinten; a hatáskörök elosztását; és a hatáskörök intézményes összekapcsolódását. Ezek azok a főbb pontok, amelyekben a végrehajtó, a törvényhozó, a bírói és a közigazgatási hatalmi viszonyok kiigazításra kerülnek. Ezek határozzák meg, hogy a politikai rendszer parlamentáris vagy elnöki demokrácia jellegű-e, hogy a politikai döntéseket egy erős intervenció alkalmán bíróság ellenőrzi-e vagy sem, hogy az állam területi egységei nagy*

vagy kis autonómiával rendelkeznek-e, hogy a lakosság

közvetlenül részt vesznek-e a jogalkotásban közvetlen demokratikus eszközökkel, vagy a jogalkotás kizárólag a választott képviselők kezében van-e stb. Röviden, a politikai rendszer intézményi keretei határozzák meg, *hogy ki miről* dönt, és *kinek* tartozik elszámolással a döntéshozó. Itt tehát a hatalom pozicionális szövetével foglalkozunk Popitz után, ahogyan azt az 1.2. fejezetben bemutattuk.

Másodsor, a rendszerszintű logika magában foglalja az ezen intézményi rendben zajló formális és informális eljárásokat, mint például egy törvény kialakulását az első tervezetétől a megfelelő kamarákban történő átjárásokon és olvasásokon keresztül a végrehajtásáig és kihirdetéséig, vagy a népszavazás határozatképességét és feltételeit. Itt érdemes különbséget tenni a névleges és a *tényleges* eljárás között. A német szövetségi parlament (Bundestag) például parlamenti többséggel dönt a törvények elfogadásáról, és így névlegesen a német szövetségi közvélemény törvényhozója, de *de facto* csak nagyon kevés törvénytervezet származik a parlamenti képviselőktől. Inkább arról van szó, hogy az ilyen tervezetek többségét a minisztériumok szakosztályai dolgozzák ki (gyakran állami szintű bürokraták bevonásával, hogy a törvény zökkenőmentes átjutását biztosítsák a Német Szövetségi Tanácson - Bundesrat - keresztül). Ezt követően a kabinet elé terjesztik, és csak a belső konszenzus kialakulása után terjesztik a Parlament elé plenáris ülésre megvitatásra.⁶ Egészen más a helyzet például az Egyesült Államokban, ahol a képviselőház minden megválasztott tagja és a szenátus minden tagja saját politikai vállalkozóként működik, nagy létszámú stábbal, amelynek segítségével törvénykezdeményezéseket tesz és a bizottságokban a részletes munkát előzetesen előkészíti. Ezek a központi különbségek, amelyeket Winfried Steffani klasszikus parlamenti tipológiája (vitázó parlamentek, munkaparlamentek, vitázó munkaparlamentek) ábrázol, ⁷nem vezethetők le csupán a formális alkotmányos rendszerből. Ezek a megélt és hagyományos politikai gyakorlat részét képezik, és ugyanolyan fontosak, mint a formális intézményi rend.

A rendszer logikájának *harmadik* aspektusát a legjobban a rendszer céljaként lehet leírni. Ez jelenti az alapvető, történelmileg kondicionált vezérelvet az adott intézményi és eljárási rend mögött. A rendszercél választ ad a politikai rendszer miért-kérdésére, azaz megmagyarázza, hogy miért úgy van felépítve, ahogy van, és miért nem másként. Németországban például a politikai rendszer a nemzetiszocializmusból és a weimari alkotmány kudarcából levont tanulságok alapján épül fel. Ezért a politikai hatalom nem koncentrálódik az egyes országok kezében.

---

6 Vö. Meier, Dominik (2017b): Németország, in: Alberto Bitonti és Phil Harris (szerk.), *Lob- bying in Europe*, London: Németország: Alberto Bitonti és Phil Harris (szerk.), *Lob- bying in Europe*: Palgrave MacMillan, pp. 159-170.

- 7 Vö. Steffani, Winfried (1979): *Parlamentarische und präsidentielle Demokratie. Strukturelle Aspekte westlicher Demokratien*, Opladen: Westdeutscher Verlag.

egy közhivatalnok, sem pedig a cselekvőképtelenség mértékéig széttöredezett. Ez a kettős specifikáció a kulcs a Német Szövetségi Köztársaság alapszerkezetének, valamint intézményi és eljárási szabályainak működéséhez. Ehhez képest az amerikai rendszer célja, hogy a lehető legnagyobb mértékben korlátozza az állami intézmények hatalomgyakorlását, és megvédje a lakosságot a túlzott kormányzati beavatkozástól és a látszólag ideológiai politikától - akár az apparátus pártok mentén történő megbénítása árán is. A blokádpotenciál szándékos, mert szándékosan és céltudatosan épül be az intézményi és eljárási or- dalomba. Figyelemre méltó eszköz ebben a tekintetben a filibuster, az ókori Rómából származó erőteljes jogalkotási eszköz, mivel az ifjabb Cato szenátor jellemzően hosszadalmas beszédekkel akadályozta a jogszabályok elfogadását. A modern korban a technika ugyanilyen (nem)híres alkalmazása az amerikai szenátusban, mivel a szenátusi szabályok lehetővé teszik a szenátorok számára, hogy addig beszéljenek, ameddig csak akarnak, és bármilyen témáról, kivéve, ha "a szabályszerűen megválasztott és felesküdt szenátorok háromötöde" (általában 100 szenátorból 60) a XXII. szenátusi szabály értelmében a vita lezárásával, a vita lezárásának indítványozásával lezárja a vitát.⁸

A hatalmi sakkhoz elengedhetetlen a rendszerlogika mély megértése. A rendszer logikája határozza meg, hogyan oszlik meg a hatalom a politikai rendszerben és hogyan gyakorolják azt, és ezáltal meghatározza az érdekérvényesítés *kiindulópontjait* és csatornáit. A hatalmi sakk egyes változatainak szabályai az adott rendszerek logikáján alapulnak. Például egy elnöki, központi-állami demokráciában, mint amilyen a francia V. Köztársaság, ahol a nemzetgyűlés hatásköre rendkívül korlátozott az államfőéhez képest, más szabályok vonatkoznak a kiinduló felállásokra és lépésekre, mint egy parlamentáris, föderalista demokráciában, mint amilyen az osztrák. Míg az V. Köztársaságban a döntő politikai küzdelmek Párizsban - pontosabban az Élysée-palotában - zajlanak, és a hatalmi formációk koncentrikus körökben alakulnak ki az elnök körül, addig az osztrák mező decentralizált, és a szövetségi kormány és a tartományok közötti verseny jellemzi. Aki nem ismeri ezeket a különbségeket a közösségek rendszerlogikái között, annak esélye sincs részt venni a hatalmi sakkban; az ilyen jellegzetességek megértése előfeltétele annak, hogy értelmes lépéseket tudjon tenni és döntéseket tudjon hozni.

A politikai logika második építőköve, amely szorosan kapcsolódik a rendszermérleghez, a döntési logika. Ez ad választ a következő kérdésre: *Milyen elvek szerint születnek a döntések a képviseleti demokrácia hatalmi mezőjén?* A hangsúly itt azonban nem a parlamenti szavazások többségi szabályának ismerete vagy a

---

8 Vö. Arenberg, Richard A. és Dove, Robert B.: (2012): *Defending the Filibuster: The Soul of the Senate (A szenátus lelke)*, Bloomington: Indiana University Press.

a szupertöbbségi szabály az EU Tanácsában (mindkettő a rendszerszintű logika eleme), hanem a politikai döntéshozatal logikai és indokolási struktúrái.

Ezt az építőelemet a legjobban a közgazdaságtan és a politika összehasonlításával tudjuk szemléltetni. Például egy üzleti vállalkozásban a vezérigazgatók döntései a termelés hatékonyságának javítására, új vevőcsoportok és piacok megnyitására vagy az üzleti együttműködés optimalizálására irányulnak - de az alapvető, egységesítő cél mindig a profit növelése, vagy a részvénytársaságok esetében a tőzsdei árfolyam növelése.⁹ A profit a magánszektor végső célja, amelyből minden más cél származik. Ezzel szemben a demokráciákban a politikai döntések mindig a közjő végső célját, pontosabban a közjő védelmét és előmozdítását szolgálják (lásd a 2.4. fejezetet). A politikai döntéshozók által hozott különböző intézkedések (törvények, rendeletek, irányelvek, nemzetek közötti megállapodások, intézményi reformok stb.) funkciójukat tekintve heterogénnek tűnnek, amennyiben például a munkanélküliség elleni küzdelemre, a belső biztonság növelésére, a környezet védelmére vagy az oktatás színvonalának javítására vonatkoznak - de a mögöttes igazoló elv ugyanaz: a közösség egészének jóléte. Minden döntést annak bizonyításával kell indokolni, hogy közvetlen céljaik hatékonyan és eredményesen kapcsolódnak ehhez a végső célhoz.¹⁰

Ez két fontos következményt eredményez a politikai döntési logikára nézve. *Először is*, a politikai döntések nem kelthetik azt a benyomást, hogy kizárólag egy bizonyos érdekcsoport vagy akár egyetlen szereplő kívánságait szolgálják. Aki a demokratikus hatalmi sakkban (joggal) gyanúsítható azzal, hogy klientúrapolitikát vagy nepotizmust folytat, annak általában nincs esélye a sikerre. Ezért nem meglepő, hogy először is a politikai hatalmi mező valamennyi érdekképviselője mindig és nagy pátozzsal vállalja a

---

9 Ez egyébként a legtöbb vállalkozói intézkedésre is vonatkozik a vállalati társadalmi felelősségvállalás (CSR) területén. Számos tanulmány kimutatta, hogy a vállalatok társadalmi vagy ökológiai projektjeinek hatékony nyilvános megvalósítása középtávon a nyereség növekedéséhez vezet, és nem utolsósorban emiatt egyre inkább a nagyvállalatok vállalati filozófiájának részévé válik; lásd Orlitzky, Marc, Schmidt, Frank L. és Reynes, Sara (2003) sokat idézett tanulmányát: *Corporate Social and Financial Performance: A Meta-Analysis*, *Organization Studies*, (243), pp. 402- 441.

10 A közjónak mint a politikai indoklás egységesítő elvének a funkciójáról lásd Blum (2015): 26. o.

a közjó ügyét;¹¹ másodsor, hogy a nyilvános vitákban rendszeresen kísérletet tesznek arra, hogy az ellenfeleket bizonyos konkrét érdekek követésével vádolják. Ez az elv nem csak a pártokra vonatkozik. Például a vállalatokra is vonatkozik, ha azok politikai hatalmi szereplőként lépnek fel és befolyásolják a politikát. Az üzleti lobbizás hiteles közérdek nélkül ma már aligha lehetséges. A politikai döntési logika e sajátosságából levonható következtetés tehát az, hogy nem a *sui generis* közjóra kell apellálni, hanem *meggyőzően* - a közérdek és nem (csak) egy adott társadalmi formáció érdekeihez való hiteles igazodásra. Ez a tény - annak felismerése, hogy a politikában az érdekeket össze kell vonni és össze kell kapcsolni a társadalmi megosztottságon keresztül - magyarázza, hogy például az amerikai kongresszusban vagy a parlamenti törvényhozó testületekben a tényleges bizottsági munka a kétpárti konszenzus alapján zajlik, annak ellenére, hogy a választások és a szavazások általában a többségi szabály elve szerint érvényesülnek. Itt is a közjó elve érvényesül, amelyet a 3.2.3. fejezetben a politikai ethosz egyik összetevőjeként részletesebben tárgyalunk.

A *második* következmény az, hogy a közvélemény ellenében nem lehet tartósan döntéseket hozni. A demokratikus népszuverenitás elve nagyfokú szabadságot biztosít a polgároknak a közjó meghatározásában. A képviseleti rendszerekben, bár a politikai döntéshozatali jogköröket választott képviselőkre ruházzák át, ezek a képviselők politikai megbízottként járnak el, és mindazonáltal a szuverén népnek tartoznak felelősséggel. Ezért a politikai döntéshozatali logikának komolyan kell vennie a polgárok félelmeit és aggodalmait, és vagy jobb politikai közvetítéssel, vagy érdemi korrekciókkal igazságot kell szolgáltatnia nekik. Az a politika, amely nem veszi komolyan a döntési logikának ezt a követelményét, technokrata. Elitista önkép és az a meggyőződés vezérli, hogy a közérdeket a politikusok alapvetően jobban értik, mint az átlagpolgár; ez gyakran politikai kiábránduláshoz és bizalomvesztéshez vezet. A technokrata politika különösen drasztikus példáját mutatja az Európai Központi Bank (EKB) hatalmának fokozatos növelése az euróválság során, 2010, valamint a befolyásos Európai Stabilitási Mechanizmus (ESM) létrehozása, amely nagyrészt független a demokratikus ellenőrzéstől. A valuta összeomlásának megakadályozása érdekében mindkét intézmény jogosult beavatkozni a tagállamok költségvetési politikájába (kötényvásárlások és megszorítási előírásokhoz kötött hitelek révén), aláásva a nemzeti parlamentek költségvetési jogait. A hatás, ahogyan a politológus

---

11 Vö. Neidhardt, Friedhelm (2002): Öffentlichkeit und Gemeinwohl. Gemeinwohrrhetorik in Pressekommentaren, in: Herfried Münkler és Harald Bluhm (szerk.), *Gemeinwohl und Gemeinsinn*, Vol. II: Rhetoriken und Perspektiven sozial-moralischer Orientierung, Berlin: Akademie Verlag, pp. 157-177.; és Blum (2015): pp. 7ff.

Wolfgang Merkel kiábrándultan írta le, "a demokratikus önrendelkezés megalázó ki-süllyesztését".¹² Ez különösen a pénzügyileg függő adós országokra vonatkozik: "a demokrácia formális intézményei, mint a választások, a parlamentek vagy a kormányok az adós országokban pusztán homlokzattá degradálódnak, a politikáról az érintett országokon kívül döntenek".¹³ Valószínűleg ez a politikai stílus a felelős azért, hogy az EU-ba bízó polgárok aránya évek óta az 50%-os küszöbérték alatt van.¹⁴

A harmadik építőelem, a *szervezési logika* szorosan kapcsolódik a rendszer-és döntési logikához. A szervezési logika tematikus spektruma az előzőekhez hasonlóan egy kérdésbe sűrítendő: *Hogyan épülnek fel valójában a politikai szervezetek?* Míg a rendszerlogika az intézmények egymáshoz való viszonyát írja le, és a döntési logikát specifikálja, meghatározva azokat az igazoló elveket, amelyek szerint ezek együttesen működnek, addig a szervezeti logika a szereplők belső perspektíváját írja le. Ez egyrészt magában foglalja a testületek és pozíciók formális, hierarchikus felépítését és a hozzájuk tartozó felelősségi köröket, valamint a tagok magatartási szabályait és a munkafolyamatokat szabályozó szabályokat. Másrészt magában foglalja a döntéshozatal informális mechanizmusait, a programorientációt, valamint az erőforrások és hivatalok elosztását. Mindkét szempont meghatározza a szervezetek cselekvési spektrumát. Meghatározzák, hogy milyen belső folyamatokon kell keresztülmenniük ahhoz, hogy a hatalmi sakkban konkrét manővereket hajtsanak végre, és milyen stratégiai erőket tudnak mozgósítani. Ennek megfelelően a szervezeti logika ismerete szükséges ahhoz, hogy megérthessük a szereplők lépéseit - és így stratégiai és taktikai lehetőségeiket - irányító szabályokat.

A szervezeti logika formai szempontjai a szervezetek alapszövegeiben tükröződnek. Ide tartoznak a kongresszus eljárási szabályzata, valamint az egyes politikai pártok alapszabályai és az egyesületek és szakszervezetek alapszabályai. Mindezek a szabályzatok olyan aprólékossággal határozzák meg, amely egy laikus számára meglepő lehet, hogyan hívják össze az üléseket, hogyan hozzák meg a döntéseket és hogyan készítik a jegyzőkönyveket.

---

12 Merkel, Wolfgang (2013): Ein technokratisches Europa ist nicht überlebensfähig, in: Cicero online 2013. április 08-tól, [online] <https://www.cicero.de/innenpolitik/de-mokratieverlust-postdemokratie-so-ist-es-europa-nicht-mehr-wert/54106>, lekérdezve 2017.12.21-én. Lásd még, bár kevésbé kritikusan, Selmayr, Martin (2015): Europäische Zentralbank, in: Werner Weidenfeld és Wolfgang Wessels (szerk.), *Jahrbuch der eu-ropäischen Integration 2015*, Baden-Baden: Nomos.; pp. 113-126.

13 Vö. Selmayr (2015)

14 Vö. ezzel kapcsolatban: Standard Eurobarometer, [online]

<http://ec.europa.eu/commfrontof>

[fice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/sur](http://ec.europa.eu/commfrontof/fice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/sur)

veyKy/2142, lekérdezve 2017.12.21-én.

és hogyan választják meg az embereket, illetve hogyan távolítják el őket a hivatalukból. A formális szervezeti logikába való behatolás kihívást jelentő feladat, amely nem utolsósorban a szervezeti ábrák és struktúratervek részletes ismeretét igényli, mint például egy szövetségi közigazgatási hatóság döntéshozatali hierarchiája a minisztertől az államtitkárokon át az egyes egységvezetőkhöz. Ehhez képest a szervezeti logika informális aspektusait sokkal nehezebb meghatározni, mivel nem papíron vannak, hanem nem hivatalos megbeszélések, közös értékek vagy a szervezetekben lévő implicit megértések alkotják. Ezeket csak az évek során szerzett első- egyszemélyes tapasztalatok és az interakciók révén lehet megérteni.

A politikai logika *utolsó* építőköve a kommunikációs logika. Itt a tartalmak és álláspontok közvetítésének kérdése áll az előtérben: *Mit hogyan kommunikálnak a politika hatalmi mezején?* A kommunikációs logika megértése és áthatolása azt jelenti, hogy meg kell érteni a kommunikációs csatornák körét, és ismerni kell, hogy ezek a csatornák milyen mechanizmusoknak engedelmessé válnak, és milyen lehetőségeik és kockázataik vannak. Ez a tudás a hatalmi sakkban központi jelentőségű, mert a képviselői demokráciában a hatalom gyakorlása mindig összekapcsolódik egy *előzetes* indoklási vagy *utólagos* elszámoltatási kötelezettséggel. Minden demokratikus rendszer - legyen az elnöki vagy parlamenti, centralista vagy föderalista - abban különbözik a diktatúrától, hogy az uralom a nyilvános diskurzus terében valósul meg. Ebben a térben a polgárokat teljes jogú kommunikációs partnerként, azaz az indokok címzettjeként és szolgáltatójaként ismerik el. Az ezzel együtt járó kommunikációs kötelezettség nemcsak a kormányokra, a pártokra, valamint az igazságszolgáltatás és a közigazgatás képviselőire terjed ki. A politikai kozmosz minden szereplőjét érinti, azaz a globális magánszereplőket, az egyházak képviselőit és a környezetvédelmi szervezetek vezető aktivistáit. Azok, akik nem tudják vagy nem akarják kommunikálni tetteiket, ki vannak téve annak a gyanúnak, hogy érdekeik nem állják ki a nyilvános ellenőrzést, és összeegyeztethetetlenek a közjóval. A döntő kérdés tehát nem az, hogy a hatalmi szereplőknek kommunikatív módon kell-e fellépniük érdekeik érvényesítésére, hanem csak az, hogy mikor, milyen eszközökkel és érvekkel kell ezt megtenniük. Ezen a ponton jelentős átfedés van a felhatalmazás második kulcskérdésével: a politikai nyelvvel. Mivel ezt alább részletesebben tárgyaljuk, itt a kommunikációs logika alapstruktúrájára, csatornáira és paradigmaváltásaira szorítkozunk.

A folyamatban lévő digitális forradalom eredményeként a politikai kommunikáció már készen áll a mélyreható és mélyreható átalakulási folyamatokra (lásd az adathatalomról és a tömegmédiáról szóló újbóli megjegyzéseinket a 2.5.3. és 2.3.2 a 2.5.3. fejezetekben). Ezért ez a téma a politikai logika egyik legtöbbet tárgyalt aspektusa a jelenlegi

vita.¹⁵ A XXI. század demokráciáinak kommunikációs logikáját egy jelentős kettősség jellemzi: analóg versus digitális. Az 1990-es évekig a politikai kommunikáció és az analóg kommunikáció egyenértékű volt: bárki, aki tartalmat akart közvetíteni (választási programokat, iparpolitikával kapcsolatos szakszervezeti követeléseket, bojkottfelhívásokat, menekülteket támogató felhívásokat), szórólapokat osztogatott, plakátokat nyomtatott, rádióspotokat sugárzott, újságcikkeket jelentetett meg, tévéinterjúkat tervezett vagy sajtótájékoztatókat tartott. A politikai kommunikáció egy olyan médiakozmoszban zajlott, ahol világosan meghatározott hírciklusok, az újságírói kapuőrök számszerűen korlátozott és szakmailag képzett csoportja és viszonylag kevés interakció volt a címzettek és a műsorszolgáltatók között.

Ezek a paraméterek elavultak a közösségi média korában, mint például a Twitter, a Facebook, a Reddit, a WeChat vagy az Instagram, a globálisan hálózatosodó 24/7 üzenetküldő platformok, és természetesen az azonnali üzenetküldés és az e-mail levelezés digitális kommunikációs technológiája. Ez nem jelenti azt, hogy pl. az újságok, magazinok, a rádió és a klasszikus televízió elvesztették volna minden jelentőségüket, azonban elvesztették kapuőri funkciójukat. Egyelőre csak annyi bizonyos, hogy a tisztán analóg politikai kommunikációs kultúra ideje visszavonhatatlanul lejárt. Az új kommunikációs kozmosz azonban képlékeny, és folyamatos technológiai zavarok jellemzik. A megbízható előrejelzések rendkívül nehéznek bizonyulnak az egyre gyorsabb innovációs ciklusok fényében. Peter Köppl a kommunikációs kultúra digitális paradigmaváltását tárgyalva találóan mutat rá, hogy a társadalom és a politika, a média és a kommunikáció állandó változásnak van kitéve. Példaként említi a közösségi médiaszolgáltatások robbanásszerűen növekvő felhasználói arányát, az okostelefonok és táblagépek elterjedését a lakosság körében, valamint az online lét mindenütt jelenlévő voltát. A közösségi és digitális média aktív használata révén ma már minden normális vállalat alapvetően mediavállalat. A hatalmi és kommunikációs monopóliumok így sikeresen erodálódnak.¹⁶

A digitalizációnak a politikai kommunikációs kultúrára gyakorolt hatásait három pontban lehet összefoglalni. *Először is*, a kommunikátorok száma exponenciálisan megnőtt. Az alacsony technikai és logisztikai akadályok miatt minden polgár és minden érdekcsoport - legyen az bármilyen kicsi - részt vehet a digitális diskurzusban, és potenciálisan nemcsak milliós közönséget, hanem befolyásos döntéshozókat is elérhet, ha egyszerűen létrehoz egy Twitter-fiókot, egy Facebook-profilt vagy rákattint az olyan híroldalak komment rovataira, mint a *Spiegel Online* vagy a *NewYork-Times.Com*. Ennek a fejlődésnek az előfutárai a latin-amerikai demok

---

15 A digitalizáció kihívásairól és lehetőségeiről a politikai kommunikáció számára kiváló áttekintést ad Köppl (2017).

(például Argentína és Ecuador), ahol az államfők elsőként vettek részt rendszeres szóbeli és politikai vitákban, például a Twitteren keresztül, ami mára általános jelenséggé vált.¹⁷ Másodsor, a politikai kommunikáció üteme drámaian felgyorsult. Azokban az időkben, amikor a lakosság többsége bármikor csatlakozik az internethez okostelefonokon keresztül, és a másodperc töredéke szükséges a hozzászóláshoz vagy kommentáláshoz, a politikai hatalom szereplői nyomás alatt vannak, hogy folyamatosan növeljék üzeneteik, érveik és válaszaik tempóját, mert nem szeretnek védekezni, vagy - ami még rosszabb - kommunikációs jelentéktelenségbe süllyedni. Ehhez szorosan kapcsolódik a harmadik hatás: a kommunikációs tartalom teljes mennyiségének drámai növekedése. Ezt a mennyiségi növekedést azonban nem kíséri megfelelő minőségi növekedés. A magasabb ciklusszám és a csatornák egyre növekvő számának együttese egyrészt a tartalomhiány, másrészt a bizonyítatlan állítások, az úgynevezett álhírek terjedésének nagyon is valós veszélyét rejti magában. Ehhez járul még a vélemények egyre növekvő változékonyságának eleme. Számos politikai közösségi média trend, például a #OccupyWallStreet mozgalom gyakran nagyon rövid időre 2011, kap országos és nemzetközi figyelmet és elismerést, hogy aztán ugyanilyen gyorsan és tartós hatás nélkül tűnjön el az útburkolat repedésein keresztül. A hashtagek nem garantálják a tartós sikert. Mindazonáltal néhány újabb trend, nevezetesen a "MeTooDebate", mutatja a potenciált, hogy tartósabb és hatékonyabb legyen. Ez tulajdonképpen Tarana Burke afroamerikai társadalmi aktivista munkásságára vezethető vissza, aki a mozgalmat a nők szexuális zaklatása elleni 2006küzdőlemben indította el. A 2017 októberében Hollywoodot megrázó Harvey Weinstein-ügy kapcsán a #MeToo hashtaget az olasz-amerikai színésznő, Alyssa Milano indította el izzó erővel, és kezdte világitani a problémát különböző szinteken és eltérő tartalmi mélységgel, szerte a világon. Ezen a ponton összefoglalható a huszonegyedik századi demokrácia politikai kommunikációs logikájának nagy kihívása. Fontos, hogy a saját üzeneteinket a célközönségnek közvetítsük, és ne tűnjünk el a hírjelzések és felugró ablakok tömegében, de azt is hatékonyan kell kiszűrni a sok vélemény és információ közül, hogy mi az, ami a saját érdekeink szempontjából releváns. A politikai hatalmi sakkozás egyik alapszabálya itt az, hogy nem szabad engedni az üres tartalmak vagy a koholt igazságok kísértésének. A digitális, mint a hagyományos, analóg kommunikációs kozmoszban mindig is érvényesült az az elv - amelyre a politikai nyelv és a politikai részletek tárgyalása során visszatérünk -, hogy a hazugságnak rövid a lába. Amint azt a közvetítés stratégiai erejéről szóló fejezetben a közvetítés stratégiai erejéről szóló fejezetben tárgyaljuk 2.5.2,

17 Vö. Gimlet Media (2015) : *Favor Attendar* [Podcast], [online] <https://gimletmedia.com/episode/25-favor-atender/>, lekérdezve 2017.1.20-án.

a politikában az érvek és a világos nyelvezet az, ami meggyőz. Aki folyamatosan hazugságokra és mellébeszélésekre támaszkodik (lásd a 2.4. fejezetet), az előbbutóbb nem lesz álarcos, és nem veszik többé komolyan a politikai diskurzustérben. Ezeknek a belátásoknak a hatalmi sakkozók politikai nyelvezetében is tükröződniük kell.

3.2.2 Politikai nyelv

A politika nyelvének sokak körében ugyanolyan rossz híre van, mint a hatalmi sakkjátszmának, amelynek része. Még a politikusok is többször kacérkodnak ezzel a *közhellyel*. Köztük a Szovjetunió egykori miniszterelnöke, Nyikita Hruscsov, akinek a következő kijelentést tulajdonítják: "A politikusok mindenütt egyformák. Még akkor is megígérik, hogy hidat építenek, amikor nincs folyó".¹⁸ Minden tiszteletem Hruscsov önróniája előtt, de kijelentése karikatúra marad. Ha a politikai nyelv - nem csak a politikusok, hanem a politikai erőtér minden szereplőjének nyelve - csak szellős ígéretekre, homályos állításokra, hazugságokra vagy üres frázisokra támaszkodik, akkor minden politikai rendszerben fennáll a veszély, hogy összeomlik. Ez még inkább igaz a demokráciára. A demokratikus legitimitás és stabilitás a döntéshozatalban közvetlenül vagy közvetve részt vevő szereplőkön alapul.

- akár közintézmények, politikai pártok, gazdasági és civil társadalmi érdekcsoportok, tudományos intézmények stb. - a közjóra vonatkozó álláspontjukat és inter-pretációikat nyilvánosan, világosan, ellenőrizhetően és következetesen ismertetik. Ha ez a normatív és funkcionális követelmény következetesen teljesítetlen maradna, az eredmény a rendszerbe és az elitekbe vetett bizalom olyan mértékű elvesztése lenne, hogy a közösen elfogadott normák már azt a papírt sem érnék meg, amire írva vannak. A valóság tehát összetettebb, és központi politikai feladat, hogy ezt a valóságot érthetővé és kezelhetővé tegyék. Ezért az alábbiakban felvázoljuk a demokratikus érdekek versenyének legfontosabb nyelvi követelményeit.

A politikai nyelv, hasonlóan a jogásznyelvhez, az üzleti nyelvhez, a különböző tudományos nyelvekhez, sőt még a futball nyelvéhez is, saját *szókinccsel* és *törvényekkel rendelkező* nyelvi terület.¹⁹ A politikai nyilatkozatok lefordítása egy másik nyelvre és fordítva nemcsak a kommunikációs ex

---

18 Idézi a New York Herald Tribune (1963. augusztus 22.).

19 Ludwig Wittgenstein nyelvfilozófus és logikus nyomán itt "nyelvi játékról" beszélhetünk; lásd. Wittgenstein, Ludwig ([1953] 2001): Anscombe fordításában, Hoboken: *Philosophical Investigations*, Hoboken: Blackwell. A wittgensteini metafora egy olyan játékról, amely a speciális nyelvhasználatot egy gyakorlati céllal (a politikában például a hatalom gyakorlásával és legitimálásával) ötvözi, jól

illeszkedik a politikáról mint stratégiai-taktikai hatalmi sakkról alkotott analógiánkhoz.

A közösség különböző hatalmi területei - mint például a gazdaság, a vallás, a tudomány és a kultúra - közötti változás (lásd a 2.3. fejezetet), ugyanakkor gyakran rendkívül igényes is. Aki nem sajátítja el a politikai nyelv speciális szókincsét és szabálykánonját, azt vagy nem fogják megérteni a politikai diskurzusban, vagy - ami még rosszabb - néhányszor félreértik.

A politikai szókincs három kategóriába sorolható: először is, az intézményi szókincs (pl. kongresszus, elnök, tervezet, törvényjavaslat, meghallgatás); másodsor, az in- terakciós szókincs, amely politikai interakciókat vagy nyelvi aktusokat jelöl (pl. botrány, állásfoglalás, kompromisszum, követelés, megegyezés, vita) és végül, a szakterületi szókincs, amely az adott szakterületek szakzsargonját foglalja magában.²⁰ Ez utóbbiba tartoznak például a digitális és gazdaságpolitikai kifejezések, mint például az ipar és a 4.0 nyílt hozzáférés, vagy a fiskális terminológia, mint például a likviditáskezelés vagy a költségvetési ösztönzés. E szókincs elsajátításához ismerni kell a szavak *jelentését és konnotációját* - tudni kell, hogy a kifejezések mire utalnak, és milyen asszociációk kapcsolódnak hozzájuk. Ez azt is jelenti, hogy meg kell érteni a napi döntéshozók által használt számos rövidítést, amelyekkel időt takarítanak meg és kizárják a nem bennfenteseket a diskurzusból (lásd a 2.5.2. fejezetben a bürokratikus terminológiáról mint hatalmi technikáról szóló értekezésünket). Aki nem tudja megfejtetni a különböző rövidítéseket és akronimákat, annak eleve nehézséget okoz a politikai dokumentumok olvasása.

A politikai nyelv megfelelő szabályai három fő szempont vagy szint szerint határozhatók meg: *tartalom, közvetítés és formalizálási képesség*. A demokratikus kom- petícióban nem mindig azok győznek, akiknek a legjobb ötletek és indoklások vannak az oldalukon; de az mindenképpen igaz, hogy előbb-utóbb azok veszítenek, akiknek nincsenek érvényes érveik. A politikai sarlatánok sikere mindig törekeny és rövid távú, és ez nem von le semmit ennek az elvnek az igazságtartalmából. Ez jelzi a politikai nyelv központi jellemzőjét: az érveket. Az érvek fontossága a politikai nyelv számára világossá válik, ha felidézük e nyelvi forma funkcióját: nemcsak inspirálnia és mozgósítania kell, hanem meg is kell győznie. Ezért ki kell elégítenie az alapvető emberi törekvéseket az értelem és az igazolás, a tájékozódás és az ésszerűség iránt, amint azt az 1.3. fejezetben tárgyaltuk. Ezt a hiányt csak az érvek tölthetik be, mert csak ezek képesek kihívást jelenteni az embereknek, és komolyan venni őket mint racionális politikai szubjektumokat - mint az indokok szolgáltatóit és befogadóit. Az érveket folyamatosan követelik, megkérdőjelezzik, elutasítják és újrafogalmazzák a politikai diskurzusban az ellenfelek, a szövetségesek, a média és a nyilvánosság egyaránt. Ha a politikai, üzleti vagy civil társadalom vezetőinek nincsenek érveik, akkor gyakorlatilag nincs mit mondaniuk.

---

20 Bazil, Vazrik (2010): *Politische Sprache: Politik und Zeitgeschichte*, (8), 3-6. o.; 3.

o. 3. o.

A meggyőző politikai nyelvezethez érvek szükségesek. Azonban messze nem elegendők. Nem minden érv jó érv. Nyilvánvaló, hogy az érvek minőségi kritériumait tárgyalva ki kell hagynunk a materiális, tartalmi oldalt. Egy munkaerő-piaci politika vagy egy klímapolitikai érv érdemi plauzibilitása olyan kérdés, amely a közgazdászok vagy a meteorológusok hatáskörébe tartozik. Mi itt a formai oldalra koncentrálnunk. A megfelelő minőségi kritériumokat már említettük a 2.4. fejezetben, amelyet a politikai hatalom legitimitási kritériumairól szóló értekezésünk részeként vezettünk be. Így most erre az értekezésre támaszkodhatunk. *Először is*, az érvek nem alapulhatnak tudatosan félretájékoztatáson, és nem vezethetik félre a címzetteket releváns tények kihagyásával. *Másodszor*, nem lehetnek Harry G. Frankfurt értelemben vett bullshitek, amelyek értelmetlen szóáradatokban úgy tesznek, mintha értelmet közvetítenének, ahol valójában nincs is. *Harmadszor*, az érveket előállító egyéneknek vagy szervezeteknek a legjobb tudásuk és képességük szerint meg kell vizsgálniuk azokat logikai következetesség, hihetőség, hamisíthatóság és átláthatóság szempontjából.

Ez a három kikötés nem elsősorban etikai kötelezettség a politikai nyelv kontextusában; az ilyen kötelezettségekkel a fejezetben a politikai ethosz 3.2.3szempontjából foglalkozunk. Ehelyett itt elsősorban a politikai diskurzusra vonatkozó óvatossági szabályokról van szó. Ha tehát egy politikus tarthatatlan gazdasági előrejelzéseket terjeszt elő, ha egy vegyipari vállalat vezérigazgatója a jobb ismereteket figyelmen kívül hagyva környezetbarátnak minősít egy növényvédőt, vagy ha egy egyesület képviselője minden orvosi bizonyíték ellenére azt állítja, hogy a dohánytermékek nem károsítják az emberek egészségét, akkor figyelmen kívül hagyja a kellő gondossággal kapcsolatos kötelezettségeit, és elveszíti a hitelességét - és nem csak rövid távon. A legrosszabb esetben az ebből eredő reputációs károk és a bizalomvesztés - mint a cigarettai par esetében - hosszú távon is folytatódhat, és a legpusztítóbb ellenreakciókat válthatja ki. Ugyanez igaz a parancsolatokra is: Ne hazudj, ne hazudj, ne hazudj. Az álérvek mindkét formája olyan magas lebukási kockázattal jár, hogy alkalmazásuk nem érvényes lépés a hatalmi sakkban.

Az érvek magas prioritása azonban korántsem jelenti azt, hogy a politikai nyelvnek nem szabadna *érzelmekkel telítődnie*. Éppen ellenkezőleg, a meggyőző retorika a hallgatóság szenvedélyeit, valamint az észérveit és az ítélőképességét is befolyásolja (lásd még a retorikáról és a közvetítésről szóló 2.5.2. fejezetben leírtakat). Polarizál és pro- vokál, felrázza és magával ragadja hallgatóságát, de megnyugtat és pacifikál is. A címzettek lelkiállapotába belépő vagy azt aktívan megkérdőjelező érzelmi komponens nélkül a politikai nyelv (és így annak érvelő oldala) technokrata és unalmas lesz. A kihívás ebben az összefüggésben hármas: a saját álláspontot formailag és tartalmilag hihető érvekkel alátámasztani; a

célzott és megfelelő érzelm kifejezéssel kapcsolódni a címzettek szenvedélyeihez; és végül a két elem - logosz és pátosz - összekapcsolása a politikai nyelv tartalmában.

A második szint, a közvetítés, arra vonatkozik, hogy az érveket hogyan kell a címzettnek közvetíteni ahhoz, hogy meggyőző erejüket teljes mértékben közvetíteni tudják, azaz hogy a racionális belátás mellett az empatikus megértés is létrejöjjön. Először is, a nyelvi kommunikáció bármely formája vagy *szóbeli* (beszéd, interjú, nyilvános debata, informális beszélgetés stb.) vagy *írásbeli* (tankönyv, újságcikk, állásfoglalás, dosszié, e-mail, azonnali üzenet stb.).²¹ Mindkét alapformának és sajátos formájuknak vannak bizonyos előnyei és hátrányai. Az összetett érveket nem lehet megfelelően összefoglalni egy tweetben. Bár a pontszerű állásfoglalások tömörek és lényegre törőek, ritkán váltanak ki érzelmi lelkesedési viharokat. Az inter- nézetekben fennáll a veszélye, hogy olyan kérdéseket tesznek fel, amelyekre a hatalom szereplője nem akart válaszolni. És így tovább.²² Másodszor, a nyelvi közvetítés szókinccse egy kontinuumon mozog a *szakértői szakdiskurzus* (összetett mondatok, szakkifejezések) és a *laikus diskurzus* (egyszerű mondatok, szakkifejezések nélkül) között. Nyilvánvaló, hogy a szókinccs használata és a szakmai és a hétköznapi nyelv közötti egyensúly döntő fontosságú. Ha például egy infrastrukturális projektről folytatott civil társadalmi párbeszéd során egy építető a hallgatóságot a tervezési eljárásokkal és a területrendezéssel kapcsolatos szakkifejezésekkel bombázza, az nem megértéshez és jóváhagyáshoz, hanem zavarhoz és elidegenedéshez vezet. Másrészt, ha valaki politikai szakértőként részt vesz egy bünnmegelőzésről szóló igazságügyi bizottsági meghallgatáson, jól teszi, ha a szakterület-specifikus szókinccset használja (ismételt delinquencia, prediktív érvényesség, hamis pozitív és negatív eredmények stb.), hogy a tárgyalt diskurzus komplexitásának és a beszélgetőpartnerek módszertani előfeltételeinek is eleget tegyen. Röviden: a politikai nyelv közvetítésének képessége szempontjából mindkét tengelyen való optimális pozicionálás kulcsfontosságú.

Ez négy tényezőtől függ. Az első a *feladó vagy a kommunikátor* állapota. Milyen pozícióban van? Milyen pozíciót foglal el a politikai térben? Milyen nyelvi konvenciók és szabályok kötődnek az ő nyelvéhez.

-
- 21 Érdekes kérdés, hogy az arckifejezések és gesztusok, például a felemelt mutatóujj, a tisztelegés vagy a szemforgatás és a homlokráncolás, de Winston Churchill V. győzelme és Angela Merkel rombusa is tágabb értelemben vett nyelvi kifejezési formák-e. Ezt a témát itt nem kívánjuk elmélyíteni. Az mindenesetre világos, hogy ezek a hatalmi szimbolika lényeges részét képezik, és ezért gyakran kísérik a politikai beszédaktusok tudatos színrevitelét. Lásd a 2.2. fejezetet.
- 22 E tekintetben jó bevezetést nyújt Girth, Heiko (2002): *Sprache und Sprachverwendung in der Politik*, Hamburg: *Sprache und Sprachverwendung in der*

Politik: De Gruyter.; pp. 83ff.

funkció? Egy bizonyos politikai szókincs összeegyeztethetetlen bizonyos hivatalok hivatalos státuszával és politikai pozíciójával. Így például az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának aktív főbíráját általában nem hallani az utcai beszédet használva. Másrészt ez a kommunikációs kánon egyáltalán nem vonatkozik az amerikai elnökjelöltekre. Sőt, a Trump-korszakban teljesen nyilvánvaló, hogy a győztes még egy verbálisan mérgező kampány megnyerését követően is bátran kiterjesztheti nyers, akár durva retorikáját, vagy megfelelően modulálhatja kutyafütyülő politikáját.

A *kutyasíp-politika* kifejezés egyébként a politikai üzenetek egy már jól bevált formájára utal, amely kódolt nyelvet használ.²³ A kódszavak célja, hogy egy kifejezetten megcélzott, kívánt és gyakran nagyon lojális alcsoporttól kapjanak visszhangot. A kifejezés tulajdonképpen pejoratív jellegű, mivel a beszélő részéről megtevesztő szándékot vélelmeznek, aki állítólag ilyen technikákat alkalmaz, például a faji vagy etnikai érzelmek titokban történő felkeltésére. Valójában az analógia egyértelműen a kutyasípra vonatkozik, egy egyszerű eszköze, amelynek magas frekvenciájú hangját a kutyák meghallják, míg az emberek számára nem hallható. Természetesen a modern politikai életben a sípszó a média és a politikai ellenfelek által is fogható és felerősíthető. Így a saját bázisnak elhangzott sípszó így azzal a veszéllyel járhat, hogy felbőszíti a "másik oldalt", és például olyan mozgalmat táplál, mint a "#NeverTrump".

A második tényező a *címzett(ek) státusza és szerepe*: a politikai diskurzus tudatos résztvevői vagy laikusok? Nagy vagy kicsi, heterogén vagy homogén a megszólított csoport? Az állam- és kormányfők által valamennyi polgárukhoz intézett beszédek gyakran jellemzik a képi összehasonlításokat, a rövid szentenciákat, az ismétléseket, az emlékezetes szlogeneket és az idegen szavakról való lemondást. A kommunikációnak ez a formája nemcsak azt biztosítja, hogy az üzenetek a politikai műveltséggel nem rendelkező emberek maximális száma számára érthetőek legyenek. A redundancia és a tömörség révén az alacsony figyelemfelkeltés problémáját is áthidalja.

A harmadik tényező a *tartalom összetettsége*. Az érvek logikailag kifinomultak vagy egyszerűek? Szükséges-e hozzájuk szaktudás, vagy ilyen tudás nélkül is érthetőek? Németországban például a Gazdasági Szakértők Tanácsa, egy makrogazdasági fejlesztéssel foglalkozó tanácsadó testület, amelyet nem hivatalosan "Öt gazdasági bölcs" (*Die fünf Wirtschaftsweisen*) néven emlegetnek, azzal a kihívással néz szembe, hogy rendkívül összetett gazdaságpolitikai témákat dolgozzon fel a nyilvánosság és a szakértők számára egyaránt. Ezt a problémát úgy oldja meg, hogy jelentéseit egy általánosan érthető, rövidített változatban adja közre, amelyet az alábbi elemekkel hangsúlyoznak

---

23 A kifejezés eredetét és jelentését lásd: Safire, William (2008): *Safire politikai*

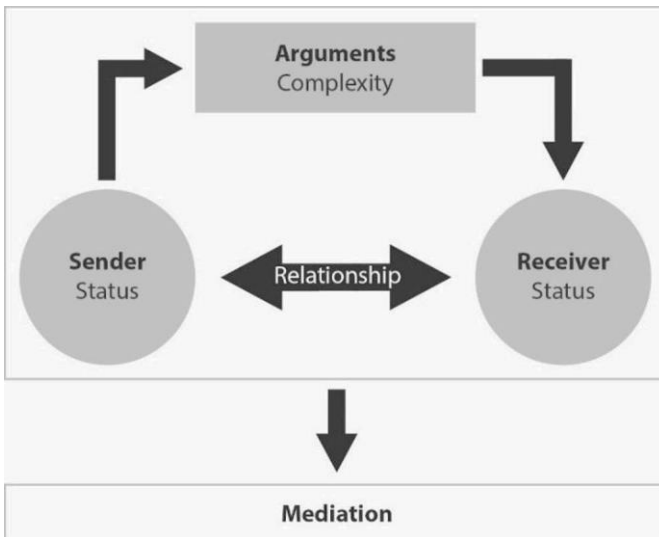
szótára, átdolgozott kiadás, New York: Oxford University Press; 190. o.

kulcsszavak ("Erős fellendülés 2017-ben", "Növekvő kockázatok a pénzügyi rendszerben", "Stabilitás az euróövezet számára" stb.), valamint egy szakmabeli kiegészítés.²⁴

Végül a negyedik és egyben utolsó tényező a *feladó és a címzett közötti kapcsolat* a konkrét helyzetben. Formális vagy informális a kapcsolat? Hierarchikus vagy egyenrangú kapcsolatban állnak? Szövetségesek vagy ellenfelek? Például egy szövetség képviselője és a parlamenti képviselők egy csoportja közötti közvetítés, akik már évek óta ismerik egymást, kategorikusan más szabályokat követ, mint egy újonnan kinevezett kormányzóvivő és egy sor kritikus újságíró közötti közvetítés.

A helyes közvetítési stratégia - matematikai analógiával élve - a négy tényező függvénye: a feladó és a címzett státusza, a tartalom összetettsége és a kapcsolat. E négy tényező egymás elleni kiegyensúlyozása azonban nem oldható meg sematikusan egy képlettel. Ez inkább politikai kompetencia kérdése, amelyet folyamatos gyakorlással, valamint képzéssel és coachinggal lehet elsajátítani (lásd a 2.5.1. és 3.2.3. fejezetet). Ez is a politikai felhatalmazás része.

10. ábra: A politikai közvetítés tényezői

24 Vö. Sachverständigenrat zur Begutachtung der gesamtwirtschaftlichen Entwicklung (2017): Für eine zukunftsorientierte Wirtschaftspolitik. Jahresgutachten, [online] https://www.sachverstaendigenrat-wirtschaft.de/fileadmin/dateiablage/gutachten/jg201718/JG2017-18_gesamt_Website.pdf, lekérdezve: 2017.12.21.

A politikai nyelv harmadik fő szempontja a formalizálási képesség. Ebben a politikai nyelv nagymértékben különbözik számos más nyelvi formától, a más jelentős hatalmi területekről, például a vallás vagy a kultúra nyelvétől is. A politikai nyelvi aktusokat - mind a beszélt, mind az írott nyelvi aktusokat - le kell tudni fordítani vagy le kell tudni sűríteni a jog és a közigazgatás formális dikciójába. A hangsúly itt azonban a formalizálási *képességen* van. Nem minden politikai mondatot kell jogi vagy közigazgatási nyelvzetbe foglalni. Ez ugyanis rendkívül negatívan befolyásolná az általános érthetőséget és kommunikálhatóságot. De a tartalmi jelentésnek és a megfelelő érveknek összeegyeztethetőnek kell lenniük a megfelelő szaknyelvvvel. Ennek döntő oka van: a politika alapelve a kollektívan kötelező magatartási normák engedélyezése és érvényesítése, valamint a legitimitás normáinak megállapítása (lásd a 2.3.3. fejezetet). A politikai szereplők meghatározzák a társadalmi interakció szabályait, és így időnként jelentős mértékben beavatkoznak a polgárok és a szervezetek életébe - a globális szoftvercégektől kezdve a méhészek helyi egyesületeiig. Ezért lehetővé kell tenni a politikai cselekvés jogszerűségének ellenőrzését és legitimitásának ellenőrzését, akár az alkotmánybíróságok absztrakt és konkrét bírósági felülvizsgálatának mértékéig.

A politikai nyelv elsajátítása szempontjából a formalizálási képesség kritériuma mindenekelőtt a jogi fogalmak és a politikai döntéshozatalhoz való viszonyuk megfelelő alapvető megértését jelenti. Ez nem jelenti azt, hogy akár a hatalmi tanácsadónak, akár az ügyfeleknek jogi képzésben kell részesülniük, sem azt, hogy a politikát kizárólag jogi szempontból kellene értékelniük. A jogtudomány azért van, hogy támogassa a politikát, nem pedig fordítva. A hangsúly inkább azon a gyakorlati következményen van, hogy a jogi dimenziót mindig a politika nyelvén kell figyelembe venni, lehetséges komplikációként és kockázatként kell tekinteni rá, és be kell vonni a tanácsadói tevékenységbe.

3.2.3 Politikai etosz

A politikai ethosz elsajátítása a felhatalmazás harmadik feladata. Elmélyíti a hatalmi sakk (a "tábla") alapvető megértését azáltal, hogy a politikai logikát és nyelvet kiegészíti azokkal a felelőségekkel és kötelességekkel, amelyek a hatalmi szereplőt és a hatalmi tanácsadót - *homo consultantus* és *homo consultans* - egyaránt terhelik. Amikor politikai ethoszról beszélünk, nem pusztán törvénytiszteletre vagy politikai korrektségre gondolunk. Az előbbi magától értetődő. A liberális jogállam törvényeinek betartása elengedhetetlen a demokratikus hatalmi sakkban való részvételhez, és ezen a ponton nem szorul további magyarázatra. Az utóbbinak egyébként számunkra semmi köze az etikához. A politikai korrektség olyan nyelvi hatalmi technika, amellyel az érdekképviseletek befolyásolják a politikai nyelv elfogadott szókincsét és igényt tartanak a közjó feletti szuverenitásra. Sok mondanivaló van

a politikai korrektség és a politikai korrektségnek a közbeszédre gyakorolt hatásairól és tilalmairól. Az említett témát azonban ezen a ponton szeretném elhagyni.²⁵ Politikai etika alatt ehelyett azokat az íratlan, de mindig implicit módon feltételezett értékeket és cselekvési normákat értjük, amelyekhez a demokratikus hatalmi sakk minden szereplője - személyek és szervezetek egyaránt - kötődik. Ezek alkotják az intézmények legitimációs feltételeinek megfelelőjét, amelyeket a 2.4. fejezetben ismertettünk.

Így értelmezve a politikai ethosz három alapvető értéken vagy erényen alapul: az *igazságosságon*, a *megbízhatóságon* és a *közjó-orientáltságon*. Ezek az értékek önmagukban nem jelentenek (kizárólagos) célt. Előfeltételei annak, hogy a hatalom szereplői hitelesen tudják kommunikálni politikai álláspontjukat, tartós szövetségeket tudjanak kötni és különböző embercsoportokat tudjanak mozgósítani stratégiai érdekeik érvényesítésére. Ezek tehát a tisztességes és hatékony demokratikus verseny normatív előfeltételei, amelytől a jogállam függ, de amelyet - hogy még egyszer visszatérjek Ernst-Wolfgang Böckenförde-hez - nem tud garantálni.²⁶ Ezt a garanciát magának a politikai erőtér szereplőinek kell vállalniuk. Ez a megélt demokratikus kultúra szerves része, és csak folyamatos gyakorlással, hagyományokkal, reflexióval és nem utolsósorban önkéntes önellenőrzéssel tartható fenn. Az első alapérték, az *őszinteség* nem követeli meg, hogy a hatalom szereplői és a hatalmi tanácsadók minden kétséget kizáróan igazak legyenek. Tévedni emberi dolog. Ha a hibákra racionálisan, és nem csak reakciószerűen reflektálunk, akkor még fontos lehetőséget is kínálnak a saját stratégiai képességek értékelésére és javítására (lásd a stratégiai kudarcról szóló értekezésünket a 2.5.2. fejezetben). Igazságosnak lenni inkább azt jelenti, hogy az egyének és szervezetek politikai nyilatkozatainak és tetteinek egybe kell esniük. Az igazságosság elve a hatalmi sakkban a diskurzus és a gyakorlat konvergenciája. Ennek az értéknek a relevanciája különösen akkor válik nyilvánvalóvá, amikor lábbal tiporják: a bigottságban. A közelmúlt lenyűgözően hírhedt példája a ham- burgi Schanzenviertel baloldali radikálisok általi feldúlása 2017 júliusában. Aktivisták ezrei szállták meg a kerületet a hamburgi G-csúcs20 alkalmából, és transzparensen olyan jelszavakat vittek, mint a "béke" és az "igazságosság". Az eltérés az aktivisták erkölcsi felsőbbrendűsége való igénye a csúcstalálkozó résztvevőivel szemben és a tényleges tetteik között a baloldaliak körében hatalmas szolidaritásvesztéshez vezetett, és nem csak Hamburgban. A következtetés egyszerű: Molotov-koktéllal a kezében nem támogatható hitelesen a pacizmust, nem hirdethetsz globális szolidaritást, miközben üzleteket és vállalkozásokat fosztogatsz. Természetesen ez az őszintétlenség nem politikai ritkaság, és természetesen nem is csak a baloldali szcénára jellemző. A

25 Lásd még pl. Braun, Johann (2015): Die offene Gesellschaft und ihre Grenzen, *Rechts- theorie*, 46 (2), pp. 151-177.

26 Böckenförde (1967): 93. o.; lásd még a 2.4. fejezetet.

A hatások azonban pusztítóak: politikai kiábrándultság, cinizmus és apátia. Aki azt feltételezi, hogy a politikai szereplők mindig csak egyet mondanak, aztán mást tesznek, az végül elfordul a politikától. Az őszinteség ezzel szemben hitelességet és az elvárások biztosítékát teremti meg: a politikai kommunikáció címzettjei bizhatnak abban, hogy a döntéshozók tettei valóban megfelelnek a szavaiknak.

Az őszinteség jelentősége kiterjed a hozzá szorosan kapcsolódó őszinteség elvére is. Ez óriási jelentőséggel bír mind a tanácsadás, mind a szakpolitikák kialakítása szempontjából. Ha például egy tanácsadó felismeri, hogy az ügyfél súlyos stratégiai hiba előtt áll, de ezt a felismerést elhallgatja (például azért, hogy elkerülje az ügyfél nemtetszését), akkor a tanácsadó nem tesz eleget felelősségének és etikájának. Az őszinteség elve - a megalapozott vélemény kinyilvánítása még a kritika és az ellenállás kockázatával is - nem jelenti azt, hogy a homo consultansnak lekezelnie kellene a homo consultandosokat, vagy fel kellene mentenie az ügyfeleket a döntések alól. A homo consultans mindig újra csak a *homo consultandus* tanácsadója és szolgáltatója, ő maga is szereplő saját célokkal és érdekekkel. Ezt a kettős és potenciálisan konfliktusos feladatot leginkább a lázadás és az alázatosság közötti kötélháncént lehet leírni. Ezt a kötélháncot a képviselőknek vagy parlamenti képviselőknek és az egyesületek képviselőinek is végig kell járniuk. Mindkét szereplőcsoportnak mandátuma van arra, hogy választóik és tagjaik nevében alakítsák a politikát. Ennek során kötelességük nemcsak a kellemetlen igazságokat feltárni politikai ügyfeleik előtt, hanem - legalábbis átmenetileg - akár ügyfeleik aktuális véleményével ellentétesen is cselekedniük, ha egy hosszú távú politikai cél ezt megkívánja. Ugyanakkor elszámoltathatók maradnak ügyfeleiknek. Ha folyamatosan nem veszik komolyan az ügyfelek aggodalmait, kívánságait és meggyőződését, akkor már nem képviselik őket.

A második alapelv, a *megbízhatóság*, akkor teljesül, ha a szereplő pozíciói és cselekedetei koherensek és időben stabilak. Ha valaki ma környezetvédőként kampányol a kibocsátáscsökkentésért és az éghajlatvédelemért, holnap egy szénipari vállalatnál kezd el tanácsadással foglalkozni, holnapután pedig egy napenergia-termelőnél dolgozik, az nem megbízható, hogy nyíltan és polemikusan fogalmazzunk. Ha politikailag támogatjuk az ilyen szereplőket, akkor azt mindig azzal a kockázattal tesszük, hogy bármikor hirtelen megváltoztathatják álláspontjukat.

Ebben az összefüggésben fontos szem előtt tartani az igazságosság és a megbízhatóság közötti különbséget. Azok, akik nem őszinték, ennek ellenére hosszabb időn keresztül következetesen képviselhetik ugyanazt az álláspontot - azonban ezt az álláspontot soha vagy csak ritkán ültetik át a gyakorlatba. Azok, akik nem megbízhatóak, talán mindig azt teszik, amit mondanak, a probléma az, hogy mindig változtatják az álláspontjukat. Röviden: a nem őszinte személyek bigottak, a megbízhatatlanok elvtelenek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a

szereplők soha nem változtathatják meg álláspontjukat a

politikai életrajzuk során. Otto Schily német ex-belügyminisztert, aki a radikális baloldali RAF (Vörös Hadsereg Frakció, egy 1970-ben alapított szélsőbaloldali terrorista csoport) szimpatizánsából fokozatosan átalakult rendpárti politikussá, senki sem vádolhatta meg hiteltelentéssel. Schily szemléletváltása egy fokozatos fejlődési folyamat eredménye, amelynek meggyőző okai vannak. Hasonló a helyzet Colin Powell nyugalmazott négycsillagos tábornok, a vezérkari főnökök egyesített bizottságának volt elnöke, az Egyesült Államok nemzetbiztonsági tanácsadója és külügyminisztere esetében is. Powell meggyőződéses intervencionistaként és a neokonzervatív Bush-adminisztráció tagjaként lépett a világ színpadára, és - az iraki háború és az úgynevezett "terrorizmus elleni háború" tapasztalatai után

- a háború ellenségeként és a demokraták támogatójaként hagyta el. Amikor meghallotta, hogy George W. Bush elnök "úgy alszik, mint egy csecsemő" az Irak elleni háború előestéjén, Powell ellentmondott: "Én is úgy alszom, mint egy csecsemő. Kétóránként felébredek, és sikoltozom".²⁷ A megbízhatóság hiánya éppen akkor áll fenn, ha a politikai álláspontok ilyen alapvető változásainak nincsenek meggyőző tartalmi indokai, és ha ezek az álláspontváltások nem fokozatosan, hanem hirtelen következnek be.

A megbízhatóság ugyanolyan kulcsfontosságú a politikai siker és az egész demokratikus verseny integritása szempontjából, mint az igazmondás. Aki nem hiteles, az nem tud stabil és fenntartható szövetségeket kötni, nem tudja tartósan mozgósítani a polgárokat saját céljai érdekében, nem tud hiteles üzeneteket közvetíteni, és nem tud hosszú távú politikai stratégiákat kidolgozni és végrehajtani. Csak a megbízhatóság teremt állandóságot és kiszámíthatóságot a politikai hatalmi sakkban.

A politikai éthosz harmadik és egyben utolsó elve a *közjó-elv*. Ennek az alapértéknek a meghatározásakor a 2.4. fejezet megállapításaira hivatkozhatunk, ahol részletesen tárgyaltuk a közjó kulcsfogalmát. A közjó-orientáció nem egy - feltételezhetően - objektív erkölcsi jó iránti elkötelezettség, amely a lakosság tényleges érdekeitől függetlenül létezik, vagy az egyetemes politikai célok (például a teljes foglalkoztatottság, a külföldiek integrációja, a társadalmi egyenlőség) listájához viszonyítva. Az ilyen úgynevezett szubsztancialista vagy materiális koncepciók, amelyek a közjó tartalmát ex ante meghatározzák, összeegyeztethetetlenek a liberális társadalmak pluralista érdekeivel és a demokratikus döntéshozatal nyitottságával. Azt, hogy mi alkotja egy közösség jólétét, csak utólag - vagyis az eszmék demokratikus versenyének mindig ideiglenes eredményét tekintve - lehet megállapítani, amelyet az eljárási normák, a politikai kultúra és az érdekképviseletek értelmezési horizontja tartalmaz és korlátoz.

---

27 Kaplan, Fred (2004): Colin Powell tragédiája: Bush elnöksége hogyan tette tönkre

őt, in: Slate február 19-től [2004,online] <https://slate.com/news-and-politics/2004/02/the-tragedy-of-colin-powell.html>, visszakeresve 2017.12.21-én.

Ha azonban a közjó nem egy objektív, tartalmilag előre meghatározott mennyiség, akkor miből kellene a hatalmi szereplőnek és a hatalmi tanácsadónak tájékozódnia? Mi a közjó orientációjának fix pontja? A válasz erre a nehéz és ritkán tárgyalt kérdésre két egymást kiegészítő részből áll. *Először is*, a közjó-orientáció megköveteli az írott és íratlan demokratikus eljárási normák és elvek feltétlen tiszteletét és védelmét. Mivel a közjó nem előzi meg a demokratikus döntést, hanem abból fakad, csak a demokratikus politikaalkotás szolgálhatja a közjót. Ez a nyilvánvaló parancsolatok és tilalmak sora mellett (a választási eredmények elismerése, a választott tisztségviselők megvesztegetésének tilalma, az ellenzék megfélemlítésének tilalma, a sajtószabadság tiszteletben tartása stb.) a demokratikus rend védelmét is magában foglalja. Aki például bórszín, származás vagy vallás alapján megfosztja a polgárokat politikai jogait, az nem demokratikus ellenfél, akit az eszmék versenyében versenytársként kell elismerni, hanem a demokrácia ellensége. Nem tartozik az ellenségnek azzal, hogy vitákba és érvelő vitákba bocsátkozzon; ezeket a jogállam minden eszközeivel le kell küzdeni. Ez a védekező demokrácia elve. A válasz *második* része a "közös" jelzőre utal, mint a "közjó" összetétel részeként. A közjó a közösség egészének jólétét jelenti, nem pedig egyetlen, politikailag győztes érdekcsoport jólétét.²⁸ Ennek a vezérelvnek az inkluzív jellegét minden hatalmi szereplőnek és érdekcsoportnak figyelembe kell vennie, amikor aggodalmait artikulálja. Itt a homo consultansnak kötelessége, hogy az ügyfelek számára világossá tegye a közjónak az érdekképviselő szempontjából betöltött óriási jelentőségét. A közjó felé való orientálódás azt jelenti, hogy a politikai célok kialakításakor figyelembe kell venni más társadalmi csoportok legitim és potenciálisan ellentétes érdekeit, és ha erre jó okunk van, felül kell vizsgálni a saját álláspontunkat. A közjó-orientáció ellentéte az önző partikularizmus. Az önző politizálás, a partikuláris érdekek kíméletlen érvényesítése mások kárára, összeegyeztethetetlen a következőkkel a közjó.

---

28 Lásd Claus Offe (2001) esszéjét: "Wessen Wohl ist das Gemeinwohl?" ("Kinek a jó a közjó?") Az a felismerés, hogy a közjó a közösség egészének javára vonatkozik, nem pedig pusztán egy alcsoport javára, alapvetően csak a kiindulópontja egy sor más problémának: Azonos-e ez a közösség minden tagjának összességével? Ha igen, akkor csak a Pareto-optimális döntések szolgálják a közjót? (Lásd Neidhardt (2002) álláspontját). Ha nem - és ez tűnik a valószínűbb válasznak -, akkor hogyan kell meghatározni a közösséget? Ezek a kérdések még mindig a politikai elméleten keresztül várják a választ. Itt azonban nem tudunk mélyebben belemenni a témába.

Demokráciánknak ez az íratlan alapnormája rendszeresen megnyilvánul az újonnan megválasztott kormányfők államférfíúi magatartásában. Angela Merkel például 2009 szeptemberi választási győzelme után kijelentette, hogy "minden német kancellárja" akar lenni - nem csak a CDU szavazóinak. Ugyanez a gesztus megtalálható a civil társadalom és a gazdasági érdekcsoportok által a politikailag vitatott témákban tett nyilatkozatokban is. A környezetvédelmi lobbisták, mint például a Greenpeace vagy a WWF, ragaszkodnak ahhoz, hogy az áramellátás fokozatos átállítása az újrahasznosítható forrásokra nemcsak a környezetet védi, hanem a gazdaságnak is jót tesz, munkahelyeket teremt és megerősíti Németország piacvezető szerepét a jövő technológiáiban.²⁹ A gyógyszer- és orvostechikai eszközök gyártói viszont mindig arra törekednek, hogy az egyes termékek engedélyezéséhez fűződő gazdasági érdekeik és a közegészségügy javításának céljai egybeessenek. Mindezekben és hasonló esetekben a kihívás természetesen az, hogy az ilyen kijelentéseket ne pusztán szájhősködésként, hanem őszinte szándéknyilatkozatként jelenítsük meg. Az ezzel együtt járó kérdés, hogy a közjóorientáció mennyi kompromisszumot igényel, és mennyire kell hajlandónak lenni saját érdekek kritikusa megkérdőjelezésére és módosítására, mindig is a demokratikus gyakorlat és elmélet vitás pontja volt.³⁰ Mi sem állítjuk, hogy végleges választ adunk, hanem megelégszünk a probléma természetének felvázolásával.

Mindenesetre világossá kellett volna válnia a közjó-orientáció fontosságának, hogy a hatalmi sakkban sikeresen irányítsuk a mérkőzést. A hatalmi sakk valóban egy olyan játék, amely a politikai érdekek ügyes pozicionálás és stratégiaépítés révén történő érvényesítése körül forog - de ezeknek az érdekeknek egyrészt meg kell felelniük a demokratikus játékszabályoknak, másrészt összeegyeztethetőnek kell lenniük más érdekekkel (azaz nem tisztán önzőnek kell lenniük). Ellenkező esetben a hatalmi szereplőt kizárhatják a játékból, vagy a klientizmus és a saját érdekek politikájának folytatásának lesújtó vádjával szembesülhet (lásd a 3.2.1. fejezetet). A politikai ethosz többi alapértékéhez, az őszinteséghez és a megbízhatósághoz hasonlóan a közjó-orientáció nemcsak az etika, hanem a politikai ész parancsa is.

3.2.4 A felhatalmazás eszközei és technikái

A politikai logika, a politikai nyelv és a politikai ethosz segítségével körvonalazódnak a felhatalmazás központi feladatai. Ha a szereplők internalizálták a hatalmi sakk e három elemét, akkor megértették a "táblát". Elsajátítják a politikai játék mechanizmusait és szabályait. Ez azonban felveti a kérdést, hogy milyen eszközökkel

29 Vö. <https://www.greenpeace.de/themen/energiewende/energiewende-mit-plan> és

<http://www.wwf.de/themen-projekte/klima-energie/energiepolitik/energiewende/>.

30 Kiváló bevezetést nyújt a témába Fung et al. (2012).

és technikák, amelyekkel a homo consultans a homo con- sultandusnak, azaz a homo con- sultandusnak egy ilyen gondolkodási sémát és a hozzá tartozó kompetenciákat adhat. Most a hatalmi vezetési tantervnek ezt a lényeges elemét szeretnénk elmagyarázni.

A felhatalmazás készségeinek három aspektusa van: képzés és coaching, szervezeti tanácsadás és navigáció.

A *tréning* és a *coaching* kifejezéseket a mindennapi nyelvhasználatban gyakran összevetjük. Ennek oka, hogy mindkét feladatot (legyen szó akár a sportról, akár az üzleti életéről vagy a politikáról) többnyire egy és ugyanaz a személy végzi. Ennek ellenére érdemes világosan megkülönböztetni őket. Ennek illusztrálására nézzük meg a labdarúgást. Itt az edzések azok az egyes meccsek közötti időközök, amelyekben a futballisták az edzettségükön dolgoznak, szabványokat és mozdulatokat gyakorolnak, átnézik a meccsfelvételeket a hibák és lehetőségek szempontjából, és így tovább - mindezt az edzőjük irányításával. Az edzés azonban a játék *közben*, a jól ismert edzői zónából, az oldalon mellől történik; itt a futballmenedzser (hogy elkerüljük a tréner vagy edző zavaros kifejezéseket) valós időben ad utasításokat, visszajelzést és kritikát az egyes játékosoknak, taktikai változtatásokat eszközöl, játékosokat cserél és szurkol a csapatnak.

A politikai hatalmi tanácsadásban nagyon hasonló a helyzet. A képzés során a hatalmi tanácsadó felkészíti az ügyfelet a politikai szintéren való részvételre. Először is alapvető ismereteket nyújt a közösség politikai logikájáról (rendszerlogika, döntési logika, szervezési logika és kommunikációs logika), intézményeiről és mechanizmusairól. Mivel itt a hangsúly a gyakorlati kompetencia megszerzésén és nem az elméleti ismereteken van, ez a közvetítés általában interaktív (és nem előadásos) formában történik. A tanácsadók és az ügyfelek workshopokon vagy tervezési játékokban vitatják meg a jogalkotási folyamatok részletes felépítését, az uniós irányelvek végrehajtását vagy egy miniszteri konferencia eljárásait. Másodszor, a képzés magában foglalja a kommunikációs készségek elsajátítását, a politikai nyelv beszédben és írásban való elsajátítását. A felhatalmazásnak ez az aspektusa a témák és módszerek széles skáláját öleli fel. A legfontosabb rövidítések elsajátításától kezdve az egyes magas beosztású személyeknek szóló különböző megszólításokon át ("Tisztelt" vagy "Őexcellenciája" stb.) a különböző típusú politikai szövegek (dossziék, megállapodások, törvények, rendeletek stb.) megszerkesztésén át a kamerák előtti retorikai gyakorlatig terjed. A 3.2.2. fejezetben tárgyaltak szerint a politikai nyelv és például a gazdasági vagy tudományos nyelv közötti fordítási folyamat is ide tartozik. A képzés harmadik szempontja a politikai ethosz, valamint a közösség narratívájának és értékének megértése. Ez utóbbi döntő kihívást jelent a homo consultans számára a nemzetközi ügyfelek, például a globális konglomerátumok vagy a külkereskedelmi szervezetek tekintetében.

Ezek a hatalmi szereplők több tucat államban tevékenykednek anélkül, hogy feltétlenül ismernék azok kulturális sajátosságait (például az adatvédelem jelentőségét a német politikában vagy a személyes kapcsolatok fontosságát a politikai és gazdasági kapcsolatokban Kínában). A homo consultantsnak tehát a fordítás mellett kulturális közvetítőként is kell működnie.

A coaching ezután úgy történik, hogy a homo consultantus-t végigkíséri a politikailag releváns tevékenységei során, mind *belsőleg*, mind *külsőleg*. Az előbbieket közé tartoznak például a stratégiai megbeszélések a vállalat felügyelőbizottságával vagy az érintett egyesület vezetőségi szintjével, de például egy civil szervezet belső professzionalizálási és átszervezési tevékenysége is. Az utóbbi a külső kommunikáció széles skáláját öleli fel - a nyilvános nyilatkozatoktól a szakkonferenciákon való megjelenésen át a döntéshozókkal folytatott egyéni megbeszélésekig. A hatalmi tanácsadó mindig készen áll arra, hogy az ügyfélnek visszajelzést adjon az állásfoglalásokról, levelezésekről vagy beszédekről. Jelen van a kulcsfontosságú megbeszéléseken.

– nem azért, hogy javaslatokat suttogjon a pálya széléről, hanem hogy felmérje az ügyfél képességeit *a cselekményben*, és a további képzést az ügyfél teljesítményéhez és mediációs készségeihez igazítsa. Végül, de nem utolsósorban a homo consultans feladata az is, hogy megismertesse az ügyfelet a politikai eseményekkel (parlamentariestek, szakkonferenciák, pártkongresszusok, fesztiválok stb.), az érintett szereplőkkel, azok céljaival, érdekeivel, hatalmi erőforrásaival és sajátosságaival. A hatalmi tanácsadó mentorként és pilótaként járja be a politikai területet.

Míg a tréning és a coaching célja az egyes személyek (vagy kisebb csoportok) alkalmassá tétele a hatalmi sakkozásra, addig a *szervezeti tanácsadás* az intézményi struktúrák optimalizálására összpontosít. Természetesen a szervezeti tanácsadás struktúrája és fókusza aszerint változik, hogy a hatalmi vezetés melyik célja - a politikai vezetés vagy a lobbivezetés - áll a középpontban. A minisztériumok, tárcák és más ügynökségek esetében ez magában foglalja például az idő- és erőforrás-takarékos hierarchiák vagy folyamatok kidolgozását és bevezetését, hogy lehetővé váljon a kihívásokra és válsághelyzetekre való fokozott reagálás. Pártok esetében a politikai szervezeti tanácsadás célja lehet egy kampányközpont (egy úgynevezett "hadiszoba") létrehozása a következő választási kampányra való felkészülés és az üzenetek sikeres és fenntartható kommunikációja a választók felé. A magánszektor szereplői esetében a hangsúly az érdekképviseleti struktúrák létrehozására vagy optimalizálására helyeződik, hogy felmérjék a szabályozás tervezett változásainak a vállalkozás fejlődésére gyakorolt hatását, kapcsolattartókat jelöljenek ki a döntéshozók számára, és hogy elfogadják a politikai szférából érkező kritikákat. Az eltérő hangsúlyok ellenére a politikai szervezeti tanácsadásnak mindig ugyanaz az alapvető célja: csapatok kialakítása, döntéshozatali, kommunikációs és együttműködési struktúrák létrehozása,

valamint a hatékony és eredményes munkavégzéshez szükséges munkaritmusok kialakítása.

a belső és külső fellépést, lehetővé téve a politikai stratégiák céltudatos kidolgozását és végrehajtását.

A sikeres szervezeti tanácsadás megköveteli, hogy a homo consultantsnak világos analitikus rálátása legyen a szervezet *tényleges állapotára* papíron (szervezeti diagramok, munka- és információk folyamatok folyamatábrái stb.) és a stratégiai erejére (szervezeti képesség, mozgósítási képesség, hálózati képesség, közvetítési képesség, hírnév, pénzügyi potenciál és áldozatvállalási hajlandóság, lásd a 2.5.2. fejezetet). Ugyanakkor a belső erőviszonyok, a rivalizálás, az egyéni szimpátiák és ellenségeskedések, valamint az uralkodó hangulat iránti érzékenységre is szükség van. A legkifinomultabb szerkezetátalakítási terv is értéktelen, ha egy régóta működő igazgatótanácsi tag sértett hiúságán, egy civil szervezet tagságának önképén, vagy a bürokratikus személyzetnek a bevált munkamódszerek elhagyására irányuló vonakodásán bukik meg. A homo consultants nem tudja ezeket a kihívásokat politikai szaktudással és érdemi szakértelemmel kezelni; itt empátiára és emberismeretre, azaz emberismeretre van szükség, és nem utolsósorban saját korlátainak reális felmérésére. Itt találkozunk, amint azt a 3.2.3. fejezetben kiemeltük, a lázadás és az alázat közötti egyensúlyozással. A hatalmi tanácsadónak kötelessége szem előtt tartani az ügyfél hiányosságait (mindig az arányosság és a tisztelet jegyében) és megoldásokat javasolni; de nem mentesítheti a hatalmi szereplőket a felelősség alól, hogy felismerjék saját hiányosságaikat és elfogadják a megoldásokat.

A harmadik szempontot, a *navigációt*, már említettük a hatalmi tanácsadó és a politikai pilóta összehasonlításánál. A révkalauzok annyira jól ismerik a vizet, hogy képesek megmutatni a kapitánynak egy biztonságos útvonalat, vagy még jobb esetben többféle alternatív útvonalat a célkikötőbe - zátonyok, viharos területek és alattomos áramlatok mellett. Ezzel analóg módon a homo consultants számára a navigáció kihívása *egyrészt a* politikai rendszer strukturális kockázatainak és lehetőségeinek megvilágítását jelenti az ügyfél céljai szempontjából; *másrészt pedig* annak jelzését, hogy a rendszeren keresztül milyen utak vezethetnek ezekhez a célokhoz, valamint az ezekhez a különböző utakhoz kapcsolódó kihívásokat. A hatalmi sakk stratégiai konstanciáira vonatkozó orientáció biztosítása különösen (de nem csak) a nemzetközi ügyfelek számára fontos, akik néha távol állnak a rendszer logikájától és a közösség napi politikájától, és politikai pozicionálásukat egy globális, transznacionális stratégia részeként értelmezik. Ez a feladatkör tehát magában foglalja a politikai rendszerviszonyok logikájára vonatkozó központi kérdések konkrét, alkalmazás-szerű tisztázását, mint például: Milyen döntéshozatali hatalommal rendelkeznek a regionális és nemzeti kormányok egy-egy, a szereplő számára jelentős szakpolitikai területen? Milyen a viszony az uniós döntéshozatali szint és a tagállami kormányok között?

- és milyen lépéseket kell tenni nemzeti szinten ahhoz, hogy befolyást szerezzenek az

EU-ban?

Milyen intézményi szakaszokon megy keresztül egy vonatkozó jogszabály a megszületésétől a kihirdetéséig - és milyen befolyásolási csatornák léteznek ezekben a szakaszokban? Mindenekelőtt, milyen hatással vannak ezek a strukturális sajátosságok a szereplő érdekeire? A fent említett képzéssel való kapcsolat nyilvánvaló. Míg az utóbbi célja a politikai gondolkodásmód kialakítása az ügyfél részéről, addig a navigáció arról szól, hogy ezt a gondolkodásmódot a hatalmi mezőben való tájékozódásra használjuk. A biztonságos navigáció a sikeres képzésre épül.

A navigáció mint tanácsadói feladat nem tévesztendő össze a stratégiafejlesztéssel. Ez utóbbi a konkrét és világosan meghatározott stratégiai célhoz vezető ideális ok-okozati út (maximális esély a sikerre, minimális költség) azonosítása, figyelembe véve a stratégiai környezetet, azaz: időhorizontot, változókat és állandókat (lásd 2.5.2. fejezet); a sűrítés körébe tartozik (lásd 3.3. fejezet). A navigáció tehát a sikeres stratégiaalkotás, valamint a szervezés és koordináció előfeltétele. A politikai terep és annak intézményi, eljárási útvonalainak meghatározásával megteremti a hatalmi tanácsadók és a hatalmi szereplők számára a politikai stratégia kidolgozásának és végrehajtásának alapjait. Ehhez azonban még egy másik komponens is elengedhetetlen: a politikai, jogi és társadalmi fejleményekről és témákról, valamint az ügyfél érdekei szempontjából releváns szereplőkről szóló információk gyűjtése és elemzése. Ezt a központi elemet a következő részben a hatalomvezetés második fő fogalma - a sűrítés - alatt részletesen ismertetjük.

3.3 KONDENZÍROZÁS

Az előző fejezetben felvázoltuk a felhatalmazás kulcsfogalmát és a hatalmi sakkban a tábla megértésének feltételeit. A hangsúly ott a teljes politikai mező stratégiai állandóinak: a politikai logikának, a politikai nyelvnek és a politikai ethosznak az internalizálására összpontosítottunk. Most rátérünk a hatalmi sakk pozícióelemzésének sűrítő fogalmára. A játékstratégiák kidolgozásához és a játék irányításának átvételéhez a hatalmi szereplőnek képesnek kell lennie arra, hogy megértse a táblán lévő konkrét konstellációkat, és azokat a céljai szempontjából értékelje. Az ilyen konstellációk a teljes mező egy politikai részterületéhez vagy több részterületéhez - *arénáról* is beszélünk - rendelkezők (pl. közlekedés- és infrastruktúrapolitika, egészségpolitika, digitális politika).³¹ Ezek az arénák négy fő elemből állnak: *először is* a politikai szereplők vagy érdekeltek, érdekeik és az egyensúlyuk.

---

31 Egy rövid megjegyzés a terminológiáról. Az *aréna* kifejezés azt a konkrét politikai cselekvési teret jelöli, amelyben egy hatalmi szereplő mozog. Ezen a cselekvési

téren belül számos szakpolitikai terület vagy politikai részterület (fogyasztóvédelmi politika, adópolitika, ifjúságvédelmi politika, egészségügy

hatalom közöttük; *másodszor*, a politikai kérdések és a szereplők közötti vitás pontok; *harmadszor*, a politikai szintér konkrét törvényei, szabályai, normái stb.; *negyedszer*, a politikai szintér reformprojektjei, fejleményei és tendenciái.

Ez a négy elem alkotja az energiasakk *stratégiai változóit*, azokat a tényezőket, amelyek az alapszabályokkal ellentétben mindig változhatnak a játék során. A sűrítés célja tehát az, hogy folyamatosan frissülő, kompakt ismereteket nyújtson az adott politikai szintérről, amely lehetővé teszi a hatalmi játékos számára, hogy felmérje saját helyzetét és stratégiákat alakítson ki. Ez azt jelenti, hogy a homo consultansnak gyorsan, tömören és érthetően kell tájékoztatnia ügyfeleit minden releváns politikai és társadalmi fejleményről. Az információ pusztá megszerzése és közvetítése azonban csak az első összetevője vagy a sűrítés első fázisa. Az egymást követő szűrés, osztályozás és (valószínűségi) értékelés nélkül a politikai információnak kevés stratégiai értéke van. Az alábbiakban felvázoljuk a politikai helyzetelemzés négyfázisú modelljét. Ez a modell egy politikai cselekvési terv kidolgozásában merül ki. Így a politikai felhatalmazás és a politikai befolyásolás két vezérelve között alkotja a csuklót.

3.3.1 A négyfázisú modell

A négyfázisú modell a helyzetelemzés különböző lépéseit mutatja be. Mindegyik fázis a politikai adatok analitikus gazdagítását foglalja magában - a tiszta információk "nyers tömegével" kezdve, és a stratégiai értékeléssel és a javasolt intézkedésekkel tetőzik.

fázis (1) Monitoring és hírszerzés

A politikai helyzetelemzés első szakasza a központi kérdésre irányul: Mit kell tudni? Ez a kérdés a szereplő politikai színterével kapcsolatban korántsem banális, különösen a digitalizációnak köszönhető exponenciális adatszövedés összefüggésében (lásd a fejezeteket és 2.3.2 a 3.2.2. fejezetet). A 24 órás hírciklusok napjaiban ügynökségi jelentések, sajtóközlemények, hírek, kommentárok ezrei jelennek meg,

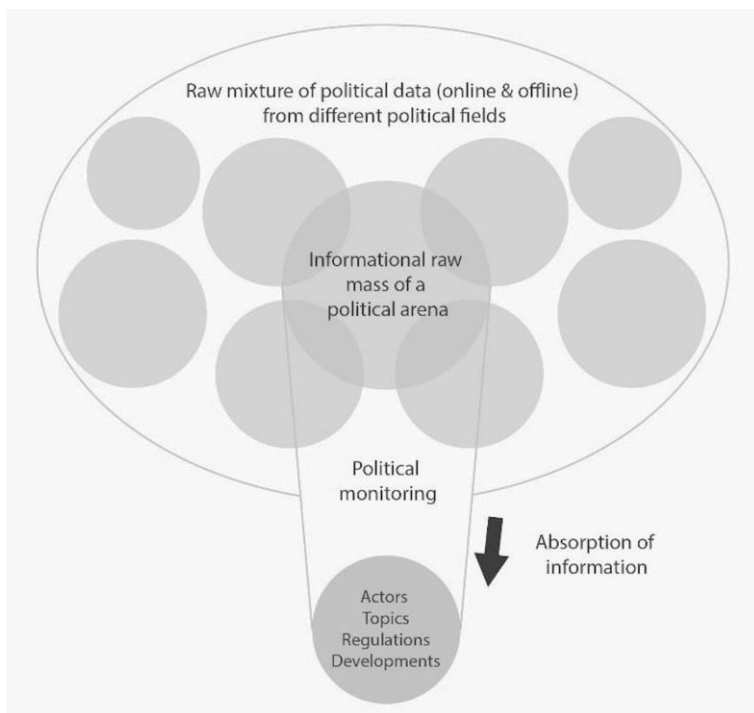
---

politika stb.) átfedhetik egymást. Minél sokrétűbbek a hatalmi szereplő céljai és minél nagyobb a cselekvési köre, annál nagyobb általában a releváns szakpolitikai területek száma. Egy digitális technológiai csoport számára nemcsak a gazdaságpolitika területe releváns, hanem az infrastruktúra-politika (például a szélessávú hálózatok kiépítése szempontjából) és a keresőpolitika (például a mesterséges intelligencia együttműködő fejlesztése szempontjából) is. A sikeres pozicionálás a saját területen tehát azt jelenti, hogy az összes releváns politikai területet stratégiaileg és taktikusan kell felhasználni.

tweetek, közösségi médiás bejegyzések, hírlevelek és potenciális politikai jelentőségű videók percenként jelennek meg a világhálón. Ehhez jönnek még a parlamenti nyomtatványok, bírósági ítéletek, hatóságok, alapítványok és civil szervezetek jelentései, tudományos publikációk és természetesen a szóbeli kommunikáció személyes (szakmai) beszélgetésekben, vitákban és előadásokon. Röviden, minden politikai szegmensről - legyen szó fogyasztóvédelemről, pénzügyekről vagy mezőgazdaságról - hatalmas mennyiségű információ áll rendelkezésre, mind a látszólagos tények, mind az értékelések tekintetében.

A homo consultan első feladata, hogy folyamatosan összegyűjtse a politikai információs kozmoszból azokat az információkat, amelyek az ügyfele konkrét színterére vonatkoznak. A szelektív információgyűjtésnek ez a formája a politikai *megfigyelés*. A monitorozás technikai megvalósítását a következő fejezetben tárgyaljuk (lásd a 3.2.2. fejezetet), ahol a tömörítés eszközeiről és technikáiról lesz szó; itt az információszerzés alapvető funkcióira koncentrálnunk. A célorientált monitoring a politikai konstellációk négy fő elemére (szereplők, témák, szabályozások, fejlemények) összpontosít, és egy sor kulcskérdést követ: Milyen tevékenységek, állapotok és viták jellemzik a korábban kiválasztott politikai színteret - és kitől származnak? Melyek a jelentős események (például választások, bizottsági meghallgatások, szakmai ülések, parlamenti szavazások stb.) időpontjai és határideje - és kik lesznek ott? Melyek a legfrissebb statisztikák és felmérések a színtéren, például a munkanélküliséggel, a szélessávú elérhetőség szintjével, az Európai Unió jóváhagyásával, a Brexit kérdésével, az amerikai bevándorlási politikával, például a DACA-val (halasztott intézkedés a gyermekkorban érkezők számára) vagy a serdülőkori elhízással kapcsolatos szent- ticiókkal kapcsolatban? Milyen konkrét jogalkotási javaslatok léteznek - és hol tartanak? És így tovább.

11. ábra: Politikai megfigyelés mint kiválasztási folyamat

A nyilvános forrásokból, szakmai adatbázisokból és személyes kapcsolatokból történő adat- és információgyűjtésnek ez az átfogó formája elengedhetetlen ahhoz, hogy a homo consultans a lehető legrészletesebb képet kapja az arénáról, és hogy biztosítsa, hogy nem hagynak figyelmen kívül semmilyen potenciálisan jelentős vagy robbanásveszélyes információt. Ez az információs nyers tömeg azonban csak az elemzés első szakaszának - az *intelligencia* - eredményeként nyújt stratégiai hozzáadott értéket az ügyfél számára.

A kulcsszó intelligencia az összegyűjtött információk szűrésének és prioritizálásának kombinációjára utal a homo consultantus számára való relevanciájuk tekintetében.

Az információk relevanciája *először is* az érvényességük kérdése: a közösségi média csatornáin névtelenül terjesztett pusztá híresztelések (pl. reformprojektekről, köztisztviselők elbocsátásáról, botrányokról stb.) sokkal kisebb jelentőséggel bírnak a hírszerzésben, mint azok a tények, amelyeket több megbízható forrás is megerősít.

Másodszor, a relevancia a szereplők hatalmi státuszától függ. Például egy közép-hesseni város helyi közösségének elnökének véleménye egy közép-hesseni város

A géntechnológiával módosított kukorica állítólagos kockázatai sokkal kevésbé fontosak egy génmanipulált gabonafélék termelője számára, mint a nemzeti mezőgazdasági miniszter megfelelő közleménye. Hasonlóképpen egy még kisebb texasi városban a Demokrata Párt helyi szervezetének a globális felmelegedésnek a helyi mezőgazdaságra jelentett állítólagos kockázatáról szóló megjegyzései is kisebb hatással lennének, mint az Egyesült Államok mezőgazdasági miniszterének nyilatkozata.

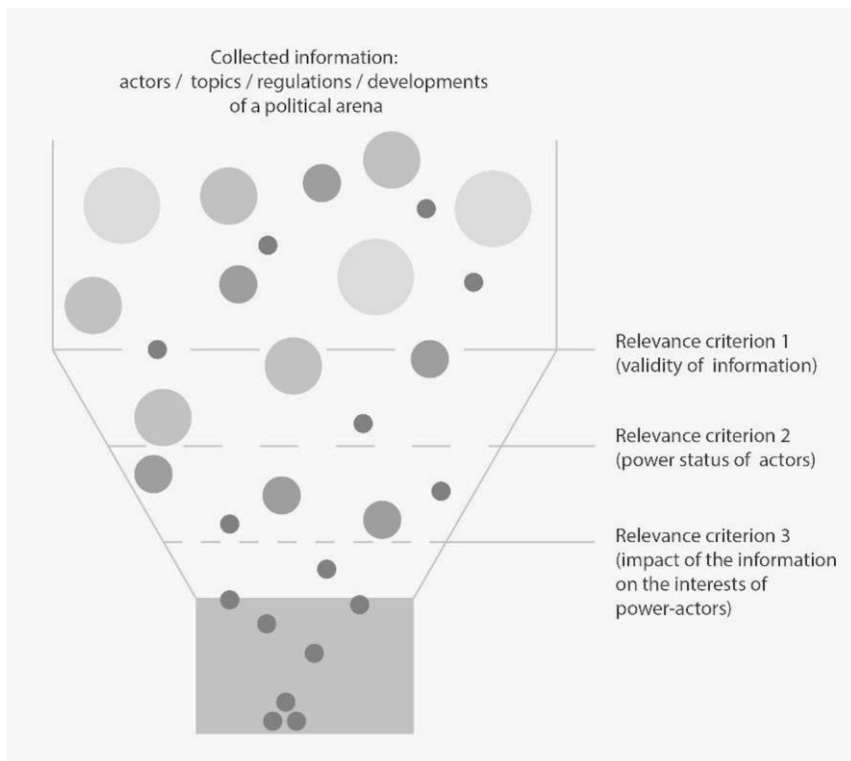
A *harmadik* relevanciafaktor az információ tartalmának hatása a hatalmi szereplő érdekeire: a kérdés csak periférikusan érinti a hatalmi szereplő céljait, vagy olyan alapvető hatása van, hogy a célokat esetleg felül kell vizsgálni? Az utóbbi esetre példa a New York-i kormányzó Andrew Cuomo bejelentése, miszerint 2017 őzétől az e-cigaretták használatát az éttermekben és bárokban ugyanolyan következetesen be kell tiltani, mint a hagyományos cigarettaét.³² Ez a szabályozási információ óriási jelentőséggel bír a dohányipari vállalatok számára, amelyek jelenleg diverzifikálják termékpalettájukat, és hosszú távú üzleti fejlődésüket kell megtervezniük, különösen annak fényében, hogy ez jelzésértékű más amerikai városok számára.

A relevanciakritériumok meghatározását azok rangsorolása követi. Az itt kiválasztott relevanciakritériumok logikus fontossági sorrendet mutatnak - az információ érvényessége, a szereplők hatalmi státusza és az információ hatása a hatalmi szereplő érdekeire. Például az információ kevésbé értékes, ha nagyhatalmú szereplőket említ, és potenciálisan hatással lehet a hatalmi szereplőre, de az információ forrása megbízhatatlan. A nem megbízható minőségű információkat így az első relevanciakritériummal ki lehet szűrni.

---

32 Vö. Maslin Nir, Sarah (2017), New York State Bans Vaping Anywhere Cigarettes Are Prohibited, in: New York Times 2017. október 23-tól, [online] <https://www.ny-times.com/2017/10/23/nyregion/new-york-bans-vaping-ecigs-bars-restaurants.html>, lekérdezve: Az embernek30.1.2018. eszébe jut a cukros italok adaghatár-szabálya, a Soda Ban is, ahogyan azt New York City polgármestere, Michael Bloomberg és utódja, Bill de Blasio javasolta, amelynek célja az édesített üdítőitalok méretének korlátozása volt New York Cityben; ezt később hatályon kívül helyezték Vö2015.. Goldberg, Dan (2017): De Blasio savanyodik a tackling cukorral szemben, [online] <https://www.politico.com/states/new-york/city-hall/story/2017/05/03/de-blasio-sours-on-tackling-sugar-111726>, visszakeresve: 2018.05.22-én.

12. ábra: Szűrés mint a hírszerzési elemzés első szakasza

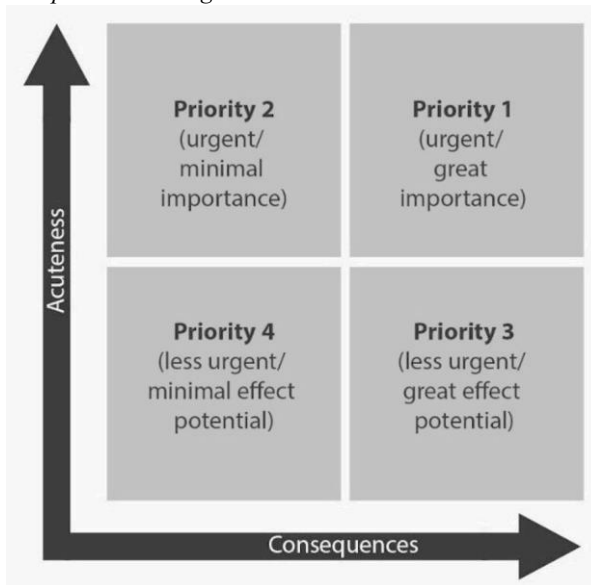

E relevanciakritériumok alapján a szűrés - mint az intelligenciafeldolgozás első szakasza - viszonylag kis mennyiségű releváns információ azonosítását eredményezi. Röviden, a szűrés az információk egy meghatározott halmazára összpontosít, amely aztán mélyebb rendszerezés és értékelés tárgyává válik. Ez a folyamat megköveteli, hogy a hatalmi tanácsadó gyakorlott legyen a nagy mennyiségű adat gyors feldolgozásában, valamint képes legyen az adatokat pontosan és ügyfélspecifikusan elemezni a relevancia kritériumoknak megfelelően.

A közmondásos búzának a pelyvától való elválasztását követi a prioritizálás, mint az intelligenciafeldolgozás második szakasza. Az úgynevezett Eisenhower-mátrix alapján ez a módszer nemcsak strukturálja az adatokat, hanem a későbbi tanácsadás alapjául is szolgálhat. Itt az összes szűrt információt sürgősség és fontosság szempontjából értékelik. Az információ sürgősségét azzal mérik, hogy a tanácsadónak milyen gyorsan kell reagálnia, vagyis az információ időben történő értékelésével és osztályozásával. Az információ fontossága az információ tartalmát vagy politikai hatását értékeli.

A szűrt információk értékelése és rendezése egy négy részből álló kategorizálást eredményez, amely egy kis mennyiségű kiemelt információt azonosít, amelyet egy nagy mennyiségű alárendelt vagy kevésbé sürgős információ követ.

13. ábra: A prioritások meghatározása mint a hírszerzési elemzés második szakasza

Egyrészt ez a folyamatosan frissített és hierarchikusan szervezett információ létfontosságú ahhoz, hogy az energiaszaktanácsadó és az ügyfél folyamatosan naprakész legyen az arénában, és taktikusan tudjon reagálni a rövid távú kihívásokra. Ezt a nyomon követést és a hírszerzést gyakran nevezik korai előrejelző rendszernek. Másrészt az információk a hosszú távú politikai pozicionáláshoz és a stratégia kialakításához is nélkülözhetetlenek. Így a klasszikus Eisenhower-mátrixsal ellentétben a 4. kvadránsba sorolt információk nem maradnak teljesen figyelmen kívül a tanácsadó munkaprogramjában, hanem inkább az adott politikai szintér hosszú távú és folyamatos politikai megfigyelésének részét képezik. Pontosabban, ezek képezik a politikai helyzetelemzés második fázisának alapját vagy kiindulópontját.

Fázis (2) Arénaelemzés, az érdekeltek azonosítása és a téma meghatározása

A második szakasz a kulcskérdéssel foglalkozik: Hol állsz? Itt a hangsúly annak a politikai cselekvési mezőnek a pontos feltérképezésén van, amelyben a hatalmi szereplő mozog - tekintettel a jogszabályi és adminisztratív keretfeltételekre; a politikai, közigazgatási, üzleti és civil társadalmi szereplőkre vagy érdekelt

felekre, akik

a médiavita és a politika befolyásolása; valamint a diszkurzív témák és kérdések. Ebben a fázisban a korábban megszürt és rangsorolt információk háromdimenziós, politikai helyzetképpé sűrűsödnek, amelyben az ügyfél álláspontja pontosan meghatározható. E fázis három központi funkciója - a szintérelmézés, az érdekelt felek azonosítása és a téma azonosítása - nem különálló folyamatok, hanem egymást kiegészítő, egymástól függő szempontok.

Az "arénaelemzés" kifejezést gyakran használják a társadalmi-politikai szereplők környezetének sokféle vizsgálatára.³³ Mi a fogalmat szűkebb, konkrétan értelemben használjuk. *Először is*, leírja azokat a jogilag kötelező érvényű szabályokat (törvények, végrehajtási rendeletek, irányelvek) és eljárási rendeket nemzeti és szupranacionális szinten, amelyek meghatározzák az adott szakpolitikai terület vagy területek szereplőinek mozgásterét. *Másodszor*, magában foglalja a vonatkozó nemzetközi szerződéseket, egyezményeket és jegyzőkönyveket - például az ENSZ éghajlat-változási keretegyezményét vagy a WHO dohánycsempészetéről szóló jegyzőkönyvét. *Harmadszor*, leírja az önkéntes szabványokat és egyezményeket, például az Európai Szabványügyi Bizottság (CEN) vagy a Német Ipari Szabványok (DIN) informatikai szabványait, vagy az Amerikai Nemzeti Szabványügyi Intézet (ANSI) IBR (hivatkozással beépített) szabványait. Ez a három kategória határozza meg egy adott terület formális szabályrendszerének és döntéshozatali rendszerének paramétereit; ez tehát az általános politikai rendszer logikájának (lásd a 3.2.1. fejezetet) megfelelője, de egy adott politikai területre alkalmazva.

Ennek megfelelően egy arénaelemzés, amelyet például az olyan széles körű természet- és környezetvédelmi szervezetekre alkalmaznak, mint a National Wildlife Federation (NWF) vagy a NatureServe, leírná a szövetségi természetvédelem legfontosabb szabályozási területeit (a mezőgazdasági és erdészeti rendelkezésektől a tervezési engedélyezési eljárások kritériumaiig), a megújuló energiaforrásokra vonatkozó szabályozásokat, valamint a vegyi anyagokra, a szennyezéscsökkentésre és a hulladékgazdálkodásra vonatkozó jogszabályokat. Ezt egészítik ki a vonatkozó jogalkotási hatáskörökre és a módosításokra és újratervezésekre vonatkozó döntéshozatali szabályokra vonatkozó információk. A hatékony arénaelemzés így az ügyfél teljes érdek- és tevékenységi körét lefedi, azáltal, hogy az összes releváns szakpolitikai terület (jelen esetben a környezetvédelmi, mezőgazdasági, energia- és infrastrukturális politika) szabályait, normáit, szabványait stb. egyetlen átfogó képbe vagy politikai térképbe sűríti.

Az érdekelt felek azonosítása nem a helyszínelmézést követően történik.

- nem úgy, mint az intelligencia (szűrés és priorizálás) és a monitoring közötti kapcsolat, hanem párhuzamosan zajlik. Lényegében az összes releváns szereplő (azaz szervezetek és egyének) felsorolását jelenti, akik konkrét inter

33Áttekintésért lásd Köppl (2017): 46. o. és köv.

Az ügyfél színtérére, és aki közvetlenül vagy közvetve befolyásolni tudja az adott színtéren a politikát. A hatalmi sakkmodell nyelvéen szólva, a konkrét játékkonstellációt alkotó összes figurát magában foglalja az egymáshoz viszonyított pozícionálásukban. Az e szereplőkre vonatkozó ismeretek ugyanolyan kulcsfontosságúak a pozícióelemzés szempontjából, mint az aréna szabályaira és döntéshozatali rendszerére vonatkozó ismeretek: ők alkotják a tényleges vagy potenciális szövetségesek és ellenfelek, valamint a semleges döntéshozók összességét. Ezek azok a szervezetek és egyének, akiket a hatalmi szereplőnek erőteljes kommunikációs stratégiával kell meggyőznie, vagy akiktől egyedi értékesítési pontoknak köszönhetően meg kell különböztetnie magát. Az érdekeltek pusztá azonosítása azonban még nem jelenti stratégiai potenciáljuk és céljaik értékelését; ez a harmadik fázis tárgya: az érdekeltek feltérképezése.

Az érdekeltek azonosítása a következő kategóriákba sorolható: állami szereplők (kormánytagok, parlamenti képviselők, szövetségi ügynökségek stb.), egyesületek és egyéb közjogi szervek (pl. szakmai önkormányzatok, egyházak, szakszervezetek), civil szervezetek, nonprofit egyesületek és alapítványok, végül pedig vállalatok. Az, hogy ezek a kategóriák milyen mértékben töltődnek be, nagyban függ a hatalmi szereplő színterétől és céljaitól. Így például egy olyan szeszesitalgyártó politikai pozícionálása, aki javítani akarja pozícióját a reklámtilalmakkal vagy a jövedéki adók emelésével kapcsolatban, számos érdekelt felet von be a függőség és az egészségpolitika területéről, valamint a főbb szakmai szövetségeket és a pénzügyileg erős versenytársakat. Az Egyesült Államok kormányzati szintjén például a szövetségi élelmiszer- és gyógyszerügyi hatóság, az Alkohol-, Dohány-, Lőfegyver- és Robbanóanyagügyi Hivatal, valamint a kongresszusi bizottságok is fontosak lesznek. Egyesületi és vállalati szinten az orvosi egyesületek és az egészségbiztosítók, de a pl. a sörgyárak szövetségei relevánsak. A nonprofit szervezetek kategóriájában az addiktológiai kérdésekkel foglalkozó szervezetek, a magánszektor szereplőinek szintjén pedig a sör- és szeszesitalágazat globális szereplői kerülnek előtérbe.

*A téma azonosítása a második elemzési szakasz utolsó eleme. Célja azoknak a témáknak és a hozzájuk tartozó téziseknek és érveknek az azonosítása, amelyek uralják az adott színtér politikai diskurzusát, vagy amelyek a jövőben meghatározhatják azt. A vitatémáknak és vitáknak ezt az osztályát a politikatudományban és a politikai hatalmi tanácsadásban *szakpolitikai kérdéseknek* is nevezik. A szakpolitikai kérdések alapvető jogi reformok katalizátoraként működhetnek, vagy elhúzódó küzdelmeket és blokádot indíthatnak el különböző csoportok között, illetve a közvéleményt a hatalom szereplői mellett vagy ellen felrázhatják. Mindenekelőtt olyan politikai tartalmakat foglalnak magukban, amelyek a színtér minden szereplőjétől megkövetelik, hogy állást foglaljon, ha sikeresen részt akar venni a politika alakításában. Ezek a politikai kérdések az egyes szakpolitikai területekre igen*

specifikusak. A digitális politika fontos területét illetően ilyen kulcsfontosságú témák például a kiberbiztonság és az adatvédelem, az e-kormányzat és az e-tanulás.

A homo consultans számára három okból is szükséges, hogy ismerje egy aréna politikai kérdéseit. Először is, meghatározzák azt a tartalmi kört, amellyel saját érdekeiket érvényesíthetik. Ha céljaik nem kapcsolhatók a domináns kulcskérdésekhez, vagy ha nem fogalmazhatók meg megoldásokként vagy válaszként a kapcsolódó problémákra, akkor a szereplő azt kockáztatja, hogy sem a döntéshozókat, sem a nyilvánosságot nem éri el. Másodszor, mozgósítási és figyelemfelkeltési potenciáljuk miatt a politikai kérdések kulcsfontosságú lehetőség- és kockázati tényezők az arénában. Így az élelmezési diskurzus mindennapi témái, mint például a fenntarthatóság vagy a méltányos kereskedelem, a 2000-es évekbeli gyors jelentősnövekedésük óta olyan globális élelmiszeripari vállalatok számára, mint a Nestlé vagy a General Mills, jelentős stratégiai kihívásoknak bizonyultak. Harmadszor, a téma azonosítása képezi az alapot ahhoz, hogy a hatalmi szereplő meghatározhassa *egyedi értékesítési pontját* (USP). Egy hatalmi szereplő politikai USP-je lehet például az a képesség, hogy innovatív és plauzibilis megoldást tud nyújtani egy politikai kérdésre, vagy az a hírnév, hogy olyan hiteles szervezet, amely - versenytársaival ellentétben - évek óta megbízhatóan támogat bizonyos alapvető kérdéseket (lásd még a 3.2.3. szakaszt). A Gerhard Schröder vezette német szociáldemokraták USP-je abban állt, hogy a 2000-es évek elején ők voltak az egyetlen olyan párt, amely hiteles reformkoncepcióval rendelkezett a német szociális rendszer és a munkaerőpiac kihívásaira - az Agenda Az Egyesült Államok elnöki tisztségére 2015-ben komolyan pályázó Bernie Sanders 2010. USP-je az volt, hogy "pénzre van szüksége". Ez kiemelte őt a demokraták és a republikánusok főáramából, az amerikai egyetemeken gyakran igen magas tandíjját támogató pártokból. A katolikus egyház, mint hatalmi szereplő egyedisége azonban abban rejlik, hogy páratlan szervezeti stabilitása és érték- és hitbeli állandósága van az erkölcsi-politikai kérdésekben. Végül soron az USP meghatározása mind a politikai színtér központi témáitól, mind a hatalmi szereplő sajátos stratégiai erőitől vagy erősségeitől és gyengeségeitől függ. Csak akkor lehet meggyőző egyedi értékesítési szempontot levezetni, ha mindkét szempontot szintetizálják a pozíció elemzésben.

A politikai konszolidáció második szakaszának központi elemei - a színtér elemzése, az érdekelt felek azonosítása, a témák azonosítása - együttesen biztosítják az összes releváns információ osztályozását és rendszerezését a politikai színtér térképe formájában. Ez képezi az alapját a hatalmi szereplő pozíciójának stratégiai-probabilisztikus értékelésének, így lépve a harmadik fázisba.

fázis (3) Az érdekelt felek feltérképezése, hálózatelemzés, kockázatértékelés, forgatókönyv-elemzés

A harmadik szakasz a kulcskérdésre összpontosít: Mi segíthet, és mi árthat? Mindkét szempontot összehangoljuk. A cél az, hogy meghatározzuk a fent vázolt

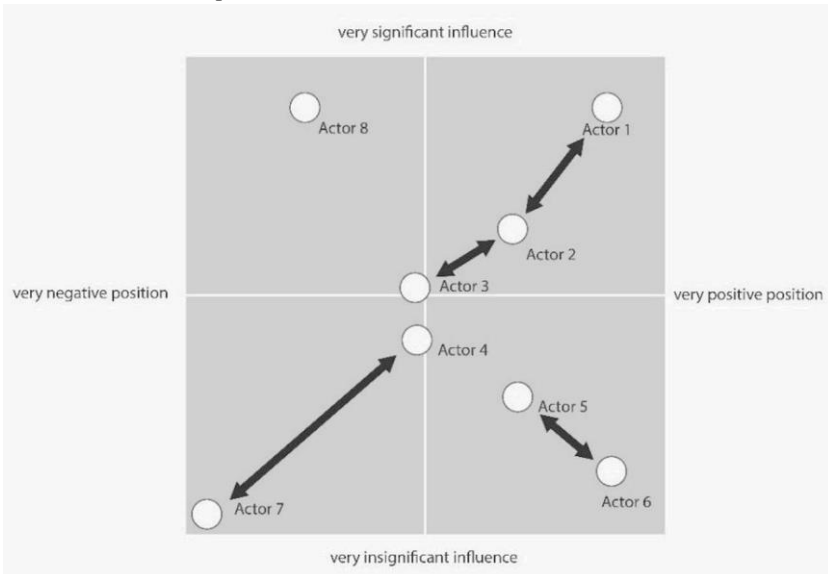
stratégiai környezet lehetőségeit és kockázatait a homo consultandus és az ő

vagy céljait, három fő szempontot figyelembe véve: a (potenciális) szövetségesek és ellenfelek erősségeit és gyengeségeit, a stratégiai lehetőségeket és hiányosságokat, valamint a teljes politikai színtér lehetséges fejlődési forgatókönyveit. Amint erősségekről, gyengeségekről, lehetőségekről, fenyegetésekről stb. beszélünk, elhagyjuk a leíró elemzést - ami az előző fázisokra volt jellemző - és az előrejelzés és a valószínűségek területére lépünk. Így a stratégia kialakításának végső előfutára a valószínűségeken alapuló célközeg-környezet számításon keresztül valósul meg (a valószínűségi számítás jelentőségéről a politikai stratégia és a hatalomgyakorlás szempontjából lásd a következő fejezeteket).

1.1 és 2.5.2). A harmadik fázis kiértékeli az összes korábban összegyűjtött és rendszerezett információt a játékos által az erőszakjátzmában várható lépésekkel és ellenlépésekkel kapcsolatban, értékelve a különleges kockázatot jelentő manővereket és azokat a manővereket, amelyekből előnyre lehet szert tenni.

Az érdekelt felek kulcsszavas leképezése két feladatblokkot fed le. Az első magában foglalja a többi szereplő rendi skálázását az arénában betöltött befolyásuk (a nagyon jelentős és a nagyon jelentéktelen között), valamint a homo con- sultandushoz vagy annak érdekeihez való hozzáállásuk (a nagyon pozitív és a nagyon negatív között) szempontjából.

14. ábra: A szereplők skálázása

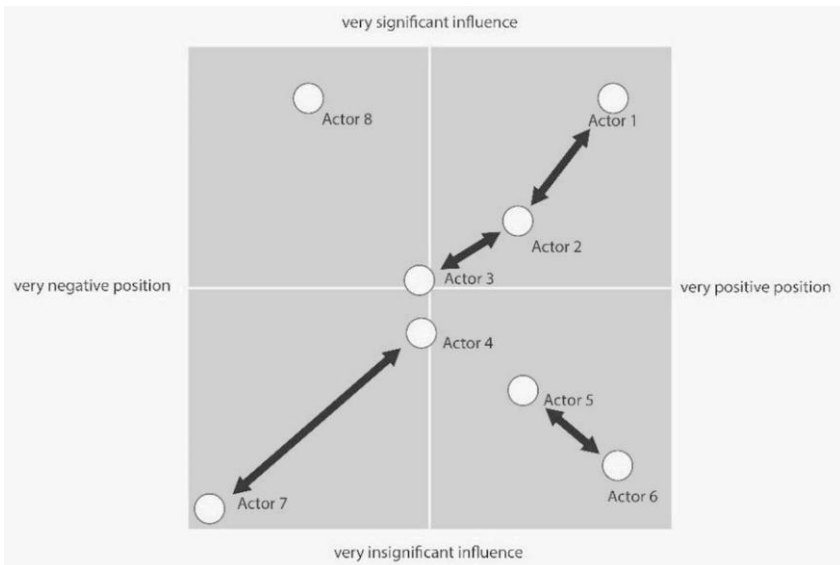

Az adott konstellációtól függően ez az elemzés akár hat osztályt is eredményezhet: erős és gyenge (potenciális) szövetségesek, erős és gyenge

(potenciális) ellenfelek, erős és gyenge semleges játékosok. Ez a kétdimenziós skálázás fontos a stratégiai pozicionálás szempontjából, mivel lehetővé teszi az arra vonatkozó kijelentéseket, hogy ki hasznos a homo consultandus számára a

a célok megvalósulását és azt, hogy kik válhatnak veszélyessé, valamint meghatározza a politikai cselekvési terv lényeges lépéseit. Így általában aligha érdemes ellenstratégiát kidolgozni egy olyan szervezet számára, amelynek céljai szöges ellentétben állnak a saját céljainkkal, de amely kevés stratégiai erővel rendelkezik ahhoz, hogy érdekeit az ellenállással szemben érvényesítse. A nagyhatalmú semleges szereplők stratégiai szempontból annyiban relevánsak, hogy mindkét félnek - ellenfeleknek és szövetségeseeknek - érdeke, hogy a saját oldalukra állítsák őket, vagy legalábbis ne váltsák ki ellenállásukat. A különösen erős ellenfelek esetében felmerül a kérdés, hogy vajon támadó vagy védekező módon érdemes-e velük szembenézni, vagy a homo consultandus jól teszi, ha a konfrontációt a lehető legteljesebb mértékben elkerüli. Bár ez a skálázás feltérképezi az objektív erőviszonyokat, nem ábrázolja az érdekelttek egymásra utaltságát. Ezek azonban nyilvánvalóan stratégiai szempontból is relevánsak: ha például egy - önmagában is - erőforráshiányos ipari szövetség ügyvezetője szoros kapcsolatokat ápol egy erős közigazgatási intézmény vezető munkatársaival, akkor hirtelen fontos politikai szövetségessé válik. Az érdekelttek feltérképezésének második feladatblokkja tehát a hálózatelemzés. Ez a releváns szervezetek közötti és az azokon belüli keresztkapcsolatokat követi nyomon, és feltárja a kapcsolódási pontok és multiplikátorok jelentőségét, amelyeket a kétdimenziós skálázás szükségszerűen nem képes megragadni. Az ilyen kapcsolatok közé tartoznak a formális és informális intézményi kapcsolatok (például az NRA és a Republikánus Párt egyes részei közötti laza, de még mindig kézzelfogható politikai szövetség), valamint a személyes kapcsolatok és a személyes kapcsolatok. barátságok, amelyek néha még a politikai lojalitással is ellentétesek lehetnek.

15. ábra: Hálózati elemzés

Az ilyen típusú hálózatok nem csak független stratégiai változóként relevánsak. Amennyiben a hatalmi szereplő a stratégia kidolgozása és végrehajtása során politikai kapcsolatokat hozhat létre és erősíthet - nemcsak más szereplőkkel, hanem azok között is -, a hálózatépítés az érdekérvényesítés lehetséges stratégiai eszközévé válik. Az érdekeltek feltérképezésének ezen aspektusa szempontjából tehát nem csak az a kérdés a döntő, hogy mely szereplők között milyen kapcsolati formák léteznek, hanem az is, hogy hol és milyen okból nincsenek még hálózatok. A szintér jellegétől és kiterjedésétől, valamint a szereplők számától függően a különböző hálózatelemzések a részletesség és a leírás sűrűsége tekintetében nagymértékben eltérhetnek egymástól, és messze túlmutatnak a 15. ábrán látható sematikus ábrázoláson. A viszonyítási alap azonban a komplexitás csökkentését és a lehetőségek és kockázatok szempontjából a stratégiai orientáció kialakítását jelenti. Itt a homo consultansnak kötelessége, hogy ne nyomja el az ügyfelet grafikailag tetszetős, de zavaró ábrákkal - vagy ne vezesse félre őket megtévesztő egyszerűsítésekkel.

A kockázatértékelés címszóhoz két alapvető funkció is kapcsolódik: egyrészt a homo consultandus belső erősségeinek és gyengeségeinek, azaz stratégiai potenciáinak és hiányosságainak meghatározása, másrészt a külső lehetőségek és veszélyek értékelése a célokat pozitívan vagy negatívan befolyásoló politikai forgatókönyvek (például jogalkotási folyamatok, közvélemény-kutatások, választások) valószínűségi elemzésével. Például a szabályozási feltételek változásai masszívan befolyásolják a vállalatok vállalati fejlődését. Példaértékű erre a német napenergia-ipar hanyatlása a fotovoltaikus támogatás 2012-től történő drasztikus megkurtítása és a szövetségi kormány elutasítása után, hogy versenybe szálljon Kínával. A kockázatértékelés két aspektusa korántsem választható el szigorúan egymástól. A külső elemzés de- ciztensen támaszkodik a belső szereplői perspektíva előzetes behatolására.

A *belső* kockázatértékelés a sűrítés és a pozíciós elemzés folyamatát a felhatalmazás központi elemével, a szervezeti tanácsadással (lásd a 3.2.4. fejezetet) ötvözi. Annak tisztázása érdekében, hogy a homo-tanácsadó mennyire jól vagy rosszul van megalapozva a saját területén, a homo-tanácsadónak nagyon jól kell ismernie a szervezeti struktúrát, a munkafolyamatokat és különösen az ügyfél stratégiai potenciálját. Az ügyfél erősségeit és gyengeségeit a 2.5.2. fejezetben leírt stratégiai potenciálok kategóriáinak segítségével lehet meghatározni. Itt az az ökölszabály érvényesül, hogy minden olyan potenciál, amely nagyobb, mint a politikai szintér többi szereplőjének átlaga, erősségnek, és minden átlag alatti potenciál gyengeségnek számít.³⁴

---

34 Az arénában a stratégiai szereplők potenciáinak átlagértékeivel való összehasonlítás kulcsfontosságú. Az erősségek és gyengeségek relációs kategóriák, azaz egy

szereplő mindig

A stratégiai hatalmak hét különböző típusát (és a hozzájuk tartozó erősségeket és gyengeségeket) különböztetjük meg:

1. *Szervezeti képesség*: a világos stratégiai célok kitűzésére és az ezeknek megfelelő döntések meghozatalára való képesség.
2. *Mobilizációs képesség*: az emberek különböző csoportjainak (szavazók, tagok, ügyfelek, hívők, betegek stb.) aktivizálására való képesség a stratégiai érdekek érvényesítésére.
3. *Hálózati képesség*: az a képesség, hogy szövetségeket kössön más szereplőkkel, hogy növelje saját ügyeinek hatókörét és/vagy növelje hitelességét.
4. *Közvetítői képesség*: az a képesség, hogy a saját céljai szempontjából releváns aggályokat célzottan és meggyőzően kommunikálja az egyének és szervezetek felé.
5. *Hírnév*: a közfigyelem a bizonyított hatalmi kompetencia, a hatalmi tudás és maga a hatalom elismerésével párosul.
6. *Pénzügyi potenciál*: pénzforrások a személyzetre, infrastruktúrára, kampányokra stb.
7. *Áldozatvállalási hajlandóság*: a motiváció a nélkülözések elfogadására és a kockázatok vállalására a stratégiai célok érdekében.

A hatalmi tanácsadó számára a kihívás nemcsak az, hogy meghatározza az ügyfél erősségeit és gyengeségeit e hét kategória tekintetében, hanem mindenekelőtt az, hogy ezeket a stratégiai környezetükhöz kapcsolja. A külső lehetőségek és veszélyek - ami segíti a homo consultandus-t, és ami árthat neki - nem pusztán exogén tényezők, amelyek egyszerűen csak előfordulnak. A hatalmi szereplő erősségeinek és gyengeségeinek találkozásából erednek a működési területének elemeivel (témák, szereplők, trendek stb.). Így például egy olyan diskurzus, amelyet erősen moralizált politikai kérdések (például a drog- vagy szerencsejáték-politika) jellemeznek, stratégiai fenyegetést jelent, különösen akkor, ha a homo consultandus kevésbé képes közvetíteni, vagy képtelen álláspontját hiteles érvekkel alátámasztani. Az egyéb kockázati tényezők, mint például a jó kapcsolatokkal rendelkező és pénzügyileg erős ellenfelek széles körű szövetsége, súlyossága viszont erősen függ attól, hogy a homo consultandus kapcsolatépítési képessége és pénzügyi ereje átlagon felüli-e vagy sem. És bizonyos stratégiai kontextusokban még a vélt gyengeségek is lehetőségekké válhatnak, és fordítva. Például a kevésbé dicsőséges (a mi taxonómiánk szerint - azaz politikailag tapasztalatlan és korábban jelentős eredmények nélküli) Sebastian osztrák politikus

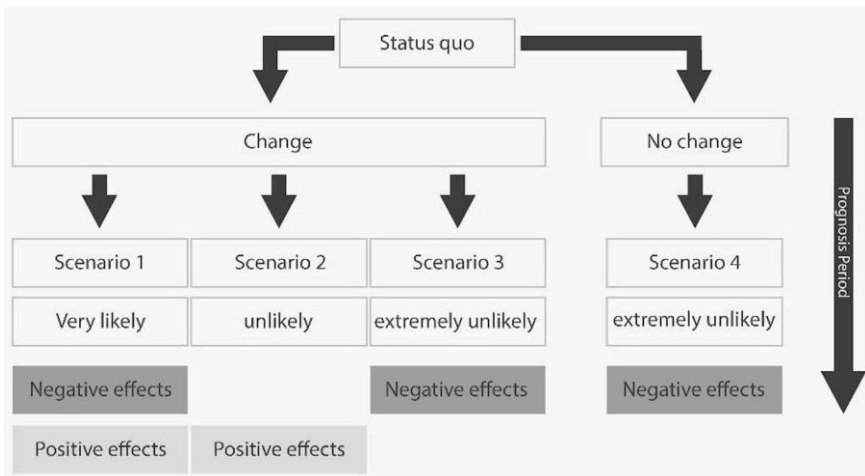
gyenge semmilyen abszolút vagy nem relatív értelemben.

Az Osztrák Néppárt (ÖVP) elnöke, Kurz azért győzte le 2017. évi választásán, riválisát, Christian Kernt, az Osztrák Szociáldemokrata Párt (SPÖ) képviselőjét az osztrák választásokon, mert "újoncnak" és "üres lapnak" tekintették egy olyan légkörben, amelyet az elitekkel szembeni szkepticizmus jellemez.

Röviden, a szereplőspecifikus lehetőségek és veszélyek értékelése megköveteli, hogy a hatalmi tanácsadó először is ismerje az ügyfelet és annak érdekeit, erősségeit és gyengeségeit; másodsor, hogy elhelyezze az ügyfelet a vonatkozó politikai színtér, szabályrendszer és politikai kérdések összefüggésében; harmadszor, hogy értékelje az ügyfelet a más szereplőkkel és hálózatokkal fennálló hatalmi-stratégiai kapcsolatait szempontjából.

Ez a tudás egyben a pontos *forгатókönyv-elemzés* előfeltétele is. A forгатókönyv-elemzés alapvetően egy előrejelző megállapítás egy színtér politikai és/vagy gazdasági, média- és kulturális fejleményeiről és azok várható hatásáról a homo consultantus és a többi szereplő érdekeire. Három elemből áll: a status quo felmérése; legalább két alternatív és egymást kizáró forгатókönyv, beleértve a bekövetkezés valószínűségét és a várható hatásokat; valamint az előrejelzés időkerete. Minden forгатókönyv-elemzés három előrejelzést tesz: először is, egy adott forгатókönyv bekövetkezésének valószínűségét; másodsor, annak valószínűségét, hogy a forгатókönyvnek - ha bekövetkezik - meghatározott típusú hatásai lesznek; harmadszor, hogy ha a forгатókönyv bekövetkezik, akkor az egy meghatározott időkereten belül fog bekövetkezni. Ez az elemzés a kérdések széles skálájára alkalmazható, a parlamenti választásoktól és azok politikai, üzleti és civil társadalmi következményeitől kezdve az ágazati fejlődésen át a piaci hatalom koncentrációjának vagy diffúziójának szempontjából az egyes jogalkotási reformprojektekig.

16. ábra: Forгатókönyv-elemzés, vázlatos bemutatás

A forgatókönyv-elemzésnek a stratégiai pozicionálás szempontjából van egy *passzív* és egy *aktív* dimenziója. A passzív dimenzió azt jelenti, hogy a homo consultandus képes védelmet szervezni az érdekei sérelmével szemben (koalíciós tárgyalások nehéz partnerekkel, a verseny erősödése egy versenyző piaci szegmensben, bizonyos szolgáltatások magasabb adója stb.), vagy a legtöbbet kihozni a lehetőségekből (egy új, vállalkozásbarátabb kormány, új piacok megjelenése, a nem kormányzati szervezetek gondjainak fokozott közfigyelem stb.) Röviden, amint az ügyfél képes felmérni, hogy mi fog történni egy világosan körülhatárolt időkereten belül - és mi nem -, jobban fel tudja mérni, hogyan *reagáljon* rá.

Az aktív dimenzió másrészt azt jelenti, hogy az ügyfél egyrészt célzottabb befolyást tud gyakorolni az arénában zajló fejleményekre, és azokat a saját érdekei szerint alakíthatja. A stratégiai kockázat nem egyszerűen adott. A homo consultandus, ha egyszer azonosította, fel tudja mérni, hogy a kockázat csökkenthető-e - és ha igen, hogyan -,

azaz hogyan kell cselekednie. A forgatókönyv-elemzés tehát befolyásolja a politikai stratégia aktív lépéseit (megbeszélések a döntéshozókkal és az érdekelttekkel, a témák kidolgozása és ellenőrzése stb.) Másodszor, az aktív dimenzió abból a meglátásból ered, hogy a homo consultandus hogyan tudja hatékonyabban felhasználni az erőforrásokat az elérhető és elérhetetlen célok azonosításával. Ha az elemzés azt mutatja, hogy két forgatókönyv közül az egyik rendkívül valószínűtlen, akkor a hatalmi szereplő a legtöbb erőforrást a valószínűbb forgatókönyv befolyásolására vagy annak hatásaihoz való alkalmazkodásra fordíthatja. Ha például egy uniós rendelet nagy logisztikai kiigazítással járna egy adott iparág számára, de az uniós államok többsége már most is tömegesen támogatja, akkor az iparági szövetség számára talán már nem rationális lehetőség, hogy közvetlenül a rendelet ellen lobbizzon. Ehelyett talán jobb lenne az energiát az új szabványok erőforrás-hatékony bevezetésére összpontosítani, és számítani a további szabályozási szigorításokra. A forgatókönyv-elemzések azonban csak akkor dolgozzák ki ezeket az előnyöket,

ha azok *érvényesek*, azaz.

ha módszertanilag és tartalmilag szilárd alapokon állnak. Ez nem jelenti azt, hogy pontos százalékos arányokat vagy akár determinisztikus állapotokat kell produkálniuk (ha x esemény bekövetkezik, akkor szükségszerűen y eseménynek is be kell következnie) - a politikai erőtér mindenesetre túlságosan összetett és túl sok kiszámíthatatlan kiszámíthatatlansággal, úgynevezett "jokerekkel" (lásd a 2.5.2. fejezetet) jellemezhető ahhoz, hogy ez lehetséges legyen. Ehelyett a cél az, hogy az átlagosnál lényegesen magasabb találati arányt érjünk el az előre diktált politikai forgatókönyvekben. Más szóval, a politikai szakértő elemzése csak akkor ér valamit, ha hosszú távon egyértelműen felülmúlja az érdeklődő laikusok szintjét, és megbízható bizonyítékokkal alátámasztott.

Ehhez a homo consultansnak számos feltételt és minőségi kritériumot kell

figyelembe vennie. *Először is*, mielőtt konkrét valószínűségi előrejelzéseket lehetne felállítani a fejlesztési forgatókönyvekre, tisztában kell lenni azzal, hogy az elemzés minden valószínű forgatókönyvre kiterjed. A geopolitikai előrejelzések egyik legnagyobb vice, hogy a nyugati országok nem képesek

hatalmi tanácsadók, politológusok, katonai stratégiák és hírszerzési tisztviselők, hogy megjósolják a Szovjetunió összeomlását az 1980-as években.³⁵ A probléma nem az volt, hogy valószínűtlennek tartották volna az óriásbirodalom összeomlását - még csak "radarjukon" sem volt az esemény, ezért nem is rendeltek hozzá valószínűségi értéket. A hihető forgatókönyvek megalkotása tehát kreatív tevékenység, amely a hatalmi tanácsadótól nemcsak a szintér és szereplőinek részletes ismeretét, hanem az úgynevezett "out of the box" gondolkodást is megköveteli - vagyis azt a képességet, hogy megkérdőjelezze a megszokott gondolkodási mintákat, előrejelzéseket, sztereotípiákat stb. és elfogulatlanul értékelje az ügyfél stratégiai környezetét.

Másodszor, a homo consultantsnak nemcsak a politikai szintér aktuális állapotát kell ismernie, hanem annak történetét is. Aki például emlékszik az FPD 2009 és 2013 között a Merkel II. kabinetben történt hatalmpolitikai marginalizálódására, az ezzel járó sérelmekre és bizalomvesztésre, az valószínűleg kevésbé lepődött meg a németországi szövetségi 2017választások után a kereszténydemokraták, liberálisok és zöldek közötti úgynevezett Jamaica-koalíciós tárgyalások kudarcán. A szintér korábbi fejlődésének ismerete azért is elengedhetetlen, mert lehetővé teszi a párhuzamok felállítását vagy a törvények levezetését. Mark Twain kijelentésével ellentétben, miszerint a történelem nem ismétli önmagát, a legtöbb politikai és/vagy gazdasági forgatókönyv korántsem egyedi, hanem csupán bizonyos alaptípusok variációi, amelyekkel a homo consultantsnak meg kell ismerkednie.

Harmadszor, a hatalmi tanácsadónak nemcsak ismernie kell a releváns stratégiai kon- tantívákat (politikai logika, eljárási szabályok stb.) és változókat (stratégiai hatáskörök, érdekek, politikai kérdések stb.), hanem képesnek kell lennie ezek valószínűségi értékelésére is. A homo consultantsnak például képesnek kell lennie arra, hogy felmérje, hogy egy miniszterelnök fenyegetése, miszerint nem ratifikálja a német államok közös szerződését, ha a szerződés tartalmára vonatkozó követelése nem teljesülnek, hiteles-e vagy csak blöff. Ez a képesség politikai tapasztalatoktól, emberi megértéstől és a fenyegetések és ígéretek közgazdaságtanának mélyebb megértésétől függ (lásd az instrumentális hatalomról szóló értekezésünket a 2.1. fejezetben).

Végül a *negyedik* pont az, hogy a homo consultantsnak figyelembe kell vennie az előrejelzések időbeli dimenzióját. Alapvetően minél hosszabb az az időszak, amelyre a sce- nario előrejelzéseket felállítják, annál nagyobb a hibák valószínűsége. A statisztikus és választási kutató Nate Silver ezt a kritikus időtényezőt "forgatókönyvi bizonytalanságnak" nevezi.³⁶ Ezt a bizonytalanságot a szereplők és az ellentmondásos politikai kérdések növekvő száma is fokozza. Különösen a következő területek metszéspontjában elhelyezkedő arénákban

Don't, New York: Penguin Books.

36 Vö. Silver (2012): 392. o .

számos, heterogén szakpolitikai területre vonatkozó és különböző szereplők által használt, rendkívül hosszú távú (például 15 évnél hosszabb időszakra vonatkozó) előrejelzések gyakran szerencsejátéknak bizonyulnak. Különösen a több tízezer vagy akár több százezer alkalmazottal és dollármilliárdokkal rendelkező globális szereplők érdekeltek a hosszú távú előrejelzésekben, mivel pusztán méretük megnehezíti a gyors taktikai akciót és reagálást; itt a homo consultansnak el kell sajátítania a lázadás és az alázat közötti kötéláncot (lásd a 3.2.3. fejezetet), és nemcsak a politikai forgatókönyv-elemzések potenciáljára, hanem azok korlátaira is rá kell mutatnia.

Fázis (4) Stratégiaépítés

A politikai stratégia kidolgozása képezi a négyfázisú modell lezárását és a pozícióelemzés előző fázisainak kumulációs pontját. Itt az összes szűrt, rendszerezett és valószínűségi alapon értékelt információ konkrét cselekvési tervbe sűrűsödik.

17. ábra: A négyfázisú modell

A negyedik fázis középpontjában a homo consultans konkrét cselekvési javaslatai állnak. Így egyetlen gyakorlati kulcskérdésben foglalható össze: Mit kellene tennie? Természetesen ez nem (elsősorban) egy-egy egyéni és szituatív - azaz taktikai - cselekvés ajánlását jelenti, hanem inkább egy szituációtól független cselekvési kalkuláció. Ez a kalkulus egy közép- és hosszú távú politikai célt határoz meg (például kancellárrá történő újraválasztás, a szövetségi és állami hatáskörök reformja, a betegek új, összehangolt alapellátásának bevezetése, a marihuána legalizálása). Figyelembe veszi az aktuális megfigyelési és hírszerzési eredményeket, a politikai szintterrel kapcsolatos információkat és valószínűségi értékeléseket (valamint az ügyfél hatáskörét, érdekeltjeit, témáit és forgatókönyveit), és meghatározza a

költség- és hasznoptimalizált ok-okozati út a célhoz. A cél és az útvonal meghatározása együttesen alkotja a stratégiát. Ezen a ponton a korábban megszerzett politikai ismereteket jól megtervezett, hatékony és eredményes szakpolitikai tervezéssel hajtják végre.

A fejezetben 2.5. átfogóan tárgyaltuk a stratégiai koncepciókat a stratégia alapjaitól és képességeitől a stratégiafejlesztésen át a stratégiai irányításig. A legfontosabb kihívás egy olyan cél meghatározása, amely reális az ügyfél potenciálját tekintve, az aréna többi szereplőjéhez viszonyítva, valamint egy pontos menetrend meghatározása konkrét, de adaptálható szakaszokkal és egy világos és hatékony döntéshozatali hierarchiával. Minden politikai stratégia tervezett hatalomgyakorlás - meghatározza, hogy ki mit mikor, milyen eszközökkel, milyen ellenállással szemben érjen el, és hogyan kezelje a célok elérésének kiszámíthatatlan tényezőit. Hogy ne ismételjük magunkat (lásd inkább a 2.5. fejezetet), a stratégiáról mint hatalmi technikáról szóló általános fejtegetésünket rövidre kívánjuk fogni. Ehelyett a politikai stratégia alapvető összetevőire koncentrálunk: a szövetségépítésre, a tematikus kormányzásra és a párbeszédre. Ezek az alapelemek alkotják az egyes cselekvési tervek DNS-ét. Az egyes tervek közötti különbségek kizárólag kombinatorikájukban és konkrét végrehajtásukban vannak.

Aki a politikai szintéren el akar érni egy célt, annak mindig szövetségesekre kell támaszkodnia, hogy kompenzálja a stratégiai hiányosságokat (pl. a pénzügyi hatalom, a mozgósítási vagy szervezési képességek hiánya), és hogy további címzettcsoportok vagy hálózatok bevonásával növelje ügyei hatókörét. Ráadásul azok, akik nem keresnek aktívan szövetségeseket, azt kockáztatják, hogy elszigetelődnek a politikai szintéren, mind az információgyűjtés, mind a politikaformálás tekintetében. Ezért a *szövetségépítés* minden politikai cselekvési terv központi eleme, függetlenül a homo consultandus konkrét céljától vagy hatalmától. Az ad hoc szövetségek (amelyek bizonyos célok konkrét elérésére korlátozódnak) vagy a hosszú távú hálózatok egymást követő kialakítása gyakran a stratégia kidolgozásának kiindulópontját jelenti. Itt mérlegelik az átfedéseket más személyek és szervezetek érdekeivel, azonosítják a szinergiákat, a know-how-t és a szakértelmet, és felméri és értékeli a potenciális partnerek stratégiai hiányosságaiból (például problémás hírnév, számos ellenfél az arénában, a megbízhatóság hiánya) eredő kockázatokat. Ennek alapján intenzívebbé válnak a kapcsolatok, együttműködési struktúrák jönnek létre, és közös ellenőrzési mechanizmusok kerülnek bevezetésre a szövetségek számára. Mindezek a lépések tehát előzetes aréna- és hálózatelemzést, valamint az érdekelt felek feltérképezését igénylik. Ebben az összefüggésben a stratégia kialakításához döntő fontosságú annak belátása, hogy a politikai szövetségek nem önfenntartóak: a személyes kapcsolatokat, amelyek minden stabil szövetség sarokkövét képezik, ápolni kell. Az együttműködő partnerek értékeit és érdekeit folyamatosan felül kell vizsgálni és fenn kell tartani. Ellenkező esetben

bármilyen jól megtervezett is a stratégia, a szereplők közötti ellentétes célok miatt kudarcot fog vallani.

Míg a szövetségépítés célja a szereplő más szereplőkkel szembeni pozíciójának optimalizálása az arénában, addig a *tematikus kormányzás* a domináns politikai kérdésekhez vagy jövőbeli kihívásokhoz való pozicionálásról, célzott üzenetek kidolgozásáról, a kulcsfontosságú kérdések politikai napirendre tűzéséről és a médiában való rögzítéséről szól. Az új témák célzott elhelyezését és a kapcsolódó figyelem felkeltését ebben az összefüggésben gyakran nevezik *napirendbeállításnak*, míg a diskurzust már befolyásoló témák felvetését és felhasználását a saját kommunikációs célok elérésére *napirend-szörfőzésnek* nevezik. Míg a napirend meghatározása hosszabb távú tervezési folyamatot igényel, amely nem utolsósorban magában foglalja annak felmérését, hogy a célközönség mennyire reagál a különböző lehetséges üzenetekre (pl. kvantitatív vagy kvalitatív tanulmányok vagy fókuszcsoportok segítségével), addig a sikeres napirend-szörfölés jó érzéket igényel a megfelelő időpont felkapásához, valamint a taktikai rugalmasságot a gyors reagáláshoz, mielőtt a közmondásos "közfgyelem hulláma" lecsendesül.

A tematikus kormányzás stratégiai relevanciája abból a tényből fakad, hogy a hatalom gyakorlása a demokráciákban az érvelő jogalkalmazás kötelezettségéhez kapcsolódik (lásd a 3.2.2. fejezetet és 2.4 a 3.2.2. fejezetet). Azok, akik nem tudják politikai céljaikat hihetően megindokolni, és akik nem képesek kapcsolatot teremteni saját preferenciáik és a közjó között, nem fogják elnyerni a közvélemény elismerését vagy más szereplők támogatását stratégiájukhoz. A tematikus kormányzás azonban nem jelenti azt, hogy olyan üzeneteket kell kidolgozni, amelyek a hatalmi mező minden szereplője számára változatlanul elfogadhatóak. Ez a követelmény pluralista társadalmainkban teljesen irreális lenne.

Ehelyett a hihető üzeneteknek *először is* hitelesnek kell lenniük, azaz meggyőzően meg kell felelniük a homo consultandus profiljának, értékeinek, hiedelmeinek és történelmének. Egy közepes méretű szivar- és szivarilló-gyártó például politikai pozicionálási stratégiájában hitelesen ábrázolhatja magát úgy, mint aki méltó gyártási hagyományt és kifinomult kultúrát képvisel. Egy globális cigarettagyártó számára azonban ez lehetetlen lenne.

Másodszor, az üzeneteknek össze kell kapcsolniuk az ügyfél USP-jét az aréna aktuális politikai kérdéseivel. A stratégiai tematikus kormányzás érzékenyen reagál a közösség tagjainak a különböző szakpolitikai területeken felmerülő aggodalmaira, reményeire, félelmeire és elvárásaira, és a homo consultandus erősségeinek és gyengeségeinek világos ismeretén alapul. Negatív példa erre a 2017-es SPD Bundes- tag választási kampányának stratégiai kommunikációs tervezése. A szociáldemokraták kancellárjelöltjének, Martin Schulznak az egyik egyedi értékesítési pontja az volt, hogy hosszú ideig az Európai Parlament elnökeként európai politikai szakértelemmel rendelkezett. Ahelyett, hogy kihasználta volna ezt az előnyét, és levezette volna az olyan kérdések, mint a migráció és a belső biztonság európai politikai relevanciáját,

Schulz uniós múltját figyelmen kívül hagyták a "polgármesteri" pozíciója javára.

Würselen" egy kisváros Németország legnyugatibb részén. Így a szociáldemokraták elmulasztottak hangsúlyozni egy fontos jellemzőt, amely megkülönböztethette volna őket a CDU-tól.

Egy másik példát Jeb Bush, az Egyesült Államokban található Florida egykori kormányzója és a 2016-os elnökválasztás republikánus jelöltségéért folytatott sikertelen kampánya szolgáltat. Kulcsfogalom volt ebben a tekintetben Jeb elhatárolódásának koncepciója a testvére politikájától, leginkább a 2003-as iraki háborútól. Kampányának lehetősége volt arra, hogy kiemelje például az oktatáspolitikában és a természeti katasztrófák válságkezelésében elért eredményeit. Sok kormányzótól eltérően Bush egész hivatali ideje alatt nagy hangsúlyt fektetett az oktatási reformra. Ő hozta létre Florida első, egész államra kiterjedő utalványprogramját, kiterjesztette a charter iskolákat és bevezette a szabványosított tesztelést. Más szóval, a kampányának megvolt az esélye, hogy olyan sérelmekből tőkét kovácsoljon, amelyek a Trump-szavazók számára relevánsak voltak, de a republikánus választóknak csak kis része számára voltak relevánsak.

A *harmadik* kritérium az, hogy az üzenetnek megfelelőnek kell lennie a címzett számára. Amint azt a 3.2.2. fejezetben tárgyaltuk, a közölt politikai álláspontoknak nemcsak a címzett érdekeinek, hanem mindenekelőtt a nyelvi és szakmai ismereteinek is meg kell felelniük. A fájdalomcsillapítók engedélyezése például szükségszerűen összetett értékelési és alkalmazási folyamatot jelent a gyógyszergyártók számára. A betegszervezetek és önszolgáltató csoportok integrálása ezekbe a központi folyamatokba óriási egyszerűsítést és a lényegi kérdésekre való összpontosítást igényel.

E három tartalmi szemponton kívül a tematikus kormányzásnak van egy fontos formai oldala is, nevezetesen az a kérdés, hogy milyen csatornákon keresztül és milyen formában juttassák el az üzeneteket a címzettekhez. A 3.2.1. fejezetben a kommunikációs logikáról szóló fejezetben részletesen tárgyaltuk a politikai közvetítés követelményeit és az analóg és digitális csatornák kettősségét; ennek megfelelően ezen a ponton röviden fogalmazhatunk. Megállapítottuk, hogy a digitalizáció során a kommunikációs kozmosz plurálisabbá, gyorsabbá, változékonyabbá és egyre üresebbé vált. Ezek a tendenciák a témakijelölést és a közvetítést nagyobb kihívássá, a stratégiaalkotást pedig összetettebbé teszik. A kihívás nem csak az, hogy figyelmet és érdeklődést keltsünk a saját politikai témáink iránt, hanem az is, hogy meg is tartsuk azt. Erre nincs stratégiai recept. Azt azonban elmondhatjuk, hogy a digitális és az analóg média nem zárja ki egymást, hanem egymást kiegészítő eszközök ebben a feladatban. Különösen a széleskörű kommunikációs stratégiáknak, amelyek nem egy szűk célközönséget, hanem az érdekeltek sokaságát célozzák meg, mind online, mind offline módon kell működniük. Az egyoldalú digitális vagy analóg fókusz nem csak bizonyos generációs csoportokat nem tud megszólítani, hanem azt a végzetes benyomást keltheti, hogy a homo consultandus szándékosan

figyelmen kívül hagyja ezeket a csoportokat.

A tematikus kormányzáson belül a kommunikációs formátumok kiválasztása és kialakítása ugyanilyen fontos döntés. Egy kampány honlapjának időben történő elindítása és intuitív könnyű használhatósága meghatározhatja egy stratégia sikerét vagy kudarcát, csakúgy, mint egy brosúra grafikai kialakítása vagy egy állásfoglalás érvelési plauzibilitása és kutatási minősége. A stratégia kidolgozása itt tehát a címzetteknek, a politikai kérdéseknek és a homo consultandus USP-jének megfelelő üzenetek, csatornák és formátumok kombinálását jelenti, hogy koherens átfogó tervezetet hozzanak létre.

A stratégiaalkotás harmadik alapeleme, a *párbeszéd*, az aréna érintett szereplőivel folytatott megbeszélések és egyeztetések céltudatos megtervezéséből áll. A szövetségépítéshez és a tematikus kormányzáshoz hasonlóan ez is a stratégia univerzális építőköve. A politikai tervezés nemcsak az erőteljes szövetségekből és a megfelelő témákból él, hanem a személyes eszmecserékből is - legyen szó parlamenti estekről, pódiumbeszélgetésekről, lakossági fórumokról vagy személyes találkozókról. A párbeszéd a kommunikáció bármely más formájánál jobban elősegíti mások érdekeinek és céljainak kölcsönös megértését. A párbeszéd tehát arra szolgál, hogy személyesen meggyőzzünk másokat saját céljaink értékéről és információt közvetítsünk, de arra is, hogy elgondolkodjunk a beszélgetőpartner jogos érdekein és bevonjuk őket saját stratégiánk kialakításába.

A beszélgetőpartnerek típusa és száma, valamint a párbeszéd kialakítása a stratégiai céltól függően jelentősen eltér. Ha például egy közepes méretű üzleti szövetség egy villamosmegálló megépítésén dolgozik a kereskedelmi parkjában, a párbeszéd tervezése elsősorban a helyi szereplőkkel folytatott megbeszéléseket foglalja magában: a szomszédos lakóövezetet felértékelni kívánó polgári kezdeményezésektől kezdve a kerületi polgármestereken és a kerületi tanácsok tagjain át a felelős közlekedési vállalatokig. Ideális esetben ezek a párbeszéd fokozatosan megszilárdulnak rendszeres kerekasztal-beszélgetések vagy koordinációs napok formájában, amelyek viszont befolyásolhatják a magasabb politikai döntéshozatali szinteket. Ehhez képest a globális vállalatok gazdasági státuszuk és befolyásuk miatt már most is magasabb szintű párbeszédet folytatnak a döntéshozatali szinteken. A hatalom és a státusz kérdéseitől függetlenül azonban a párbeszéd minden formája érvényes: minél átfogóbban tájékozódik a homo consultandus beszélgetőpartnereiről (és azok felelősségéről, érdekeiről, meggyőződéséről, képességeiről és időbeosztásáról), annál nagyobb az esélye a stratégiailag releváns álláspontok sikeres megértésének. Ez a kijelentés meglehetősen nyilvánvalónak tűnhet, de kiemeli az információgyűjtés im- menzív fontosságát a stratégia számára; megbízható in- formációs alap nélkül a párbeszéd vak. Mivel a stratégiaalkotás részeként a hatalmi tanácsadónak előre meg kell terveznie, hogy kinek kivel, mikor kell beszélnie, ismernie kell mind a releváns témákat és időpontokat, mind a beszélgetőpartnerek jellemzőit.

Amint korábban említettük, a szövetségépítés, a tematikus kormányzás és a párbeszéd minden politikai stratégia univerzális DNS-e. A stratégiaépítés kulcskérdése

– Mit kell tennie? - kérdésre mindig e három elem alapján adódik a válasz. Ebben az összefüggésben az energiaszaktanácsadó a *konkretizálás*, az *időztetés* és a *koordináció* hármas kihívásával szembesül. A tanácsadónak terveznie kell: (a) mikor és milyen konkrét szereplőkkel kell szövetségeket kötni, és milyen célból, (b) milyen tematikus-érvelési hangsúlyokat helyeznek el a szintéren, és mikor, milyen csatornákon keresztül közvetítik azokat, (c) milyen párbeszédet mikor, melyik tárgyalópartnerrel folytatnak; valamint (d) koordinálnia kell az átfogó politikai stratégia ezen építőköveit.

A feladatok ilyen széles skáláját tekintve érdemes újra felidézni Raschke és Tils 2.5.2. fejezetben említett értékelését: "A stratégia kialakítása nagy kognitív és kreatív kihívás, ha nem hagyatkozunk kizárólag a megérzéseinkre".³⁷ Pontosan azért, mert a politikai stratégia kialakítása kreatív aktus, nem lehet sematikus útmutatót adni e kihívás megoldásához. Minden stratégia ugyanazokra az elemekre épül, de mindegyik egyedi marad. Kidolgozásukhoz tapasztalatra és szakértelemre, hatalmi ismeretekre és a politikai befolyásolás eszközeinek alapos ismeretére van szükség - vagyis a hatalom három nagy vektorának elsajátítására, amelyeket a 2. fejezetben ismertettünk. A négyfázisú modell vázlatából világossá kell válnia, hogy a politikai hatalom tervszerű gyakorlásához elengedhetetlenül szükséges a szereplőkkel, témákkal, szinterekkel stb. kapcsolatos információk és ismeretek mélyreható szintje is. Ha a három kérdés -- Mit kell tudni? Hol állunk? Mi segíthet és mi történhet veled? - hihető választ kapunk, akkor döntő előfeltételei teljesülnek annak, hogy meggyőző választ adjunk a stratégia gyakorlati kérdésére - Mit kell tenned?

3.3.2 A kondenzálás eszközei és technikái

Amint láttuk, a sűrítés mint a hatalmi vezetési tanterv vezérelve három tematikus prioritást foglal magában: információ, elemzés és stratégia. Az e fókuszpontok kezeléséhez használt módszerek éppoly különbözőek, mint maguk a prioritások. Legtöbbjüket már explicit vagy implicit módon tárgyaltuk a négyfázisú modell leírásában. Itt szeretnénk röviden összefoglalni és rendszerezni a hatalmi tanácsadó erőforrásait.

Az információgyűjtés sokáig az egyik legidőigényesebb és legterheesebb kihívás volt a politikai hatalmi tanácsadó számára. A 2000-es évekig ez a feladat naponta több száz hír, sajtótermék kézi szkennelésével járt.

közlemények, törvénytervezetek és bírósági határozatok. Csak az utóbbi években a digitális forradalom hozta el a webkúszókat, amelyek szövegbányászat, közösségi média bányászat és más speciális keresési formák segítségével pásztázzák az internetet, ami paradigmaváltáshoz vezetett (lásd még az adathatalomról szóló 2.3.2. fejezetben leírtakat). A hatékonyan alkalmazott monitorozó szoftverek és intelligens botok másodpercek alatt képesek átszűrni a hírportálok, intézményi és vállalati honlapok, szaklapok online kiadásai stb. arénára vonatkozó információk tömegét, és olyan eredményeket produkálni, amelyekhez egy tanácsadónak órákra lenne szüksége. A politikaorientált lánctalpasoknak azonban több mint 98%-os valószínűséggel kell indexelniük a releváns weboldalakat ahhoz, hogy a homo consultans valóban naprakész legyen a kérdéses arénában. Ezenkívül nyelvi problémákat is meg kell oldani, különösen a különböző nemzetekre kiterjedő megfigyelési szolgáltatások esetében. Így például a német nyelv nem felel meg az angolnak szintaktikai és nyelvtani szempontból, nem is beszélve a távolabbi nyelvek, mint a kínai vagy az arab, által nyújtott lehetséges buktatókról.

A tömörítés e nélkülözhetetlen digitális eszközének használata, amelyet általában a politikai intézményekről és szereplőkről szóló szakmai adatbázisokkal kombinálnak, teljesen új készségprofilt igényel a homo consultans-tól. Az információszerzésben végzett szorgalmas munka helyett egyre nagyobb szükség van a digitális know-how-ra és a politikai nyelv és szemantika mély megértésére. A legjobb szoftverügynök is csak annyira erős, amennyire a keresőkifejezések (beleértve a szinonimákat, szlengszavakat és utalásokat) és a keresési karakterláncok, amelyekkel programozzák és táplálják.

E gyors információs paradigmaváltás ellenére még nem lehetséges a tényleges hírszerzési és elemzési feladatokat számítógépes algoritmusokra bízni. Itt a hatalmi tanácsadónak az a kulcsfontosságú feladata, hogy a homo consultandus számára priorizálja és osztályozza az összegyűjtött politikai információkat, például napi témákra vonatkozó politikai riasztások, napi frissítések vagy heti és havi jelentések formájában. Ezeknek az információs szolgáltatásoknak a minősége nem utolsósorban attól függ, hogy a hatalmi tanácsadó milyen ítélőképességgel tudja felmérni az információk relevanciáját és érvényességét, és mennyire képes azokat az ügyfél számára érthető módon strukturálni és tömöríteni. Ideális esetben a homo consultandus olyan tömörített információkat kap, amelyek egyrészt felfrissítik politikai háttértudását, másrészt konstruktív tevékenységeket indíthatnak el, harmadrészt pedig a stratégiai pozicionálás (újra)igazításának alapját képezik a szintéren, a személyek és a tartalom tekintetében.

Ehhez képest a szakpolitikai elemzés központi eszközei - a szintér és az érdekelték, valamint a teljes foratókönyvek - a projektmenedzsment módszereiből származnak. Mivel a központi kérdés mindig a homo consultandus helyzetének meghatározása a stratégiai környezethez képest, számos, a

menedzsment szakirodalomból kölcsönzött eszköz, mint például a SWOT-táblázat,
az érdekeltek kérdése

interakciós diagram és más irányítási eszközök relevánsak.³⁸ Itt két kiemelt témára összpontosítunk. A klasszikus SWOT-elemzés használható az ügyfél politikai pozicionálásának jelenlegi állapotának meghatározására. Ez a belső erősségeket és gyengeségeket, valamint a külső fenyegetéseket és lehetőségeket (a SWOT rövidítése: Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats) mutatja be a politikai szinten, beleértve a lehetséges jogszabályi változásokat és szabályozási kezdeményezéseket, valamint a csoport termék- vagy szolgáltatási palettáját.

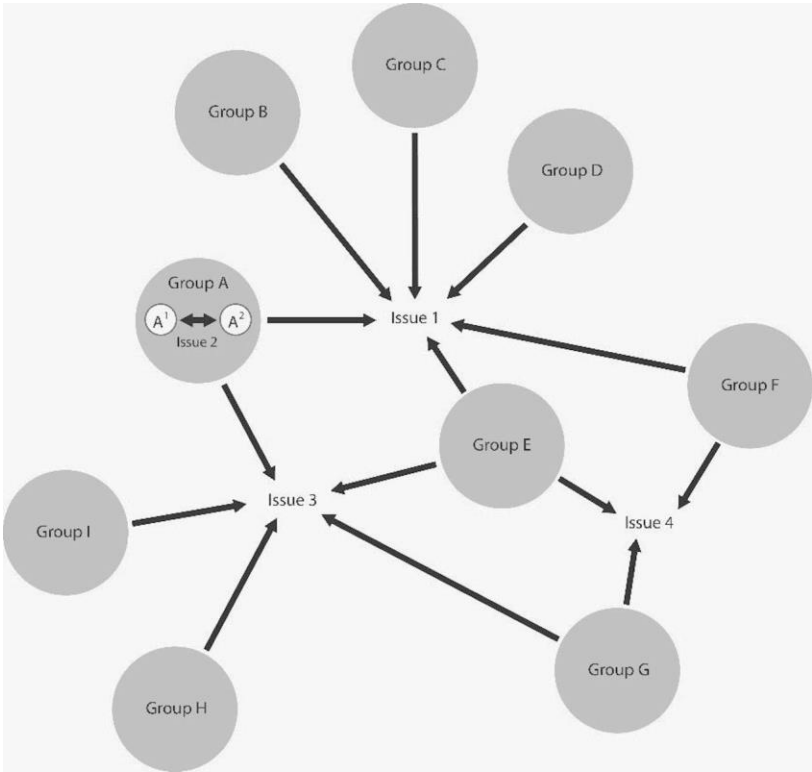
18. ábra: SWOT-mátrix

		Internal Analysis	
		Strength	Weakness
External Analysis	Opportunities	Opportunity-strength strategies Use strength to take advantage of opportunities	Opportunity-weakness strategies Overcome weaknesses by taking advantage of opportunities
	Threats	Strength-threat strategies Use strengths to avoid threats	Strength-weakness strategies Minimize weakness and avoid threats

Ezzel szemben az *érdekelte felek témakapcsolati* diagramja rekonstruálja a többi befolyásos szereplő hozzáállását az arénában a diskurzust uraló témákhoz. Olyan elemzési eszköz tehát, amely egyesíti az érdekelte felek feltérképezésének elemeit a témaazonosítás elemeivel, és azokat egy világos, stratégiai helyzetkép kialakításához sűríti. Ily módon egyrészt a politikai kérdések relatív fontosságát, másrészt a hatalmi mező szereplői közötti kapcsolatokat, potenciális szinergiákat és konfliktuspotenciálokat mutatja be. Az ábra eligazítást nyújt a homo consultans számára abban, hogy milyen kontextumokhoz kell viszonyulnia, és hogy a politikai szintén hogyan strukturálódik a szereplők pusztán hatalmi viszonyain és hálózatain túl.

38 Részletesebb elemzésért lásd többek között: Bryson, John M. (2004): What To Do When Stakeholders Matter. Stakeholder Identification and Analysis Techniques, *Public Management Review*, 6 (1), pp. 21-53.

19. ábra: Az érdekelt felek problémáinak összefüggésrendszere

Forrás: 196. o.

Ezek és a hasonló elemzési eszközök kulcsfontosságúak a szakpolitika-fejlesztés alapjainak megteremtéséhez. Míg a *homo consultans* gyakran "előkészítő munkaként" végez politikai elemzéseket és értékeléseket, és csak a lényeges eredményeket és értékeléseket közli a *homo consultandus*szal, a tényleges stratégia kidolgozása mindenféleképpen a hatalmi szereplő és a hatalmi tanácsadó közös tevékenysége. A tanácsadás választott eszköze itt a *stratégiai műhely*. Az interaktív és általában többórás műhelymunka vagy párbeszéd formája több okból is nélkülözhetetlen. Először is, mert lehetővé teszi mindkét fél számára, hogy megállapodjanak a stratégiai célokban; másodsor, mert lehetőséget nyújt a hatalmi szereplő lehetőségeinek és hiányosságainak belső és külső nézőpontok összehasonlítására; harmadszor, mert megteremti a feltételeket egy olyan cselekvési tervhez, amelyet a *homo con-* sultandus és a *homo consultans* kölcsönösen jóváhagy. A hatalmi tanácsadó számára az egyik legfontosabb kihívás a sokat emlegetett kötélranc a lázadás és az alázat között. Olyan stratégiák, amelyek

amelyek a homo consultans tervezőasztalán tökéletesnek tűnnek, de amelyekre az ügyfél csak hitetlenkedve reagál - talán azért, mert nem tükrözik politikai önképét, radikális szakítást jelentenek fontos hagyományokkal, vagy egyszerűen túl bonyolultak és technikailag túl nagy kihívást jelentenek -, végül nem megvalósíthatóak. Ugyanez vonatkozik azokra a megközelítésekre is, amelyek tükrözhetik a homo consultantus minden preferenciáját, és pontosan illeszkednek politikai ideológiájához vagy vállalati filozófiájához, de nem fedik le egy alapos kockázatelemzés vagy egy reális arénaelemzés által. Itt a hatalmi tanácsadó arra hivatott, hogy pro- professzionalizmus és empátia révén stratégiai megállapodást hozzon létre.

A stratégiafejlesztés hidat képez egyrészt a politikai formáció és a tudás megszilárdítása, másrészt a konkrét politikaalkotás között. A homo consultantus csak akkor veheti át az irányítást a hatalmi sakkjátszmában, ha a stratégiát taktikailag hozzáértő, motivált és hatékony emberek és szervezetek hajtják végre. A nagy német futballedző, Alfred Preißler nagyon frappánsan parafrazált egy régi Faust-idézetet: "Minden elmélet szürke - az számít, ami a pályán van".³⁹ A következőkben ezért egyenesen a politikai játéktérre lépünk, és tisztázzuk a politikai befolyásolás vezérelvét és a hatalomgyakorlás szervezeti gyakorlatát.

3.4 BEFEKTETŐ

A politikai befolyás, a hatalom konkrét gyakorlása a politika területén a szervezetekkel és személyekkel való interakciókon keresztül, az előző em-hatalom és sűrítés lakmuszpapírja. Csak ha a hatalomvezetési megközelítés első két eleme hatékonyan megvalósult, akkor a homo consultantus és a homo consultans közösen vehetik át a hatalmi sakkjátszma irányítását. Ez a megközelítés mindkét formájára - a politikai vezetésre és a lobbivezetésre - egyaránt vonatkozik. Az, hogy mit jelent a politika sikeres befolyásolása, teljes mértékben a hatalmi szereplő céljaitól függ: egy posztra való újraválasztás, egy szavazattöbbség megszerzése, egy irányelv felülvizsgálata, szabályozási korlátozások elhárítása, egy termék legalizálása, egy ipari szektor támogatása vagy egy új üzletfejlesztési kalkuláció bevezetése. A tervezett politikai befolyásolás mindig magában foglalja egy hatalmi stratégia tényleges eseménnyé alakítását a hatalomvezetés eszközeinek céltudatos alkalmazásával.

---

39 Vö. az eredeti idézet Preißlertől - "Grau is' alle Theorie - entscheidend is'auf'm Platz", in: Westdeutsche Allgemeine Zeitung 2015. április 7-i számában.

Ebből kiderül, hogy mi áll e szakasz meghatározó középpontjában. A politikai befolyásolás "csak" a stratégia gyakorlati megvalósításáról, a megfelelő cselekvési lépések megszervezéséről és koordinálásáról szól, ezért ebben a részben röviden ismertetjük a befolyásolás vezérelvét, eszközeit, módszereit és technikáit. A befolyásoláshoz használt alapvető eszközöket a 3.2. és 3.3. fejezetben már részleteztük. Ezek alkalmazási köre végső soron karcsú és minimalista. Az áttekinthetőség kedvéért táblázatos formában összefoglalható:

20. ábra: A politikai befolyásolás eszközei

Team Composition	Coordination
Task distribution and definition of a decision hierarchy within the strategic project team	Creation of a timetable for the strategic project and management of the relevant schedules
Political Talks and Formats	Stakeholder Dialogues
Contacting decision makers and organizing discussion formats (Roundtables, Panel Discussions, One-on-Ones, Parliamentary Evenings, Breakfast Debates, etc.)	Contact relevant stakeholders and organize exchanges on positions, interests and perspectives
Alliance Building	Campaigning and Mobilizing
Active formation of partnerships in the pre-political and political area (ad-hoc alliance, permanent alliance, founding of an association, etc.)	Target-oriented development and steering of political key messages via relevant communication channels (online, offline)

Már ebből az eszközkészletből is kitűnik, hogy az energiaszaktanácsadó a tervezési fázisban számos irányítási funkciót lát el párhuzamosan, projektmenedzserként, eseménymenedzserként, kommunikációs menedzserként és ügyfélmenedzserként. Mindegyik szerepkörnek megvannak a maga feladatai és felelősségei. Mindezen funkciók gyakorlása a hatalmi viszonyok iránti érzékenységet, diszkréciót és nem utolsósorban szociális érzéket igényel, például annak eldöntéséhez, hogy hogyan szólítsunk meg egy adott beszélgetőpartnert.

A csapat felállítása és a homo consultandus és a homo consultants közötti koordináció a projekt- és ügyfélmenedzserment klasszikus feladatait foglalja magában. Itt a hatalmi tanácsadónak szüksége van a személyzet irányításának és a szilárd meghatározásnak a képességére,

stabil és világos munkacsomagok, valamint lelkiismeretes időgazdálkodás. A napi munkafolyamat során rendszeres telefon- vagy videokonferenciát kell szervezni az ügyféllel (és adott esetben az ügyfél partnereivel) a stratégia végrehajtásának helyzetéről, valamint az akut, taktikai és szervezési követelményekről szóló megbeszélések céljából. A teljesítménytanácsadó vagy a projektcsapat elkészíti és kiigazítja az agendákat, moderálja a konferenciákat, majd összefoglalja az eredményeket. Ezenkívül a belső értekezleteket és műhelytalálkozókat is meg kell tervezni és elő kell készíteni. Itt nemcsak a tartalom tekintetében van szükség szakmaiságra és érzékenységre, hanem a szervezési oldalt illetően is: a napi napirendtől az útvonalleírásokon át a technikai infrastruktúra biztosításáig (beamer, lézerpointer, WiFi-kapcsolat stb.) az étkeztetésig.

Ezen a területen számos olyan operatív kihívás van, amely erős idegzetet és rutint igényel: problémák a tárgyalópartnerek elérésében, átfedések és műszakok beosztása, a tervek rövid távú módosítása vagy triviális technikai problémák, például a konferenciaszoftver meghibásodása. Ezek a kihívások még hangsúlyosabbak és súlyosabbak, mivel az érintettek általában magas hierarchiaszinten tevékenykednek a szervezetükben, és kevés idejük van. Ennek megfelelően a homo consultans kettős nyomásnak van kitéve a koordinációs feladatok ellátása során: mind a saját csapata, mind az ügyfél időigényét maximális hatékonysággal kell felhasználni.

A politikai területen a rendezvényszervező szerepe ezzel szemben a politikai vitafórumok megtervezésében és lebonyolításában rejlik - állami döntéshozókkal, valamint az üzleti élet, a civil társadalom, a tudomány és a kultúra szereplőivel. Egy ilyen esemény (például egy parlamenti reggeli, egy jótékonyági rendezvény vagy egy több ülészetes konferencia) megszervezése erősen politikai aktus: Kik hívják meg? Ki hol üljön? Milyen sorrendben mutatják be a vendégeket? Milyen háttér-információkat kell előre megadni? Milyen tartalmat hogyan mutatnak be? Ezeket a gyakorlati kérdéseket az információfeldolgozás, az érdekelt felek feltérképezése, a hálózatelemzés és más tömörítő eszközök eredményeinek fényében kell tisztázni (lásd a 3.3.1. fejezetet). Csak akkor lehet sikeres egy rendezvény, ha a tömörítés és a befolyásolás zökkenőmentesen kapcsolódik egymáshoz.

A politikai rendezvényszervezés nem merül ki a vendégek és beszélgetőpartnerek megfelelő összetételének biztosításában, valamint a megfelelő levelezőlisták karbantartásában és frissítésében. Néha még a találkozó helyszínének kiválasztása is kihívást jelenthet. Egyrészt a politikai ügyek (ülésszakok, kongresszusi, parlamenti és parlamenti bizottsági ülések, az EU Tanács ülései stb.) és a nagy politikai események (választások, koalíciós tárgyalások, referendumok, G20-csúcs stb.) ritmusának megfelelően kell tervezni. Másrészt figyelembe kell venni az események rendkívüli sűrűségét az üzleti működés e magas fázisaiban. A

például a német Bundestag ülészakának hetében naponta mintegy 700 politikai vonatkozású esti eseményt tartanak. Ennek megfelelően a homo consultantsnak általában fel kell készülnie arra, hogy a rendezvényeken nagyon sokan nem jelennek meg. Emellett nem ritka a rövid távú lemondások sem a főelőadók, a sztárvendégek vagy a témával foglalkozó szakértők részéről. Az ilyen meg nem jelenések kompenzálásához - például új résztvevők utólagos meghívásával vagy a még el nem döntöttek meggyőzésével - gyakran több száz telefonhívásra van szükség. Aki nem képes az idő szorításában egyszerre békülékeny és határozott maradni, az alkalmatlan a hatalmi tanácsadói feladatokra.

Mind a szövetségépítés, mind a kampányvezetés megköveteli, hogy a hatalmi tanácsadó a kommunikációs menedzser és a kommunikátor tehetségét használja. Mindkét esetben a hangsúly a tartalom és a témák közvetítésén, valamint a bizalom és a hitelesség megteremtésén és a figyelem felkeltésén van. A politikai szövetségek kezdeményezése kommunikációs empátiát igényel, és azt a képességet, hogy a kapcsolattartó személyre vonatkozó jelenlegi ismereteket felhasználjuk a közös alapok megteremtéséhez; ez megtalálható bizonyos sürgető politikai kérdések közös tudatában, de a személyes kapcsolatokban is, mint például a kézműves sör vagy az irodalom iránti rajongás. A szövetségépítés során a kezdeményezők meghatározása kiemelkedő jelentőségű, ahogyan az is, hogy nyílt vagy zárt kezdeményezésről van-e szó. A politikai szövetségek sikere vagy kudarca több mint 80%-ban a struktúrájukon és az ilyen kérdések tisztázásán múlik.

A politikai kampányok mozgósítása viszont nagyfokú érzékenységet igényel a kommunikációs környezet folyamatos változásaira. Pontosan azért, mert a kampányokat nem lehet lineárisan megtervezni és végrehajtani, a hatalmi tanácsadónak képesnek kell lennie arra, hogy a befolyásolási fázisban a diskurzus pulzusán tartsa az ujját, és kreatívan és spontán módon reagáljon az új paraméterekre.

Számos gyakorlati kihívás is kapcsolódik a tevékenység kommunikációs fókuszához. Így például egy dolog a stratégia-fejlesztés keretében *absztrakt módon* politikai üzeneteket megfogalmazni, de egészen más dolog ezeket konkrét megfogalmazásokon keresztül (levelekben, e-mailekben, brosúrákban, pozíciókban, újságcikkekben, közösségi média-posztokban, beszédkéziratokban stb.) étellel megtölteni. Itt kell alkalmazni a politikai nyelvtan összes tanulságát (lásd a 3.2.2. fejezetet), néha néhány perc alatt, válságkommunikáció vagy rendkívül rövid időn belüli politikai döntések esetén. Figyelembe kell venni: Megfelel-e az üzenet a címzettnek, és a megfelelő hangnemet üti-e meg? Érthető-e? Megfogalmaz-e valamilyen fontos szempontot? Megkülönbözteti-e magát az arénában közölt számtalan más üzenettől valamilyen egyediséggel?

Még ha minden követelmény teljesül is, nem szabad megfeledkezni arról, hogy a politika és a közigazgatás irányába történő kommunikáció hatalmas botloneck problémával küzd. A központi döntéshozóknak címzett dokumentumok

mintegy 40%-a

a döntéshozók útközben elvesznek, vagy nem jutnak el a címzettekhez. Az e-mailek áldozatul esnek az alkalmazottak által végzett szűrésnek, a postai küldemények olvasatlanul kerülnek a papírkosárba, a dokumentumokat helytelenül válogatják vagy iktatják stb. És még ha az üzenetek el is jutnak a címzethez, a feldolgozási idő rendkívül hosszú, különösen az állami intézményekben és hatóságokban. A merev vonalszervezés és a bonyolult iktatási rendszerek eredményeként egy minisztériumon belül egyetlen ügyirat néha 100 kezen megy keresztül; és minden egyes szakaszban fennáll a valós veszélye annak, hogy véglegesen félreállítják. Ebben az összefüggésben kintartásra és nagyfokú frusztráció-tűrésre van szükség.

A szűk keresztmetszet problémája a címzett oldalon megfelel a kommunikációs túlkínálat problémájának a feladói oldalon. Az agytrösztök, alapítványok, ügynökségek, ügyvédi irodák, politikai tanácsadó cégek stb. pusztán száma a nemzeti fővárosokban hatalmas és nagyon felgyorsult versenyt eredményez a figyelemért, amellyel naponta szembe kell nézni (lásd még a kommunikatív elismerésért folytatott küzdelemről szóló értekezésünket a 2.5.23.2.1. fejezetekben). A jelenlegi becslések szerint 23 000 és 40 000 közötti hivatásos lobbista tombol Washingtonban.⁴⁰ Andreas Schieder 2017-es tanulmányában összehasonlításképpen megállapítja, hogy csak Berlinben több mint 10 000 főt foglalkoztatnak a politikai szolgáltatási szektorban (ügynökségek, tanácsadó cégek, egyéni tanácsadók, ügyvédi irodák és "egyéb szolgáltatók").⁴¹ Ez a szám nem tartalmazza a nonprofit szektort, az egyesületeket és a korporatív érdekközvetítés hasonló szereplőit. Ez a versenyhelyzet megerősíti a 3.3.1. fejezetben tárgyalt egyetemes szolgáltatási ajánlat tematikus tartalmának relevanciáját, amelyet a homo consultansnak és a homo consultandusnak együtt kell kidolgoznia és kommunikálnia. Ha ez nem sikerül, akkor a befolyásolás egyszerűen a nagy számok törvénye miatt fog kudarcot vallani.

A politikai befolyásolás azonban nemcsak a felhatalmazás és a tömörítés technikai és szervezeti megvalósítását foglalja magában. Amint azt a fejezetben tárgyaltuk, a gyakorlati 2.5.2. tapasztalatokat (egy eseményre adott válasz, egy kampány sikeres mozgósítása vagy kudarca, egy állásfoglalás szabályozási hatása, a belső átszervezés szusz-tinalizálhatósága stb.) folyamatosan át kell gondolni és értékelni kell: Mit és mikor sikerült elérni? Milyen erőfeszítéssel? Mi működött és mi nem? És így tovább. E kérdések megválaszolása nem csak a homo consultandus és szövetségesei sikerének biztosítását szolgálja. Mindenekelőtt az a funkciója, hogy tovább javítsa a tábla megértését a hatalmi sakkban,

---

40 Vö. Herschel, Thomas F. és LaPira, Timothy M. (2017): How Many Lobbyists Are in Washington? Shadow Lobbying and the Gray Market for Policy Advocacy,

Interest Groups & Advocacy, 6 (3), pp. 199-214.

- 41 Vö. Schieder, Andreas (2017): *Kommerzielles Lobbying und Public Affairs-Management*, Wiesbaden: Springer VS.; 514. o.

a politikai pozícióelemzés megerősítése, a stratégiai erők csiszolása, a hiányosságok felszámolása és végül a jövőbeli stratégiafejlesztés optimalizálása.

A befolyásolás tehát mindig tanulási folyamat, amelynek eredményei az első két vezérelv tökéletesítésébe torkollnak. Ennek megfelelően a hatalmi vezetési tanterv alapelvei - a felhatalmazás, a sűrítés és a befolyásolás - nem időrendi sorrendet alkotnak, hanem egymással összefüggő tényezők komplexumát. A siker értékelése, amely a gyakorlati befolyásolást a coaching, a képzés, a monitoring, az intelligencia, az érdekelték feltérképezése stb. előzetes kérdéseivel kapcsolja össze, nem egy mennyiségi vizsgálat jellegét hordozza. A politikai befolyás aligha ragadható meg pontos és megismételhető adatokban. Ezért a stratégia megvalósítására vonatkozó kvantitatív felmérések (negyedéves politikai formátumok száma, találkozók az érdekelt felekkel, levelekre adott visszajelzések stb.) a legjobb esetben sem meggyőzőek, a legrosszabb esetben pedig félvezetőek. Ezen okok miatt a hangsúly az eredmények minőségi mérésén van. Így a hatalmi tanácsadó nem a parlamenti képviselőkkel folytatott beszélgetések számát sorolja fel, hanem inkább azt magyarázza el, hogy a megbeszélések tartalma hogyan befolyásolta az általános érdekérvényesítési stratégiát. Ezen a ponton a tanácsadó és az ügyfél munkamódszerei néha összeütköznek - különösen azoknál a vállalatoknál, amelyek a kulcsfontosságú teljesítménymutatókon (azaz olyan mérőszámokon, mint a kiadások, bevételek, leadek vagy kattintási arányok) keresztül szokták mérni az előrehaladást. A hatalmi tanácsadónak ismét nincs más választása, mint a lázadás és az alázat közötti kötéltáncot járni. Egyrészt az ügyfél sikerkritériumainak tükröződniük kell a tanácsadó munkájában, másrészt azonban világossá kell tenni a politikai terület sajátosságait - különösen a befolyás számszerűsítésének lehetetlenségét -. Csak ha ez a me- diáció sikerül, akkor lehet a befolyásolásból nyert tapasztalatokat a homo consultandus és a homo consultans közös hatalmi stratégiájának fenntartható optimalizálására felhasználni.

3.5 GLOBÁLIS KORMÁNYZATI KAPCSOLATOK

Most, hogy a három vezérelv - felhatalmazás, sűrítés és befolyásolás - kibővült, térjünk vissza a 3. fejezet elején már tárgyalt központi témához, amely azóta implicit módon végigkísér bennünket: a globalizáció által a hatalmi vezetői tanterv számára jelentett kihíváshoz. A XXI. század a nemzetközi - politikai és gazdasági, információs és technológiai - hálózatosodás, valamint a nemzetek feletti jogalkotás - például az EU - korszaka. Egy ilyen játéktéren a homo consultandus politikai és gazdasági érdekei gyakran már nem korlátozódnak egyetlen közösségre. A kölcsönös transznacionális összefonódások azt jelentik, hogy a belföldi események (kormányváltások, koalíciós tárgyalások,

reformprojektek, népszavazások stb.) gyakran azonnali hatással vannak más államok stratégiai, politikai és gazdasági mozgásterére.

Ezek a hatások nem mindig olyan drámaiak, mint a 2016. júniusi Brexit-döntés, amikor egy nemzeti népszavazás tömegesen befolyásolta 27 másik nemzetállam költségvetését, bel- és külpolitikáját, és ami a legfontosabb, gazdasági fejleményeit. De a britek szavazata az EU-ból való kilépés mellett, és ennek minden szakpolitikai területre gyakorolt kaszkádszerű hatása paradigmaticus egy olyan környezetre nézve, amely egyre inkább a Mikádó-féle pick-up-sticks játékhoz hasonlít: szó szerint szinte lehetetlen megmozdítani egy botot anélkül, hogy tucatnyi másikat is meg ne mozdítsunk.

Ennek két döntő következménye van az energiaszaktanácsadó és az ügyfél számára. Először is, ha mindketten befolyásolni akarják a politikai döntéshozatalt egy A közösségben egy p cél elérése érdekében, akkor figyelembe kell venniük vagy előre kell jelezniük, hogy cselekedeteik milyen hatással lesznek a többi B , C , D közösség és/vagy a közösség feletti intézmény E politikájára. Ez a probléma különösen fontos a globális vállalatok esetében, amelyek több tucatnyi államban termelnek árukat, nyújtanak szolgáltatásokat vagy tartanak fenn fióktelepeket, és ott megfelelő stratégiai célokat követnek. Másodszor, ha a homo consultandus és a homo consultans befolyásolni akarja a politikát egy A közösségben, akkor - a mindenütt jelenlévő hálózatoknak köszönhetően - lehetőség van erre közvetve, a B , C , D közösségeken és/vagy az E nemzetek feletti intézményen keresztül. A globalizáció tehát egyszerre kínál kockázatokat és lehetőségeket a hatalmi szereplők számára: kockázatokat, mert egyetlen állam nemzeti kontextusában egy-egy befolyásolási aktusnak nem szándékolt negatív következményei lehetnek más államokra nézve; lehetőségeket, mert a nemzetközi kapcsolatok és a nemzetek feletti intézményesülések a közvetett befolyásolás új formáit nyithatják meg, ha a hatalmi szereplő megfelelő stratégiát tud kidolgozni ennek kihasználására.

Mindezek a feladatok a hatalmi vezetés tantervének egy területére esnek, amelyet *globális kormányzati kapcsolatoknak (GGR)* nevezünk. A GGR egy olyan politikai stratégia kidolgozására, végrehajtására és folyamatos koordinálására utal, amely kifejezetten a globális cselekvési terület kihívásaihoz és lehetőségeihez igazodik, és a homo consultandus optimális pozicionálására törekszik egy nemzetek közötti és nemzetek feletti hálózatos arénában. A GGR-stratégiákat három alapvető jellemző jellemzi:

1. Olyan stratégiai politikai célkitűzés, amely nem korlátozódik egyetlen államra, hanem több, egymással relevánsan kapcsolatban álló államra vonatkozik (pl. EU-tagok, ASEAN-tagok, G20-országok, egy nemzetközi vállalat fő fióktelepeivel rendelkező államok).
2. A stratégiát helyben végrehajtó, a helyi döntéshozókkal és érdekelttel kapcsolatban álló nemzeti és/vagy regionális csoportok hálózata.

3. Egy központi stratégiai irányítóközpont, amely koordinálja a csapatok munkáját, ellenőrzi a stratégia végrehajtását, vagy utólagos kiigazításokat rendel el,

állandó kapcsolatban áll a homo consultandusszal, és folyamatosan biztosítja a szereplők közötti kulturális egyensúlyt.

Az összehangolt politikai stratégia, amelyet a GGR kifejezéssel társítanak, több, mint a különböző helyi hatalmi szaktanácsadók egyéni nemzeti stratégiáinak pusztja összege. Sokkal inkább egy egyedileg megtervezett, egyetlen forrásból származó stratégia, amely az ügyfél politikai érdekeit országszerte, de a nemzeti vagy regionális igényekhez igazított egyedi intézkedéseken keresztül valósítja meg, figyelembe véve az állami szereplők közötti kölcsönös függőségeket. Egy ilyen megközelítés számos *előnnyel jár*. Először is, a GGR-stratégiák az egyetlen lehetőség a nemzetek közötti és nemzetek feletti politikai összefonódásokból eredő globális kihívások vagy problémák megoldására (pl. a Brexit gazdasági kezelése, a multinacionális kereskedelmi kapcsolatok kialakítása, egy globális vállalat különböző helyszíneken történő átszervezése, az éghajlatváltozás elleni küzdelem és a menekültmozgások humanitárius okainak enyhítése).

Másodsor, ez a megközelítés a szinergiák felszabadtásával kíméli a homo consultandus energiaforrásait. A digitális biztonságtechnológia nemzetközi bevezetését kísérő közvetítési stratégia például a célországok nemzeti biztonsági apparátusai közötti együttműködés és kompatibilitás lehetőségeinek tisztázásával, és így a hatékonyság növelésének lehetőségeire mutat rá. Egy globálisan aktív jótékonyági szervezet viszont profitál a GGR megközelítésből, például azáltal, hogy a nemzeti legjobb gyakorlatokat (pl. a politikai támogatásért folytatott lobbizás vagy az adománygyűjtés terén) átadja más államoknak.

Harmadsor, a GGR megközelítés megelőzi a félreértéseket egy hatalmi szereplő globális szervezetén belül, és korlátozza a nemzeti ágak közötti ellentéteket. Ez a szempont például rendkívül fontos minden olyan vállalat számára, amely különböző termékösszetevőket állít elő különböző szabályozási keretekkel rendelkező helyszíneken, és amely feltétlenül függ a zökkenőmentes koordinációtól.

És végül, de nem utolsósorban, a GGR megközelítés elengedhetetlen az álhírek problémakomplexumának kezeléséhez (lásd a fejezeteket és 2.3.2, 2.4 a 3.2.1-részletes tárgyalást). Ez kettős kihívást jelent. Először is, a homo consultandusnak szembe kell néznie azzal a kérdéssel, hogy miként reagáljon a politikai vagy gazdasági ellenfelek által a nemzetközi közösségi médián, híroldalakon vagy közösségi botokon keresztül folytatott dezinformációs és rágalomkampányokra. Másodsor, képesnek kell lennie kezelni a politika területén tevékenykedő kritikusok álhírekkel kapcsolatos állításait, akik magától értetődően azt állítják, hogy az igazság monopóliumával rendelkeznek. Különösen a második pontot gyakran figyelmen kívül hagyják vagy abból a naiv nézőpontból vizsgálják, hogy a politikai szférában - az értékek, normák és konvenciók területén - csak objektív, pusztja tények léteznek (lásd a 2.4.

fejezetben a közjó objektív fogalmának kritikus tárgyalását). A digitális kommunikáció globális terében minden szereplőnek elkerülhetetlenül szembe kell néznie ezzel a két kihívással. Több mint majdnem

bármely más kifejezéssel, az álhírek így a hatalom és az értelmezés körüli határokon átnyúló küzdelmeket, valamint a multinacionális szereplők és technológiák bevonását jelentik. A homo consultans számára a GGR megközelítésnek számos központi *előfeltétele* van. Az első és legfontosabb az 1. és 2. fejezetben hosszasan tárgyalt megállapítások elismerése, miszerint a hatalom és a politika általános logikája mindenhol ugyanaz. Ez vonatkozik a hatalom alapelveire (a hatalom mindenütt jelenléte, céltudatos előállítása, a hatalomra való természetes törekvés stb.) éppúgy, mint a hatalmi harc nulla összegű játékként való jellemzésére, a politikai erőforrásokra (tudás, kompetencia, eszközök), a stratégia alapvető építőköveire (alapok, képességek, oktatás, befolyásolás), a közjónak mint egyetemes legitimációs elvnek a relevanciájára és a befolyásolás alapvető technikáira. Nincs olyan politikai szintér, amely ne tudna

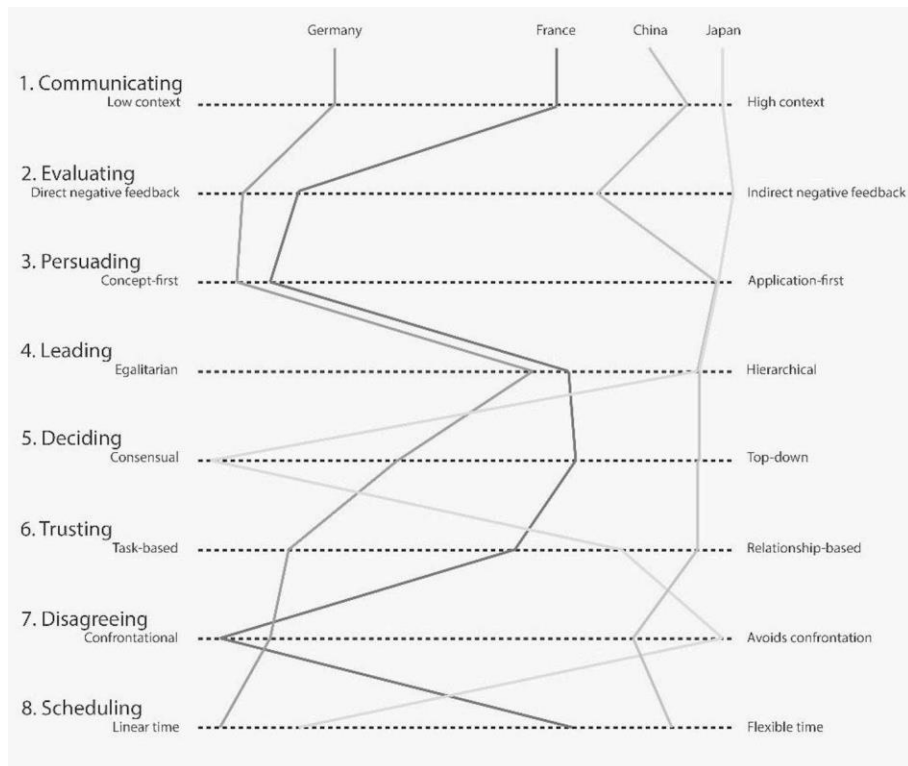
ezen alapfogalmak segítségével megragadható.

Ami közösségenként és kultúránként különbözik, az az, hogy ezt a globálisan egységes alaplogikát hogyan kell adaptálni és kontextusba helyezni, azaz a közösségek sajátos politikai rendszerszintű logikáját, szervezeti logikáját, politikai etikáját és narratíváit stb. illetően. Ezek a különbségek nem korlátozódnak a törvényhozás, a végrehajtó hatalom, az igazságszolgáltatás és a közigazgatás intézményi felépítésére (lásd a 3.2.1. fejezetet). Ide tartoznak például a politikai vagy gazdasági felelősség értelmezésében, az olyan bűncselekmények meghatározásában, mint a korrupció és a jogosulatlan előny, vagy a munka és a magánélet egyensúlyában mutatkozó alapvető különbségek is. *A kultúra térképe* című monográfiájában: *Breaking Through the Invisible Boundaries of Global Business* című, 2014-ben megjelent tanulmányában Erin Meyer menedzsmentszakértő összehasonlítja az államok 30 munka- és szervezeti kultúráit.⁴² Néhány kulcskérdés alapján igen differenciált képet rajzol a transznacionális hasonlóságokról és különbségekről: Az emberek közötti bizalom a személyes ismeretségen vagy a sikeres együttműködésen alapul? A sikerre és kudarcra vonatkozó visszajelzéseket közvetlenül vagy közvetve és diszkréten kommunikálják? A kollektív döntések konszenzusos vagy hierarchikus módon születnek? Az ütemezést rugalmasan vagy szigorúan kezelik? És így tovább.

---

42 Vö. Meyer, Erin (2014): *A kultúra térképe: Breaking Through the Invisible Boundaries of Global Business*, New York: PublicAffairs.

21. ábra: Szervezeti és munkakultúrák összehasonlításban

Forrás: (2016)⁴³

Ez a tudás elengedhetetlen a globális stratégiát megvalósítani kívánó energiaügyi tanácsadók számára. Aki nem ismeri a pontosság német és svájci megbecsülését, az öregség nagyfokú tiszteletét olyan országokban, mint Kenya és Namíbia, vagy a small talk fontosságát az angolszász kultúrkörben, az hamarosan hajótörést szenved a GGR-projektekkel. A 3. fejezet elején megállapítottuk, hogy a jó tanácsadás mindig az egyetemességet és az esetlegességet ötvözi. Ez az elv különösen érvényes a hatalomvezetés tananyagának erre az aspektusára. A hatalmi tanácsadónak azzal a kihívással kell szembenéznie, hogy sem egy absztrakt cselekvési sémát nem kell vakon végrehajtania minden nemzeti kontextusban, sem pedig kizárólag a különböző alkalmazási területek helyi belső logikájának kell alávetnie magát.

43 Meyer, Erin (2016): [online] <http://erinmeyer.com/2016/01/mapping-out-cultural-differences-on-teams/>, visszakeresve 2017.12.21-én.

Egy másik követelmény, amely ebben az összefüggésben felmerül, a nemzeti és nemzetközi törvényeknek, valamint az önkéntes etikai kódexeknek és magatartási normáknak *való megfelelés* területe a vállalatok, egyesületek, nem kormányzati szervezetek, intézmények és a politikai terület egyéb szereplői részéről. A vállalatokra és szolgáltatóikra vonatkozó, saját maguk által előírt szabályok például viselkedési követelményeket határoznak meg az adatvédelem biztosítására, a szexizmus és a rasszizmus elleni küzdelemre vagy a korrupció és az összeférhetetlenség megelőzésére. Az ilyen (gyakran több száz oldalas) megfelelési normákhoz kötött homo consultandusok tanácsadójaként a homo consultants számára gyakorlati konfliktusok merülhetnek fel egyes közösségek politikai kultúrájával. Míg egy adott ország kulturális normái azt jelenthetik, hogy a politikai elit magától értetődően ajándékokat vagy szívességeket cserél, addig ez sok nagyvállalat szabályai szerint megvesztegetésnek minősülhet. Ezt a helyzetet bonyolítja, hogy a megfelelési normák nemcsak szigorú szabálykövetést követelnek meg a hatalmi tanácsadótól, hanem felelősséget rónak rá az alvállalkozók (például a nemzeti csapatok vagy a homo consultants által megbízott alkalmazottak) viselkedéséért is. Ez az energiaügyi tanácsadó számára azt jelenti, hogy éppúgy ismernie kell a nemzeti működésének szabályozási feltételeit és gyakorlatát, mint az ügyfél önkéntes magatartási politikáját, valamint a különböző csapatok etikáját és munkamódszereit.

A GGR *végrehajtása* tükrözi a nemzetek közötti és nemzetek feletti hálózatok által egyre összetettebbé váló cselekvési környezet kihívásait. A siker alapja a fent említett munkamegosztás egyrészt a nemzeti és/vagy regionális csoportok, másrészt a stratégiai irányítóközpont között. A szakosodott csapatok bevetésének szükségessége abból a tényből fakad, hogy a hatékony és eredményes politikaalkotás megköveteli az érintett közösségek írott és íratlan szabályainak, konvencióinak és értékeinek alapos ismeretét. Ez az ismeret általában csak a nemzeti hovatarozásból fakad. Egyértelműbben fogalmazva, csak egy francia hatalmi tanácsadó tud sikeresen segíteni egy franciaországi ügyfélnek az érdekei érvényesítésében, csak egy orosz hatalmi tanácsadó Oroszországban, és így tovább. Ezzel szemben a stratégiai irányítóközpont alapvető feladatát lát el a csapatok tevékenységének koordinálásában és ellenőrzésében, valamint a homo consultandus számára állandó, közvetlen kapcsolat biztosításában; az ügyfél és az egyes csapatok közötti artikulációs és kölcsönös közvetítő pontként működik. A központ tagjainak megfelelő áttekintéssel kell rendelkezniük a GGR-stratégia szempontjából releváns valamennyi ország kihívásairól és erőforrásairól (amelyek természetesen nem érhetik el és nem is kell, hogy elérjék a szakosodott csapatok részletezettségi szintjét). Emellett el kell sajátítaniuk a fejezetben tárgyalt projektmenedzsment- és vezetői készségeket, és 3.4 több időzónában is hatékonyan és eredményesen kell tudniuk dolgozni.

A GGR végrehajtására vonatkozó különleges követelmények azonban nem

csak a homo consultans munkacsoport szervezeti felépítésére vonatkoznak. Ezen túlmenően,

ezek a homo consultandusnak nyújtott coachingban és képzésben, valamint a navigációban is tükröződnek. Ahhoz, hogy az ügyfelek sikeresen pozícionálhassák magukat egy globalizált cselekvési területen, nemcsak az érintett nemzetek és nemzetek feletti intézmények rendszerlogikáinak megismertetése szükséges, hanem a szereplők hatalmi viszonyai, versenymezője és egymásrautaltsága között is el kell őket kalauzolni. Az EU politikai mezejét illetően ez magában foglalja például a hatalmi blokkok (német-francia tandem, visegrádi államok, NORDEFECO stb.), az európai nyilvánosság különböző szektorainak, a fővárosok közötti, valamint a tagállamok és Brüsszel közötti rivalizálásnak, és nem utolsósorban az európai nyelvpolitikáknak a nemzeti és szubnacionális szinteken való átfogó ismeretét.

Az információk sűrítését (vagy rangsorolását, rendszerezését és értékelését), valamint a tematikus irányítást és a stratégia kidolgozását a GGR követelményeihez kell igazítani. Az a tény, hogy a négyfázisú modell (lásd a 3.3.1. fejezetet) megvalósításához globális szinten aránytalanul nagy mennyiségű információra és elemzésre van szükség, azonnal nyilvánvaló. Ebben az összefüggésben a különböző nyelvek megfigyelésének és meglátásainak egyszerű összekapcsolása nagy kihívást jelent. Ugyanez vonatkozik a forgatókönyv-elemzésekre is.

Ezen a ponton azonban nem áll szándékunkban a technológiai megvalósítás részleteibe bonyolódni. Ehelyett a GGR-stratégia kialakításának és végrehajtásának lényegi követelményét emeljük ki: az egységes üzenetküldést. Egy koherens és következetes GGR-stratégiát csak akkor lehet alkalmazni, ha a homo consultans és a kapcsolódó csoportok különböző nemzeti tevékenységeit egy érdemi fókusz tartja össze. Ez egy egyszerű, univerzális üzenetből állhat, amely a homo consultandus USP-jén alapul, és amely alkalmas arra, hogy az érintett közösségek valamennyi politikai diskurzusában felhasználható legyen, mint például az ügyfél egyéni innovációs ereje egy technológiai ágazatban, megbízhatósága az érdekeltekkel való interakcióban, etikai példakép, hiteles elkötelezettség az ügyfelek életminőségének javítása iránt, vagy a pénzügyi tranzakciók teljes biztonságának átfogó garانتálása. Vagy feloldhatja azt, hogy a GGR stratégiában részt vevő valamennyi állam fontos és kiegészítő hozzájárulást nyújt egy őket egyesítő átfogó nagy projekthez. Ez a megközelítés óriási lehetőségeket rejt magában például az olyan vállalatok esetében, mint az Airbus Group, a Boeing vagy a BAE Systems, amelyek repülőgépeik és űrhajóik alkatrészeit (pilótafülkék, turbinák, szárnyak, navigációs szoftverek stb.) különböző országok különböző helyszínein gyártják, és így már most is a nemzetközi munkamegosztás és együttműködés elvét alkalmazzák üzleti modelljük alapjaként. Aligha meglepő, hogy az Airbus egyik küldetésnyilatkozatának címe "Európai egység".⁴⁴

- 44 Lásd még Karabell, Shellie (2016): In: Shabell Karel: Miért az Airbus az európai egység modellje? Forbes február 27-től [2016,online]
<https://www.forbes.com/sites/shelliekara> <https://www.forbes.com/sites/shelliekara>

A GGR-megközelítés csak akkor válhat gyümölcsözővé és mutathatja ki érdemeit - a globális és/vagy nemzetek közötti és nemzetek feletti kihívások kezelése, szinergiák kialakítása és az ellentétek megelőzése -, ha az érintett országokban *egységes* stratégiaként fogják fel, és ha a döntéshozók és a széles nyilvánosság a nemzeti határokon túlmenően *is osztja* a kulcsfontosságú témákat és kérdéseket. Amint azt a 2.4. és a 3.2.3. fejezetben tárgyaltuk, a hatalmi szereplő politikai pozíciója csak akkor közvetíthető, ha egyrészt céljai és érdekei, másrészt az állam közjáva között kapcsolat áll fenn. A lényegi kihívás itt az, hogy ezt az általánosan érvényes elvet egy GGR-stratégia részeként átültessük a nemzetek közötti és a nemzetek feletti szintésre, és ott szervezeti értelemben megvalósítsuk. Nincs varázslatos recept ehhez a rendkívül igényes célhoz, de az elmúlt néhány fejezetnek világossá kellett volna tennie az alapvető előfeltételeket és vezérelveket - és a buktatókat is.

Kétségtelen, hogy a globális energia-tanácsadás a homo consultans egyik legfontosabb munkaterülete, amelyet a legnagyobb teljesítmény- és innovációs nyomás jellemez. A jövő meglátásához nem kellenek látónoki képességek vagy kifinomult jóslatok. Ez egy olyan terület, amely világszerte továbbra is kihívást jelent majd a tapasztalt veteránoknak és az iparági kezdőknek egyaránt.

3.6 ZÁRÓ MEGJEGYZÉSEK

A homo consultants inter- és szupranacionális tevékenységi területének a kitekintésével könyvünk a végpontjához érkezett. Ez persze nem jelenti azt, hogy nincs már mit mondanunk erről a folyamatosan izgalmas és kihívást jelentő témáról. Épp ellenkezőleg, a *Hatalom és logikája* csak egy hangja annak a polifonikus, interdiszciplináris diskurzusnak, amely a hatalom gyakorlásáról és legitimációjáról szól globalizált jelenünkben. Ez a létfontosságú és folyamatosan fejlődő vita a tanácsadók, akadémikusok, jogászok, közgazdászok, vállalkozók és politikai döntéshozók, valamint a nemzetek, államok és kultúrák közötti folyamatos eszmecsere révén él tovább. A hatalom jelenségét sokféleségére és változékonyságára való tekintettel soha nem lehet egyszer s mindenkorra teljesen megvilágítani, bármennyire is alapos a vizsgálat. Minden vizsgálat - így ez is - pillanatfelvétel marad. A hatalom természetéről, a hatalom konkrétumairól és a hatalom gyakorlatáról szóló három egymást követő fejezetben a témák széles skáláját jártuk be és térképeztük fel: a hatalom általános meghatározásától és egyetemes antropológiai alapelveitől a hatalom

konkrét formák, területek és erőforrások, végül pedig a XXI. század képviselői demokráciájának hatalmi vezetői tantervéhez.

Két alapelv vezérelt minket az első oldaltól az utolsóig - ezek munkánk egyedi értékesítési pontjai. Az *első* alapelv, hogy a hatalom gyakorlóit és teoretikusait egyformán megszólítjuk, legyőzve antogonizmusukat. Aki következetesen végiggondolja a hatalom és a döntéshozatal alapfogalmait, az szükségszerűen eljut a politikai gyakorlat mindennapi világához; minden más az elemzés önkényes lezárása lenne. Ezt a gyakorlatot azonban csak az értheti meg és alakíthatja, aki a hatalom és a befolyásolás sajátos technikáit, tehát a felhatalmazás, a sűrités és a befolyásolás elemeit internalizálta. Következésképpen, aki rendszerezni és elsajátítani akarja a hatalmi tanácsadó erőforrásait, annak a hatalom logikájával és annak egyetemes törvényeivel kell foglalkoznia, különben a tananyag pusztá összevisszaság marad, módszertani alap nélkül. Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy minden hatalomelmélet- elmélet- től gyakorlati szakemberré, és minden hatalomgyakorlótól elmélet- tant kell válnia. Mindazonáltal a *Hatalom és logikája* megmutatja, hogy mindkét oldal optimálisan kiegészíti egymást: csak hasznukra válhat egy mélyebb párbeszéd.

Másodszor, monográfiánk egy őszinte, kendőzetlen és kíméletlenül őszinte pillantás magára a hatalomra. A hatalom jelenségét példátlan mítoszteremtés hatja át. Egyesek szerint ez társadalmunk gyökere, mások úgy tekintenek rá, mint egy meghatározhatatlan, kontrollálhatatlan erőre, amely minden racionális hozzáférés elől elzárkózik. A szabálymentes társadalom álma, amelyben senkinek sincs hatalma senki felett, mindig is kísérté társadalmi diskurzusainkat - nem ritkán egy alapvető politikai kritika utópisztikus háttérzajaként. Ezekkel a legendákkal és félreértésekkel igyekeztünk leszámolni. A hatalom nem homályos, hanem egyértelműen meghatározható és azonosítható. Nem *sui generis* rossz és nem is jó, hanem etikai értékét kizárólag a közjóhoz való viszonyából nyeri. Nem ellenőrizhetetlen természeti erő, hanem a hatalom eszközeivel, stratégiáival és technikáival célzottan megcélozható, megszerezhető és kiterjeszhető. És végül, nem olyan társadalmi jelenség, amelyet tetszés szerint lehet ki- és bekapcsolni. A hatalomért folyó zéróösszegű játék *conditio humana*. Amíg léteznek emberek, addig a politika, a gazdaság vagy a re ligion területén - szabadságvágyból, szükségszerűségből, idealizmusból, izgalomból vagy a játék örömeiből - versengenek a befolyásért. Aki ki akar lépni ebből a játékból, és el akar térni a kialakult szabályok sakkjárájától, az a társadalmi kötelek felbomlásának, a világról való lemondásnak és a miszticizmus felé fordulásnak a magas árán teszi ezt. Mindenki más jól teszi, ha megtanul a hatalommal együtt élni és bánni. Ezt a könyvet neked írtuk.

Hogy olvasóink végül mit kezdenek ezekkel a megfontolásokkal, módszerekkel és hatalmi eszközökkel - ha egyáltalán kezdenek valamit -, azt rájuk kell hagynunk, sőt, meg kell hagynunk. A *Hatalom és logikája* nem

útmutató a hatalom etikájához, hanem egy

a tárgy gyakorlati és elméleti megértésével foglalkozó értekezés. Nem csináltunk titkot saját álláspontunkból, amely szilárdan a demokratikus alkotmányos államban gyökerezik. Nem a tekintélyelvű állam, a populizmus vagy a technokrácia hívei a célközönségünk, hanem azok a pragmatikus idealisták, akik minden defetizmussal szemben a népszuverenitás elvéhez ragaszkodnak. Demokráciáink felelős döntéshozókat, tanácsadókat és érdekelt feleket érdemelnek.